Oriental Translation Fund

LONDON.

INSTITUTED 1828.

UNDER THE PATRONAGE OF HIS MOST GRACIOUS MAJESTY

WILLIAM THE FOURTH.



THIS COPY

WAS PRINTED FOR

THE LITERARY SOCIETY

OF

BOMBAY,

Subscribers to the Oriental Translation Fund.

RAGHUVANSA

KÁLIDÁSÆ CARMEN

SANSKRITE ET LATINE

EDIDIT

ADOLPHUS FRIDERICUS STENZLER.

LONDON:
PRINTED FOR THE ORIENTAL TRANSLATION FUND
OF GREAT BRITAIN AND IRELAND.
SOLD BY
JOHN MURRAY, ALBEMARLE STREET; AND PARBURY, ALLEN, & CO., LEADENHALL STREET.
M.DCCC.XXXII. 1832

44566

E Typographia J. L. COX et FILII, Great Queen Street,
Lincoln's-Inn Fields.

PRÆFATIO.

The Publications of the Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland may likewise be had of Mr. Straker, 61, Holborn; of Messrs. Thacker and Co., Calcutta; Messrs. Binny and Co., Madras; Messrs. Leckie and Co., Bombay; Messrs. Treuttel and Wurtz, and Messrs. De Bure frères, Paris; E. Fleischer, Leipzig; and of all respectable Booksellers.

N.B. The Title-pages of all Works published since 1831 are ornamented with a Vignette bearing the Motto "*Ex Oriente Lux.*"

volumine continetur. Quod tum propter materiæ gravitatem, tum propter conditoris auctoritatem omnium, qui litteris Indicis operam dant, attentione dignum est. Compositum esse fertur a Kálidása, neque, sive dictionis puritatem spectes, sive sententiarum sublimitatem, indignum illud judicare poteris *Sakuntalæ* auctore.

E Colebrookii dissertatione de poesi Sanskrita atque Prakrita notum est, *Raghuvansam* hodie etiam ab Indis inter præclarissima antiquitatis monumenta haberi, atque iis carminibus adnumerari, quæ carmina magna (महाकाव्यानि) appellantur. Hac appellatione quid significetur, in dubio mihi est. Etenim Colebrookius atque Wilsonus, nescio quam auctori-

tatem secuti, sex tantum carmina* ita appellari affirmant. Hoc si verum est, statuendum videtur, carminibus illis, quoniam non omnia ad unum idemque poeseos genus pertinent, nomen illud propter auctorum celebritatem inditum fuisse. Contra si VISVANÁTHAM, *Sáhitya Darpani* auctorem sequeris, e carminum magnorum numero *Meghadútam* quidem excludas necesse est, ab alia parte vero latius patebit hæc appellatio. Dicit enim VISVANÁTHAS,† ita appellari quodvis carmen, complectens plura capita (numerum octonarium excedere debent), in quo sive dei alicujus, sive *Kshatriyi* e nobili stirpe oriundi, seu denique complurium unius familiæ regum facta celebrentur: ita ut e. g. BHARTRIHARIS carmen, *Bhattikávya* appellatum, atque alia fortasse hoc nomine designanda forent.

Res quæ mihi hujus carminis edendi occasionem dedit, hæc est. Vir quidam juvenis, quem in ipsa India immatura mors patriæ, litteris, et parentis amori eripuit, *Raghuvansæ* partem (inde a capite secundo usque ad initium capitis duodecimi, nisi me fallit memoria) in linguam anglicam verterat. Hanc versionem defuncti pater tradiderat societati virorum illustrium, qui in hac urbe libros Orientales vertendos atque edendos curant. Qui cum vidissent, hoc carmen dignum esse, quod publici juris fieret, me invitabant, ut versionem illam ad finem perducerem. Allectus KÁLIDÁSÆ nomine, libenter suscepi laborem, simul de textu edendo cogitans: mox

---

* Carmina, quæ COLEBROOKIUS (As. Res. vol. x.) et WILSONUS (Lex. Sansk. s. v. महाकाव्य) enumerant, hæc sunt:

1, KÁLIDÁSÆ *Kumárasambhava*,

2, ejusdem *Raghuvansa*,

3, ejusdem *Meghadúta*,

4, BHÁRAVIS *Kirátárjuníya*,

5, SRÍHARSHÆ *Naishadhíya*,

6, MÁGHÆ *Sisupálabadha*.

Sáhitya Darp. pp. 214 et 215. edit. Calcutt. 1829. 8.

vero sentiebam, non ita me esse linguæ anglicæ peritum, ut versionem eadem dictionis puritate, qua incepta erat, peragere possem. Quare gratissimum mihi evenit, ut viri illustres consilium meum de textus editione atque versione latina paranda non modo non improbarent, sed liberalissimo etiam auxilio me ad illud peragendum exhortarentur.

Libri manu scripti, quorum numero satis amplo instructus ad hanc *Raghuvansæ* editionem parandam me accingebam, non solum carminis textum, sed tres etiam commentarios suppeditabant, quorum unus auctorem habet MALLINÁTHAM, alter VRIHASPATIMISRAM, tertius BHARATASENAM. Quibus subsidiis inter se comparatis, videbam, non mihi eligendum fore e paucis quibusdam lectionibus variis, sed potius e duabus ejusdem carminis recensionibus, nimium quantum inter se differentibus: idem igitur accidisse *Raghuvansæ*, quod de *Rameidos* textu edocti sumus a SCHLEGELIO.

Alteram *Raghuvansæ* recensionem servavit nobis MALLINÁTHAS,* in commentario accuratissimo atque doctissimo, quem in hoc carmen concinnavit. Alteram recensionem in commentariis suis scribendis ante oculos habuerunt VRIHASPATIMISRAS atque BHARATASENAS, qui, si paucos locos excipias, in universum inter se consentiunt.

MALLINÁTHAS in suo commentario singula textus verba repetit, atque accuratissime definit, allatis ad difficiliora vocabula lexicographorum versibus, qui synonymis ea explicant: ita ut ex scholiis ejus singulas fere uniuscujusque versus voces maxima cum fide comprobare liceat. Paullo negligentius hac in re versati sunt reliqui duo commentatores, qui sæpe

* Commentator hic celeberrimus, acutissimo judicio atque ampla eruditione præditus, vixisse fertur seculo xii. vel xiii. (Vide WILSONI Præf. ad Lex. Sansk., p. xxiii.) Carmina, quæ ejus commentariis illustrata mihi innotuerunt, sunt: *Raghuvansa, Kumárasambhava, Meghadúta, Kirátárjuníya* et *Sisupálabadha.*

versus alicujus sensum solummodo amplioribus verbis exprimunt, ita ut eorum explicatio in varios textus cadere possit.

Inter ea exemplaria, quæ textum continent, quotquot eorum mihi evolvere licuit, nullum inveni, quod unam alteramve ambarum illarum recensionum fideliter reddat. Omnia potius exhibent textum, non ad unam eandemque legem criticam tractatum, sed ita mixtum, ut, ubi ambæ recensiones in singulis tantum verbis discrepant, VRIHASPATIMISRAM fere atque BHARATASENAM sequantur; ubi vero integra disticha in utraque recensione variant, utramque haud raro proferant lectionem, alterutram verbo क्षेपकः "distichon rejiciendum," seu पाठान्तरं "alia lectio," designantes. Sæpe etiam sive singulas lectiones, sive integra exhibent disticha, quæ in neutra recensione inveniuntur.

Ad textum ex his subsidiis constituendum, aut alterutram, sive MALLINÁTHÆ sive reliquorum duorum commentatorum recensionem religiose sequi debebam, aut ex ampla ista lectionum varietate, quam codices suppeditabant, nova aliqua recensio erat concinnanda. Hoc ne facerem, deterrebat me rei ambiguitas; quare cum utriusque recensionis, scholiis stabilitæ, comparatione accurata instituta, nullum mihi dubium relinqueretur, quin ea, in quam MALLINÁTHAS commentarium suum concinnavit, altera esset antiquior, carminis nostri textum ex ejus commentario emendare potius duxi. Ita legibus quam certissimis adstrictus ibi tantum meo ipsius arbitrio spatium aliquod relictum videbam, ubi, quod rarius accidit, MALLINÁTHÆ commentarii exemplaria discreparent.

Videbit lector, e magno codicum numero paucos tantum mihi auxilium præstare potuisse. Etenim quattuor tantum codices (litteris E. I. D. et G. a me signati), MALLINÁTHÆ commentarium exhibebant, quorum unus integrum fere continet commentarium et carminis textum (viginti solummodo disticha desiderantur), alter integrum commentarium sine textu, tertius denique et

quartus commentarii textusque partem. Qui supersunt codices, nullius erant auctoritatis ad textum, quem mihi proposueram, constituendum: enumerandi tamen sunt, ne ii, quibus hoc cordi est, ignorent, unde ampliora subsidia critica sint quærenda. In universum hic monuisse sufficiat omnes codices esse chartaceos.

A. Inter libros, quos Bibliotheca Soc. Reg. Asiat. Londinensis liberalitati debet et munificentiæ V. Cl. Jacobi Tod. Scriptura Devanagarica, 116 foliis, integrum tenet carminis textum. Annum sic expressit scriba ad calcem libri: संवति खखहरिहरिचन्द्रमिते ऽब्दे i. e. *Samvat* 1700. (A. C. 1644.)

Novem qui sequuntur codices Londini asservantur in Curia Indica.

B. E libris, quos princeps Gaikowar dono dedit Societati mercatorum in Indiam commeantium. In Bibliothecæ Catalogo numero 1962 notatus. Scriptura Devanagarica, 107 foliis continet textum. Scriptus est *Samvat* 1745 (A. C. 1689). Ad finem capitis noni, casu amissi, sed ex alio codice restituti, legitur *Samvat* 1797 (A. C. 1741). Desideratur folium 104.

C. E libris principis Gaikowar. Catal. No. 2059. Scriptura Devanagarica, 59 foliis continet novem capita prima. Sine anno. Idem volumen 36 foliis continet septem, quæ supersunt, *Kumârasambhavæ* carminis capita, scripta *Samvat* 1806 (A. C. 1750).

D. E libris principis Gaikowar. Catal. No. 1876. Scriptura Devanagarica, 276 foliis continet undecim priora carminis nostri capita, Mallinâthæ commentario instructa.

E. Catal. No. 1316. Ex ampla illa librorum Sanskritorum collectione, quam Henricus Thomas Colebrooke, vir nunquam satis laudandus,

Societati mercatorum in Indiam commeantium dono dedit. Scriptura Devanagarica. Continet carminis textum et MALLINÁTHÆ commentarium. Initio capitis octavi desiderantur viginti disticha, quorum loco per errorem insertum est initium capitis duodecimi.

F. Catal. No. 536. E libris COLEBROOKII. Forma maxima, charta Europæa, scriptura Bengalica. 312 foliis continet carmen integrum cum commentariis MALLINÁTHÆ, VRIHASPATIMISRÆ et BHARATASENÆ. Sed MALLINÁTHÆ commentarius descriptus est e codice E. ideoque in textu meo constituendo nil novi adjumenti ex hoc codice haurire potui.

G. Quondam e libris JOHANNIS TAYLOR, atque in ejus catalogo numero 146 notatus. Scriptura Devanagarica. Continet textum et MALLINÁTHÆ commentarium, inde ab initio usque ad distichon quadragesimum capitis XVII.

H. Ex eadem collectione, No. 145. Scriptura Devanagarica, 126 foliis continet carminis textum, hic illic a formicis laceratum.

I. E libris GAIKOWAR. Catal. No. 1837. Scriptura Devanagarica, 215 foliis continet integrum MALLINÁTHÆ commentarium. *Samvat* 1778, *Sáka* 1643, (A. C. 1721 seu 1722).

K. Catal. No. 1268. E libris COLEBROOKII. Scriptura Bengalica, charta rubida, 302 foliis continet VRIHASPATIMISRÆ commentarium.

W. Codex V. Cl. CAROLI WILKINS, quem, quod semper gratissimo animo recordabor, senex venerabilis inspiciendum et cum textu meo comparandum liberalissime mihi permisit. 138 foliis integrum tenet carminis textum, litteris Devanagaricis nitidissime et, quod in hujusmodi libris perraro locum habet, accurate simul scriptum. Pauci errores, qui occurrunt, indicare mihi videntur, hunc codicem descriptum esse e codice Bengalico.

In Bibliotheca Regia Parisiensi duo asservantur carminis nostri codices, quos, cum nuper urbem illam reviserem, evolvi, atque cum textu meo, tunc jam typis exscripto, comparavi. Cadunt in eos, quæ supra de libris solum textum tenentibus in universum monui. Alter, in HAMILTONI catalogo inter libros Devanagaricis litteris exaratos numero XL notatus, 218 foliis continet textum. Desideratur caput octavum. Alter, in eodem catalogo inter libros Bengalicos numero XXV notatus, textum tenet integrum. Scriptus est *Sáka* 1586 (A. C. 1664).

In diariis Asiaticis, quæ Londini prodeunt,* ante hos quinque annos nuntiabatur, *Raghuvansæ* editionem parari Calcuttæ, atque WILSONUS in Catalogo librorum C. MACKENZII (Vol. I, p. 100.) dicit, hujus carminis textum una cum interpretatione pedestri Calcuttæ typis esse exscriptum. Sed ista editio ad hunc usque diem, quod sciam, non in Europam allata est.

Quæ de textu dicenda supersunt, non ad hoc solum carmen spectant, sed ad scripturam Devanagaricam in universum. Quanto enim gravior est auctoritas virorum, qui in libris typis exscribendis singulas voces prorsus separandas esse censuerunt, illustrissimi scilicet GUILELMI AB HUMBOLDT atque, qui aditum mihi aperuit ad litteras Indicas, FRANCISCI BOPPII,† eo minus temere contra illorum sententiam egisse videri velim. Ab indigenarum vero scribendi modo minus etiam recessi, quam antehac ab ipso BOPPIO factum erat, non quasi antiquam consuetudinem a nobis etiam servandam esse putem, sed quia scripturæ Devanagaricæ indoles atque singulorum signorum vis haud permittere mihi videtur, ut longius ab illo modo recedamus, quam in hoc libro edendo a me factum est. In Devana-

* *Asiatic Journal, April* 1827.

† Vide ingeniosissimas de hac re dissertationes GUILELMI AB HUMBOLDT in Diariis Societatis Asiat. Parisiensis, ann. 1827. Vol. XI. atque in Annal. crit. Berolinensibus, ann. 1829, mens. April. numm. 73—76., et BOPPII Grammaticæ criticæ reg. 30 (b).

garica enim scriptura (quæ id ante omnia spectat, ut levissimas quasque mutationes, quas in recitationis cursu subeunt singulæ litteræ, quam accuratissime oculis exhibeat) consonans aliqua, quæ vocem terminat, signo pausæ (*viráma*) instruitur, atque separatum characterem syllabicum (*aksharum*) efficit: et ejusmodi *akshari* pronuntiatio ex Indorum sententia dimidium occupat ejus temporis, quo syllaba brevis pronuntiatur.* Si vero ejusmodi vox in eadem sententia ab alia voce excipitur, consonans finalis, abjecto pausæ signo, proxime conjungitur cum littera initiali vocis sequentis; atque hæc duarum litterarum in unum *aksharum* conjunctio (*sandhi*) efficit sive alterius utrius, sive utriusque litteræ mutationem, quæ, ut in pronuntiatione auditur, ita in scriptura etiam exprimitur. (Vide Colebr. Gramm. p. 17.) Hæc igitur lex, quam ubique sequitur scriptura Devanagarica, (scilicet ut sermonis sonum quam accuratissime litteris exprimat) in universum prohibet, ne, uno *aksharo* in duo resoluto, pausæ signum ponatur in medio versu, ubi rhythmum dimidia mora interrumpere haud licet; sed magis etiam contra hujus scripturæ indolem agere mihi videntur, qui duas litteras, pausæ signo sejunctas, iis mutationibus afficiunt, quæ non nisi e proxima illarum litterarum conjunctione (*sandhi*) oriuntur.

Ita cum persuasum haberem, non de verborum separatione agendum mihi videbatur, sed id solummodo quærebatur, quatenus singulos characteres syllabicos (*akshara*), quæ ab indigenis separatim scribuntur, conjungere aptum foret. Qua in re hanc normam secutus sum, ut quamque syllabam, quæ sive integra, sive ex parte ad verbum præcedens pertineret, cum hoc conjungerem.

---

* Colebrookius, Gramm. Sanskr. p. 10. *a consonant, when destitute of a vowel, is measured by half a mátrá.* Non quidem vidi ipsum Pánínis libellum de pronuntiatione, ex quo hæc affert vir doctissimus; sed sufficit Colebrookii testimonium.—In alia Grammatica, *Sarasvatí-Prakriya* (Cod. Bibl. Curiæ Indicæ, Num. 411.) legitur व्यंजनं चार्धमात्रकं । Conf. *Code of Gentoo Laws*, præf. p. xxv.—Eandem rem passim commemoratam invenies in Anquetilii *Oupnekhat.*

Attamen scripturæ Devanagaricæ indoles neutiquam prohibet, quominus ad expediendam textus intelligentiam singularum vocum finem alio modo indicemus, e. g. lineolis perpendicularibus, supra syllabam, in quam duarum vocum litteræ finalis et initialis coaluerunt, positis, ut ipsi Indi faciunt nonnunquam in libris manu scriptis; seu punctis subscriptis, ut in nonnullis editionibus Sriramapurensibus factum est. Quod ego etiam in hoc libro fecissem, si typorum conditio permisisset.

Sed hactenus de scribendi ratione. De qua quid ego sentirem, paucis saltem exponere debebam, ne viris, qui docte et ingeniose de hac re disputarunt, meram consuetudinem majoris fecisse viderer, quam ipsorum judicium.

In versione latina modo verbum verbo reddidi, modo, si utriusque linguæ ingenii diversitas postularet, longius a textu recessi. Qua in re lector desiderabit constantiam; eam fortasse assecutus forem, si nonum in annum librum premere mihi licuisset. De erroribus atque de latinæ dictionis asperitate excusationes proferre supersedeo; e justis reprehensionibus, in quas virium ingeniique tenuitas me incurrere fecerit, fructum capere enitar. Multo pluribus reprehensionibus locus relictus foret, nisi, ubicunque ipse in dubio hærebam, succurrisset mihi Rosenius meus. Unaquæque pagina illius auxilii vestigiis notata est: sed altiora amicitiæ vestigia animo meo ille impressit, quæ, dum spiro, non obliterabuntur.

In annotationibus festinanter congestis lectionis varietatem commemoravi ad nonnullos locos, in quibus ipsius Mallináthæ codices inter se discrepant. Omnes enotassem, si vacasset mihi denuo codices perlustrare. Alteram recensionem, quam Vrihaspatimisræ et Bharatasenæ commentarii exhibent, omnesque reliquorum codicum lectiones et scribarum lapsus, utpote quorum enumeratio extra hujus editionis fines sita erat, silentio prætermisi. In nonnullis locis lectiones spurias per negligentiam

e libris in textum meum recepi, pro quibus genuinas Mallináthæ lectiones inter Corrigenda annotavi.

Denique ex intimo animo gratias ago cum in universum Societati virorum illustrissimorum, sub quorum auspiciis hic liber in lucem editus est, tum præsertim viro clarissimo qui huic Societati nunc a litteris est G. C. Haughton. Benignitas, quam ab his viris expertus sum, major est, quam cujus memoria unquam ex animo meo excidere possit.

A. F. STENZLER.

Scribebam Londini mense Julio
A. C. MDCCCXXXII.

श्रीरघुवंशो नाम

महाकाव्यं

॥ ओं ॥

॥ श्रीरघुवंशः ॥

॥ नमो गणेशाय ॥

वागर्थाविव सम्पृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये ।
जगतः पितरौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ ॥१॥
क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषया मतिः ।
तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरं ॥२॥
मन्दः कवियशःप्रार्थी गमिष्याम्युपहास्यतां ।
प्रांशुलभ्ये फले मोहादुद्बाहुरिव वामनः ॥३॥
अथवा कृतवाग्द्वारे वंशे ऽस्मिन्पूर्वसूरिभिः ।
मणौ वज्रसमुत्कीर्णे सूत्रस्येवास्ति मे गतिः ॥४॥
सो ऽहमाजन्मशुद्धानामाफलोदयकर्मणां ।
आसमुद्रक्षितीशानामानाकरथवर्त्मनां ॥५॥
यथाविधिहुताग्नीनां यथाकामार्चितार्थिनां ।
यथापराधदण्डानां यथाकालप्रबोधिनां ॥६॥
त्यागाय सम्भृतार्थानां सत्याय मितभाषिणां ।
यशसे विजिगीषूणां प्रजायै गृहमेधिनां ॥७॥

शैशवेऽभ्यस्तविद्यानां यौवने विषयैषिणां ।
वार्द्धके मुनिवृत्तीनां योगेनान्ते तनुत्यजां ॥८॥
रघूणामन्वयं वक्ष्ये तनुवाग्विभवोऽपि सन् ।
तद्गुणैः कर्णमागत्य चापलाय प्रचोदितः ॥९॥
तं सन्तः श्रोतुमर्हन्ति सदसद्व्यक्तिहेतवः ।
हेम्नः संलक्ष्यते ह्यग्नौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा ॥१०॥
वैवस्वतो मनुर्नाम माननीयो मनीषिणां ।
आसीन्महीक्षितामाद्यः प्रणवश्छन्दसामिव ॥११॥
तदन्वये शुद्धिमति प्रसूतः शुद्धिमत्तरः ।
दिलीप इति राजेन्दुरिन्दुः क्षीरनिधाविव ॥१२॥
व्यूढोरस्को वृषस्कन्धः शालप्रांशुर्महाभुजः ।
आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः ॥१३॥
सर्वातिरिक्तसारेण सर्वतेजोऽभिभाविना ।
स्थितः सर्वोन्नतेनोर्वीं क्रान्त्वा मेरुरिवात्मना ॥१४॥
आकारसदृशप्रज्ञः प्रज्ञया सदृशागमः ।
आगमैः सदृशारम्भः प्रारम्भसदृशोदयः ॥१५॥
भीमकान्तैर्नृपगुणैः स बभूवोपजीविनां ।
अधृष्यश्चाभिगम्यश्च यादोरत्नैरिवार्णवः ॥१६॥
रेखामात्रमपि क्षुण्णादामनोर्वर्त्मनः परं ।
न व्यतीयुः प्रजास्तस्य नियन्तुर्नेमिवृत्तयः ॥१७॥

प्रजानामेव भूत्यर्थं स ताभ्यो बलिमग्रहीत् ।
सहस्रगुणमुत्स्रष्टुमादत्ते हि रसं रविः ॥१८॥
सेनापरिच्छदस्तस्य द्वयमेवार्थसाधनं ।
शास्त्रेष्वकुण्ठिता बुद्धिर्मौर्वी धनुषि चातता ॥१९॥
तस्य संवृतमन्त्रस्य गूढाकारेङ्गितस्य च ।
फलानुमेयाः प्रारम्भाः संस्काराः प्राक्तना इव ॥२०॥
जुगोपात्मानमत्रस्तो भेजे धर्ममनातुरः ।
अगृध्नुराददे सो ऽर्थमसक्तः सुखमन्वभूत् ॥२१॥
ज्ञाने मौनं क्षमा शक्तौ त्यागे श्लाघाविपर्ययः ।
गुणा गुणानुबन्धित्वात्तस्य सप्रसवा इव ॥२२॥
अनाकृष्टस्य विषयैर्विद्यानां पारदृश्वनः ।
तस्य धर्मरतेरासीद्वृद्धत्वं जरसा विना ॥२३॥
प्रजानां विनयाधानाद्रक्षणाद्भरणादपि ।
स पिता पितरस्तासां केवलं जन्महेतवः ॥२४॥
स्थित्यै दण्डयतो दण्ड्यान्परिणेतुः प्रसूतये ।
अप्यर्थकामौ तस्यास्तां धर्म एव मनीषिणः ॥२५॥
दुदोह गां स यज्ञाय शस्याय मघवा दिवं ।
सम्पद्विनिमयेनोभौ दधतुर्भुवनद्वयं ॥२६॥
न किलानुययुस्तस्य राजानो रक्षितुर्यशः ।
व्यावृत्ता यत्परस्वेभ्यः श्रुतौ तस्करता स्थिता ॥२७॥

द्वेष्यो ऽपि सम्मतः शिष्टस्तस्यार्तस्य यथौषधं ।
त्याज्यो दुष्टः प्रियो ऽप्यासीदङ्गुलीवोरगक्षता ॥२८॥
तं वेधा विदधे नूनं महाभूतसमाधिना ।
तथा हि सर्वे तस्यासन्परार्थैकफला गुणाः ॥२९॥
स वेलावप्रवलयां परिखीकृतसागरां ।
अनन्यशासनामुर्वीं शशासैकपुरीमिव ॥३०॥
तस्य दाक्षिण्यरूढेन नाम्ना मगधवंशजा ।
पत्नी सुदक्षिणेत्यासीदध्वरस्येव दक्षिणा ॥३१॥
कलत्रवन्तमात्मानमवरोधे महत्यपि ।
तया मेने मनस्विन्या लक्ष्म्या च वसुधाधिपः ॥३२॥
तस्यामात्मानुरूपायामात्मजन्मसमुत्सुकः ।
विलम्बितफलैः कालं स निनाय मनोरथैः ॥३३॥
सन्तानार्थाय विधये स्वभुजादवतारिता ।
तेन धूर्जगतो गुर्वी सचिवेषु निचिक्षिपे ॥३४॥
अथाभ्यर्च्य विधातारं प्रयतौ पुत्रकाम्यया ।
तौ दम्पती वशिष्ठस्य गुरोर्जग्मतुराश्रमं ॥३५॥
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषमेकस्यन्दनमास्थितौ ।
प्रावृषेण्यं पयोवाहं विद्युदैरावताविव ॥३६॥
मा भूदाश्रमपीडेति परिमेयपुरःसरौ ।
अनुभावविशेषात्तु सेनापरिवृताविव ॥३७॥

सेव्यमानौ सुखस्पर्शैः शालनिर्यासगन्धिभिः ।
पुष्परेणूत्किरैर्वातैराधूतवनराजिभिः ॥३८॥
मनोऽभिरामाः शृण्वन्तौ रथनेमिस्वनोन्मुखैः ।
षड्जसंवादिनीः केका द्विधा भिन्नाः शिखण्डिभिः ॥३९॥
परस्पराक्षिसादृश्यमदूरोज्झितवर्त्मसु ।
मृगद्वन्द्वेषु पश्यन्तौ स्यन्दनाबद्धदृष्टिषु ॥४०॥
श्रेणीबन्धाद्वितन्वद्भिरस्तम्भां तोरणस्रजं ।
सारसैः कलनिर्ह्रादैः क्वचिदुन्नमिताननौ ॥४१॥
पवनस्यानुकूलत्वात्प्रार्थनासिद्धिशंसिनः ।
रजोभिस्तुरगोत्कीर्णैरस्पृष्टालकवेष्टनौ ॥४२॥
सरसीष्वरविन्दानां वीचिविक्षोभशीतलं ।
आमोदमुपजिघ्रन्तौ स्वनिःश्वासानुकारिणं ॥४३॥
ग्रामेष्वात्मविसृष्टेषु यूपचिह्नेषु यज्वनां ।
अमोघाः प्रतिगृह्णन्तावर्घ्यानुपदमाशिषः ॥४४॥
हैयङ्गवीनमादाय घोषवृद्धानुपस्थितान् ।
नामधेयानि पृच्छन्तौ वन्यानां मार्गशाखिनां ॥४५॥
काप्यभिख्या तयोरासीद्व्रजतोः शुद्धवेषयोः ।
हिमनिर्मुक्तयोर्योगे चित्राचन्द्रमसोरिव ॥४६॥
तत्तद्भूमिपतिः पत्न्यै दर्शयन्प्रियदर्शनः ।
अपि लंघितमध्वानं बुबुधे न बुधोपमः ॥४७॥

स दुष्प्रापयशाः प्रापदाश्रमं श्रान्तवाहनः ।
सायं संयमिनस्तस्य महर्षेर्महिषीसखः ॥४८॥
वनान्तरादुपावृत्तैः समित्कुशफलाहरैः ।
पूर्यमाणमदृश्याग्निप्रत्युद्यातैस्तपस्विभिः ॥४९॥
आकीर्णमृषिपत्नीनामुटजद्वाररोधिभिः ।
अपत्यैरिव नीवारभागधेयोचितैर्मृगैः ॥५०॥
सेकान्ते मुनिकन्याभिस्तत्क्षणोज्झितवृक्षकं ।
विश्वासाय विहङ्गानामालवालाम्बुपायिनां ॥५१॥
आतपात्ययसंक्षिप्तनीवारासु निषादिभिः ।
मृगैर्वर्तितरोमन्थमुटजाङ्गणभूमिषु ॥५२॥
अभ्युत्थिताग्निपिशुनैरतिथीनाश्रमोन्मुखान् ।
पुनानं पवनोद्धूतैर्धूमैराहुतिगन्धिभिः ॥५३॥
अथ यन्तारमादिश्य धुर्यान्विश्रमयेति सः ।
तामवारोपयत्पत्नीं रथादवततार च ॥५४॥
तस्मै सभ्याः सभार्याय गोप्त्रे गुप्ततमेन्द्रियाः ।
अर्हणामर्हते चक्रुर्मुनयो नयचक्षुषे ॥५५॥
विधेः सायन्तनस्यान्ते स ददर्श तपोनिधिं ।
अन्वासितमरुन्धत्या स्वाहयेव हविर्भुजं ॥५६॥
तयोर्जगृहतुः पादान् राजा राज्ञी च मागधी ।
तौ गुरुर्गुरुपत्नी च प्रीत्या प्रतिननन्दतुः ॥५७॥

तमातिथ्यक्रियाशान्तरथक्षोभपरिश्रमं ।
पप्रच्छ कुशलं राज्ये राज्याश्रममुनिं मुनिः ॥५८॥
अथाथर्वनिधेस्तस्य विजितारिपुरः पुरः ।
अर्थ्यामर्थपतिर्वाचमाददे वदतां वरः ॥५९॥
उपपन्नं ननु शिवं सप्तस्वङ्गेषु यस्य मे ।
दैवीनां मानुषीणां च प्रतिहर्ता त्वमापदां ॥६०॥
तव मन्त्रकृतो मन्त्रैर्दूरात्प्रशमितारिभिः ।
प्रत्यादिश्यन्त इव मे दृष्टलक्षभिदः शराः ॥६१॥
हविरावर्जितं होतस्त्वया विधिवदग्निषु ।
वृष्टिर्भवति शस्यानामवग्रहविशोषिणां ॥६२॥
पुरुषायुषजीविन्यो निरातङ्का निरीतयः ।
यन्मदीयाः प्रजास्तत्र हेतुस्त्वद्ब्रह्मवर्चसं ॥६३॥
त्वयैवं चिन्त्यमानस्य गुरुणा ब्रह्मयोनिना ।
सानुबन्धाः कथं न स्युः सम्पदो मे निरापदः ॥६४॥
किन्तु वध्वां तवैतस्यामदृष्टसदृशप्रजं ।
न मामवति सद्वीपा रत्नसूरपि मेदिनी ॥६५॥
नूनं मत्तः परं वंश्याः पिण्डविच्छेददर्शिनः ।
न प्रकामभुजः श्राद्धे स्वधासंग्रहतत्पराः ॥६६॥
मत्परं दुर्लभं मत्वा नूनमावर्जितं मया ।
पयः पूर्वैः स्वनिःश्वासकवोष्णमुपभुज्यते ॥६७॥

सो ऽहमिज्याविशुद्धात्मा प्रजालोपनिमीलितः ।
प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकालोक इवाचलः ॥६८॥
लोकान्तरसुखं पुण्यं तपोदानसमुद्भवं ।
सन्ततिः शुद्धवंश्या हि परत्रेह च शर्मणे ॥६९॥
तया हीनं विधातर्मां कथं पश्यन्न दूयसे ।
सिक्तं स्वयमिव स्नेहाद्वन्ध्यमाश्रमवृक्षकं ॥७०॥
असह्यपीडं भगवन्नृणमन्त्यमवेहि मे ।
अरुन्तुदमिवालानमनिर्वाणस्य दन्तिनः ॥७१॥
तस्मान्मुच्ये यथा तात संविधातुं तथार्हसि ।
इक्ष्वाकूणां दुरापे ऽर्थे त्वदधीना हि सिद्धयः ॥७२॥
इति विज्ञापितो राज्ञा ध्यानस्तिमितलोचनः ।
क्षणमात्रमृषिस्तस्थौ सुप्तमीन इव ह्रदः ॥७३॥
सो ऽपश्यत्प्रणिधानेन सन्ततेः स्तम्भकारणं ।
भावितात्मा भुवो भर्तुरथैनं प्रत्यबोधयत् ॥७४॥
पुरा शक्रमुपस्थाय तवोर्वीं प्रति यास्यतः ।
आसीत्कल्पतरुच्छायामाश्रिता सुरभिः पथि ॥७५॥
धर्मलोपभयाद्राज्ञीमृतुस्नातां तु संस्मरन् ।
प्रदक्षिणक्रियार्हायां तस्यां त्वं साधु नाचरः ॥७६॥
अवजानासि मां यस्मादतस्ते न भविष्यति ।
मत्प्रसूतिमनाराध्य प्रजेति त्वां शशाप सा ॥७७॥

स शापो न त्वया राजन्न च सारथिना श्रुतः ।
नदत्याकाशगङ्गायाः स्रोतस्युद्दामदिग्गजे ॥७८॥

ईप्सितं तदवज्ञानाद्विद्धि सार्गलमात्मनः ।
प्रतिबध्नाति हि श्रेयः पूज्यपूजाव्यतिक्रमः ॥७९॥

हविषे दीर्घसत्रस्य सा चेदानीं प्रचेतसः ।
भुजङ्गपिहितद्वारं पातालमधितिष्ठति ॥८०॥

सुतां तदीयां सुरभेः कृत्वा प्रतिनिधिं शुचिः ।
आराधय सपत्नीकः प्रीता कामदुघा हि सा ॥८१॥

इति वादिन एवास्य होतुराहुतिसाधनं ।
अनिन्द्या नन्दिनी नाम धेनुराववृते वनात् ॥८२॥

ललाटोदयमाभुग्नं पल्लवस्निग्धपाटला ।
बिभ्रती श्वेतरोमाङ्कं सन्ध्येव शशिनं नवं ॥८३॥

भुवं कोष्णेन कुण्डोध्नी मेध्येनावभृथादपि ।
प्रस्रवेणाभिवर्षन्ती वत्सालोकप्रवर्तिना ॥८४॥

रजःकणैः खुरोद्धूतैः स्पृशद्भिर्गात्रमन्तिकात् ।
तीर्थाभिषेकजां शुद्धिमादधाना महीक्षितः ॥८५॥

तां पुण्यदर्शनां दृष्ट्वा निमित्तज्ञस्तपोनिधिः ।
याज्यमाशंसितावन्ध्यं पार्थिवं पुनरब्रवीत् ॥८६॥

अदूरवर्तिनीं सिद्धिं राजन्विगणयात्मनः ।
उपस्थितेयं कल्याणी नाम्नि कीर्तित एव यत् ॥८७॥

वन्यवृत्तिरिमां शश्वदात्मानुगमनेन गां ।
विद्यामभ्यसनेनेव प्रसादयितुमर्हसि ॥८८॥
प्रस्थितायां प्रतिष्ठेथाः स्थितायां स्थितिमाचरेः ।
निषण्णायां निषीदास्यां पीताम्भसि पिबेरपः ॥८९॥
वधूर्भक्तिमती चैनामर्चितामातपोवनात् ।
प्रयता प्रातरन्वेतु सायं प्रत्युद्व्रजेदपि ॥९०॥
इत्याप्रसादादस्यास्त्वं परिचर्यापरो भव ।
अविघ्नमस्तु ते स्थेयाः पितेव धुरि पुत्रिणां ॥९१॥
तथेति प्रतिजग्राह प्रीतिमान्सपरिग्रहः ।
आदेशं देशकालज्ञः शिष्यः शासितुरानतः ॥९२॥
अथ प्रदोषे दोषज्ञः संवेशाय विशां पतिं ।
सूनुःसूनृतवाक्स्रष्टुर्विससर्जोर्जितश्रियं ॥९३॥
सत्यामपि तपःसिद्धौ नियमापेक्षया मुनिः ।
कल्पवित्कल्पयामास वन्यामेवास्य संविधां ॥९४॥
निर्दिष्टां कुलपतिना स पर्णशालामध्यास्य प्रयतपरिग्रहद्वितीयः ।
तच्छिष्याध्ययननिवेदितावसानां संविष्टः कुशशयने निशां निनाय ॥९५॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
वशिष्ठाश्रमगमनो नाम प्रथमः सर्गः ॥१॥

अथ प्रजानामधिपः प्रभाते जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्यां ।
वनाय पीतप्रतिबद्धवत्सां यशोधनो धेनुमृषेर्मुमोच ॥१॥
तस्याः खुरन्यासपवित्रपांशुमपांशुलानां धुरि कीर्तनीया ।
मार्गं मनुष्येश्वरधर्मपत्नी श्रुतेरिवार्थं स्मृतिरन्वगच्छत् ॥२॥
निवर्त्य राजा दयितां दयालुस्तां सौरभेयीं सुरभिर्यशोभिः ।
पयोधरीभूतचतुःसमुद्रां जुगोप गोरूपधरामिवोर्वीं ॥३॥
व्रताय तेनानुचरेण धेनोर्न्यषेधि शेषोऽप्यनुयायिवर्गः ।
न चान्यतस्तस्य शरीररक्षा स्ववीर्यगुप्ता हि मनोः प्रसूतिः ॥४॥
आस्वादवद्भिः कवलैस्तृणानां कण्डूयनैर्दंशनिवारणैश्च ।
अव्याहतस्वैरगतेः स तस्याः सम्राट् समाराधनतत्परोऽभूत् ॥५॥
स्थितः स्थितामुच्चलितः प्रयातां निषेदुषीमासनबन्धधीरः ।
जलाभिलाषी जलमाददानां छायेव तां भूपतिरन्वगच्छत् ॥६॥
स न्यस्तचिह्नामपि राजलक्ष्मीं तेजोविशेषानुमितां दधानः ।
आसीदनाविष्कृतदानराजिरन्तर्मदावस्थ इव द्विपेन्द्रः ॥७॥
लताप्रतानोद्ग्रथितैः स केशैरधिज्यधन्वा विचचार दावं ।
रक्षापदेशान्मुनिहोमधेनोर्वन्यान्विनेष्यन्निव दुष्टसत्वान् ॥८॥

विसृष्टपार्श्वानुचरस्य तस्य पार्श्वद्रुमाः पाशभृता समस्य ।
उदीरयामासुरिवोन्मदानामालोकशब्दं वयसां विरावैः ॥९॥
मरुत्प्रयुक्ताश्च मरुत्सखाभं तमर्च्यमारादभिवर्तमानं ।
अवाकिरन्बाललताः प्रसूनैराचारलाजैरिव पौरकन्याः ॥१०॥
धनुर्भृतोऽप्यस्य दयार्द्रभावमाख्यातमन्तःकरणैर्विशङ्कैः ।
विलोकयन्त्यो वपुरापुरक्ष्णां प्रकामविस्तारफलं हरिण्यः ॥११॥
स कीचकैर्मारुतपूर्णरन्ध्रैः कूजद्भिरापादितवंशकृत्यं ।
शुश्राव कुञ्जेषु यशः स्वमुच्चैरुद्गीयमानं वनदेवताभिः ॥१२॥
पृक्तस्तुषारैर्गिरिनिर्झराणामनोकहाकम्पितपुष्पगन्धिः ।
तमातपक्लान्तमनातपत्रमाचारपूतं पवनः सिषेवे ॥१३॥
शशाम वृष्ट्यापि विना दवाग्निरासीद्विशेषा फलपुष्पवृद्धिः ।
ऊनं न सत्वेष्वधिको ववाधे तस्मिन्वनं गोप्तरि गाहमाने ॥१४॥
सञ्चारपूतानि दिगन्तराणि कृत्वा दिनान्ते निलयाय गन्तुं ।
प्रचक्रमे पल्लवरागताम्रा प्रभा पतङ्गस्य मुनेश्च धेनुः ॥१५॥
तां देवतापित्रतिथिक्रियार्थामन्वग्ययौ मध्यमलोकपालः ।
बभौ च सा तेन सतां मतेन श्रद्धेव साक्षाद्विधिनोपपन्ना ॥१६॥
स पल्वलोत्तीर्णवराहयूथान्यावासवृक्षोन्मुखबर्हिणानि ।
ययौ मृगाध्यासितशाद्वलानि श्यामायमानानि वनानि पश्यन् ॥१७॥
आपीनभारोद्वहनप्रयत्नाद्गृष्टिर्गुरुत्वाद्वपुषो नरेन्द्रः ।
उभावलञ्चक्रतुरञ्चिताभ्यां तपोवनावृत्तिपथं गताभ्यां ॥१८॥

वशिष्ठधेनोरनुयायिनं तमावर्तमानं वनिता वनान्तात् ।
पपौ निमेषालसपक्ष्मपंक्तिरुपोषिताभ्यामिव लोचनाभ्यां ॥१९॥
पुरस्कृता वर्त्मनि पार्थिवेन प्रत्युद्गता पार्थिवधर्मपत्न्या ।
तदन्तरे सा विरराज धेनुर्दिनक्षपामध्यगतेव सन्ध्या ॥२०॥
प्रदक्षिणीकृत्य पयस्विनीं तां सुदक्षिणा साक्षतपात्रहस्ता ।
प्रणम्य चानर्च विशालमस्याः शृङ्गान्तरं द्वारमिवार्थसिद्धेः ॥२१॥
वत्सोत्सुकापि स्तिमिता सपर्यां प्रत्यग्रहीत्सेति ननन्दतुस्तौ ।
भक्त्योपपन्नेषु हि तद्विधानां प्रसादचिह्नानि पुरःफलानि ॥२२॥
गुरोः सदारस्य निपीड्य पादौ समाप्य सान्ध्यं च विधिं दिलीपः ।
दोषावसाने पुनरेव दोग्ध्रीं भेजे भुजोच्छिन्नरिपुर्निषण्णां ॥२३॥
तामन्तिकन्यस्तबलिप्रदीपामन्वास्य गोप्ता गृहिणीसहायः ।
क्रमेण सुप्तामनुसंविवेश सुप्तोत्थितां प्रातरनूदतिष्ठत् ॥२४॥
इत्थं व्रतं पालयतः प्रजार्थं समं महिष्या महनीयकीर्तेः ।
सप्त व्यतीयुस्त्रिगुणानि तस्य दिनानि दीनोद्धरणोचितस्य ॥२५॥
अन्येद्युरात्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना मुनिहोमधेनुः ।
गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पं गौरीगुरोर्गह्वरमाविवेश ॥२६॥
सा दुष्प्रधर्षा मनसापि हिंस्रैरित्यद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन ।
अलक्षिताभ्युत्पतनो नृपेण प्रसह्य सिंहः किल तां चकर्ष ॥२७॥
तदीयमाक्रन्दितमार्तसाधोर्गुहानिबद्धप्रतिशब्ददीर्घं ।
रश्मिष्विवादाय नगेन्द्रसक्तां निवर्तयामास नृपस्य दृष्टिं ॥२८॥

स पाटलायां गवि तस्थिवांसं धनुर्धरः केसरिणं ददर्श ।
अधित्यकायामिव धातुमय्यां रोध्रद्रुमं सानुमतः प्रफुल्लं ॥२९॥
ततो मृगेन्द्रस्य मृगेन्द्रगामी वधाय वध्यस्य शरं शरण्यः ।
जाताभिषङ्गो नृपतिर्निषङ्गादुद्धर्तुमैच्छत्प्रसभोद्धृतारिः ॥३०॥
वामेतरस्तस्य करः प्रहर्तुर्नखप्रभाभूषितकङ्कपत्रे ।
सक्ताङ्गुलिः सायकपुंख एव चित्रार्पितारम्भ इवावतस्थे ॥३१॥
बाहुप्रतिष्टम्भविवृद्धमन्युरभ्यर्णमागस्कृतमस्पृशद्भिः ।
राजा स्वतेजोभिरदह्यतान्तर्भोगीव मन्त्रौषधिरुद्धवीर्यः ॥३२॥
तमार्यगृह्यं निगृहीतधेनुर्मनुष्यवाचा मनुवंशकेतुं ।
विस्मापयन्विस्मितमात्मवृत्तौ भूपालसिंहं निजगाद सिंहः ॥३३॥
अलं महीपाल तव श्रमेण प्रयुक्तमप्यस्त्रमितो वृथा स्यात् ।
न पादपोन्मूलनशक्ति रंहः शिलोच्चये मूर्छति मारुतस्य ॥३४॥
कैलासगौरं वृषमारुरुक्षोः पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठं ।
अवेहि मां किङ्करमष्टमूर्तेः कुम्भोदरं नाम निकुम्भतुल्यं ॥३५॥
अमुं पुरः पश्यसि देवदारुं पुत्रीकृतो ऽसौ वृषभध्वजेन ।
यो हेमकुम्भस्तननिःसृतानां स्कन्दस्य मातुः पयसां रसज्ञः ॥३६॥
कण्डूयमानेन कटं कदाचिद्वन्यद्विपेनोन्मथिता त्वगस्य ।
अथैनमद्रेस्तनया शुशोच सेनान्यमालीढमिवासुरास्त्रैः ॥३७॥
तदाप्रभृत्येव वनद्विपानां त्रासार्थमस्मिन्नहमद्रिकुक्षौ ।
व्यापारितः शूलभृता विधाय सिंहत्वमङ्कागतसत्ववृत्ति ॥३८॥

तस्यालमेषा क्षुधितस्य तृप्त्यै प्रदिष्टकाला परमेश्वरेण ।
उपस्थिता शोणितपारणा मे सुरद्विषश्चान्द्रमसी सुधेव ॥३९॥
स त्वं निवर्तस्व विहाय लज्जां गुरोर्भवान्दर्शितशिष्यभक्तिः ।
शस्त्रेण रक्ष्यं यदशक्यरक्षं न तद्यशः शस्त्रभृतां क्षिणोति ॥४०॥
इति प्रगल्भं पुरुषाधिराजो मृगाधिराजस्य वचो निशम्य ।
प्रत्याहतास्त्रो गिरिशप्रभावादात्मन्यवज्ञां शिथिलीचकार ॥४१॥
प्रत्यब्रवीच्चैनमिषुप्रयोगे तत्पूर्वसङ्गे वितथप्रयत्नः ।
जडीकृतस्त्र्यम्बकवीक्षितेन वज्रं मुमुक्षन्निव वज्रपाणिः ॥४२॥
संरुद्धचेष्टस्य मृगेन्द्र कामं हास्यं वचस्तद्यदहं विवक्षुः ।
अन्तर्गतं प्राणभृतां हि वेद सर्वं भवान्भावमतोऽभिधास्ये ॥४३॥
मान्यः स मे स्थावरजङ्गमानां सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतुः ।
गुरोरपीदं धनमाहिताग्नेर्नश्यत्पुरस्तादनुपेक्षणीयं ॥४४॥
स त्वं मदीयेन शरीरवृत्तिं देहेन निर्वर्तयितुं प्रसीद ।
दिनावसानोत्सुकबालवत्सा विसृज्यतां धेनुरियं महर्षेः ॥४५॥
अथान्धकारं गिरिगह्वराणां दंष्ट्रामयूखैः शकलानि कुर्वन् ।
भूयः स भूतेश्वरपार्श्ववर्ती किञ्चिद्विहस्यार्थपतिं बभाषे ॥४६॥
एकातपत्रं जगतः प्रभुत्वं नवं वयः कान्तमिदं वपुश्च ।
अल्पस्य हेतोर्बहु हातुमिच्छन्विचारमूढः प्रतिभासि मे त्वं ॥४७॥
भूतानुकम्पा तव चेदियं गौरेका भवेत्स्वस्तिमती त्वदन्ते ।
जीवन्पुनः शश्वदुपप्लवेभ्यः प्रजाः प्रजानाथ पितेव पासि ॥४८॥

अथैकधेनोरपराधचण्डाद्गुरोः कृशानुप्रतिमाद्बिभेषि ।
शक्योऽस्य मन्युर्भवता विनेतुं गाः कोटिशः स्पर्शयता घटोध्नीः ॥४९॥
तद्रक्ष कल्याणपरम्पराणां भोक्तारमूर्जस्वलमात्मदेहं ।
महीतलस्पर्शनमात्रभिन्नमृद्धं हि राज्यं पदमैन्द्रमाहुः ॥५०॥
एतावदुक्त्वा विरते मृगेन्द्रे प्रतिस्वनेनास्य गुहागतेन ।
शिलोच्चयोऽपि क्षितिपालमुच्चैः प्रीत्या तमेवार्थमभाषतेव ॥५१॥
निशम्य देवानुचरस्य वाचं मनुष्यदेवः पुनरप्युवाच ।
धेन्वा तदध्यासितकातराक्ष्या निरीक्ष्यमाणः सुतरां दयालुः ॥५२॥
क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रूढः ।
राज्येन किं तद्विपरीतवृत्तेः प्राणैरुपक्रोशमलीमसैर्वा ॥५३॥
कथं नु शक्योऽनुनयो महर्षेर्विश्राणनादन्यपयस्विनीनां ।
इमामनूनां सुरभेरवेहि रुद्रौजसा तु प्रहृतं त्वयास्यां ॥५४॥
सेयं स्वदेहार्पणनिष्क्रयेण न्याय्या मया मोचयितुं भवत्तः ।
न पारणा स्याद्विहता तवैवं भवेदलुप्तश्च मुनेः क्रियार्थः ॥५५॥
भवानपीदं परवानवैति महान्हि यत्नस्तव देवदारौ ।
स्थातुं नियोक्तुर्यदशक्यमग्रे विनाश्य रक्ष्यं स्वयमक्षतेन ॥५६॥
किमप्यहिंस्यस्तव चेन्मतोऽहं यशःशरीरे भव मे दयालुः ।
एकान्तविध्वंसिषु मद्विधानां पिण्डेष्वनास्था खलु भौतिकेषु ॥५७॥
सम्बन्धमाभाषणपूर्वमाहुर्वृत्तः स नौ सङ्गतयोर्वनान्ते ।
तद्भूतनाथानुग नार्हसि त्वं सम्बन्धिनो मे प्रणयं विहन्तुं ॥५८॥

तथेति गामुक्तवते दिलीपः सद्यः प्रतिष्टम्भविमुक्तबाहुः ।
सन्न्यस्तशस्त्रो हरये स्वदेहमुपानयत्पिण्डमिवामिषस्य ॥५९॥
तस्मिन्क्षणे पालयितुः प्रजानामुत्पश्यतः सिंहनिपातमुग्रं ।
अवाङ्मुखस्योपरि पुष्पवृष्टिः पपात विद्याधरहस्तमुक्ता ॥६०॥
उत्तिष्ठ वत्सेत्यमृतायमानं वचो निशम्योत्थितमुत्थितः सन् ।
ददर्श राजा जननीमिव स्वां गामग्रतः प्रस्रविणीं न सिंहं ॥६१॥
तं विस्मितं धेनुरुवाच साधो मायां मयोद्भाव्य परीक्षितो ऽसि ।
ऋषिप्रभावान्मयि नान्तको ऽपि प्रभुः प्रहर्तुं किमुतान्यहिंस्राः ॥६२॥
भक्त्या गुरौ मय्यनुकम्पया च प्रीतास्मि ते पुत्र वरं वृणीष्व ।
न केवलानां पयसां प्रसूतिमवेहि मां कामदुघां प्रसन्नां ॥६३॥
ततः समानीय स मानितार्थी हस्तौ स्वहस्तार्जितवीरशब्दः ।
वंशस्य कर्तारमनन्तकीर्तिं सुदक्षिणायां तनयं ययाचे ॥६४॥
सन्तानकामाय तथेति कामं राज्ञे प्रतिश्रुत्य पयस्विनी सा ।
दुग्ध्वा पयः पत्रपुटे मदीयं पुत्रोपभुंक्ष्वेति तमादिदेश ॥६५॥
वत्सस्य होमार्थविधेश्च शेषं गुरोरनुज्ञामधिगम्य मातः ।
उधस्यमिच्छामि तवोपभोक्तुं षष्ठांशमुर्व्या इव रक्षितायाः ॥६६॥
इत्थं क्षितीशेन वशिष्ठधेनुर्विज्ञापिता प्रीततरा बभूव ।
तदन्विता हैमवताच्च कुक्षेः प्रत्याययावाश्रममश्रमेण ॥६७॥
तस्याः प्रसन्नेन्दुमुखः प्रसादं गुरुर्नृपाणां गुरवे निवेद्य ।
प्रहर्षचिह्नानुमितं प्रियायै शशंस वाचा पुनरुक्तयेव ॥६८॥

स नन्दिनीस्तन्यमनिन्दितात्मा सद्वत्सलो वत्सहुतावशेषं ।
पपौ वशिष्ठेन कृताभ्यनुज्ञः शुभ्रं यशो मूर्तमिवातितृष्णः ॥६९॥
प्रातर्यथोक्तव्रतपारणान्ते प्रास्थानिकं स्वस्त्ययनं प्रयुज्य ।
तौ दम्पती स्वां प्रति राजधानीं प्रस्थापयामास वशी वशिष्ठः ॥७०॥
प्रदक्षिणीकृत्य हुतं हुताशमनन्तरं भर्तुररुन्धतीं च ।
धेनुं सवत्सां च नृपः प्रतस्थे सन्मङ्गलोदग्रतरप्रभावः ॥७१॥
श्रोत्राभिरामध्वनिना रथेन स धर्मपत्नीसहितः सहिष्णुः ।
ययावनुद्धातसुखेन मार्गं स्वेनेव पूर्णेन मनोरथेन ॥७२॥
तमाहितौत्सुक्यमदर्शनेन प्रजाः प्रजार्थव्रतकर्शिताङ्गं ।
नेत्रैः पपुस्तृप्तिमनाप्नुवद्भिर्नवोदयं नाथमिवौषधीनां ॥७३॥
पुरन्दरश्रीः पुरमुत्पताकं प्रविश्य पौरैरभिनन्द्यमानः ।
भुजे भुजङ्गेन्द्रसमानसारे भूयः स भूमेर्धुरमाससञ्ज ॥७४॥
अथ नयनसमुत्थं ज्योतिरत्रेरिव द्यौः सुरसरिदिव तेजो वह्निनिष्ठ्यूतमैशं ।
नरपतिकुलभूत्यै गर्भमाधत्त राज्ञी गुरुभिरभिनिविष्टं लोकपालानुभावैः ॥७५॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
नन्दिनीवरप्रदानो नाम द्वितीयः सर्गः ॥२॥

अथेप्सितं भर्तुरुपस्थितोदयं सखीजनोद्वीक्षणकौमुदीमुखं ।
निदानमिक्ष्वाकुकुलस्य सन्ततेः सुदक्षिणा दोहदलक्षणं दधौ ॥१॥
शरीरसादादसमग्रभूषणा मुखेन सालक्ष्यत रोध्रपाण्डुना ।
तनुप्रकाशेन विचेयतारका प्रभातकल्पा शशिनेव शर्वरी ॥२॥
तदाननं मृत्सुरभि क्षितीश्वरो रहस्युपाघ्राय न तृप्तिमाययौ ।
करीव सिक्तं पृषतैः पयोमुचां शुचिव्यपाये वनराजिपल्वलं ॥३॥
दिवं मरुत्वानिव भोक्ष्यते भुवं दिगन्तविश्रान्तरथो हि तत्सुतः ।
अतोऽभिलाषे प्रथमं तथाविधे मनो बबन्धान्यरसान्विलंघ्य सा ॥४॥
न मे ह्रिया शंसति किञ्चिदीप्सितं स्पृहावती वस्तुषु केषु मागधी ।
इति स्म पृच्छत्यनुवेलमादृतः प्रियासखीरुत्तरकोशलेश्वरः ॥५॥
उपेत्य सा दोहददुःखशीलतां यदेव वव्रे तदपश्यदाहृतं ।
न हीष्टमस्यास्त्रिदिवेऽपि भूपतेरभूदनासाद्यमधिज्यधन्वनः ॥६॥
क्रमेण निस्तीर्य च दोहदव्यथां प्रचीयमानावयवा रराज सा ।
पुराणपत्रापगमादनन्तरं लतेव सन्नद्धमनोज्ञपल्लवा ॥७॥
दिनेषु गच्छत्सु नितान्तपीवरं तदीयमानीलमुखं स्तनद्वयं ।
तिरश्चकार भ्रमराभिलीनयोः सुजातयोः पङ्कजकोशयोः श्रियं ॥८॥

निधानगर्भामिव सागराम्बरां शमीमिवाभ्यन्तरलीनपावकां ।
नदीमिवान्तःसलिलां सरस्वतीं नृपःससत्वां महिषीममन्यत ॥९॥
प्रियानुरागस्य मनःसमुन्नतेर्भुजार्जितानां च दिगन्तसम्पदां ।
यथाक्रमं पुंसवनादिकाः क्रिया धृतेश्च धीरः सदृशीर्व्यधत्त सः ॥१०॥
सुरेन्द्रमात्राश्रितगर्भगौरवात्प्रयत्नमुक्तासनया गृहागतः ।
तयोपचाराञ्जलिखिन्नहस्तया ननन्द पारिप्लवनेत्रया नृपः ॥११॥
कुमारभृत्याकुशलैरनुष्ठिते भिषग्भिराप्तैरथ गर्भभर्मणि ।
पतिः प्रतीतः प्रसवोन्मुखीं प्रियां ददर्श काले दिवमभ्रितामिव ॥१२॥
ग्रहैस्ततः पञ्चभिरुच्चसंश्रयैरसूर्यगैः सूचितभाग्यसम्पदं ।
असूत पुत्रं समये शचीसमा त्रिसाधना शक्तिरिवार्थमक्षयं ॥१३॥
दिशः प्रसेदुर्मरुतो ववुः सुखाः प्रदक्षिणार्चिर्हुतमग्निराददे ।
बभूव सर्वं शुभशंसि तत्क्षणं भवो हि लोकाभ्युदयाय तादृशां ॥१४॥
अरिष्टशय्यां परितो विसारिणा सुजन्मनस्तस्य निजेन तेजसा ।
निशीथदीपाः सहसा हतत्विषो बभूवुरालेख्यसमर्पिता इव ॥१५॥
जनाय शुद्धान्तचराय शंसते कुमारजन्मामृतसम्मिताक्षरं ।
अदेयमासीत्त्रयमेव भूपतेः शशिप्रभं छत्रमुभे च चामरे ॥१६॥
निवातपद्मस्तिमितेन चक्षुषा नृपस्य कान्तं पिवतः सुताननं ।
महोदधेः पूर इवेन्दुदर्शनाद्गुरुः प्रहर्षः प्रबभूव नात्मनि ॥१७॥
स जातकर्मण्यखिले तपस्विना तपोवनादेत्य पुरोधसा कृते ।
दिलीपसूनुर्मणिराकरोद्भवः प्रयुक्तसंस्कार इवाधिकं बभौ ॥१८॥

सुखश्रवा मङ्गलतूर्यनिस्वनाः प्रमोदनृत्यैः सह वारयोषितां ।
न केवलं सद्मनि मागधीपतेः पथि व्यजृम्भन्त दिवौकसामपि ॥१९॥
न संयतस्तस्य बभूव रक्षितुर्विसर्जयेद्यं सुतजन्महर्षितः ।
ऋणाभिधानात्स्वयमेव केवलं तदा पितॄणां मुमुचे स बन्धनात् ॥२०॥
श्रुतस्य यायादयमन्तमर्भकस्तथा परेषां युधि चेति पार्थिवः ।
अवेक्ष्य धातोर्गमनार्थमर्थविच्चकार नाम्ना रघुमात्मसम्भवं ॥२१॥
पितुः प्रयत्नात्स समग्रसम्पदः शुभैः शरीरावयवैर्दिने दिने ।
पुपोष वृद्धिं हरिदश्वदीधितेरनुप्रवेशादिव बालचन्द्रमाः ॥२२॥
उमावृषाङ्कौ शरजन्मना यथा यथा जयन्तेन शचीपुरन्दरौ ।
तथा नृपः सा च सुतेन मागधी ननन्दतुस्तत्सदृशेन तत्समौ ॥२३॥
रथाङ्गनाम्नोरिव भावबन्धनं बभूव यत्प्रेम परस्पराश्रयं ।
विभक्तमप्येकसुतेन तत्तयोः परस्परस्योपरि पर्यचीयत ॥२४॥
उवाच धात्र्या प्रथमोदितं वचो ययौ तदीयामवलम्ब्य चांगुलिं ।
अभूच्च नम्रः प्रणिपातशिक्षया पितुर्मुदं तेन ततान सोऽर्भकः ॥२५॥
तमङ्कमारोप्य शरीरयोगजैः सुखैर्निषिञ्चन्तमिवामृतं त्वचि ।
उपान्तसम्मीलितलोचनो नृपश्चिरात्सुतस्पर्शरसज्ञतां ययौ ॥२६॥
अमंस्त चानेन परार्ध्यजन्मना स्थितेरभेत्ता स्थितिमन्तमन्वयं ।
स्वमूर्तिभेदेन गुणाग्र्यवर्तिना पतिः प्रजानामिव सर्गमात्मनः ॥२७॥
स वृत्तचौलश्चलकाकपक्षकैरमात्यपुत्रैः सवयोभिरन्वितः ।
लिपेर्यथावद्ग्रहणेन वाङ्मयं नदीमुखेनेव समुद्रमाविशत् ॥२८॥

अथोपनीतं विधिवद्विपश्चितो विनिन्युरेनं गुरवो गुरुप्रियं ।
अवन्ध्ययत्नाश्च बभूवुरर्भके क्रिया हि वस्तूपहिता प्रसीदति ॥२९॥
धियः समग्रैः स गुणैरुदारधीः क्रमाच्चतस्रश्चतुरर्णवोपमाः ।
ततार विद्याः पवनातिपातिभिर्दिशो हरिद्भिर्हरितामिवेश्वरः ॥३०॥
त्वचं स मेध्यां परिधाय रौरवीमशिक्षतास्त्रं पितुरेव मन्त्रवत् ।
न केवलं तद्गुरुरेकपार्थिवः क्षितावभूदेकधनुर्धरोऽपि सः ॥३१॥
महोक्षतां वत्सतरः स्पृशन्निव द्विपेन्द्रभावं कलभः श्रयन्निव ।
रघुः क्रमाद्यौवनभिन्नशैशवः पुपोष गाम्भीर्यमनोहरं वपुः ॥३२॥
अथास्य गोदानविधेरनन्तरं विवाहदीक्षां निरवर्तयद्गुरुः ।
नरेन्द्रकन्यास्तमवाप्य सत्पतिं तमोनुदं दक्षसुता इवाबभुः ॥३३॥
युवा युगव्यायतबाहुरंसलः कपाटवक्षाः परिणद्धकन्धरः ।
वपुःप्रकर्षादजयद्गुरुं रघुस्तथापि नीचैर्विनयाददृश्यत ॥३४॥
ततः प्रजानां चिरमात्मना धृतां नितान्तगुर्वीं लघयिष्यता धुरं ।
निसर्गसंस्कारविनीत इत्यसौ नृपेण चक्रे युवराजशब्दभाक् ॥३५॥
नरेन्द्रमूलायतनादनन्तरं तदास्पदं श्रीर्युवराजसंज्ञितं ।
अगच्छदंशेन गुणाभिलाषिणी नवावतारं कमलादिवोत्पलं ॥३६॥
विभावसुः सारथिनेव वायुना घनव्यपायेन गभस्तिमानिव ।
बभूव तेनातितरां सुदुःसहः कटप्रभेदेन करीव पार्थिवः ॥३७॥
नियुज्य तं होमतुरङ्गरक्षणे धनुर्धरं राजसुतैरनुद्रुतं ।
अपूर्णमेकेन शतक्रतूपमः शतं क्रतूनामपविघ्नमाप सः ॥३८॥

ततः परं तेन मखाय यज्वना तुरङ्गमुत्सृष्टमनर्गलं पुनः ।
धनुर्भृतामग्रत एव रक्षिणां जहार शक्रः किल गूढविग्रहः ॥३९॥
विषादलुप्तप्रतिपत्तिविस्मितं कुमारसैन्यं सपदि स्थितं च तत् ।
वशिष्ठधेनुश्च यदृच्छयागता श्रुतप्रभावा ददृशेऽथ नन्दिनी ॥४०॥
तदङ्गनिस्यन्दजलेन लोचने प्रमृज्य पुण्येन पुरस्कृतः सतां ।
अतीन्द्रियेष्वप्युपपन्नदर्शनो बभूव भावेषु दिलीपनन्दनः ॥४१॥
स पूर्वतः पर्वतपक्षशातनं ददर्श देवं नरदेवसम्भवः ।
पुनः पुनः सूतनिषिद्धचापलं हरन्तमश्वं रथरश्मिसंयतं ॥४२॥
शतैस्तमक्ष्णामनिमेषवृत्तिभिर्हरिं विदित्वा हरिभिश्च वाजिभिः ।
अवोचदेनं गगनस्पृशा रघुः स्वरेण धीरेण निवर्तयन्निव ॥४३॥
मखांशभाजां प्रथमो मनीषिभिस्त्वमेव देवेन्द्र सदा निगद्यसे ।
अजस्रदीक्षाप्रयतस्य मद्गुरोः क्रियाविघाताय कथं प्रवर्तसे ॥४४॥
त्रिलोकनाथेन सदा मखद्विषस्त्वया नियम्या ननु दिव्यचक्षुषा ।
स चेत्स्वयं कर्मसु धर्मचारिणां त्वमन्तरायो भवसि च्युतो विधिः ॥४५॥
तदङ्गमग्र्यं मघवन्महाक्रतोरमुं तुरङ्गं प्रतिमोक्तुमर्हसि ।
पथः श्रुतेर्दर्शयितार ईश्वरा मलीमसामाददते न पद्धतिं ॥४६॥
इति प्रगल्भं रघुणा समीरितं वचो निशम्याधिपतिर्दिवौकसां ।
निवर्तयामास रथं सविस्मयः प्रचक्रमे च प्रतिवक्तुमुत्तरं ॥४७॥
यदात्थ राजन्यकुमार तत्तथा यशस्तु रक्ष्यं परतो यशोधनैः ।
जगत्प्रकाशं तदशेषमिज्यया भवद्गुरुर्लंघयितुं ममोद्यतः ॥४८॥

हरिर्यथैकः पुरुषोत्तमः स्मृतो महेश्वरस्त्र्यम्बक एव नापरः ।
तथा विदुर्मां मुनयः शतक्रतुं द्वितीयगामी न हि शब्द एष नः ॥४९॥
अतो ऽयमश्वः कपिलानुकारिणा पितुस्त्वदीयस्य मयापहारितः ।
अलं प्रयत्नेन तवात्र मा निधाः पदं पदव्यां सगरस्य सन्ततेः ॥५०॥
ततः प्रहस्यापभयः पुरन्दरं पुनर्बभाषे तुरगस्य रक्षिता ।
गृहाण शस्त्रं यदि सर्ग एष ते न खल्वनिर्जित्य रघुं कृती भवान् ॥५१॥
स एवमुक्त्वा मघवन्तमुन्मुखः करिष्यमाणः सशरं शरासनं ।
अतिष्ठदालीढविशेषशोभिना वपुःप्रकर्षेण विडम्बितेश्वरः ॥५२॥
रघोरवष्टम्भमयेन पत्रिणा हृदि क्षतो गोत्रभिदप्यमर्षणः ।
नवाम्बुदानीकमुहूर्तलाञ्छने धनुष्यमोघं समधत्त सायकं ॥५३॥
दिलीपसूनोः स बृहद्भुजान्तरं प्रविश्य भीमासुरशोणितोचितः ।
पपावनास्वादितपूर्वमाशुगः कुतूहलेनेव मनुष्यशोणितं ॥५४॥
हरेः कुमारो ऽपि कुमारविक्रमः सुरद्विपास्फालनकर्कशांगुलौ ।
भुजे शचीपत्रविशेषकाङ्किते स्वनामचिह्नं निचखान सायकं ॥५५॥
जहार चान्येन मयूरपत्रिणा शरेण शक्रस्य महाशनिध्वजं ।
चुकोप तस्मै स भृशं सुरश्रियः प्रसह्यकेशव्यपरोपणादिव ॥५६॥
तयोरुपान्तस्थितसिद्धसैनिकं गरुत्मदाशीविषभीमदर्शनैः ।
बभूव युद्धं तुमुलं जयैषिणोरधोमुखैरूर्ध्वमुखैश्च पत्रिभिः ॥५७॥
अतिप्रबन्धप्रहितास्त्रवृष्टिभिस्तमाश्रयं दुष्प्रसहस्य तेजसः ।
शशाक निर्वापयितुं न वासवः स्वतश्च्युतं वह्निमिवाद्भिरम्बुदः ॥५८॥

ततः प्रकोष्ठे हरिचन्दनाङ्किते प्रमथ्यमानार्णवधीरनादिनीं ।
रघुः शशाङ्कार्धमुखेन पत्रिणा शरासनज्यामलुनाद्बिडौजसः ॥५९॥
स चापमुत्सृज्य विवृद्धमत्सरः प्रणाशनाय प्रबलस्य विद्विषः ।
महीध्रपक्षव्यपरोपणोचितं स्फुरत्प्रभामण्डलमस्त्रमाददे ॥६०॥
रघुर्भृशं वक्षसि तेन ताडितः पपात भूमौ सह सैनिकाश्रुभिः ।
निमेषमात्रादवधूय तद्व्यथां सहोत्थितः सैनिकहर्षनिःस्वनैः ॥६१॥
तथापि शस्त्रव्यवहारनिष्ठुरे विपक्षभावे चिरमस्य तस्थुषः ।
तुतोष वीर्यातिशयेन वृत्रहा पदं हि सर्वत्र गुणैर्निधीयते ॥६२॥
असङ्गमद्रिष्वपि सारवत्तया न मे त्वदन्येन विषोढमायुधं ।
अवेहि मां प्रीतमृते तुरङ्गमात्किमिच्छसीति स्फुटमाह वासवः ॥६३॥
ततो निषङ्गादसमग्रमुद्धृतं सुवर्णपुंखद्युतिरञ्जितांगुलिं ।
नरेन्द्रसूनुः प्रतिसंहरन्निषुं प्रियंवदः प्रत्यवदत्सुरेश्वरं ॥६४॥
अमोच्यमश्वं यदि मन्यसे प्रभो ततः समाप्ते विधिनैव कर्मणि ।
अजस्रदीक्षाप्रयतः स मद्गुरुः क्रतोरशेषेण फलेन युज्यतां ॥६५॥
यथा च वृत्तान्तमिमं सदोगतस्त्रिलोचनैकांशतया दुरासदः ।
तवैव सन्देशहराद्विशां पतिः शृणोति देवेश तथा विधीयतां ॥६६॥
तथेति कामं प्रतिशुश्रुवान् रघोर्यथागतं मातलिसारथिर्ययौ ।
नृपस्य नातिप्रमनाः सदोगृहं सुदक्षिणासूनुरपि न्यवर्तत ॥६७॥
तमभ्यनन्दत्प्रथमं प्रबोधितः प्रजेश्वरः शासनहारिणा हरेः ।
परामृशन्हर्षजडेन पाणिना तदीयमङ्गं कुलिशव्रणाङ्कितं ॥६८॥

इति क्षितीशो नवतिं नवाधिकां महाक्रतूनां महनीयशासनः ।
समारुरुक्षुर्दिवमायुषः क्षये ततान सोपानपरम्परामिव ॥६९॥
अथ स विषयव्यावृत्तात्मा यथाविधि सूनवे नृपतिककुदं दत्वा यूने
सितातपवारणं ।
मुनिवनतरुच्छायां देव्या तया सह शिश्रिये गलितवयसामिक्ष्वाकूणामिदं
हि कुलव्रतं ॥७०॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
रघुराज्याभिषेको नाम तृतीयः सर्गः ॥३॥

स राज्यं गुरुणा दत्तं प्रतिपद्याधिकं बभौ ।
दिनान्ते निहितं तेजः सवित्रेव हुताशनः ॥१॥
दिलीपानन्तरं राज्ये तं निशम्य प्रतिष्ठितं ।
पूर्वं प्रधूमितो राज्ञां हृदये ऽग्निरिवोत्थितः ॥२॥
पुरुहूतध्वजस्येव तस्योन्नयनपंक्तयः ।
नवाभ्युत्थानदर्शिन्यो ननन्दुः सप्रजाः प्रजाः ॥३॥
सममेव समाक्रान्तं द्वयं द्विरदगामिना ।
तेन सिंहासनं पित्र्यमखिलं चारिमण्डलं ॥४॥
छायामण्डललक्ष्येण तमदृश्या किल स्वयं ।
पद्मा पद्मातपत्रेण भेजे साम्राज्यदीक्षितं ॥५॥
परिकल्पितसान्निध्या काले काले च वन्दिषु ।
स्तुत्यं स्तुतिभिरर्थ्याभिरुपतस्थे सरस्वती ॥६॥
मनुप्रभृतिभिर्मान्यैर्भुक्ता यद्यपि राजभिः ।
तथाप्यनन्यपूर्वेव तस्मिन्नासीद्वसुन्धरा ॥७॥
स हि सर्वस्य लोकस्य युक्तदण्डतया मनः ।
आददे नातिशीतोष्णो नभस्वानिव दक्षिणः ॥८॥

मन्दोत्कण्ठाः कृतास्तेन गुणाधिकतया गुरौ ।
फलेन सहकारस्य पुष्पोद्गम इव प्रजाः ॥९॥
नयविद्भिर्नवे राज्ञि सदसच्चोपदर्शितं ।
पूर्व एवाभवत्पक्षस्तस्मिन्नाभवदुत्तरः ॥१०॥
पञ्चानामपि भूतानामुत्कर्षं पुपुषुर्गुणाः ।
नवे तस्मिन्महीपाले सर्वं नवमिवाभवत् ॥११॥
यथा प्रह्लादनाच्चन्द्रः प्रतापात्तपनो यथा ।
तथैव सो ऽभूदन्वर्थो राजा प्रकृतिरञ्जनात् ॥१२॥
कामं कर्णान्तविश्रान्ते विशाले तस्य लोचने ।
चक्षुष्मत्ता तु शास्त्रेण सूक्ष्मकार्यार्थदर्शिना ॥१३॥
लब्धप्रशमनस्वस्थमथैनं समुपस्थिता ।
पार्थिवश्रीर्द्वितीयेव शरत्पङ्कजलक्षणा ॥१४॥
निर्वृष्टलघुभिर्मेघैर्मुक्तवर्त्मा सुदुःसहः ।
प्रतापस्तस्य भानोश्च युगपद्व्यानशे दिशः ॥१५॥
वार्षिकं सञ्जहारेन्द्रो धनुर्जैत्रं रघुर्दधौ ।
प्रजार्थसाधने तौ हि पर्यायोद्यमविक्रमौ ॥१६॥
पुण्डरीकातपत्रस्तं विकसत्काशचामरः ।
ऋतुर्विडम्बयामास न पुनः प्राप तच्छ्रियं ॥१७॥
प्रसादसुमुखे तस्मिंश्चन्द्रे च विशदप्रभे ।
तदा चक्षुष्मतां प्रीतिरासीत्समरसा द्वयोः ॥१८॥

हंसश्रेणीषु तारासु कुमुद्वत्सु च वारिषु ।
विभूतयस्तदीयानां पर्यस्ता यशसामिव ॥१९॥

इक्षुच्छायनिषादिन्यस्तस्य गोप्तुर्गुणोदयं ।
आकुमारकथोद्घातं शालिगोप्यो जगुर्यशः ॥२०॥

प्रससादोदयादम्भः कुम्भयोनेर्महौजसः ।
रघोरभिभवाशङ्कि चुक्षुभे द्विषतां मनः ॥२१॥

मदोदग्राः ककुद्मन्तः सरितां कूलमुद्रुजाः ।
लीलाखेलमनुप्रापुर्महोक्षास्तस्य विक्रमं ॥२२॥

प्रसवैः सप्तपर्णानां मदगन्धिभिराहताः ।
असूययेव तन्नागाः सप्तधैव प्रसुस्रुवुः ॥२३॥

सरितः कुर्वती गाधाः पथश्चाश्यानकर्दमान् ।
यात्रायै चोदयामास तं शक्तेः प्रथमं शरत् ॥२४॥

तस्मै सम्यग्घुतो वह्निर्वाजिनीराजनाविधौ ।
प्रदक्षिणार्चिर्व्याजेन हस्तेनेव जयं ददौ ॥२५॥

स गुप्तमूलप्रत्यन्तः शुद्धपार्ष्णिरयान्वितः ।
षड्विधं बलमादाय प्रतस्थे दिग्जिगीषया ॥२६॥

अवाकिरन्वयोवृद्धास्तं लाजैः पौरयोषितः ।
पृषतैर्मन्दरोद्धूतैः क्षीरोर्मय इवाच्युतं ॥२७॥

स ययौ प्रथमं प्राचीं तुल्यः प्राचीनबर्हिषा ।
अहिताननिलोद्धूतैस्तर्जयन्निव केतुभिः ॥२८॥

रजोभिः स्यन्दनोद्धूतैर्गजैश्च घनसन्निभैः ।
भुवस्तलमिव व्योम कुर्वन्व्योमेव भूतलं ॥२९॥
प्रतापोऽग्रे ततः शब्दः परागस्तदनन्तरं ।
ययौ पश्चाद्रथादीति चतुःस्कन्धेव सा चमूः ॥३०॥
मरुपृष्ठान्युदम्भांसि नाव्याः सुप्रतरा नदीः ।
विपिनानि प्रकाशानि शक्तिमत्त्वाच्चकार सः ॥३१॥
स सेनां महतीं कर्षन्पूर्वसागरगामिनीं ।
बभौ हरजटाभ्रष्टां गङ्गामिव भगीरथः ॥३२॥
त्याजितैः फलमुत्खातैर्भग्नैश्च बहुधा नृपैः ।
तस्यासीदुल्वणो मार्गः पादपैरिव दन्तिनः ॥३३॥
पौरस्त्यानेवमाक्रामंस्तांस्ताञ्जनपदाञ्जयी ।
प्राप तालीवनश्याममुपकण्ठं महोदधेः ॥३४॥
अनम्राणां समुद्धर्तुस्तस्मात्सिन्धुरयादिव ।
आत्मा संरक्षितः सुह्मैर्वृत्तिमाश्रित्य वैतसीं ॥३५॥
वङ्गानुत्खाय तरसा नेता नौसाधनोद्यतान् ।
निचखान जयस्तम्भान्गङ्गास्रोतोऽन्तरेषु सः ॥३६॥
आपादपद्मप्रणताः कलमा इव ते रघुं ।
फलैः संवर्धयामासुरुत्खातप्रतिरोपिताः ॥३७॥
स तीर्त्वा कपिशां सैन्यैर्बद्धद्विरदसेतुभिः ।
उत्कलादर्शितपथः कलिङ्गाभिमुखो ययौ ॥३८॥

स प्रतापं महेन्द्रस्य मूर्ध्नि तीक्ष्णं न्यवेशयत् ।
अंकुशं द्विरदस्येव यन्ता गम्भीरवेदिनः ॥३९॥
प्रतिजग्राह कालिङ्गस्तमस्त्रैर्गजसाधनः ।
पक्षच्छेदोद्यतं शक्रं शिलावर्षीव पर्वतः ॥४०॥
द्विषां विषह्य काकुत्स्थस्तत्र नाराचदुर्दिनं ।
सन्मङ्गलस्नात इव प्रतिपेदे जयश्रियं ॥४१॥
ताम्बूलीनां दलैस्तत्र रचितापानभूमयः ।
नालिकेरासवं योधाः शात्रवं च पपुर्यशः ॥४२॥
गृहीतप्रतिमुक्तस्य स धर्मविजयी नृपः ।
श्रियं महेन्द्रनाथस्य जहार न तु मेदिनीं ॥४३॥
ततो वेलातटेनैव फलवत्पूगमालिना ।
अगस्त्याचरितामाशामनाशास्यजयो ययौ ॥४४॥
स सैन्यपरिभोगेन गजदानसुगन्धिना ।
कावेरीं सरितां पत्युः शङ्कनीयामिवाकरोत् ॥४५॥
बलैरध्युषितास्तस्य विजिगीषोर्गताध्वनः ।
मरिचोद्भ्रान्तहारीता मलयाद्रेरुपत्यकाः ॥४६॥
ससंजुरश्वक्षुण्णानामेलानामुत्पतिष्णवः ।
तुल्यगन्धिषु मत्तेभकटेषु फलरेणवः ॥४७॥
भोगिवेष्टनमार्गेषु चन्दनानां समर्पितं ।
नास्त्रसत्करिणां ग्रैवं त्रिपदीछेदिनामपि ॥४८॥

दिशि मन्दायते तेजो दक्षिणस्यां रवेरपि ।
तस्यामेव रघोः पाण्ड्याः प्रतापं न विषेहिरे ॥४९॥
ताम्रपर्णीसमेतस्य मुक्तासारं महोदधेः ।
ते निपत्य ददुस्तस्मै यशः स्वमिव सञ्चितं ॥५०॥
स निर्विश्य यथाकामं तटेष्वालीनचन्दनौ ।
स्तनाविव दिशस्तस्याः शैलौ मलयदर्दुरौ ॥५१॥
असह्यविक्रमः सह्यं दूरमुक्तमुदन्वता ।
नितम्बमिव मेदिन्याः स्रस्तांशुकमलंघयत् ॥५२॥
तस्यानीकैर्विसर्पद्भिरपरान्तजयोद्यतैः ।
रामास्त्रोत्सारितो ऽप्यासीत्सह्यलग्न इवार्णवः ॥५३॥
भयोत्सृष्टविभूषाणां तेन केरलयोषितां ।
अलकेषु चमूरेणुश्चूर्णप्रतिनिधीकृतः ॥५४॥
मुरलामारुतोद्धूतमगमत्कैतकं रजः ।
तद्योधवारवाणानामयत्नपटवासतां ॥५५॥
अभ्यभूयत वाहानां चरतां गात्रसिञ्जितैः ।
वर्मभिः पवनोद्धूतराजतालीवनध्वनिः ॥५६॥
खर्जूरीस्कन्धनद्धानां मदोद्गारसुगन्धिषु ।
कटेषु करिणां पेतुः पुन्नागेभ्यः शिलीमुखाः ॥५७॥
अवकाशं किलोदन्वान् रामायाभ्यर्थितो ददौ ।
अपरान्तमहीपालव्याजेन रघवे करं ॥५८॥

मत्तेभरदनोत्कीर्णव्यक्तविक्रमलक्षणं ।
त्रिकूटमेव तत्रोच्चैर्जयस्तम्भं चकार सः ॥५९॥
पारसीकांस्ततो जेतुं प्रतस्थे स्थलवर्त्मना ।
इन्द्रियाख्यानिव रिपूंस्तत्त्वज्ञानेन संयमी ॥६०॥
यवनीमुखपद्मानां सेहे मधुमदं न सः ।
बालातपमिवाब्जानामकालजलदोदयः ॥६१॥
संग्रामस्तुमलस्तस्य पाश्चात्यैरश्वसाधनैः ।
शार्ङ्गकूजितविज्ञेयप्रतियोधे रजस्यभूत् ॥६२॥
भल्लापवर्जितैस्तेषां शिरोभिः श्मश्रुलैर्महीं ।
तस्तार सरघाव्याप्तैः स क्षौद्रपटलैरिव ॥६३॥
अपनीतशिरस्त्राणाः शेषास्तं शरणं ययुः ।
प्रणिपातप्रतीकारः संरम्भो हि महात्मनां ॥६४॥
विनयन्ते स्म तद्योधा मधुभिर्विजयश्रमं ।
आस्तीर्णाजिनरत्नासु द्राक्षावलयभूमिषु ॥६५॥
ततः प्रतस्थे कौवेरीं भास्वानिव रघुर्दिशं ।
शरैरुस्रैरिवोदीच्यानुद्धरिष्यन् रसानिव ॥६६॥
विनीताध्वश्रमास्तस्य सिन्धुतीरविचेष्टनैः ।
दुधुवुर्वाजिनः स्कन्धाँल्लग्नकुंकुमकेसरान् ॥६७॥
तत्र हूणावरोधानां भर्तृषु व्यक्तविक्रमं ।
कपोलपाटलादेशि बभूव रघुचेष्टितं ॥६८॥

काम्बोजाः समरे सोढुं तस्य वीर्यमनीश्वराः ।
गजालानपरिक्लिष्टैरक्षोटैः सार्धमानताः ॥६९॥

तेषां सदश्वभूयिष्ठास्तुङ्गा द्रविणराशयः ।
उपदा विविशुः शश्वन्नोत्सेकाः कोशलेश्वरं ॥७०॥

ततो गौरीगुरुं शैलमारुरोहाश्वसाधनः ।
वर्धयन्निव तत्कूटानुद्धूतैर्धातुरेणुभिः ॥७१॥

शशंस तुल्यसत्वानां सैन्यघोषे ऽप्यसम्भ्रमं ।
गुहाशयानां सिंहानां परिवृत्यावलोकितं ॥७२॥

भूर्जेषु मर्मरीभूताः कीचकध्वनिहेतवः ।
गङ्गाशीकरिणो मार्गे मरुतस्तं सिषेविरे ॥७३॥

विशश्रमुर्नमेरूणां छायास्वध्यास्य सैनिकाः ।
दृषदो वासितोत्सङ्गा निषण्णमृगनाभिभिः ॥७४॥

सरलासक्तमातङ्गग्रैवेयस्फुरितत्विषः ।
आसन्नोषधयो नेतुर्नक्तमस्नेहदीपिकाः ॥७५॥

तस्योत्सृष्टनिवासेषु कण्ठरज्जुक्षतत्वचः ।
गजवर्ष्म किरातेभ्यः शशंसुर्देवदारवः ॥७६॥

तत्र जन्यं रघोर्घोरं पार्वतीयैर्गणैरभूत् ।
नाराचक्षेपणीयाश्मनिष्पेषोत्पतितानलं ॥७७॥

शरैरुत्सवसङ्केतान्स कृत्वा विरतोत्सवान् ।
जयोदाहरणं बाह्वोर्गापयामास किन्नरान् ॥७८॥

परस्परेण विज्ञातस्तेषूपायनपाणिषु ।
राज्ञा हिमवतः सारो राज्ञः सारो हिमाद्रिणा ॥७९॥
तत्राक्षोभ्यं यशोराशिं निवेश्यावरुरोह सः ।
पौलस्त्यतुलितस्याद्रेरादधान इव ह्रियं ॥८०॥
चकम्पे तीर्णलौहित्ये तस्मिन्प्राग्ज्योतिषेश्वरः ।
तद्गजालानतां प्राप्तैः सह कालागुरुद्रुमैः ॥८१॥
न प्रसेहे स रुद्धार्कमधारावर्षदुर्दिनं ।
रथवर्त्मरजो ऽप्यस्य कुत एव पताकिनीं ॥८२॥
तमीशः कामरूपाणामत्याखण्डलविक्रमं ।
भेजे भिन्नकटैर्नागैरन्यानुपरुरोध यैः ॥८३॥
कामरूपेश्वरस्तस्य हेमपीठाधिदेवतां ।
रत्नपुष्पोपहारेण च्छायामानर्च पादयोः ॥८४॥
इति जित्वा दिशो जिष्णुर्न्यवर्तत रथोद्धतं ।
रजो विश्रामयन् राज्ञां छत्रशून्येषु मौलिषु ॥८५॥
स विश्वजितमाजह्रे यज्ञं सर्वस्वदक्षिणं ।
आदानं हि विसर्गाय सतां वारिमुचामिव ॥८६॥
सत्रान्ते सचिवसखः पुरस्क्रियाभिर्गुर्वीभिः शमितपराजयव्यली-
कान् ।
काकुत्स्थश्चिरविरहोत्सुकावरोधान् राजन्यान्स्वपुरनिवृत्तये ऽनुमेने ॥८७॥

ते रेखाध्वजकुलिशातपत्रचिह्नं सम्राजश्चरणयुगं प्रसादलभ्यं
प्रस्थानप्रणतिभिरंगुलीषु चक्रुर्मौलिस्रक्च्युतमकरन्दरेणुगौरं ॥८८॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
रघुदिग्विजयो नाम चतुर्थः सर्गः ॥४॥

तमध्वरे विश्वजिति क्षितीशं निःशेषविश्राणितकोशजातं ।
उपात्तविद्यो गुरुदक्षिणार्थी कौत्सः प्रपेदे वरतन्तुशिष्यः ॥१॥
स मृन्मये वीतहिरण्मयत्वात्पात्रे निधायार्घ्यमनर्घ्यशीलः ।
श्रुतप्रकाशं यशसा प्रकाशः प्रत्युज्जगामातिथिमातिथेयः ॥२॥
तमर्चयित्वा विधिवद्विधिज्ञस्तपोधनं मानधनाग्रयायी ।
विशां पतिर्विष्टरभाजमारात्कृताञ्जलिः कृत्यविदित्युवाच ॥३॥
अप्यग्रणीर्मन्त्रकृतामृषीणां कुशाग्रबुद्धे कुशली गुरुस्ते ।
यतस्त्वया ज्ञानमशेषमाप्तं लोकेन चैतन्यमिवोष्णरश्मेः ॥४॥
कायेन वाचा मनसापि शश्वद्यत्सम्भृतं वासवधैर्यलोपि ।
आपाद्यते न व्ययमन्तरायैः कच्चिन्महर्षेस्त्रिविधं तपस्तत् ॥५॥
आधारबन्धप्रमुखैः प्रयत्नैः संवर्धितानां सुतनिर्विशेषं ।
कच्चिन्न वाय्वादिरुपप्लवो वः श्रमच्छिदामाश्रमपादपानां ॥६॥
क्रियानिमित्तेष्वपि वत्सलत्वादभग्नकामा मुनिभिः कुशेषु ।
तदङ्कशय्याच्युतनाभिनाला कच्चिन्मृगीणामनघा प्रसूतिः ॥७॥
निर्वर्त्यते यैर्नियमाभिषेको येभ्यो निवापाञ्जलयः पितॄणां ।
तान्युञ्छषष्ठाङ्कितसैकतानि शिवानि वस्तीर्थजलानि कच्चित् ॥८॥

नीवारपाकादि कडङ्गरीयैरामृश्यते जानपदैर्न कच्चित् ।
कालोपपन्नातिथिकल्पभागं वन्यं शरीरस्थितिसाधनं वः ॥९॥
अपि प्रसन्नेन महर्षिणा त्वं सम्यग्विनीयानुमतो गृहाय ।
कालो ह्ययं संक्रमितुं द्वितीयं सर्वोपकारक्षममाश्रमं ते ॥१०॥
तवार्हतो नाभिगमेन तृप्तं मनो नियोगक्रिययोत्सुकं मे ।
अप्याज्ञया शासितुरात्मना वा प्राप्तोऽसि सम्भावयितुं वनान्मां ॥११॥
इत्यर्घ्यपात्रानुमितव्ययस्य रघोरुदारामपि गां निशम्य ।
स्वार्थोपपत्तिं प्रति दुर्बलाशस्तमित्यवोचद्वरतन्तुशिष्यः ॥१२॥
सर्वत्र नो वार्त्तमवेहि राजन्नाथे कुतस्त्वय्यशुभं प्रजानां ।
सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा ॥१३॥
भक्तिः प्रतीक्ष्येषु कुलोचिता ते पूर्वान्महाभाग तयातिशेषे ।
व्यतीतकालस्त्वहमभ्युपेतस्त्वामर्थिभावादिति मे विषादः ॥१४॥
शरीरमात्रेण नरेन्द्र तिष्ठन्नाभासि तीर्थप्रतिपादितर्द्धिः ।
आरण्यकोपात्तफलप्रसूतिः स्तम्बेन नीवार इवावशिष्टः ॥१५॥
स्थाने भवानेकनराधिपः सन्नकिञ्चनत्वं मखजं व्यनक्ति ।
पर्यायपीतस्य सुरैर्हिमांशोः कलाक्षयः श्लाघ्यतरो हि वृद्धेः ॥१६॥
तदन्यतस्तावदनन्यकार्यो गुर्वर्थमाहर्तुमहं यतिष्ये ।
स्वस्त्यस्तु ते निर्गलिताम्बुगर्भं शरद्घनं नार्दति चातकोऽपि ॥१७॥
एतावदुक्त्वा प्रतियातुकामं शिष्यं महर्षेर्नृपतिर्निषिध्य ।
किं वस्तु विद्वन्गुरवे प्रदेयं त्वया कियद्वेति तमन्वयुंक्त ॥१८॥

ततो यथावद्विहिताध्वराय तस्मै स्मयावेशविवर्जिताय ।
वर्णाश्रमाणां गुरवे स वर्णी विचक्षणः प्रस्तुतमाचचक्षे ॥१९॥
समाप्तविद्येन मया महर्षिर्विज्ञापितो ऽभूद्गुरुदक्षिणायै ।
स मे चिरायास्खलितोपचारां तां भक्तिमेवागणयत्पुरस्तात् ॥२०॥
निर्बन्धसञ्जातरुषार्थकार्श्यमचिन्तयित्वा गुरुणाहमुक्तः ।
वित्तस्य विद्यापरिसंख्यया मे कोटीश्चतस्रो दश चाहरेति ॥२१॥
सो ऽहं सपर्याविधिभाजनेन मत्वा भवन्तं प्रभुशब्दशेषं ।
अभ्युत्सहे सम्प्रति नोपरोद्धुमल्पेतरत्वाच्छ्रुतनिष्क्रयस्य ॥२२॥
इत्थं द्विजेन द्विजराजकान्तिरावेदितो वेदविदां वरेण ।
एनोनिवृत्तेन्द्रियवृत्तिरेनं जगाद भूयो जगदेकनाथः ॥२३॥
गुर्वर्थमर्थी श्रुतपारदृश्वा रघोः सकाशादनवाप्य कामं ।
गतो वदान्यान्तरमित्ययं मे मा भूत्परीवादनवावतारः ॥२४॥
स त्वं प्रशस्ते महिते मदीये वसंश्चतुर्थो ऽग्निरिवाग्न्यगारे ।
द्वित्राण्यहान्यर्हसि सोढुमर्हन्यावद्यते साधयितुं त्वदर्थं ॥२५॥
तथेति तस्याचितथं प्रतीतः प्रत्यग्रहीत्सङ्गरमग्रजन्मा ।
गामात्तसारां रघुरप्यवेक्ष्य निष्क्रष्टुमर्थं चकमे कुबेरात् ॥२६॥
वशिष्ठमन्त्रोक्षणजात्प्रभावादुदन्वदाकाशमहीधरेषु ।
मरुत्सखस्येव बलाहकस्य गतिर्विजघ्ने न हि तद्रथस्य ॥२७॥
अथाधिशिश्ये प्रयतः प्रदोषे रथं रघुः कल्पितशस्त्रगर्भं ।
सामन्तसम्भावनयैव धीरः कैलाशनाथं तरसा जिगीषुः ॥२८॥

प्रातः प्रयाणाभिमुखाय तस्मै सविस्मयाः कोशगृहे नियुक्ताः ।
हिरण्मयीं कोशगृहस्य मध्ये वृष्टिं शशंसुः पतितां नभस्तः ॥२९॥
तं भूपतिर्भासुरहेमराशिं लब्धं कुबेरादभियास्यमानात् ।
दिदेश कौत्सस्य समस्तमेव पादं सुमेरोरिव वज्रभिन्नं ॥३०॥
जनस्य साकेतनिवासिनस्तौ द्वावप्यभूतामभिनन्द्यसत्वौ ।
गुरुप्रदेयाधिकनिःस्पृहो ऽर्थी नृपो ऽर्थिकामादधिकप्रदश्च ॥३१॥
अथोष्ट्रवामीशतवाहितार्थं प्रजेश्वरं प्रीतमना महर्षिः ।
स्पृशन्करेणानतपूर्वकायं सम्प्रस्थितो वाचमुवाच कौत्सः ॥३२॥
किमत्र चित्रं यदि कामसूर्भूर्वृत्ते स्थितस्याधिपतेः प्रजानां ।
अचिन्तनीयस्तु तव प्रभावो मनीषितं द्यौरपि येन दुग्धा ॥३३॥
आशास्यमन्यत्पुनरुक्तभूतं श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते ।
पुत्रं लभस्वात्मगुणानुरूपं भवन्तमीड्यं भवतः पितेव ॥३४॥
इत्थं प्रयुज्याशिषमग्रजन्मा राज्ञे प्रतीयाय गुरोः सकाशं ।
राजापि लेभे सुतमाशु तस्मादालोकमर्कादिव जीवलोकः ॥३५॥
ब्राह्मे मुहूर्ते किल तस्य देवी कुमारकल्पं सुषुवे कुमारं ।
अतः पिता ब्रह्मण एव नाम्ना तमात्मजन्मानमजं चकार ॥३६॥
रूपं तदोजस्वि तदेव वीर्यं तदेव नैसर्गिकमुन्नतत्वं ।
न कारणात्स्वाद्बिभिदे कुमारः प्रवर्तितो दीप इव प्रदीपात् ॥३७॥
उपात्तविद्यं विधिवद्गुरुभ्यस्तं यौवनोद्भेदविशेषकान्तं ।
श्रीर्गन्तुकामापि गुरोरनुज्ञां धीरेव कन्या पितुराचकांक्ष ॥३८॥

अथेश्वरेण क्रथकैशिकानां स्वयंवरार्थं स्वसुरिन्दुमत्याः ।
आप्तः कुमारानयनोत्सुकेन भोजेन दूतो रघवे विसृष्टः ॥३९॥

तं श्लाघ्यसम्बन्धमसौ विचिन्त्य दारक्रियायोग्यदशं च पुत्रं ।
प्रस्थापयामास ससैन्यमेनमृद्धां विदर्भाधिपराजधानीं ॥४०॥

तस्योपकार्यारचितोपचारा वन्येतरा जानपदोपदाभिः ।
मार्गे निवासा मनुजेन्द्रसूनोर्बभूवुरुद्यानविहारकल्पाः ॥४१॥

स नर्मदारोधसि शीकरार्द्रैर्मरुद्भिरानर्तितनक्तमाले ।
निवेशयामास विलंघिताध्वा क्लान्तं रजोधूसरकेतुसैन्यं ॥४२॥

अथोपरिष्टाद्भ्रमरैर्भ्रमद्भिः प्राक्सूचितान्तःसलिलप्रवेशः ।
निर्धौतदानामलगण्डभित्तिर्वन्यः सरितो गज उन्ममज्ज ॥४३॥

निःशेषविक्षालितधातुनापि वप्रक्रियामृक्षवतस्तटेषु ।
नीलोर्ध्वरेखाशबलेन शंसन्दन्तद्वयेनाश्मविकुण्ठितेन ॥४४॥

संहारविक्षेपलघुक्रियेण हस्तेन तीराभिमुखः सशब्दं ।
बभौ स भिन्दन्बृहतस्तरङ्गान्वार्यर्गलाभङ्ग इव प्रवृत्तः ॥४५॥

शैलोपमः शैवलमञ्जरीणां जालानि कर्षन्नुरसा स पश्चात् ।
पूर्वं तदुत्पीडितवारिराशिः सरित्प्रवाहस्तटमुत्ससर्प ॥४६॥

तस्यैकनागस्य कपोलभित्त्योर्जलावगाहक्षणमात्रशान्ता ।
वन्येतरानेकपदर्शनेन पुनर्दिदीपे मददुर्दिनश्रीः ॥४७॥

सप्तच्छदक्षीरकटुप्रवाहमसह्यमाघ्राय मदं तदीयं ।
विलंघिताधोरणतीव्रयत्नाः सेनागजेन्द्रा विमुखीबभूवुः ॥४८॥

स च्छिन्नबन्धद्रुतयुग्यशून्यं भग्नाक्षपर्यस्तरथं क्षणेन ।
रामापरित्राणविहस्तयोधं सेनानिवेशं तुमलं चकार ॥४९॥
तमापतन्तं नृपतेरवध्यो वन्यः करीति श्रुतवान्कुमारः ।
निवर्तयिष्यन्विशिखेन कुम्भे जघान नात्यायतकृष्टशार्ङ्गः ॥५०॥
स विद्धमात्रः किल नागरूपमुत्सृज्य तद्विस्मितसैन्यदृष्टः ।
स्फुरत्प्रभामण्डलमध्यवर्ति कान्तं वपुर्व्योमचरं प्रपेदे ॥५१॥
अथ प्रभावोपनतैः कुमारं कल्पद्रुमोत्थैरवकीर्य पुष्पैः ।
उवाच वाग्मी दशनप्रभाभिः सवर्धितोरःस्थलतारहारः ॥५२॥
मतङ्गशापादवलेपमूलादवाप्तवानस्मि मतङ्गजत्वं ।
अवेहि गन्धर्वपतेस्तनूजं प्रियंवदं मां प्रियदर्शनस्य ॥५३॥
स चानुनीतः प्रणतेन पश्चान्मया महर्षिर्मृदुतामगच्छत् ।
उष्णत्वमग्न्यातपसम्प्रयोगाच्छैत्यं हि यत्सा प्रकृतिर्जलस्य ॥५४॥
इक्ष्वाकुवंशप्रभवो यदा ते भेत्स्यत्यजः कुम्भमयोमुखेन ।
संयोक्ष्यसे स्वेन वपुर्महिम्ना तदेत्यवोचत्स तपोनिधिर्मां ॥५५॥
सम्मोचितः सत्ववता त्वयाहं शापाच्चिरप्रार्थितदर्शनेन ।
प्रतिप्रियं चेद्भवतो न कुर्यां वृथा हि मे स्यात्स्वपदोपलब्धिः ॥५६॥
सम्मोहनं नाम सखे ममास्त्रं प्रयोगसंहारविभक्तमन्त्रं ।
गान्धर्वमाधत्स्व यतः प्रयोक्तुर्न चारिहिंसा विजयश्च हस्ते ॥५७॥
अलं ह्रिया मां प्रति यन्मुहूर्तं दयापरोऽभूः प्रहरन्नपि त्वं ।
तस्मादुपच्छन्दयति प्रयोज्यं मयि त्वया न प्रतिषेधरौक्ष्यं ॥५८॥

तथेत्युपस्पृश्य पयः पवित्रं सोमोद्भवायाः सरितो नृसोमः ।
उदङ्मुखः सोऽस्त्रविदस्त्रमन्त्रं जग्राह तस्मान्निगृहीतशापात् ॥५९॥

एवं तयोरध्वनि दैवयोगादासेदुषोः सख्यमचिन्त्यहेतु ।
एको ययौ चैत्ररथप्रदेशान्सौराज्यरम्यानपरो विदर्भान् ॥६०॥

तं तस्थिवांसं नगरोपकण्ठे तदागमारूढगुरुप्रहर्षः ।
प्रत्युज्जगाम क्रथकैशिकेन्द्रश्चन्द्रं प्रवृद्धोर्मिरिवोर्मिमाली ॥६१॥

प्रवेश्य चैनं पुरमग्रयायी नीचैस्तथोपाचरदर्पितश्रीः ।
मेने यथा तत्र जनः समेतो वैदर्भमागन्तुमजं गृहेशं ॥६२॥

तस्याधिकारपुरुषैः प्रणतैः प्रदिष्टां
प्राग्द्वारवेदिविनिवेशितपूर्णकुम्भां ।
रम्यां रघुप्रतिनिधिः स नवोपकार्यां
बाल्यात्परामिव दशां मदनोऽध्युवास ॥६३॥

तत्र स्वयंवरसमाहृतराजलोकं
कन्याललाम कमनीयमजस्य लिप्सोः ।
भावावबोधकलुषा दयितेव रात्रौ
निद्रा चिरेण नयनाभिमुखीबभूव ॥६४॥

तं कर्णभूषणनिपीडितपीवरांसं
शय्योत्तरच्छदविमर्दकृशाङ्गरागं ।
सूतात्मजाः सवयसः प्रथितप्रबोधं
प्राबोधयन्नुषसि वाग्भिरुदारवाचः ॥६५॥

रात्रिर्गता मतिमतां वर मुञ्च शय्यां
धात्रा द्विधैव ननु धूर्जगतो विभक्ता ।
तामेकतस्तव बिभर्ति गुरुर्विनिद्र-
स्तस्या भवानपरधुर्यपदावलम्बी ॥६६॥

निद्रावशेन भवताप्यनपेक्षमाणा
पर्युत्सुकत्वमबला निशि खण्डितेव ।
लक्ष्मीर्विनोदयति येन दिगन्तलम्बी
सोऽपि त्वदाननरुचिं विजहाति चन्द्रः ॥६७॥

तद्वल्गुना युगपदुन्मिषितेन ताव-
त्सद्यः परस्परतुलामधिरोहतां द्वे ।
प्रस्यन्दमानपरुषेतरतारमन्त-
श्चक्षुस्तव प्रचलितभ्रमरं च पद्मं ॥६८॥

वृन्ताच्छ्लथं हरति पुष्पमनोकहानां
संसृज्यते सरसिजैररुणांशुभिन्नैः ।
स्वाभाविकं परगुणेन विभातवायुः
सौरभ्यमीप्सुरिव ते मुखमारुतस्य ॥६९॥

ताम्रोदरेषु पतितं तरुपल्लवेषु
निर्धौतहारगुटिकाविशदं हिमाम्भः ।
आभाति लब्धपरभागतयाधरोष्ठे
लीलास्मितं सदशनार्चिरिव त्वदीयं ॥७०॥

यावत्प्रतापनिधिराक्रमते न भानु-
रह्नाय तावदरुणेन तमो निरस्तं ।
आयोधनाग्रसरतां त्वयि वीर याते
किं वा रिपूंस्तव गुरुः स्वयमुच्छिनत्ति ॥७१॥

शय्यां जहत्युभयपक्षविनीतनिद्राः
स्तम्बेरमा मुखरशृंखलकर्षिणस्ते ।
येषां विभान्ति तरुणारुणरागयोगा-
द्भिन्नाद्रिगैरिकतटा इव दन्तकोशाः ॥७२॥

दीर्घेष्वमी नियमिताः पटमण्डपेषु
निद्रां विहाय वनजाक्ष वनायुदेश्याः ।
वक्त्रोष्मणा मलिनयन्ति पुरोगतानि
लेह्यानि सैन्धवशिलाशकलानि वाहाः ॥७३॥

भवति विरलभक्तिर्म्लानपुष्पोपहारः
स्वकिरणपरिवेषोद्भेदशून्याः प्रदीपाः ।
अयमपि च गिरं नस्त्वत्प्रबोधप्रयुक्ता-
मनुवदति शुकस्ते मंजुवाक्पञ्जरस्थः ॥७४॥

इति विरचितवाग्भिर्वन्दिपुत्रैः कुमारः
सपदि विगतनिद्रस्तल्पमुज्झाञ्चकार ।
मदपटु निनदद्भिर्बोधितो राजहंसैः
सुरगज इव गाङ्गं सैकतं सुप्रतीकः ॥७५॥

अथ विधिमवसाय्य शास्त्रदृष्टं दिवसमुखोचितमञ्चिताक्षिपक्ष्मा १
कुशलविरचितानुकूलवेषः क्षितिपसमाजमगात्स्वयंवरस्थं ॥७६॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
अजस्वयंवराभिगमनो नाम पञ्चमः सर्गः ॥५॥

स तत्र मञ्चेषु मनोज्ञवेषान्सिंहासनस्थानुपचारवत्सु ।
वैमानिकानां मरुतामपश्यदाकृष्टलीलान्नरलोकपालान् ॥१॥
रतेर्गृहीतानुनयेन कामं प्रत्यर्पितस्वाङ्गमिवेश्वरेण ।
काकुत्स्थमालोकयतां नृपाणां मनो बभूवेन्दुमतीनिराशं ॥२॥
वैदर्भनिर्दिष्टमसौ कुमारः क्लृप्तेन सोपानपथेन मञ्चं ।
शिलाविभङ्गैर्मृगराजशावस्तुङ्गं नगोत्सङ्गमिवारुरोह ॥३॥
परार्ध्यवर्णास्तरणोपपन्नमासेदिवान् रत्नवदासनं सः ।
भूयिष्ठमासीदुपमेयकान्तिर्मयूरपृष्ठाश्रयिणा गुहेन ॥४॥
तासु श्रिया राजपरम्परासु प्रभाविशेषोदयदुर्निरीक्ष्यः ।
सहस्रधात्मा व्यरुचद्विभक्तः पयोमुचां पंक्तिषु विद्युतेव ॥५॥
तेषां महार्हासनसंस्थितानामुदारनेपथ्यभृतां स मध्ये ।
रराज धाम्ना रघुसूनुरेव कल्पद्रुमाणामिव पारिजातः ॥६॥
नेत्रव्रजाः पौरजनस्य तस्मिन्विहाय सर्वान्नृपतीन्निपेतुः ।
मदोत्कटे रेचितपुष्पवृक्षा गन्धद्विपे वन्य इव द्विरेफाः ॥७॥
अथ स्तुते वन्दिभिरन्वयज्ञैः सोमार्कवंश्ये नरदेवलोके ।
सञ्चारिते चागरुसारयोनौ धूपे समुत्सर्पति वैजयन्तीः ॥८॥

पुरोपकण्ठोपवनाश्रयाणां कलापिनामुद्धतनृत्यहेतौ ।
प्रध्मातशंखे परितो दिगन्तांस्तूर्यस्वने मूर्छति मङ्गलार्थे ॥९॥
मनुष्यवाह्यं चतुरस्त्रयानमध्यास्य कन्या परिवारशोभि ।
विवेश मञ्चान्तरराजमार्गं पतिंवरा कॢप्तविवाहवेषा ॥१०॥
तस्मिन्विधानातिशये विधातुः कन्यामये नेत्रशतैकलक्ष्ये ।
निपेतुरन्तःकरणैर्नरेन्द्रा देहैः स्थिताः केवलमासनेषु ॥११॥
तां प्रत्यभिव्यक्तमनोरथानां महीपतीनां प्रणयाग्रदूत्यः ।
प्रवालशोभा इव पादपानां शृङ्गारचेष्टा विविधा बभूवुः ॥१२॥
कश्चित्कराभ्यामुपगूढनालमालोलपत्राभिहतद्विरेफं ।
रजोभिरन्तःपरिवेषबन्धि लीलारविन्दं भ्रमयाञ्चकार ॥१३॥
विस्रस्तमंसादपरो विलासी रत्नानुविद्धाङ्गदकोटिलग्नं ।
प्रालम्बमुत्कृष्य यथावकाशं निनाय साचीकृतचारुवक्त्रः ॥१४॥
आकुञ्चिताग्रांगुलिना ततोऽन्यः किञ्चित्समावर्जितनेत्रशोभः ।
तिर्यग्विसंसर्पिनखप्रभेण पादेन हैमं विलिलेख पीठं ॥१५॥
निवेश्य वामं भुजमासनार्धे तत्सन्निवेशादधिकोन्नतांसः ।
कश्चिद्विवृत्तत्रिकभिन्नहारः सुहृत्समाभाषणतत्परोऽभूत् ॥१६॥
विलासिनीविभ्रमदन्तपत्रमापाण्डुरं केतकबर्हमन्यः ।
प्रियानितम्बोचितसन्निवेशैर्विपाटयामास युवा नखाग्रैः ॥१७॥
कुशेशयाताम्रतलेन कश्चित्करेण रेखाध्वजलाञ्छनेन ।
रत्नांगुलीयप्रभयानुविद्धानुदीरयामास सलीलमक्षान् ॥१८॥

कश्चिद्यथाभागमवस्थितेऽपि स्वसन्निवेशाद्व्यतिलंघिनीव ।
वज्रांशुगर्भांगुलिरन्ध्रमेकं व्यापारयामास करं किरीटे ॥१९॥

ततो नृपाणां श्रुतवृत्तवंशा पुंवत्प्रगल्भा प्रतिहाररक्षी ।
प्राक्सन्निकर्षं मगधेश्वरस्य नीत्वा कुमारीमवदत्सुनन्दा ॥२०॥

असौ शरण्यः शरणोन्मुखानामगाधसत्वो मगधप्रतिष्ठः ।
राजा प्रजारञ्जनलब्धवर्णः परन्तपो नाम यथार्थनामा ॥२१॥

कामं नृपाः सन्तु सहस्रशोऽन्ये राजन्वतीमाहुरनेन भूमिं ।
नक्षत्रताराग्रहसंकुलापि ज्योतिष्मती चन्द्रमसैव रात्रिः ॥२२॥

क्रियाप्रबन्धादयमध्वराणामजस्रमाहूतसहस्रनेत्रः ।
शच्याश्चिरं पाण्डुकपोललम्बान्मन्दारशून्यानलकांश्चकार ॥२३॥

अनेन चेदिच्छसि गृह्यमाणं पाणिं वरेण्येन कुरु प्रवेशे ।
प्रासादवातायनसंश्रितानां नेत्रोत्सवं पुष्पपुराङ्गनानां ॥२४॥

एवं तयोक्ते तमवेक्ष्य किञ्चिद्विस्रंसिदूर्वाङ्कमधूकमाला ।
ऋजुप्रणामक्रिययैव तन्वी प्रत्यादिदेशैनमभाषमाणा ॥२५॥

तां सैव वेत्रग्रहणे नियुक्ता राजान्तरं राजसुतां निनाय ।
समीरणोत्थेव तरङ्गलेखा पद्मान्तरं मानसराजहंसीं ॥२६॥

जगाद चैनामयमङ्गनाथः सुराङ्गनाप्रार्थितयौवनश्रीः ।
विनीतनागः किल सूत्रकारैरैन्द्रं पदं भूमिगतोऽपि भुंक्ते ॥२७॥

अनेन पर्यासयताश्रविन्दून्मुक्ताफलस्थूलतमान्स्तनेषु ।
प्रत्यर्पिताः शत्रुविलासिनीनामुन्मुच्य सूत्रेण विनैव हाराः ॥२८॥

निसर्गभिन्नास्पदमेकसंस्थमस्मिन्द्वयं श्रीश्च सरस्वती च ।
कान्त्या गिरा सूनृतया च योग्या त्वमेव कल्याणि तयोस्तृतीया ॥२९॥
अथाङ्गराजादवतार्य चक्षुर्याहीति जन्यामवदत्कुमारी ।
नासौ न काम्यो न च वेद सम्यग्द्रष्टुं न सा भिन्नरुचिर्हि लोकः ॥३०॥
ततः परं दुष्प्रसहं द्विषद्भिर्नृपं प्रयुक्ता प्रतिहारभूमौ ।
निदर्शयामास विशेषदृश्यमिन्दुं नवोत्थानमिवेन्दुमत्यै ॥३१॥
अवन्तिनाथोऽयमुदग्रबाहुर्विशालवक्षास्तनुवृत्तमध्यः ।
आरोप्य चक्रभ्रममुष्णतेजास्त्वष्ट्रेव यत्नोल्लिखितो विभाति ॥३२॥
अस्य प्रयाणेषु समग्रशक्तेरग्रेसरैर्वाजिभिरुत्थितानि ।
कुर्वन्ति सामन्तशिखामणीनां प्रभाप्ररोहास्तमयं रजांसि ॥३३॥
असौ महाकालनिकेतनस्य वसन्नदूरे किल चन्द्रमौलेः ।
तमिस्रपक्षेऽपि सह प्रियाभिर्ज्योत्स्नावतो निर्विशति प्रदोषान् ॥३४॥
अनेन यूना सह पार्थिवेन रम्भोरु कच्चिन्मनसो रुचिस्ते ।
सिप्रातरङ्गानिलकम्पितासु विहर्तुमुद्यानपरम्परासु ॥३५॥
तस्मिन्नभिद्योतितबन्धुपद्मे प्रतापसंशोषितशत्रुपङ्के ।
बबन्ध सा नोत्तमसौकुमार्या कुमुद्वती भानुमतीव भावं ॥३६॥
तामग्रतस्तामरसान्तराभामनूपराजस्य गुणैरनूनां ।
विधाय सृष्टिं ललितां विधातुर्जगाद भूयः सुदतीं सुनन्दा ॥३७॥
संग्रामनिर्विष्टसहस्रबाहुरष्टादशद्वीपनिखातयूपः ।
अनन्यसाधारणराजशब्दो बभूव योगी किल कार्तवीर्यः ॥३८॥

अकार्यचिन्तासमकालमेव प्रादुर्भवंश्चापधरः पुरस्तात् ।
अन्तःशरीरेष्वपि यः प्रजानां प्रत्यादिदेशाविनयं विनेता ॥३९॥
ज्याबन्धनिष्पन्दभुजेन यस्य विनिश्वसद्वक्त्रपरम्परेण ।
कारागृहे निर्जितवासवेन लङ्केश्वरेणोषितमाप्रसादात् ॥४०॥
तस्यान्वये भूपतिरेष जातः प्रतीप इत्यागमवृद्धसेवी ।
येन श्रियः संश्रयदोषरूढं स्वभावलोलेत्ययशः प्रमृष्टं ॥४१॥
आयोधने कृष्णगतिं सहायमवाप्य यः क्षत्रियकालरात्रिं ।
धारां शितां रामपरश्वधस्य सम्भावयत्युत्पलपत्रसारां ॥४२॥
अस्याङ्कलक्ष्मीर्भव दीर्घबाहोर्माहिष्मतीवप्रनितम्बकाञ्चीं ।
प्रासादजालैर्जलवेणिरम्यां रेवां यदि प्रेक्षितुमस्ति कामः ॥४३॥
तस्याः प्रकामं प्रियदर्शनोऽपि न स क्षितीशो रुचये बभूव ।
शरत्प्रमृष्टाम्बुधरोपरोधः शशीव पर्याप्तकलो नलिन्याः ॥४४॥
सा शूरसेनाधिपतिं सुषेणमुद्दिश्य लोकान्तरगीतकीर्तिं ।
आचारशुद्धोभयवंशदीपं शुद्धान्तरक्ष्या जगदे कुमारी ॥४५॥
नीपान्वयः पार्थिव एष यज्वा गुणैर्यमाश्रित्य परस्परेण ।
सिद्धाश्रमं शान्तमिवैत्य सत्वैर्नैसर्गिको ऽप्युत्ससृजे विरोधः ॥४६॥
यस्यात्मगेहे नयनाभिरामा कान्तिर्हिमांशोरिव सन्निविष्टा ।
हर्म्याग्रसंरूढतृणांकुरेषु तेजो ऽविषह्यं रिपुमन्दिरेषु ॥४७॥
यस्यावरोधस्तनचन्दनानां प्रक्षालनाद्वारिविहारकाले ।
कलिन्दकन्या मथुरागतापि गङ्गोर्मिसंसक्तजलेव भाति ॥४८॥

त्रस्तेन तार्क्ष्यात्किल कालियेन मणिं विसृष्टं यमुनौकसा यः ।
वक्षःस्थलव्यापिरुचं दधानः सकौस्तुभं ह्रेपयतीव कृष्णं ॥४९॥
सम्भाव्य भर्तारममुं युवानं मृदुप्रवालोत्तरपुष्पशय्ये ।
वृन्दावने चैत्ररथादनूने निर्विश्यतां सुन्दरि यौवनश्रीः ॥५०॥
अध्यास्य चाम्भःपृषतोक्षितानि शैलेयगन्धीनि शिलातलानि ।
कलापिनां प्रावृषि पश्य नृत्यं कान्तासु गोवर्धनकन्दरासु ॥५१॥
नृपं तमावर्तमनोज्ञनाभिः सा व्यत्यगादन्यवधूर्भवित्री ।
महीधरं मार्गवशादुपेतं स्रोतोवहा सागरगामिनीव ॥५२॥
अथाङ्गदाश्लिष्टभुजं भुजिष्या हेमाङ्गदं नाम कलिङ्गनाथं ।
आसेदुषीं सादितशत्रुपक्षं बालामबालेन्दुमुखीं बभाषे ॥५३॥
असौ महेन्द्राद्रिसमानसारः पतिर्महेन्द्रस्य महोदधेश्च ।
यस्य क्षरत्सैन्यगजच्छलेन यात्रासु यातीव पुरो महेन्द्रः ॥५४॥
ज्याघातरेखे सुभुजो भुजाभ्यां बिभर्ति यश्चापभृतां पुरोगः ।
रिपुश्रियां साञ्जनबाष्पसेके वन्दीकृतानामिव पद्धती द्वे ॥५५॥
यमात्मनः सद्मनि सन्निकृष्टो मन्द्रध्वनित्याजितयामतूर्यः ।
प्रासादवातायनदृश्यवीचिः प्रबोधयत्यर्णव एव सुप्तं ॥५६॥
अनेन सार्धं विहराम्बुराशेस्तीरेषु तालीवनमर्मरेषु ।
द्वीपान्तरानीतलवङ्गपुष्पैरपाकृतस्वेदलवा मरुद्भिः ॥५७॥
प्रलोभिताप्याकृतिलोभनीया विदर्भराजावरजा तयैवं ।
तस्मादपावर्तत दूरकृष्टा नीत्येव लक्ष्मीः प्रतिकूलदैवात् ॥५८॥

अथोरगाख्यस्य पुरस्य नाथं दौवारिकी देवसरूपमेत्य ।
इतश्चकोराक्षि विलोकयेति पूर्वानुशिष्टां निजगाद भोज्यां ॥५९॥
पाण्ड्यो ऽयमंसार्पितलम्बहारः क्लृप्ताङ्गरागो हरिचन्दनेन ।
आभाति बालातपरक्तसानुः सनिर्झरोद्गार इवाद्रिराजः ॥६०॥
विन्ध्यस्य संस्तम्भयिता महाद्रेर्निःशेषपीतोज्झितसिन्धुराजः ।
प्रीत्याश्वमेधावभृथार्द्रमूर्तेः सौस्नातिको यस्य भवत्यगस्त्यः ॥६१॥
अस्त्रं हरादाप्तवता दुरापं येनेन्द्रलोकावजयाय दृप्तः ।
पुरा जनस्थानविमर्दशङ्की सन्धाय लङ्काधिपतिः प्रतस्थे ॥६२॥
अनेन पाणौ विधिवद्गृहीते महाकुलीनेन महीव गुर्वी ।
रत्नानुविद्धार्णवमेखलाया दिशः सपत्नी भव दक्षिणस्याः ॥६३॥
ताम्बूलवल्लीपरिणद्धपूगास्वेलालतालिङ्गितचन्दनासु ।
तमालपत्रास्तरणासु रन्तुं प्रसीद शश्वन्मलयस्थलीषु ॥६४॥
इन्दीवरश्यामतनुर्नृपो ऽसौ त्वं रोचनागौरशरीरयष्टिः ।
अन्योन्यशोभापरिवृद्धये वां योगस्तडित्तोयदयोरिवास्तु ॥६५॥
स्वसुर्विदर्भाधिपतेस्तदीयो लेभे ऽन्तरं चेतसि नोपदेशः ।
दिवाकरादर्शनबद्धकोशे नक्षत्रनाथांशुरिवारविन्दे ॥६६॥
सञ्चारिणीदीपशिखेव रात्रौ यं यं व्यतीयाय पतिंवरा सा ।
नरेन्द्रमार्गाट्ट इव प्रपेदे विवर्णभावं स स भूमिपालः ॥६७॥
तस्यां रघोः सूनुरुपस्थितायां वृणीत मां नेति समाकुलो ऽभूत् ।
वामेतरः संशयमस्य बाहुः केयूरबन्धोच्छ्वसितैर्नुनोद ॥६८॥

तं प्राप्य सर्वावयवानवद्यं व्यावर्ततान्योपगमात्कुमारी ।
न हि प्रफुल्लं सहकारमेत्य वृक्षान्तरं कांक्षति षट्पदाली ॥६९॥
तस्मिन्समावेशितचित्तवृत्तिमिन्दुप्रभामिन्दुमतीमवेक्ष्य ।
प्रचक्रमे वक्तुमनुक्रमज्ञा सविस्तरं वाक्यमिदं सुनन्दा ॥७०॥
इक्ष्वाकुवंश्यः ककुदं नृपाणां ककुत्स्थ इत्याहितलक्षणो ऽभूत् ।
काकुत्स्थशब्दं यत उन्नतेच्छाः श्लाघ्यं दधत्युत्तरकोशलेन्द्राः ॥७१॥
महेन्द्रमास्थाय महोक्षरूपं यः संयति प्राप्तपिनाकिलीलः ।
चकार बाणैरसुराङ्गनानां गण्डस्थलीः प्रोषितपत्रलेखाः ॥७२॥
ऐरावतास्फालनविश्लथं यः संघट्टयन्नङ्गदमङ्गदेन ।
उपेयुषः स्वामपि मूर्तिमग्र्यामर्धासनं गोत्रभिदो ऽधितष्ठौ ॥७३॥
जातः कुले तस्य किलोरुकीर्तिः कुलप्रदीपो नृपतिर्दिलीपः ।
अतिष्ठदेकोनशतक्रतुत्वे शक्राभ्यसूयाविनिवृत्तये यः ॥७४॥
यस्मिन्महीं शासति वाणिनीनां निद्रां विहारार्धपथे गतानां ।
वातो ऽपि नास्रंसयदंशुकानि को लम्बयेदाहरणाय हस्तं ॥७५॥
पुत्रो रघुस्तस्य पदं प्रशास्ति महाक्रतोर्विश्वजितः प्रयोक्ता ।
चतुर्दिगावर्जितसम्भृतां यो मृत्पात्रशेषामकरोद्विभूतिं ॥७६॥
आरूढमद्रीनुदधीन्वितीर्णं भुजङ्गमानां वसतिं प्रविष्टं ।
ऊर्ध्वं गतं यस्य न चानुबन्धि यशः परिच्छेत्तुमियत्तयालं ॥७७॥
असौ कुमारस्तमजो ऽनुजातस्त्रिविष्टपस्येव पतिं जयन्तः ।
गुर्वीं धुरं यो भुवनस्य पित्रा धुर्येण दम्यः सदृशं बिभर्ति ॥७८॥

कुलेन कान्त्या वयसा नवेन गुणैश्च तैस्तैर्विनयप्रधानैः ।
त्वमात्मनस्तुल्यममुं वृणीष्व रत्नं समागच्छतु काञ्चनेन ॥७९॥
ततः सुनन्दावचनावसाने लज्जां तनूकृत्य नरेन्द्रकन्या ।
दृष्ट्या प्रसादामलया कुमारं प्रत्यग्रहीत्संवरणस्रजेव ॥८०॥
सा यूनि तस्मिन्नभिलाषबन्धं शशाक शालीनतया न वक्तुं ।
रोमाञ्चलक्ष्येण स गात्रयष्टिं भित्वा निराक्रामदरालकेश्याः ॥८१॥
तथागतायां परिहासपूर्वं सख्यां सखी वेत्रधराबभाषे ।
आर्ये व्रजामो ऽन्यत इत्यथैनां वधूरसूयाकुटिलं ददर्श ॥८२॥
सा चूर्णगौरं रघुनन्दनस्य धात्री कराभ्यां करभोपमोरूः ।
आसञ्जयामास यथाप्रदेशं कण्ठे गुणं मूर्तमिवानुरागं ॥८३॥
तया स्रजा मङ्गलपुष्पमय्या विशालवक्षःस्थललम्बया सः ।
अमंस्त कण्ठार्पितबाहुपाशां विदर्भराजावरजां वरेण्यः ॥८४॥
शशिनमुपगतेयं कौमुदी मेघमुक्तं जलनिधिमनुरूपं जह्नुकन्यावतीर्णा ।
इति समगुणयोगप्रीतयस्तत्र पौराः श्रवणकटु नृपाणामेकवाक्यं विवव्रुः ॥८५॥
प्रमुदितवरपक्षमेकतस्तत्क्षितिपतिमण्डलमन्यतो वितानं ।
उषसि सर इव प्रफुल्लपद्मं कुमुदवनप्रतिपन्ननिद्रमासीत् ॥८६॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
स्वयंवरवर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ॥६॥

अथोपयन्त्रा सदृशेन युक्तां स्कन्देन साक्षादिव देवसेनां ।
स्वसारमादाय विदर्भनाथः पुरप्रवेशाभिमुखो बभूव ॥१॥
सेनानिवेशान्पृथिवीक्षितो ऽपि जग्मुर्विभातग्रहमन्दभासः ।
भोज्यां प्रति व्यर्थमनोरथत्वाद्रूपेषु वेषेषु च साभ्यसूयाः ॥२॥
सान्निध्ययोगात्किल तत्र शच्याः स्वयंवरक्षोभकृतामभावः ।
काकुत्स्थमुद्दिश्य समत्सरो ऽपि शशाम तेन क्षितिपाललोकः ॥३॥
तावत्प्रकीर्णाभिनवोपचारमिन्द्रायुधद्योतिततोरणाङ्कं ।
वरः स वध्वा सह राजमार्गं प्राप ध्वजच्छायनिवारितोष्णं ॥४॥
ततस्तदालोकनतत्पराणां सौधेषु चामीकरजालवत्सु ।
बभूवुरित्थं पुरसुन्दरीणां त्यक्तान्यकार्याणि विचेष्टितानि ॥५॥
आलोकमार्गं सहसा व्रजन्त्या कयाचिदुद्वेष्टनवान्तमाल्यः ।
बद्धुं न सम्भावित एव तावत्करेण रुद्धो ऽपि हि केशपाशः ॥६॥
प्रसाधिकालम्बितमग्रपादमाक्षिप्य काचिद्द्रवरागमेव ।
उत्सृष्टलीलागतिरागवाक्षादलक्तकाङ्कां पदवीं ततान ॥७॥
विलोचनं दक्षिणमञ्जनेन सम्भाव्य तद्वञ्चितवामनेत्रा ।
तथैव वातायनसन्निकर्षं ययौ शलाकामपरा वहन्ती ॥८॥

जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या प्रस्थानभिन्नां न बबन्ध नीवीं ।
नाभिप्रविष्टाभरणप्रभेण हस्तेन तस्थाववलम्ब्य वासः ॥९॥
अर्धाचिता सत्वरमुत्थितायाः पदे पदे दुर्निमिते गलन्ती ।
कस्याश्चिदासीद्रसना तदानीमंगुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा ॥१०॥
तासां मुखैरासवगन्धगर्भैर्व्याप्तान्तराः सान्द्रकुतूहलानां ।
विलोलनेत्रभ्रमरैर्गवाक्षाः सहस्रपत्राभरणा इवासन् ॥११॥
ता राघवं दृष्टिभिरापिबन्त्यो नार्यो न जग्मुर्विषयान्तराणि ।
तथा हि शेषेन्द्रियवृत्तिरासां सर्वात्मना चक्षुरिव प्रविष्टा ॥१२॥
स्थाने वृता भूपतिभिः परोक्षैः स्वयंवरं साधुममंस्त भोज्या ।
पद्मेव नारायणमन्यथासौ लभेत कान्तं कथमात्मतुल्यं ॥१३॥
परस्परेण स्पृहणीयशोभं न चेदिदं द्वन्द्वमयोजयिष्यत् ।
अस्मिन्द्वये रूपविधानयत्नः पत्युः प्रजानां वितथोऽभविष्यत् ॥१४॥
रतिस्मरौ नूनमिमावभूतां राज्ञां सहस्रेषु तथा हि बाला ।
गतेयमात्मप्रतिरूपमेव मनो हि जन्मान्तरसङ्गतिज्ञं ॥१५॥
इत्युद्गताः पौरवधूमुखेभ्यः शृण्वन्कथाः श्रोत्रसुखाः कुमारः ।
उद्भासितं मङ्गलसंविधाभिः सम्बन्धिनः सद्म समाससाद ॥१६॥
तत्रार्चितो भोजपतेः पुरोधा हुत्वाग्निमाज्यादिभिरग्निकल्पः ।
तमेव चाधाय विवाहसाक्ष्ये वधूवरौ सङ्गमयाञ्चकार ॥१७॥
हस्तेन हस्तं परिगृह्य वध्वाः स राजसूनुः सुतरां चकासे ।
अनन्तराशोकलताप्रवालं प्राप्येव चूतः प्रतिपल्लवेन ॥१८॥

आसीद्वरः कण्टकितप्रकोष्ठः स्विन्नांगुलिः संववृते कुमारी ।
वृत्तिस्तयोः पाणिसमागमेन समं विभक्तेव मनोभवस्य ॥१९॥
तयोरपाङ्गप्रतिसारितानि क्रियासमापत्तिनिवर्तितानि ।
ह्रीयन्त्रणामानशिरे मनोज्ञामन्योन्यलोलानि विलोचनानि ॥२०॥
प्रदक्षिणप्रक्रमणात्कृशानोरुदर्चिषस्तन्मिथुनं चकासे ।
मेरोरुपान्तेष्विव वर्तमानमन्योन्यसंसक्तमहस्त्रियामं ॥२१॥
नितम्बगुर्वी गुरुणा प्रयुक्ता वधूर्विधातृप्रतिमेन तेन ।
चकार सा मत्तचकोरनेत्रा लज्जावती लाजविसर्गमग्नौ ॥२२॥
हविःशमीपल्लवलाजगन्धिः पुण्यः कृशानोरुदियाय धूमः ।
कपोलसंसर्पिशिखः स तस्या मुहूर्तकर्णोत्पलतां प्रपेदे ॥२३॥
तदञ्जनक्लेदसमाकुलाक्षं प्रम्लानवीजांकुरकर्णपूरं ।
वधूमुखं पाटलगण्डलेखमाचारधूमग्रहणाद्बभूव ॥२४॥
तौ स्नातकैर्बन्धुमता च राज्ञा पुरन्ध्रिभिश्च क्रमशः प्रयुक्तं ।
कन्याकुमारौ कनकासनस्थावार्द्राक्षतारोपणमन्वभूतां ॥२५॥
इति स्वसुर्भोजकुलप्रदीपः सम्पाद्य पाणिग्रहणं स राजा ।
महीपतीनां पृथगर्हणार्थं समादिदेशाधिकृतानधिश्रीः ॥२६॥
लिङ्गैर्मुदः संवृतविक्रियास्ते ह्रदाः प्रसन्ना इव गूढनक्राः ।
वैदर्भमामन्त्र्य ययुस्तदीयां प्रत्यर्प्य पूजामुपदाछलेन ॥२७॥
स राजलोकः कृतपूर्वसंविदारम्भसिद्धौ समयोपलभ्यं ।
आदास्यमानः प्रमदामिषं तदावृत्य पन्थानमजस्य तस्थौ ॥२८॥

भर्तापि तावत्क्रथकैशिकानामनुष्ठितानन्तरजाविवाहः ।
सत्वानुरूपाहरणीकृतश्रीः प्रास्थापयद्राघवमन्वगाच्च ॥२९॥
तिस्त्रस्त्रिलोकप्रथितेन सार्धमजेन मार्गे वसतीरुषित्वा ।
तस्मादपावर्तत कुण्डिनेशः पर्वात्यये सोम इवोष्णरश्मेः ॥३०॥
प्रमन्यवः प्रागपि कोशलेन्द्रे प्रत्येकमात्तस्वतया बभूवुः ।
अतो नृपाश्चक्षमिरे समेताः स्त्रीरत्नलाभं न तदात्मजस्य ॥३१॥
तमुद्वहन्तं पथि भोजकन्यां रुरोध राजन्यगणः स दृप्तः ।
बलिप्रदिष्टां श्रियमाददानं त्रैविक्रमं पादमिवेन्द्रशत्रुः ॥३२॥
तस्याः स रक्षार्थमनल्पयोधमादिश्य पित्र्यं सचिवं कुमारः ।
प्रत्यग्रहीत्पार्थिववाहिनीं तां ज्योतीरथां शोण इवोत्तरङ्गः ॥३३॥
पत्तिः पदातिं रथिनं रथेशस्तुरङ्गसादी तुरगाधिरूढं ।
यन्ता गजस्याभ्यपतद्गजस्थं तुल्यप्रतिद्वन्द्वि बभूव युद्धं ॥३४॥
नदत्सु तूर्येष्वविभाव्यवाचो नोदीरयन्ति स्म कुलोपदेशान् ।
बाणाक्षरैरेव परस्परस्य नामोर्जितं चापभृतः शशंसुः ॥३५॥
उत्थापितः संयति रेणुरश्वैः सान्द्रीकृतः स्यन्दनवंशचक्रैः ।
विस्तारितः कुञ्जरकर्णतालैर्नेत्रक्रमेणोपरुरोध सूर्यं ॥३६॥
मत्स्यध्वजा वायुवशाद्विदीर्णैर्मुखैः प्रवृद्धध्वजिनीरजांसि ।
बभुः पिबन्तः परमार्थमत्स्याः पर्याविलानीव नवोदकानि ॥३७॥
रथो रथाङ्गध्वनिना विजज्ञे विलोलघण्टाक्वणितेन नागः ।
स्वभर्तृनामग्रहणाद्बभूव सान्द्रे रजस्यात्मपरावबोधः ॥३८॥

आवृण्वतो लोचनमार्गमाजौ रजोऽन्धकारस्य विजृम्भितस्य ।
शस्त्रक्षताश्वद्विपवीरजन्मा बालारुणोऽभूद्रुधिरप्रवाहः ॥३९॥
स च्छिन्नमूलः क्षतजेन रेणुस्तस्योपरिष्टात्पवनावधूतः ।
अङ्गारशेषस्य हुताशनस्य पूर्वोत्थितो धूम इवाबभासे ॥४०॥
प्रहारमूर्छापगमे रथस्थान्यन्तृनुपालभ्य निवर्तिताश्वाः ।
यैः सादिता लक्षितपूर्वकेतूंस्तानेव सामर्षतया निजघ्नुः ॥४१॥
अप्यर्धमार्गे परबाणलूना धनुर्भृतां हस्तवतां पृषत्काः ।
सम्प्रापुरेवात्मजवानुवृत्त्या पूर्वार्धभागैः फलिभिः शरव्यं ॥४२॥
आधोरणानां गजसन्निपाते शिरांसि चक्रैर्निशितैः क्षुराग्रैः ।
हृतान्यपि श्येननखाग्रकोटिव्यासक्तकेशानि चिरेण पेतुः ॥४३॥
पूर्वं प्रहर्ता न जघान भूयः प्रतिप्रहाराक्षममश्वसादी ।
तुरङ्गमस्कन्धनिषण्णदेहं प्रत्याश्वसन्तं रिपुमाचकांक्ष ॥४४॥
तनुत्यजां वर्मभृतां विकोशैर्बृहत्सु दन्तेष्वसिभिः पतद्भिः ।
उद्धृतमग्निं शमयाम्बभूवुर्गजा विविग्नाः करशीकरेण ॥४५॥
शिलीमुखोत्कृत्तशिरःफलाढ्या च्युतैः शिरस्त्रैश्चषकोत्तरेव ।
रणक्षितिः शोणितमद्यकुल्या रराज मृत्योरिव पानभूमिः ॥४६॥
उपान्तयोर्निष्कुषितं विहंगैराक्षिप्य तेभ्यः पिशितप्रियापि ।
केयूरकोटिक्षततालुदेशा शिवा भुजच्छेदमपाचकार ॥४७॥
कश्चिद्द्विषत्खड्गहृतोत्तमाङ्गः सद्यो विमानप्रभुतामुपेत्य ।
वामाङ्गसंसक्तसुराङ्गनः स्वं नृत्यत्कबन्धं समरे ददर्श ॥४८॥

अन्योन्यसूतोन्मथनादभूतां तावेव सूतौ रथिनौ च कौचित् ।
व्यश्वौ गदाव्यायतसम्प्रहारौ भग्नायुधौ बाहुविमर्दनिष्ठौ ॥४९॥
परस्परेण क्षतयोः प्रहर्त्रोरुत्क्रान्तवाय्वोः समकालमेव ।
अमर्त्यभावे ऽपि कयोश्चिदासीदेकाप्सरःप्रार्थितयोर्विवादः ॥५०॥
व्यूहावुभौ तावितरेतरोत्थं भङ्गं जयं चापतुरव्यवस्थं ।
पश्चात्पुरोमारुतयोः प्रवृद्धौ पर्यायवृत्त्येव महार्णवोर्मी ॥५१॥
परेण भग्ने ऽपि बले महौजा ययावजः प्रत्यरिसैन्यमेव ।
धूमो निवर्त्येत समीरणेन यतो हि कक्षस्तत एव वह्निः ॥५२॥
रथी निषङ्गी कवची धनुष्मान्दृप्तः स राजन्यकमेकवीरः ।
निवारयामास महावराहः कल्पक्षयोद्भूतमिवार्णवाम्भः ॥५३॥
स दक्षिणं तूणमुखेन वामं व्यापारयन्हस्तमलक्ष्यताजौ ।
आकर्णकृष्टा सकृदस्य योद्धुर्मौर्वीव वाणान्सुषुवे रिपुघ्नान् ॥५४॥
स रोषदष्टाधिकलोहितोष्ठैर्व्यक्तोर्ध्वरेखा भृकुटीर्वहद्भिः ।
तस्तार गां भल्लनिकृत्तकण्ठैर्हुङ्कारगर्भैर्द्विषतां शिरोभिः ॥५५॥
सर्वैर्बलाङ्गैर्द्विरदप्रधानैः सर्वायुधैः कङ्कटभेदिभिश्च ।
सर्वप्रयत्नेन च भूमिपालास्तस्मिन्प्रजह्रुर्युधि सर्व एव ॥५६॥
सो ऽस्त्रव्रजैश्छन्नरथः परेषां ध्वजाग्रमात्रेण बभूव लक्ष्यः ।
नीहारमग्नो दिनपूर्वभागः किञ्चित्प्रकाशेन विवस्वतेव ॥५७॥
प्रियंवदात्प्राप्तमसौ कुमारः प्रायुंक्त राजस्वधिराजसूनुः ।
गान्धर्वमस्त्रं कुसुमास्त्रकान्तः प्रस्वापनं स्वप्ननिवृत्तलौल्यः ॥५८॥

ततो धनुष्कर्षणमूढहस्तमेकांसपर्यस्तशिरस्त्रजालं ।
तस्थौ ध्वजस्तम्भनिषणदेहं निद्राविधेयं नरदेवसैन्यं ॥५९॥
ततः प्रियोपात्तरसे ऽधरोष्ठे निवेश्य दध्मौ जलजं कुमारः ।
येन स्वहस्तार्जितमेकवीरः पिबन्यशो मूर्तमिवाबभासे ॥६०॥
शंखस्वनाभिज्ञतया निवृत्तास्तं सन्नशत्रुं ददृशुः स्वयोधाः ।
निमीलितानामिव पङ्कजानां मध्ये स्फुरन्तं प्रतिमाशशाङ्कं ॥६१॥
सशोणितैस्तेन शिलीमुखाग्रैर्निक्षेपिताः केतुषु पार्थिवानां ।
यशो हृतं सम्प्रति राघवेण न जीवितं वः कृपयेति वर्णाः ॥६२॥
स चापकोटीनिहितैकबाहुः शिरस्त्रनिष्कर्षणभिन्नमौलिः ।
ललाटबद्धश्रमवारिबिन्दुर्भीतां प्रियामेत्य वचो बभाषे ॥६३॥
इतः परानर्भकहार्यशस्त्रान्वैदर्भि पश्यानुमता मयासि ।
एवंविधेनाहवचेष्टितेन त्वं प्रार्थ्यसे हस्तगता ममैभिः ॥६४॥
तस्याः प्रतिद्वन्द्विभवाद्विषादात्सद्यो विमुक्तं मुखमाबभासे ।
निःश्वासवाष्पापगमात्प्रपन्नः प्रसादमात्मीयमिवात्मदर्शः ॥६५॥
हृष्टापि सा ह्रीविजिता न साक्षाद्वाग्भिः सखीनां प्रियमभ्यनन्दत् ।
स्थली नवाम्भःपृषताभिवृष्टा मयूरकेकाभिरिवाभ्रवृन्दं ॥६६॥
इति शिरसि स वामं पादमाधाय राज्ञा-
मुदवहदनवद्यां तामवद्यादपेतः ।
रथतुरगरजोभिस्तस्य रूक्षालकाग्रा
समरविजयलक्ष्मीः सैव मूर्ता बभूव ॥६७॥

प्रथमपरिगतार्थस्तं रघुः सन्निवृत्तं
विजयिनमभिनन्द्य श्लाघ्यजायासमेतं ।
तदुपहितकुटुम्बः शान्तिमार्गोत्सुको ऽभू-
न्न हि सति कुलधुर्ये सूर्यवंश्या गृहाय ॥६८॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
अजपाणिग्रहणो नाम सप्तमः सर्गः ॥७॥

अथ तस्य विवाहकौतुकं ललितं बिभ्रत एव पार्थिवः ।
वसुधामपि हस्तगामिनीमकरोदिन्दुमतीमिवापरां ॥१॥
दुरितैरपि कर्तुमात्मसात्प्रयतन्ते नृपसूनवो हि यत् ।
तदुपस्थितमग्रहीदजः पितुराज्ञेति न भोगतृष्णया ॥२॥
अनुभूय वशिष्ठसम्भृतैः सलिलैस्तेन सहाभिषेचनं ।
विशदोच्छ्वसितेन मेदिनी कथयामास कृतार्थतामिव ॥३॥
स बभूव दुरासदः परैर्गुरुणाथर्वविदा कृतक्रियः ।
पवनाग्निसमागमो ह्ययं सहितं ब्रह्म यदस्त्रतेजसा ॥४॥
रघुमेव निवृत्तयौवनं तममन्यन्त नरेश्वरं प्रजाः ।
स हि तस्य न केवलां श्रियं प्रतिपेदे सकलान्गुणानपि ॥५॥
अधिकं शुशुभे शुभंयुना द्वितयेन द्वयमेव सङ्गतं ।
पदमृद्धमजेन पैतृकं विनयेनास्य नवं च यौवनं ॥६॥
सदयं बुभुजे महाभुजः सहसोद्वेगमियं व्रजेदिति ।
अचिरोपनतां स मेदिनीं नवपाणिग्रहणां वधूमिव ॥७॥
अहमेव मतो महीपतेरिति सर्वः प्रकृतिष्वचिन्तयत् ।
उदधेरिव निम्नगाशतेष्वभवन्नास्य विमानना क्वचित् ॥८॥

न खरो न च भूयसा मृदुः पवमानः पृथिवीरुहानिव ।
स पुरस्कृतमध्यमक्रमो नमयामास नृपाननुद्धरन् ॥९॥
अथ वीक्ष्य रघुः प्रतिष्ठितं प्रकृतिष्वात्मजमात्मवत्तया ।
विषयेषु विनाशधर्मसु त्रिदिवस्थेष्वपि निःस्पृहोऽभवत् ॥१०॥
गुणवत्सुतरोपितश्रियः परिणामे हि दिलीपवंशजाः ।
पदवीं तरुवल्कवाससां प्रयताः संयमिनां प्रपेदिरे ॥११॥
तमरण्यसमाश्रयोन्मुखं शिरसा वेष्टनशोभिना सुतः ।
पितरं प्रणिपत्य पादयोरपरित्यागमयाचतात्मनः ॥१२॥
रघुरश्रुमुखस्य तस्य तत्कृतवानीप्सितमात्मजप्रियः ।
न तु सर्प इव त्वचं पुनः प्रतिपेदे व्यपवर्जितां श्रियं ॥१३॥
स किलाश्रममन्त्यमाश्रितो निवसन्नावसथे पुराद्बहिः ।
समुपास्यत पुत्रभोग्यया स्नुषयेवाविकृतेन्द्रियः श्रिया ॥१४॥
प्रशमस्थितपूर्वपार्थिवं कुलमभ्युद्यतनूतनेश्वरं ।
नभसा निभृतेन्दुना तुलामुदितार्केण समारुरोह तत् ॥१५॥
यतिपार्थिवलिङ्गधारिणौ ददृशाते रघुराघवौ जनैः ।
अपवर्गमहोदयार्थयोर्भुवमंशाविव धर्मयोर्गतौ ॥१६॥
अजिताधिगमाय मन्त्रिभिर्युयुजे नीतिविशारदैरजः ।
अनपायिपदोपलब्धये रघुराप्तैः समियाय योगिभिः ॥१७॥
नृपतिः प्रकृतीरवेक्षितुं व्यवहारासनमाददे युवा ।
परिचेतुमुपांशु धारणां कुशपूतं प्रवयास्तु विष्टरं ॥१८॥

अनयत्प्रभुशक्तिसम्पदा वशमेको नृपतीननन्तरान् ।
अपरः प्रणिधानयोग्यया मरुतः पञ्च शरीरगोचरान् ॥१९॥
अकरोदचिरेश्वरः क्षितौ द्विषदारम्भफलानि भस्मसात् ।
अपरो दहने स्वकर्मणां ववृते ज्ञानमयेन वह्निना ॥२०॥
पणबन्धमुखान्गुणानजः षडुपायुंक्त समीक्ष्य तत्फलं ।
रघुरप्यजयद्गुणत्रयं प्रकृतिस्थं समलोष्टकाञ्चनः ॥२१॥
न नवः प्रभुराफलोदयात्स्थिरकर्मा विरराम कर्मणः ।
न च योगविधेर्नवेतरः स्थिरधीरापरमात्मदर्शनात् ॥२२॥
इति शत्रुषु चेन्द्रियेषु च प्रतिषिद्धप्रसरेषु जाग्रतौ ।
प्रसितावुदयापवर्गयोरुभयीं सिद्धिमुभाववापतुः ॥२३॥
अथ काश्चिदजव्यपेक्षया गमयित्वा समदर्शनः समाः ।
तमसः परमापदव्ययं पुरुषं योगसमाधिना रघुः ॥२४॥
श्रुतदेहविसर्जनः पितुश्चिरमश्रूणि विमुच्य राघवः ।
विदधे विधिमस्य नैष्ठिकं यतिभिः सार्धमनग्निमग्निचित् ॥२५॥
अकरोच्च तदौर्ध्वदैहिकं पितृभक्त्या पितृकार्यकल्पवित् ।
न हि तेन पथा तनुत्यजस्तनयावर्जितपिण्डकांक्षिणः ॥२६॥
स परार्ध्यगतेरशोच्यतां पितुरुद्दिश्य सदर्थवेदिभिः ।
शमिताधिरधिज्यकार्मुकः कृतवानप्रतिशासनं जगत् ॥२७॥
क्षितिरिन्दुमती च भामिनी पतिमासाद्य तमग्र्यपौरुषं ।
प्रथमा वहुरत्नसूरभूदपरा वीरमजीजनत्सुतं ॥२८॥

दशरश्मिशतोपमद्युतिं यशसा दिक्षु दशस्वपि श्रुतं ।
दशपूर्वरथं यमाख्यया दशकण्ठारिगुरुं विदुर्बुधाः ॥२९॥
ऋषिदेवगणस्वधाभुजां श्रुतयागप्रसवैः स पार्थिवः ।
अनृणत्वमुपेयिवान्बभौ परिधेर्मुक्त इवोष्णदीधितिः ॥३०॥
बलमार्तभयोपशान्तये विदुषां सन्नतये बहु श्रुतं ।
वसु तस्य न केवलं विभोर्गुणवत्तापि परप्रयोजना ॥३१॥
स कदाचिदवेक्षितप्रजः सह देव्या विजहार सुप्रजाः ।
नगरोपवने शचीसखो मरुतां पालयितेव नन्दने ॥३२॥
अथ रोधसि दक्षिणोदधेः श्रितगोकर्णनिकेतमीश्वरं ।
उपवीणयितुं ययौ रवेरुदगावृत्तिपथेन नारदः ॥३३॥
कुसुमैर्ग्रथितामपार्थिवैः स्रजमातोद्यशिरोनिवेशितां ।
अहरत्किल तस्य वेगवानधिवासस्पृहयेव मारुतः ॥३४॥
भ्रमरैः कुसुमानुसारिभिर्विनिकीर्णा परिवादिनी मुनेः ।
ददृशे पवनावलेपजं सृजती वाष्पमिवाञ्जनाविलं ॥३५॥
अभिभूय विभूतिमार्तवीं मधुगन्धातिशयेन वीरुधां ।
नृपतेरमरस्रगाप सा दयितोरुस्तनकोटिसुस्थितिं ॥३६॥
क्षणमात्रसखीं सुजातयोः स्तनयोस्तामवलोक्य विह्वला ।
निमिमील नरोत्तमप्रिया हृतचन्द्रा तमसेव कौमुदी ॥३७॥
वपुषा करणोज्झितेन सा निपतन्ती पतिमप्यपातयत् ।
ननु तैलनिषेकविन्दुना सह दीपार्चिरुपैति मेदिनीं ॥३८॥

उभयोरपि पार्श्ववर्तिनां तुमलेनार्तरवेण वेजिताः ।
विहगाः कमलाकरालयाः समदुःखा इव तत्र चुक्रुशुः ॥३९॥
नृपतेर्व्यजनादिभिस्तमो नुनुदे सा तु तथैव संस्थिता ।
प्रतिकारविधानमायुषः सति शेषे हि फलाय कल्पते ॥४०॥
प्रतियोजयितव्यवल्लकीसमवस्थामथ सत्वविप्लवात् ।
स निनाय नितान्तवत्सलः परिगृह्योचितमङ्कमङ्गनां ॥४१॥
पतिरङ्कनिषणया तया करणापायविभिन्नवर्णया ।
समलक्ष्यत बिभ्रदाविलां मृगलेखामुषसीव चन्द्रमाः ॥४२॥
विललाप स वाष्पगद्गदं सहजामप्यपहाय धीरतां ।
अभितप्तमयो ऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु ॥४३॥
कुसुमान्यपि गात्रसङ्गमात्प्रभवन्त्यायुरपोहितुं यदि ।
न भविष्यति हन्त साधनं किमिवान्यत्प्रहरिष्यतो विधेः ॥४४॥
अथ वा मृदु वस्तु हिंसितुं मृदुनैवारभते प्रजान्तकः ।
हिमसेकविपत्तिरत्र मे नलिनी पूर्वनिदर्शनं मता ॥४५॥
अथ वा मम भाग्यविप्लवादशनिः कल्पित एष वेधसा ।
यदनेन न पातितस्तरुः क्षपिता तद्विटपाश्रया लता ॥४६॥
कृतवत्यसि नावधीरणामपराद्धे ऽपि यदा चिरं मयि ।
कथमेकपदे निरागसं जनमाभाष्यमिमं न मन्यसे ॥४७॥
ध्रुवमस्मि शठः शुचिस्मिते विदितः कैतववत्सलस्तव ।
परलोकमसन्निवृत्तये यदनापृच्छ्य गतासि मामितः ॥४८॥

दयितां यदि तावदन्वगाद्विनिवृत्तं किमिदं तया विना ।
सहतां हतजीवितं मम प्रबलामात्मकृतेन वेदनां ॥४९॥
सुरतश्रमसम्भृतो मुखे ध्रियते स्वेदलवोद्गमो ऽपि ते ।
अथ चास्तमिता त्वमात्मना धिगिमां देहभृतामसारतां ॥५०॥
मनसापि न विप्रियं मया कृतपूर्वं तव किं जहासि मां ।
ननु शब्दपतिः क्षितेरहं त्वयि मे भावनिबन्धना रतिः ॥५१॥
कुसुमोत्कचितान्बलीमतश्चलयन्भृङ्गरुचस्तवालकान् ।
करभोरु करोति मारुतस्त्वदुपावर्तनशङ्कि मे मनः ॥५२॥
तदपोहितुमर्हसि प्रिये प्रतिबोधेन विषादमाशु मे ।
ज्वलितेन गुहागतं तमस्तुहिनाद्रेरिव नक्तमोषधिः ॥५३॥
इदमुच्छ्वसितालकं मुखं तव विश्रान्तकथं दुनोति मां ।
निशि सुप्तमिवैकपङ्कजं विरताभ्यन्तरषट्पदस्वनं ॥५४॥
शशिनं पुनरेति शर्वरी दयिता द्वन्द्वचरं पतत्रिणं ।
इति तौ विरहान्तरक्षमौ कथमत्यन्तगता न मां दहेः ॥५५॥
नवपल्लवसंस्तरे ऽपि ते मृदु दूयेत यदङ्गमर्पितं ।
तदिदं विषहिष्यते कथं वद वामोरु चिताधिरोहणं ॥५६॥
इयमप्रतिबोधशायिनीं रसना त्वां प्रथमा रहःसखी ।
गतिविभ्रमसादनीरवा न शुचा नानुमृतेव लक्ष्यते ॥५७॥
कलमन्यभृतासु भाषितं कलहंसीषु गतं मदालसं ।
पृषतीषु विलोलमीक्षितं पवनाधूतलतासु विभ्रमः ॥५८॥

त्रिदिवोत्सुकयाप्यवेक्ष्य मां निहिताः सत्यममी गुणास्त्वया ।
विरहे तव मे गुरुव्यथं हृदयं न त्ववलम्बितुं क्षमाः ॥५९॥
मिथुनं परिकल्पितं त्वया सहकारः फलिनी च नन्विमौ ।
अविधाय विवाहसत्क्रियामनयोर्गम्यत इत्यसाम्प्रतं ॥६०॥
कुसुमं कृतदोहदस्त्वया यदशोकोऽयमुदीरयिष्यति ।
अलकाभरणं कथं नु तत्तव नेष्यामि निवापमाल्यतां ॥६१॥
स्मरतेव सशब्दनूपुरं चरणानुग्रहमन्यदुर्लभं ।
अमुना कुसुमाश्रुवर्षिणा त्वमशोकेन सुगात्रि शोच्यसे ॥६२॥
तव निःश्वसितानुकारिभिर्बकुलैरर्धचितां समं मया ।
असमाप्य विलासमेखलां किमिदं किन्नरकण्ठि सुप्यते ॥६३॥
समदुःखसुखः सखीजनः प्रतिपच्चन्द्रनिभोऽयमात्मजः ।
अहमेकरसस्तथापि ते व्यवसायः प्रतिपत्तिनिष्ठुरः ॥६४॥
धृतिरस्तमिता रतिश्च्युता विरतं गेयमृतुर्निरुत्सवः ।
गतमाभरणप्रयोजनं परिशून्यं शयनीयमद्य मे ॥६५॥
गृहिणी सचिवः सखी मिथः प्रियशिष्या ललिते कलाविधौ ।
करुणाविमुखेन मृत्युना हरता त्वां वद किं न मे हृतं ॥६६॥
मदिराक्षि मदाननार्पितं मधु पीत्वा रसवत्कथं नु मे ।
अनुपास्यसि वाष्पदूषितं परलोकोपनतं जलाञ्जलिं ॥६७॥
विभवेऽपि सति त्वया विना सुखमेतावदजस्य गण्यतां ।
अहृतस्य विलोभनान्तरैर्मम सर्वे विषयास्त्वदाश्रयाः ॥६८॥

विलपन्निति कोशलाधिपः करुणार्थग्रथितं प्रियां प्रति ।
अकरोत्पृथिवीरुहानपि स्रुतशाखारसवाष्पदुर्दिनान् ॥६९॥

अथ तस्य कथञ्चिदङ्कतः स्वजनस्तामपनीय सुन्दरीं ।
विससर्ज कृतान्त्यमण्डनामनलायागुरुचन्दनैधसे ॥७०॥

प्रमदामनु संस्थितः शुचा नृपतिः सन्निति वाच्यदर्शनात् । ।
न चकार शरीरमग्निसात्सह देव्या न तु जीविताशया ॥७१॥

अथ तेन दशाहतः परे गुणशेषामपदिश्य गेहिनीं ।
विदुषा विधयो महर्द्धयः पुर एवोपवने समापिताः ॥७२॥

स विवेश पुरीं तया विना क्षणदापायशशाङ्कदर्शनः ।
परिवाहमिवावलोकयन्स्वशुचः पौरवधूमुखाश्रुषु ॥७३॥

अथ तं सवनाय दीक्षितः प्रणिधानाद्गुरुराश्रमस्थितः ।
अभिषङ्गजडं विजज्ञिवानिति शिष्येण किलान्वबोधयत् ॥७४॥

असमाप्तविधिर्यतो मुनिस्तव विद्वानपि तापकारणं ।
न भवन्तमुपस्थितः स्वयं प्रकृतौ स्थापयितुं कृतस्थितिः ॥७५॥

मयि तस्य सुवृत्त वर्तते लघुसन्देशपदा सरस्वती ।
शृणु विश्रुतसत्वसार तां हृदि चैनामुपधातुमर्हसि ॥७६॥

पुरुषस्य पदेष्वजन्मनः समतीतं च भवच्च भावि च ।
स हि निष्प्रतिघेन चक्षुषा त्रितयं ज्ञानमयेन पश्यति ॥७७॥

चरतः किल दुश्चरं तपस्तृणविन्दोः परिशङ्कितः पुरा ।
प्रजिघाय समाधिभेदिनीं हरिरस्मै हरिणीं सुराङ्गनां ॥७८॥

स तपःप्रतिबन्धमन्युना प्रमुखाविष्कृतचारुविभ्रमां ।
अशपद्भव मानुषीति तां शमवेलाप्रलयोर्मिणा मुनिः ॥७९॥
भगवन्परवानयं जनः प्रतिकूलाचरितं क्षमस्व मे ।
इति चोपनतां क्षितिस्पृशं कृतवानासुरपुष्पदर्शनात् ॥८०॥
क्रथकैशिकवंशसम्भवा तव भूत्वा महिषी चिराय सा ।
उपलब्धवती दिवश्च्युतं विवशा शापनिवृत्तिकारणं ॥८१॥
तदलं तदपायचिन्तया विपदुत्पत्तिमतामुपस्थिता ।
वसुधेयमवेक्ष्यतां त्वया वसुमत्या हि नृपाः कलत्रिणः ॥८२॥
उदये मदवाच्यमुज्झता श्रुतमाविष्कृतमात्मवत्तया ।
मनसः समुपस्थिते ज्वरे पुनरक्लीवतया प्रकाश्यतां ॥८३॥
रुदता कुत एव सा पुनर्भवता नानुमृतापि लभ्यते ।
परलोकजुषां स्वकर्मभिर्गतयो भिन्नपथा हि देहिनां ॥८४॥
अपशोकमनाः कुटुम्बिनीमनुगृह्णीष्व निवापदत्तिभिः ।
स्वजनाश्रु किलातिसन्ततं दहति प्रेतमिति प्रचक्षते ॥८५॥
मरणं प्रकृतिः शरीरिणां विकृतिर्जीवितमुच्यते बुधैः ।
क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन्यदि जन्तुर्ननु लाभवानसौ ॥८६॥
अवगच्छति मूढचेतनः प्रियनाशं हृदि शल्यमर्पितं ।
स्थिरधीस्तु तदेव मन्यते कुशलद्वारतया समुद्धृतं ॥८७॥
स्वशरीरशरीरिणावपि श्रुतिसंयोगविपर्ययौ यदा ।
विरहः किमिवानुतापयेद्वद बाह्यैर्विषयैर्विपश्चितं ॥८८॥

न पृथग्जनवच्छुचो वशं वशिनामुत्तम गन्तुमर्हसि ।
द्रुमसानुमतां किमन्तरं यदि वायौ द्वितये ऽपि ते चलाः ॥८९॥
स तथेति विनेतुरुदारमतेः प्रतिगृह्य वचो विससर्ज मुनिं ।
तदलब्धपदं हृदि शोकघने प्रतियातमिवान्तिकमस्य गुरोः ॥९०॥
तेनाष्टौ परिगमिताः समाः कथञ्चिद्बालत्वादवितथसूनृतेन सूनोः ।
सादृश्यप्रतिकृतिदर्शनैः प्रियायाः स्वप्नेषु क्षणिकसमागमोत्सवैश्च ॥९१॥
तस्य प्रसह्य हृदयं किल शोकशंकुः प्लक्षप्ररोह इव सौधतलं बिभेद ।
प्राणान्तहेतुमपि तं भिषजामसाध्यं लाभं प्रियानुगमनत्वरया स मेने ॥९२॥
सम्यग्विनीतमथ वर्महरं कुमारमादिश्य रक्षणविधौ विधिवत्प्रजानां ।
रोगोपसृष्टतनुदुर्वसतिं मुमुक्षुः प्रायोपवेशनमतिर्नृपतिर्बभूव ॥९३॥
तीर्थे तोयव्यतिकरभवे जह्नुकन्यासरय्वो-
देहत्यागादमरगणनालेख्यमासाद्य सद्यः ।
पूर्वाकाराधिकचतुरया सङ्गतः कान्तयासौ
लीलागारेष्वरमत पुनर्नन्दनाभ्यन्तरेषु ॥९४॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
अजविलापो नामाष्टमः सर्गः ॥८॥

पितुरनन्तरमुत्तरकोशलान्समधिगम्य समाधिजितेन्द्रियः ।
दशरथः प्रशशास महारथो यमवतामवतां च धुरि स्थितः ॥१॥
अधिगतं विधिवद्यदपालयत्प्रकृतिमण्डलमात्मकुलोचितं ।
अभवदस्य ततो गुणतत्परं सनगरं नगरन्ध्रकरौजसः ॥२॥
उभयमेव वदन्ति मनीषिणः समयवर्षितया कृतकर्मणां ।
बलनिषूदनमर्थपतिं च तं श्रमनुदं मनुदण्डधरान्वयं ॥३॥
जनपदे न गदः पदमादधावभिभवः कुत एव सपत्नजः ।
क्षितिरभूत्फलवत्यजनन्दने शमरतेऽमरतेजसि पार्थिवे ॥४॥
दशदिगन्तजिता रघुणा यथा श्रियमपुष्यदजेन ततः परं ।
तमधिगम्य तथैव पुनर्बभौ न न महीनमहीनपराक्रमं ॥५॥
समतया वसुवृष्टिविसर्जनैर्नियमनादसतां च नराधिपः ।
अनुययौ यमपुण्यजनेश्वरौ सवरुणावरुणाग्रसरं रुचा ॥६॥
न मृगयाभिरतिर्न दुरोदरं न च शशिप्रतिमाभरणं मधु ।
तमुदयाय न वा नवयौवना प्रियतमा यतमानमपाहरत् ॥७॥
न कृपणा प्रभवत्यपि वासवे न वितथा परिहासकथास्वपि ।
न च सपत्नजनेष्वपि तेन वागपरुषा परुषाक्षरमीरिता ॥८॥

उदयमस्तमयं च रघूद्वहादुभयमानशिरे वसुधाधिपाः ।
स हि निदेशमलंघयतामभूत्सुहृदयोहृदयः प्रतिगर्जतां ॥९॥
अजयदेकरथेन स मेदिनीमुदधिनेमिमधिज्यशरासनः ।
जयमघोषयदस्य तु केवलं गजवती जवतीव्रहया चमूः ॥१०॥
अवनिमेकरथेन वरूथिना जितवतः किल तस्य धनुर्भृतः ।
विजयदुन्दुभितां ययुरर्णवा घनरवा नरवाहनसम्पदः ॥११॥
शमितपक्षबलः शितकोटिना शिखरिणां कुलिशेन पुरन्दरः ।
स शरवृष्टिमुचा धनुषा द्विषां स्वनवता नवतामरसाननः ॥१२॥
चरणयोर्नखरागसमृद्धिभिर्मुकुटरत्नमरीचिभिरस्पृशन् ।
नृपतयः शतशो मरुतो यथा शतमखं तमखण्डितपौरुषं ॥१३॥
निववृते स महार्णवरोधसः सचिवकारितबालसुताञ्जलीन् ।
समनुकम्प्य सपत्नपरिग्रहाननलकानलकानवमां पुरीं ॥१४॥
उपगतोऽपि च मण्डलनाभितामनुदितान्यसितातपवारणः ।
अजितमस्ति नृपास्पदमित्यभूदनलसोऽनलसोमसमद्युतिः ॥१५॥
क्रतुषु तेन विसर्जितमौलिना भुजसमाहृतदिग्वसुना कृताः ।
कनकयूपसमुच्छ्रयशोभिनो वितमसा तमसासरयूतटाः ॥१६॥
अजिनदण्डभृतं कुशमेखलां यतगिरं मृगशृङ्गपरिग्रहां ।
अधिवसंस्तनुमध्वरदीक्षितामसमभासमभासयदीश्वरः ॥१७॥
अवभृथप्रयतो नियतेन्द्रियः सुरसमाजसमाक्रमणोचितः ।
नमयति स्म स केवलमुन्नतं वनमुचे नमुचेररये शिरः ॥१८॥

तमपहाय ककुत्स्थकुलोद्भवं पुरुषमात्मभुवं च पतिव्रता ।
नृपतिमन्यमसेवत देवता सकमला कमलाघवमर्थिषु ॥१९॥
स किल संयुगमूर्ध्नि सहायतां मघवतः प्रतिपद्य महारथः ।
स्वभुजवीर्यमगापयदुच्छ्रितं सुरवधूरवधूतभयाः शरैः ॥२०॥
असकृदेकरथेन तरस्विना हरिहयाग्रसरेण धनुर्भृता ।
दिनकराभिमुखा रणरेणवो रुरुधिरे रुधिरेण सुरद्विषां ॥२१॥
तमलभन्त पतिं पतिदेवताः शिखरिणामिव सागरमापगाः ।
मगधकोशलकेकयशासिनां दुहितरो ऽहितरोपितमार्गणं ॥२२॥
प्रियतमाभिरसौ तिसृभिर्बभौ तिसृभिरेव भुवं सह शक्तिभिः ।
उपगतो विनिनीषुरिव प्रजा हरिहयो ऽरिहयोगविचक्षणः ॥२३॥
अथ समाववृते कुसुमैर्नवैस्तमिव सेवितुमेकनराधिपं ।
यमकुवेरजलेश्वरवज्रिणां समधुरं मधुरञ्चितविक्रमं ॥२४॥
जिगमिषुर्धनदाध्युषितां दिशं रथयुजा परिवर्तितवाहनः ।
दिनमुखानि रविर्हिमनिग्रहैर्विमलयन्मलयं नगमत्यजत् ॥२५॥
कुसुमजन्म ततो नवपल्लवास्तदनु षट्पदकोकिलकूजितं ।
इति यथाक्रममाविरभून्मधुर्द्रुमवतीमवतीर्य वनस्थलीं ॥२६॥
उपहितं शिशिरापगमश्रिया मुकुलजालमशोभत किंशुके ।
प्रणयिनीव नखक्षतमण्डनं प्रमदया मदयापितलज्जया ॥२७॥
व्रणगुरुप्रमदाधरदुःसहं जघननिर्विषयीकृतमेखलं ।
न खलु तावदशेषमपोहितुं रविरलं विरलं कृतवान्हिमं ॥२८॥

अभिनयान्परिचेतुमिवोद्यता मलयमारुतकम्पितपल्लवा ।
अमदयत्सहकारलता मनः सकलिका कलिकामजितामपि ॥२९॥
नयगुणोपचितामिव भूपतेः सदुपकारफलां श्रियमर्थिनः ।
अभिययुः सरसो मधुसम्भृतां कमलिनीमलिनीरपतत्रिणः ॥३०॥
कुसुममेव न केवलमार्तवं नवमशोकतरोः स्मरदीपनं ।
किशलयप्रसवोऽपि विलासिनां मदयिता दयिताश्रवणार्पितः ॥३१॥
विरचिता मधुनोपवनश्रियामभिनवा इव पत्रविशेषकाः ।
मधुलिहां मधुदानविशारदाः कुरवका रवकारणतां ययुः ॥३२॥
सुवदनावदनासवसम्भृतस्तदनुवादिगुणः कुसुमोद्गमः ।
मधुकरैरकरोन्मधुलोलुपैर्बकुलमाकुलमायतपंक्तिभिः ॥३३॥
ध्वजपटं मदनस्य धनुर्भृतश्छविकरं मुखचूर्णमृतुश्रियः ।
कुसुमकेसररेणुमलिव्रजाः सपवनोपवनोत्थितमन्वयुः ॥३४॥
ललितविभ्रमबन्धविचक्षणं सुरभिगन्धपराजितकेसरं ।
पतिषु निर्विविशुर्मधुमङ्गनाः स्मरसखं रसखण्डनवर्जितं ॥३५॥
शुशुभिरे स्मितचारुतराननाः स्त्रिय इव श्लथशिञ्जितमेखलाः ।
विकचतामरसा गृहदीर्घिका मदकलोदकलोलविहङ्गमाः ॥३६॥
उपययौ तनुतां मधुखण्डिता हिमकरोदयपाण्डुमुखच्छविः ।
सदृशमिष्टसमागमनिर्वृतिं वनितयानितया रजनीवधूः ॥३७॥
अपतुषारतया विशदप्रभैः सुरतरागपरिश्रमनोदिभिः ।
कुसुमचापमतेजयदंशुभिर्हिमकरो मकरोर्जितकेतनं ॥३८॥

हुतहुताशनदीप्ति वनश्रियः प्रतिनिधिः कनकाभरणस्य यत् ।
युवतयः कुसुमं दधुराहितं तदलके दलकेसरपेशलं ॥३९॥
अलिभिरञ्जनविन्दुमनोहरैः कुसुमपंक्तिनिपातिभिरङ्कितः ।
न खलु शोभयति स्म वनस्थलीं न तिलकस्तिलकः प्रमदामिव ॥४०॥
अमदयन्मधुगन्धसनाथया किशलयाधरसङ्गतया मनः ।
कुसुमसम्भृतया नवमल्लिका स्मितरुचा तरुचारुविलासिनी ॥४१॥
अरुणरागनिषेधिभिरंशुकैः श्रवणलब्धपदैश्च यवांकुरैः ।
परभृताविरुतैश्च विलासिनः स्मरबलैरबलैकरसाः कृताः ॥४२॥
उपचितावयवा शुचिभिः कणैरलिकदम्बकयोगमुपेयुषी ।
सदृशकान्तिरलक्ष्यत मञ्जरी तिलकजालकजालकमौक्तिकैः ॥४३॥
प्रथममन्यभृताभिरुदीरिताः प्रविरला इव मुग्धवधूकथाः ।
सुरभिगन्धिषु शुश्रुविरे गिरः कुसुमितासु मिता वनराजिषु ॥४४॥
श्रुतिसुखभ्रमरस्वनगीतयः कुसुमकोमलदन्तरुचो बभुः ।
उपवनान्तलताः पवनाहतैः किशलयैः सलयैरिव पाणिभिः ॥४५॥
अनुभवन्नवदोलमृतूत्सवं पटुरपि प्रियकण्ठजिघृक्षया ।
अनयदासनरज्जुपरिग्रहे भुजलतां जडतामबलाजनः ॥४६॥
त्यजत मानमलं वत विग्रहैर्न पुनरेति गतं चतुरं वयः ।
परभृताभिरितीव निवेदिते स्मरमते रमते स्म वधूजनः ॥४७॥
अथ यथासुखमार्तवमुत्सवं समनुभूय विलासवतीसखः ।
नरपतिश्चकमे मृगयारतिं स मधुमन्मधुमन्मथसन्निभः ॥४८॥

परिचयं चललक्ष्यनिपातने भयरुषोश्च तदिङ्गितबोधनं ।
श्रमजयात्प्रगुणां च करोत्यसौ तनुमतो ऽनुमतः सचिवैर्ययौ ॥४९॥
मृगवनोपगमक्षमवेषभृद्विपुलकण्ठनिषक्तशरासनः ।
गगनमश्वखुरोद्धुतरेणुभिर्नृसविता सवितानमिवाकरोत् ॥५०॥
ग्रथितमौलिरसौ वनमालया तरुपलाशसवर्णतनुच्छदः ।
तुरगवल्गनचञ्चलकुण्डलो विरुरुचे रुरुचेष्टितभूमिषु ॥५१॥
तनुलताविनिवेशितविग्रहा भ्रमरसंक्रमितेक्षणवृत्तयः ।
ददृशुरध्वनि तं वनदेवताः सुनयनं नयनन्दितकोशलं ॥५२॥
श्वगणिवागुरिकैः प्रथमास्थितं व्यपगतानलदस्यु विवेश सः ।
स्थिरतुरङ्गमभूमि निपानवन्मृगवयोगवयोपचितं वनं ॥५३॥
अथ नभस्य इव त्रिदशायुधं कनकपिङ्गतडिद्गुणसंयुतं ।
धनुरधिज्यमनाधिरुपाददे नरवरो रवरोषितकेसरी ॥५४॥
तस्य स्तनप्रणयिभिर्मुहुरेणशावै-
र्व्याहन्यमानहरिणीगमनं पुरस्तात् ।
आविर्बभूव कुशगर्भमुखं मृगाणां
यूथं तदग्रसरगर्वितकृष्णसारं ॥५५॥
तत्प्रार्थितं जवनवाजिगतेन राज्ञा
तूणीमुखोद्धृतशरेण विशीर्णपंक्ति ।
श्यामीचकार वनमाकुलदृष्टिपातै-
र्वातेरितोत्पलदलप्रकरैरिवाम्भः ॥५६॥

लक्ष्यीकृतस्य हरिणस्य हरिप्रभावः
　　प्रेक्ष्य स्थितां सहचरीं व्यवधाय देहं ।
आकर्णकृष्टमपि कामितया स धन्वी
　　वाणं कृपामृदुमनाः प्रतिसञ्जहार ॥५७॥
तस्यापरेष्वपि मृगेषु शरान्मुमुक्षोः
　　कर्णान्तमेत्य बिभिदे निविडो ऽपि मुष्टिः ।
त्रासातिमात्रचटुलैः स्मरयत्सु नेत्रैः
　　प्रौढप्रियानयनविभ्रमचेष्टितानि ॥५८॥
उत्तस्थुषः शिशिरपल्वलपङ्कमध्या-
　　न्मुस्ताप्ररोहकवलावयवानुकीर्णं ।
जग्राह स द्रुतवराहकुलस्य मार्गं
　　सुव्यक्तमार्द्रपदपंक्तिभिरायताभिः ॥५९॥
तं वाहनादवनतोत्तरकायमीष-
　　द्विध्यन्तमुद्धतसटाः प्रतिहन्तुमीषुः ।
नात्मानमस्य विविदुः सहसा वराहा
　　वृक्षेषु विद्धमिषुभिर्जघनाश्रयेषु ॥६०॥
तेनाभिघातरभसस्य विकृष्य पत्री
　　वन्यस्य नेत्रविवरे महिषस्य मुक्तः ।
निर्भिद्य विग्रहमशोणितलिप्तपुंख-
　　स्तं पातयां प्रथममास पपात पश्चात् ॥६१॥

प्रायो विषाणपरिमोषलघूत्तमाङ्गा-
न्खड्गांश्चकार नृपतिर्निशितैः क्षुरप्रैः ।
शृङ्गं स दृप्तविनयाधिकृतः परेषा-
मभ्युच्छ्रितं न ममृषे न तु दीर्घमायुः ॥६२॥
व्याघ्रानभीरभिमुखोत्पतितान्गुहाभ्यः
फुल्लासनाग्रविटपानिव वायुरुग्णान् ।
शिक्षाविशेषलघुहस्ततया निमेषा-
त्तूणीचकार शरपूरितवक्त्ररन्ध्रान् ॥६३॥
निर्घातोग्रैः कुञ्जलीनाञ्जिघांसुर्ज्यानिर्घोषैः क्षोभयामास सिंहान् ।
नूनं तेषामभ्यसूयापरोऽभूद्वीर्योदग्रे राजशब्दे मृगेषु ॥६४॥
तान्हत्वा गजकुलबद्धतीव्रवैरान्काकुत्स्थः कुटिलनखाग्रलग्नमुक्तान् ।
आत्मानं रणकृतकर्मणां गजानामानृण्यं गतमिव मार्गणैरमंस्त ॥६५॥
चमरान्परितः प्रवर्तिताश्वः क्वचिदाकर्णविकृष्टभल्लवर्षी ।
नृपतीनिव तान्वियोज्य सद्यः सितबालव्यजनैर्जगाम शान्तिं ॥६६॥
अपि तुरगसमीपादुत्पतन्तं मयूरं
न स रुचिरकलापं बाणलक्ष्यीचकार ।
सपदि गतमनस्कश्चित्रमाल्यानुकीर्णे
रतिविगलितबन्धे केशपाशे प्रियायाः ॥६७॥
तस्य कर्कशविहारसम्भवं स्वेदमाननविलग्नजालकं ।
आचचाम सतुषारशीकरो भिन्नपल्लवपुटो वनानिलः ॥६८॥

इति विस्मृतान्यकरणीयमात्मनः सचिवावलम्बितधुरं नराधिपं ।
परिवृद्धरागमनुबन्धसेवया मृगया जहार चतुरेव कामिनी ॥६९॥
स ललितकुसुमप्रवालशय्यां ज्वलितमहौषधिदीपिकासनाथां ।
नरपतिरतिवाहयाम्बभूव क्वचिदसमेतपरिच्छदस्त्रियामां ॥७०॥
उषसि स गजयूथकर्णतालैः पटुपटहध्वनिभिर्विनीतनिद्रः ।
अरमत मधुराणि तत्र शृण्वन्विहगविकूजितवन्दिमङ्गलानि ॥७१॥
अथ जातु रुरोर्गृहीतवर्त्मा विपिने पार्श्वचरैरलक्ष्यमाणः ।
श्रमफेनमुचा तपस्विगाढां तमसां प्राप नदीं तुरङ्गमेण ॥७२॥
कुम्भपूरणभवः पटुरुच्चैरुच्चचार निनदो ऽम्भसि तस्याः ।
तत्र स द्विरदवृंहितशङ्की शब्दपातिनमिषुं विससर्ज ॥७३॥
नृपतेः प्रतिषिद्धमेव तत्कृतवान्पंक्तिरथो विलंघ्य यत् ।
अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तो ऽपि रजोनिमीलिताः ॥७४॥

हा तातेति क्रन्दितमाकर्ण्य विषण्-
स्तस्यान्विष्यन्वेतसगूढप्रभवं सः ।
शल्यप्रोतं प्रेक्ष्य सकुम्भं मुनिपुत्रं
तापादन्तःशल्य इवासीत्क्षितिपो ऽपि ॥७५॥

तेनावतीर्य तुरगात्प्रथितान्वयेन
पृष्टान्वयः स जलकुम्भनिषण्णदेहः ।
तस्मै द्विजेतरतपस्विसुतं स्खलद्भि-
रात्मानमक्षरपदैः कथयाम्बभूव ॥७६॥

तच्चोदितश्च तमनुद्धृतशल्यमेव

पित्रोः सकाशमवसन्नदृशोर्निनाय ।

ताभ्यां तथागतमुपेत्य तमेकपुत्र-

मज्ञानतः स्वचरितं नृपतिः शशंस ॥७७॥

तौ दम्पती बहु विलप्य शिशोः प्रहर्त्रा

शल्यं निखातमुदहारयतामुरस्तः ।

सोऽभूत्परासुरथ भूमिपतिं शशाप

हस्तार्पितैर्नयनवारिभिरेव वृद्धः ॥७८॥

दिष्टान्तमाप्स्यति भवानपि पुत्रशोका-

दन्ते वयस्यहमिवेति तमुक्तवन्तं ।

आक्रान्तपूर्वमिव मुक्तविषं भुजङ्गं

प्रोवाच कोशलपतिः प्रथमापराद्धः ॥७९॥

शापोऽप्यदृष्टतनयाननपद्मशोभे

सानुग्रहो भगवता मयि पातितोऽयं ।

कृष्यां दहन्नपि खलु क्षितिमिन्धनेद्धो

वीजप्ररोहजननीं ज्वलनः करोति ॥८०॥

इत्थं गते गतघृणः किमयं विधत्तां

वध्यस्तवेत्यभिहिते वसुधाधिपेन ।

एधान्हुताशनवतः स मुनिर्ययाचे

पुत्रं परासुमनुगन्तुमना सदारः ॥८१॥

प्राप्तानुगः सपदि शासनमस्य राजा
सम्पाद्य पातकविलुप्तधृतिर्निवृत्तः
अन्तर्निविष्टपदमात्मविनाशहेतुं
शापं दधज्ज्वलनमौर्वमिवाम्बुराशिः ॥८२॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
मृगयावर्णनो नाम नवमः सर्गः ॥९॥

पृथिवीं शासतस्तस्य पाकशासनतेजसः ।
किञ्चिदूनमनूनर्द्धेः शरदामयुतं ययौ ॥१॥
न चोपलेभे पूर्वेषामृणनिर्मोक्षसाधनं ।
सुताभिधानं स ज्योतिः सद्यः शोकतमोऽपहं ॥२॥
अतिष्ठत्प्रत्ययापेक्षसन्ततिः स चिरं नृपः ।
प्राग्मन्थादनभिव्यक्तरत्नोत्पत्तिरिवार्णवः ॥३॥
ऋष्यशृङ्गादयस्तस्य सन्तः सन्तानकांक्षिणः ।
आरेभिरे जितात्मानः पुत्रीयामिष्टिमृत्विजः ॥४॥
तस्मिन्नवसरे देवाः पौलस्त्योपप्लुता हरिं ।
अभिजग्मुर्निदाघार्तांश्छायावृक्षमिवाध्वगाः ॥५॥
ते च प्रापुरुदन्वन्तं बुबुधे चादिपूरुषः ।
अव्याक्षेपो भविष्यन्त्याः कार्यसिद्धेर्हि लक्षणं ॥६॥
भोगिभोगासनासीनं ददृशुस्तं दिवौकसः ।
तत्फणामण्डलोदर्चिर्मणिद्योतितविग्रहं ॥७॥
श्रियः पद्मनिषण्णायाः क्षौमान्तरितमेखले ।
अङ्के निक्षिप्तचरणमास्तीर्णकरपल्लवे ॥८॥
प्रबुद्धपुण्डरीकाक्षं बालातपनिभांशुकं ।
दिवसं शारदमिव प्रारम्भसुखदर्शनं ॥९॥

प्रभानुलिप्तश्रीवत्सं लक्ष्मीविभ्रमदर्पणं ।
कौस्तुभाख्यमपां सारं बिभ्राणं वृहतोरसा ॥१०॥
बाहुभिर्विटपाकारैर्दिव्याभरणभूषितैः ।
आविर्भूतमपां मध्ये पारिजातमिवापरं ॥११॥
दैत्यस्त्रीगण्डलेखानां मदरागविलोपिभिः ।
हेतिभिश्चेतनावद्भिरुदीरितजयस्वनं ॥१२॥
मुक्तशेषविरोधेन कुलिशव्रणलक्ष्मणा ।
उपस्थितं प्राञ्जलिना विनीतेन गरुत्मता ॥१३॥
योगनिद्रान्तविशदैः पावनैरवलोकनैः ।
भृग्वादीननुगृह्णन्तं सौखशायनिकानृषीन् ॥१४॥
प्रणिपत्य सुरास्तस्मै शमयित्रे सुरद्विषां ।
अथैनं तुष्टुवुः स्तुत्यमवाग्मनसगोचरं ॥१५॥
नमो विश्वसृजे पूर्वं विश्वं तदनु बिभ्रते ।
अथ विश्वस्य संहर्त्रे तुभ्यं त्रेधास्थितात्मने ॥१६॥
रसान्तराण्येकरसं यथा दिव्यं पयोऽश्नुते ।
देशे देशे गुणेष्वेवमवस्थास्त्वमविक्रियः ॥१७॥
अमेयो मितलोकस्त्वमनर्थी प्रार्थनावहः ।
अजितो जिष्णुरत्यन्तमव्यक्तो व्यक्तकारणं ॥१८॥
एकः कारणतस्तां तामवस्थां प्रतिपद्यसे ।
नानात्वं रागसंयोगात्स्फुटिकस्येव ते स्मृतं ॥१९॥

हृदयस्थमनासन्नमकामं त्वां तपस्विनं ।
दयालुमनघस्पृष्टं पुराणमजरं विदुः ॥२०॥
सर्वज्ञस्त्वमविज्ञातः सर्वयोनिस्त्वमात्मभूः ।
सर्वप्रभुरनीशस्त्वमेकस्त्वं सर्वरूपभाक् ॥२१॥
सप्तसामोपगीतं त्वां सप्तार्णवजलेशयं ।
सप्तार्चिर्मुखमाचख्युः सप्तलोकैकसंश्रयं ॥२२॥
चतुर्वर्गफलं ज्ञानं कालावस्था चतुर्युगा ।
चतुर्वर्णमयो लोकस्त्वत्तः सर्वं चतुर्मुखात् ॥२३॥
अभ्यासनिगृहीतेन मनसा हृदयाश्रयं ।
ज्योतिर्मयं विचिन्वन्ति योगिनस्त्वां विमुक्तये ॥२४॥
अजस्य गृह्णतो जन्म निरीहस्य हतद्विषः ।
स्वपतो जागरूकस्य याथात्म्यं वेद कस्तव ॥२५॥
शब्दादीन्विषयान्भोक्तुं चरितुं दुश्चरं तपः ।
पर्याप्तो ऽसि प्रजाः पातुमौदासीन्येन वर्तितुं ॥२६॥
बहुधाप्यागमैर्भिन्नाः पन्थानः सिद्धिहेतवः ।
त्वय्येव निपतन्त्योघा जाह्नवीया इवार्णवे ॥२७॥
त्वय्यावेशितचित्तानां त्वत्समर्पितकर्मणां ।
गतिस्त्वं वीतरागाणामभूयःसन्निवृत्तये ॥२८॥
प्रत्यक्षो ऽप्यपरिच्छेद्यो मह्यादिर्महिमा तव ।
आप्तवागनुमानाभ्यां साध्यं त्वां प्रति का कथा ॥२९॥

केवलं स्मरणेनैव पुनासि पुरुषं यतः ।
अनेन वृत्तयः शेषा निवेदितफलास्त्वयि ॥३०॥
उदधेरिव रत्नानि तेजांसीव विवस्वतः ।
स्तुतिभ्यो व्यतिरिच्यन्ते दूरेण चरितानि ते ॥३१॥
अनवाप्तमवाप्तव्यं न ते किञ्चन विद्यते ।
लोकानुग्रह एवैको हेतुस्ते जन्मकर्मणोः ॥३२॥
महिमानं यदुत्कीर्त्य तव संह्रियते वचः ।
श्रमेण तदशक्त्या वा न गुणानामियत्तया ॥३३॥
इति प्रसादयामासुस्ते सुरास्तमधोक्षजं ।
भूतार्थव्याहृतिः सा हि न स्तुतिः परमेष्ठिनः ॥३४॥
तस्मै कुशलसम्प्रश्नव्यञ्जितप्रीतये सुराः ।
भयमप्रलयोद्वेलादाचख्युर्नैर्ऋतोदधेः ॥३५॥
अथ वेलासमासन्नशैलरन्ध्रानुनादिना ।
स्वरेणोवाच भगवान्परिभूतार्णवध्वनिः ॥३६॥
पुराणस्य कवेस्तस्य वर्णस्थानसमीरिता ।
बभूव कृतसंस्कारा चरितार्थैव भारती ॥३७॥
बभौ सदशनज्योत्स्ना सा विभोर्वदनोद्गता ।
निर्यातशेषा चरणाद्गङ्गेवोर्ध्वप्रवर्तिनी ॥३८॥
जाने वो रक्षसाक्रान्तावनुभावपराक्रमौ ।
अङ्गिनां तमसेवोभौ गुणौ प्रथममध्यमौ ॥३९॥

विदितं तप्यमानं च तेन मे भुवनत्रयं ।
अकामोपनतेनेव साधोर्हृदयमेनसा ॥४०॥
कार्येषु चैककार्यत्वादभ्यर्थ्यो ऽस्मि न वज्रिणा ।
स्वयमेव हि वातो ऽग्नेः सारथ्यं प्रतिपद्यते ॥४१॥
स्वासिधारापरिहृतः कामं चक्रस्य तेन मे ।
स्थापितो दशमो मूर्धा लभ्यांश इव रक्षसा ॥४२॥
स्रष्टुर्वरातिसर्गाच्च मया तस्य दुरात्मनः ।
अत्यारूढं रिपोः सोढं चन्दनेनेव भोगिनः ॥४३॥
धातारं तपसा प्रीतं ययाचे स हि राक्षसः ।
दैवात्सर्गादवध्यत्वं मर्त्येष्वास्थापराङ्मुखः ॥४४॥
सो ऽहं दाशरथिर्भूत्वा रणभूमेर्बलिक्षमं ।
करिष्यामि शरैस्तीक्ष्णैस्तच्छिरःकमलोच्चयं ॥४५॥
अचिराद्यज्वभिर्भागं कल्पितं विधिवत्पुनः ।
मायाविभिरनालीढमादास्यध्वे निशाचरैः ॥४६॥
वैमानिकाः पुण्यकृतस्त्यजन्तु मरुतां पथि ।
पुष्पकालोकसंक्षोभं मेघावरणतत्पराः ॥४७॥
मोक्षध्वे स्वर्गवन्दीनां वेणीबन्धानदूषितान् ।
शापयन्त्रितपौलस्त्यबलात्कारकचग्रहैः ॥४८॥
रावणावग्रहक्लान्तमिति वागमृतेन सः ।
अभिवृष्य मरुत्सस्यं कृष्णमेघस्तिरोदधे ॥४९॥

पुरुहूतप्रभृतयः सुरकार्योद्यतं सुराः ।
अंशैरनुययुर्विष्णुं पुष्पैर्वायुमिव द्रुमाः ॥५०॥
अथ तस्य विशां पत्युरन्ते काम्यस्य कर्मणः ।
पुरुषः प्रबभूवाग्नेर्विस्मयेन सह र्त्विजां ॥५१॥
हेमपात्रगतं दोर्भ्यामादधानः पयश्चरुं ।
अनुप्रवेशादाद्यस्य पुंसस्तेनापि दुर्वहं ॥५२॥
प्राजापत्योपनीतं तदन्नं प्रत्यग्रहीन्नृपः ।
वृषेव पयसां सारमाविष्कृतमुदन्वता ॥५३॥
अनेन कथिता राज्ञो गुणास्तस्यान्यदुर्लभाः ।
प्रसूतिं चकमे तस्मिंस्त्रैलोक्यप्रभवो ऽपि यत् ॥५४॥
स तेजो वैष्णवं पत्न्योर्विभेजे चरुसंज्ञितं ।
द्यावापृथिव्योः प्रत्यग्रमहर्पतिरिवातपं ॥५५॥
अर्चिता तस्य कौशल्या प्रिया केकयवंशजा ।
अतः सम्भावितां ताभ्यां सुमित्रामैच्छदीश्वरः ॥५६॥
ते बहुज्ञस्य चित्तज्ञे पत्न्यौ पत्युर्महीक्षितः ।
चरोरर्धार्धभागाभ्यां तामयोजयतामुभे ॥५७॥
सापि प्रणयवत्यासीत्सपत्न्योरुभयोरपि ।
भ्रमरी वारणस्येव मदनिस्यन्दलेखयोः ॥५८॥
ताभिर्गर्भः प्रजाभूत्यै दध्रे देवांशसम्भवः ।
सौरीभिरिव नाडीभिरमृताख्याभिरम्मयः ॥५९॥

सममापन्नसत्वास्ता रेजुरापाण्डुरत्विषः ।
अन्तर्गतफलारम्भाः सस्यानामिव सम्पदः ॥६०॥
गुप्तं ददृशुरात्मानं सर्वाः स्वप्नेषु वामनैः ।
जलजासिगदाशार्ङ्गचक्रलाञ्छितमूर्तिभिः ॥६१॥
हेमपक्षप्रभाजालं गगने च वितन्वता ।
उह्यन्ते स्म सुपर्णेन वेगाकृष्टपयोमुचा ॥६२॥
बिभ्रत्या कौस्तुभन्यासं स्तनान्तरविलम्बिनं ।
पर्युपास्यन्त लक्ष्म्या च पद्मव्यजनहस्तया ॥६३॥
कृताभिषेकैर्दिव्यायां त्रिस्रोतसि च सप्तभिः ।
ब्रह्मर्षिभिः परं ब्रह्म गृणद्भिरुपतस्थिरे ॥६४॥
ताभ्यस्तथाविधान्स्वप्नाञ्छ्रुत्वा प्रीतोऽपि पार्थिवः ।
मेने परार्ध्यमात्मानं गुरुत्वेन जगद्गुरोः ॥६५॥
विभक्तात्मा विभुस्तासामेकः कुक्षिष्वनेकधा ।
उवास प्रतिमाचन्द्रः प्रसन्नानामपामिव ॥६६॥
अथाग्र्यमहिषी राज्ञः प्रसूतिसमये सती ।
पुत्रं तमोऽपहं लेभे नक्तं ज्योतिरिवौषधिः ॥६७॥
राम इत्यभिरामेण वपुषा तस्य चोदितः ।
नामधेयं गुरुश्चक्रे जगत्प्रथममङ्गलं ॥६८॥
रघुवंशप्रदीपेन तेनाप्रतिमतेजसा ।
रक्षागृहगता दीपाः प्रत्यादिष्टा इवाभवन् ॥६९॥

शय्यागतेन रामेण माता शातोदरी बभौ ।
सैकताम्भोजबलिना जाह्नवीव शरत्कृशा ॥७०॥
कैकेय्यास्तनयो जज्ञे भरतो नाम शीलवान् ।
जनयित्रीमलञ्चक्रे यः प्रश्रय इव श्रियं ॥७१॥
सुतौ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्रा सुषुवे यमौ ।
सम्यगागमिता विद्या प्रबोधविनयाविव ॥७२॥
निर्दोषमभवत्सर्वमाविष्कृतगुणं जगत् ।
अन्वगादिव हि स्वर्गो गां गतं पुरुषोत्तमं ॥७३॥
तस्योदये चतुर्मूर्तेः पौलस्त्यचकितेश्वराः ।
विरजस्कैर्नभस्वद्भिर्दिश उच्छ्वसिता इव ॥७४॥
कृशानुरपधूमत्वात्प्रसन्नत्वात्प्रभाकरः ।
रक्षोविप्रकृतावास्तामपविद्धशुचाविव ॥७५॥
दशाननकिरीटेभ्यस्तत्क्षणं राक्षसश्रियः ।
मणिव्याजेन पर्यस्ताः पृथिव्यामश्रुविन्दवः ॥७६॥
पुत्रजन्मप्रवेश्यानां तूर्याणां तस्य पुत्रिणः ।
आरम्भं प्रथमं चक्रुर्देवदुन्दुभयो दिवि ॥७७॥
सन्तानकमयी वृष्टिर्भवने चास्य पेतुषी ।
सन्मङ्गलोपचाराणां सैवादिरचनाभवत् ॥७८॥
कुमाराः कृतसंस्कारास्ते धात्रीस्तन्यपायिनः ।
आनन्देनाग्रजेनेव समं ववृधिरे पितुः ॥७९॥

स्वाभाविकं विनीतत्वं तेषां विनयकर्मणा ।
मुमूर्छ सहजं तेजो हविषेव हविर्भुजां ॥८०॥

परस्पराविरुद्धास्ते तद्रघोरनघं कुलं ।
अलमुद्द्योतयामासुर्देवारण्यमिव र्तवः ॥८१॥

समाने ऽपि हि सौभ्रात्रे यथोभौ रामलक्ष्मणौ ।
तथा भरतशत्रुघ्नौ प्रीत्या द्वन्द्वं बभूवतुः ॥८२॥

तेषां द्वयोर्द्वयोरैक्यं बिभिदे न कदाचन ।
यथा वायुविभावस्वोर्यथा चन्द्रसमुद्रयोः ॥८३॥

ते प्रजानां प्रजानाथास्तेजसा प्रश्रयेण च ।
मनो जह्रुर्निदाघान्ते श्यामाभ्रा दिवसा इव ॥८४॥

स चतुर्धा बभौ व्यस्तः प्रसवः पृथिवीपतेः ।
धर्मार्थकाममोक्षाणामवतार इवाङ्गभाक् ॥८५॥

गुणैराराधयामासुस्ते गुरुं गुरुवत्सलाः ।
तमेव चतुरन्तेशं रत्नैरिव महार्णवाः ॥८६॥

सुरगज इव दन्तैर्भग्नदैत्यासिधारैर्नय इव पणबन्धव्यक्तयोगैरुपायैः ।
हरिरिव युगदीर्घैर्दोर्भिरंशैस्तदीयैः पतिरवनिपतीनां तैश्चकाशे चतुर्भिः ॥८७॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
रामावतारो नाम दशमः सर्गः ॥१०॥

कौशिकेन स किल क्षितीश्वरो राममध्वरविघातशान्तये ।
काकपक्षधरमेत्य याचितस्तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते ॥१॥
कृच्छ्रलब्धमपि लब्धवर्णभाक्तं दिदेश मुनये सलक्ष्मणं ।
अप्यसुप्रणयिनां रघोः कुले न व्यहन्यत कदाचिदर्थिता ॥२॥
यावदादिशति पार्थिवस्तयोर्निर्गमाय पुरमार्गसत्क्रियां ।
तावदाशु विदधे मरुत्सखैः सा सपुष्पजलवर्षिभिर्घनैः ॥३॥
तौ निदेशकरणोद्यतौ पितुर्धन्विनौ चरणयोर्निपेततुः ।
भूपतेरपि तयोः प्रवत्स्यतोर्नम्रयोरुपरि वाष्पविन्दवः ॥४॥
लक्ष्मणानुचरमेव राघवं नेतुमैच्छदृषिरित्यसौ नृपः ।
आशिषं प्रयुयुजे न वाहिनीं सा हि रक्षणविधौ तयोः क्षमा ॥५॥
तौ पितुर्नयनजेन वारिणा किञ्चिदुक्षितशिखण्डकावुभौ ।
धन्विनौ तमृषिमन्वगच्छतां पौरदृष्टिकृतमार्गतोरणौ ॥६॥
मातृवर्गचरणस्पृशौ मुनेस्तौ प्रपद्य पदवीं महौजसः ।
रेजतुर्गतिवशात्प्रवर्तिनौ भास्करस्य मधुमाधवाविव ॥७॥
वीचिलोलभुजयोस्तयोर्गतं शैशवाच्चपलमप्यशोभत ।
तोयदागम इवोद्ध्यभिद्ययोर्नामधेयसदृशं विचेष्टितं ॥८॥

तौ बलातिबलयोः प्रभावतो विद्ययोः पथि मुनिप्रदिष्टयोः ।
मम्लतुर्न मणिकुट्टिमोचितौ मातृपार्श्वपरिवर्तिनाविव ॥९॥
पूर्ववृत्तकथितैः पुराविदः सानुजः पितृसखस्य राघवः ।
उह्यमान इव वाहनोचितः पादचारमपि न व्यभावयत् ॥१०॥
तौ सरांसि रसवद्भिरम्बुभिः कूजितैः श्रुतिसुखैः पतत्रिणः ।
वायवः सुरभिपुष्परेणुभिश्छायया च जलदाः सिषेविरे ॥११॥
नाम्भसां कमलशोभिनां तथा शाखिनां न च परिश्रमच्छिदां ।
दर्शनेन लघुना यथा तयोः प्रीतिमापुरुभयोस्तपस्विनः ॥१२॥
स्थाणुदग्धवपुषस्तपोवनं प्राप्य दाशरथिरात्तकार्मुकः ।
विग्रहेण मदनस्य चारुणा सोऽभवत्प्रतिनिधिर्न कर्मणा ॥१३॥
तौ सुकेतुसुतया खिलीकृते कौशिकाद्विदितशापया पथि ।
निन्यतुः स्थलनिवेशिताटनी लीलयैव धनुषी अधिज्यतां ॥१४॥
ज्यानिनादमथ गृह्णती तयोः प्रादुरास बहुलक्षपाछविः ।
ताडका चलकपालकुण्डला कालिकेव निबिडा बलाकिनी ॥१५॥
तीव्रवेगधुतमार्गवृक्षया प्रेतचीवरवसा स्वनोग्रया ।
अभ्यभावि भरताग्रजस्तया वात्ययेव पितृकाननोत्थया ॥१६॥
उद्यतैकभुजयष्टिमायतीं श्रोणिलम्बिपुरुषान्त्रमेखलां ।
तां विलोक्य वनितावधे घृणां पत्रिणा सह मुमोच राघवः ॥१७॥
यच्चकार विवरं शिलाघने ताडकोरसि स रामसायकः ।
अप्रविष्टविषयस्य रक्षसां द्वारतामगमदन्तकस्य तत् ॥१८॥

वाणभिन्नहृदया निपेतुषी सा स्वकाननभुवं न केवलां ।
विष्टपत्रयपराजयस्थिरां रावणश्रियमपि व्यकम्पयत् ॥१९॥
राममन्मथशरेण ताडिता दुःसहेन हृदये निशाचरी ।
गन्धवद्रुधिरचन्दनोक्षिता जीवितेशवसतिं जगाम सा ॥२०॥
नैर्ऋतघ्नमथ मन्त्रवन्मुनेः प्रापदस्त्रमवदानतोषितात् ।
ज्योतिरिन्धननिपाति भास्करात्सूर्यकान्त इव ताडकान्तकः ॥२१॥
वामनाश्रमपदं ततः परं पावनं श्रुतमृषेरुपेयिवान् ।
उन्मनाः प्रथमजन्मचेष्टितान्यस्मरन्नपि बभूव राघवः ॥२२॥
आससाद मुनिरात्मनस्ततः शिष्यवर्गपरिकल्पितार्हणं ।
बद्धपल्लवपुटाञ्जलिद्रुमं दर्शनोन्मुखमृगं तपोवनं ॥२३॥
तत्र दीक्षितमृषिं ररक्षतुर्विघ्नतो दशरथात्मजौ शरैः ।
लोकमन्धतमसात्क्रमोदितौ रश्मिभिः शशिदिवाकराविव ॥२४॥
वीक्ष्य वेदिमथ रक्तविन्दुभिर्बन्धुजीवपृथुभिः प्रदूषितां ।
सम्भ्रमो ऽभवदपोढकर्मणामृत्विजां च्युतविकङ्कतस्रुचां ॥२५॥
उन्मुखः सपदि लक्ष्मणाग्रजो वाणमाश्रयमुखात्समुद्धरन् ।
रक्षसां बलमपश्यदम्बरे गृध्रपक्षपवनेरितध्वजं ॥२६॥
तत्र यावधिपती मखद्विषां तौ शरव्यमकरोत्स नेतरान् ।
किं महोरगविसर्पिविक्रमो राजिलेषु गरुडः प्रवर्तते ॥२७॥
सो ऽस्त्रमुग्रजवमस्त्रकोविदः सन्दधे धनुषि वायुदैवतं ।
तेन शैलगुरुमप्यपातयत्पाण्डुपत्रमिव ताडकासुतं ॥२८॥

यः सुबाहुरिति राक्षसो ऽपरस्तत्र तत्र विससर्प मायया ।
तं क्षुरप्रशकलीकृतं कृती पत्रिणां व्यभजदाश्रमाद्बहिः ॥२९॥
इत्यपास्तमखविघ्नयोस्तयोः सांयुगीनमभिनन्द्य विक्रमं ।
ऋत्विजः कुलपतेर्यथाक्रमं वाग्यतस्य निरवर्तयन्क्रियाः ॥३०॥
तौ प्रणामचलकाकपक्षकौ भ्रातराववभृथाप्लुतो मुनिः ।
आशिषामनुपदं समस्पृशद्दर्भपाटिततलेन पाणिना ॥३१॥
तं न्यमन्त्रयत सम्भृतक्रतुर्मैथिलः स मिथिलां व्रजन्वशी ।
राघवावपि निनाय बिभ्रतौ तद्धनुःश्रवणजं कुतूहलं ॥३२॥
तैः शिवेषु वसतिर्गताध्वभिः सायमाश्रमतरुष्वगृह्यत ।
येषु दीर्घतपसः परिग्रहो वासवक्षणकलत्रतां ययौ ॥३३॥
प्रत्यपद्यत चिराय यत्पुनश्चारु गौतमवधूः शिलामयी ।
स्वं वपुः स किल किल्विषच्छिदां रामपादरजसामनुग्रहः ॥३४॥
राघवान्वितमुपस्थितं मुनिं तं निशम्य जनको जनेश्वरः ।
अर्थकामसहितं सपर्यया देहबद्धमिव धर्ममभ्यगात् ॥३५॥
तौ विदेहनगरीनिवासिनां गां गताविव दिवः पुनर्वसू ।
मन्यते स्म पिबतां विलोचनैः पक्ष्मपातमपि वञ्चनां मनः ॥३६॥
यूपवत्यवसिते क्रियाविधौ कालवित्कुशिकवंशवर्धनः ।
राममिष्वसनदर्शनोत्सुकं मैथिलाय कथयाम्बभूव सः ॥३७॥
तस्य वीक्ष्य ललितं वपुः शिशोः पार्थिवः प्रथितवंशजन्मनः ।
स्वं विचिन्त्य च धनुर्दुरानमं पीडितो दुहितृशुल्कसंस्थया ॥३८॥

अब्रवीच्च भगवन्मतङ्गजैर्यद्बृहद्भिरपि कर्म दुष्करं ।
तत्र नाहमनुमन्तुमुत्सहे मोघवृत्ति कलभस्य चेष्टितं ॥३९॥
ह्रेपिता हि बहवो नरेश्वरास्तेन तात धनुषा धनुर्भृतः ।
ज्यानिघातकठिनत्वचो भुजान्स्वान्विधूय धिगिति प्रतस्थिरे ॥४०॥
प्रत्युवाच तमृषिर्निशम्यतां सारतो ऽयमथ वा कृतं गिरा ।
चाप एव भवतो भविष्यति व्यक्तशक्तिरशनिर्गिराविव ॥४१॥
एवमाप्तवचनात्स पौरुषं काकपक्षकधरे ऽपि राघवे ।
श्रद्दधे त्रिदशगोपमात्रके दाहशक्तिमिव कृष्णवर्त्मनि ॥४२॥
व्यादिदेश गणशः स पार्श्वगान्कार्मुकाभिहरणाय मैथिलः ।
तैजसस्य धनुषः प्रवृत्तये तोयदानिव सहस्रलोचनः ॥४३॥
तत्प्रसुप्तभुजगेन्द्रभीषणं वीक्ष्य दाशरथिराददे धनुः ।
विद्रुतक्रतुमृगानुसारिणं येन बाणमसृजद्वृषध्वजः ॥४४॥
आततज्यमकरोत्स संसदा विस्मयस्तिमितनेत्रमीक्षितः ।
शैलसारमपि नातियत्नतः पुष्पचापमिव पेशलं स्मरः ॥४५॥
भज्यमानमतिमात्रकर्षणात्तेन वज्रपरुषस्वनं धनुः ।
भार्गवाय दृढमन्यवे पुनः क्षत्रमुद्यतमिति न्यवेदयत् ॥४६॥
दृष्टसारमथ रुद्रकार्मुके वीर्यशुल्कमभिनन्द्य मैथिलः ।
राघवाय तनयामयोनिजां रूपिणीं श्रियमिव न्यवेदयत् ॥४७॥
मैथिलः सपदि सत्यसङ्गरो राघवाय तनयामयोनिजां ।
सन्निधौ द्युतिमतस्तपोनिधेरग्निसाक्षिक इवातिसृष्टवान् ॥४८॥

प्राहिणोच्च महितं महाद्युतिः कोशलाधिपतये पुरोधसं ।
भृत्यभावि दुहितुः परिग्रहाद्दिश्यतां कुलमिदं निमेरिति ॥४९॥
अन्वियेष सदृशीं स च स्नुषां प्राप चैनमनुकूलवाग्द्विजः ।
सद्य एव सुकृतां हि पच्यते कल्पवृक्षफलधर्मि कांक्षितं ॥५०॥
तस्य कल्पितपुरस्क्रियाविधेः शुश्रुवान्वचनमग्रजन्मनः ।
उच्चचाल बलभित्सखो वशी सैन्यरेणुमुषितार्कदीधितिः ॥५१॥
आससाद मिथिलां स वेष्टयन्पीडितोपवनपादपां बलैः ।
प्रीतिरोधमसहिष्ट सा पुरी स्त्रीव कान्तपरिभोगमायतं ॥५२॥
तौ समेत्य समये स्थितावुभौ भूपती वरुणवासवोपमौ ।
कन्यकातनयकौतुकक्रियां स्वप्रभावसदृशीं वितेनतुः ॥५३॥
पार्थिवीमुदवहद्रघूद्वहो लक्ष्मणस्तदनुजामथोर्मिलां ।
यौ तयोरवरजौ वरौजसौ तौ कुशध्वजसुते सुमध्यमे ॥५४॥
ते चतुर्थसहितास्त्रयो बभुः सूनवो नववधूपरिग्रहाः ।
सामदानविधिभेदनिग्रहाः सिद्धिमन्त इव तस्य भूपतेः ॥५५॥
ता नराधिपसुता नृपात्मजैस्ते च ताभिरगमन्कृतार्थतां ।
सो ऽभवद्वरवधूसमागमः प्रत्ययप्रकृतियोगसन्निभः ॥५६॥
एवमात्तरतिरात्मसम्भवांस्तान्निवेश्य चतुरो ऽपि तत्र सः ।
अध्वसु त्रिषु विसृष्टमैथिलः स्वां पुरीं दशरथो न्यवर्तत ॥५७॥
तस्य जातु मरुतः प्रतीपगा वर्त्मसु ध्वजतरुप्रमाथिनः ।
चिक्लिशुर्भृशतया वरूथिनीमुत्तटा इव नदीरयाः स्थलीं ॥५८॥

लक्ष्यते स्म तदनन्तरं रविर्बद्धभीमपरिवेषमण्डलः ।
वैनतेयशमितस्य भोगिनो भोगवेष्टित इव च्युतो मणिः ॥५९॥
श्येनपक्षपरिधूसरालकाः सान्ध्यमेघरुधिरार्द्रवाससः ।
अङ्गना इव रजस्वला दिशो नो बभूवुरवलोकनक्षमाः ॥६०॥
भास्करश्च दिशमध्युवास यां तां श्रिताः प्रतिभयं ववासिरे ।
क्षत्रशोणितपितृक्रियोचितं चोदयन्त्य इव भार्गवं शिवाः ॥६१॥
तत्प्रतीपपवनादिवैकृतं प्रेक्ष्य शान्तिमधिकृत्य कृत्यवित् ।
अन्वयुंक्त गुरुमीश्वरः क्षितेः स्वन्तमित्यलघयत्स तद्व्यथां ॥६२॥
तेजसः सपदि राशिरुत्थितः प्रादुरास किल वाहिनीमुखे ।
यः प्रमृज्य नयनानि सैनिकैर्लक्षणीयपुरुषाकृतिश्चिरात् ॥६३॥
पित्र्यमंशमुपवीतलक्षणं मातृकं च धनुरूर्जितं दधत् ।
यः ससोम इव घर्मदीधितिः सद्विजिह्व इव चन्दनद्रुमः ॥६४॥
येन रोषपरुषात्मनः पितुः शासने स्थितिभिदो ऽपि तस्थुषा ।
वेपमानजननीशिरश्छिदा प्रागजीयत घृणा ततो मही ॥६५॥
अक्षबीजवलयेन निर्बभौ दक्षिणश्रवणसंस्थितेन यः ।
क्षत्रियान्तकरणैकविंशतेर्व्याजपूर्वगणनामिवोद्वहन् ॥६६॥
तं पितुर्वधभवेन मन्युना राजवंशनिधनाय दीक्षितं ।
बालसूनुरवलोक्य भार्गवं स्वां दशां च विषसाद पार्थिवः ॥६७॥
रामनाम इति तुल्यमात्मजे वर्तमानमहिते च दारुणे ।
हृद्यमस्य भयदायि चाभवद्रत्नजातमिव हारसर्पयोः ॥६८॥

अर्घ्यमर्घ्यमिति वादिनं नृपं सो ऽनवेक्ष्य भरताग्रजो यतः ।
क्षत्रकोपदहनार्चिषं ततः सन्दधे दृशमुदग्रतारकां ॥६९॥
तेन कार्मुकनिषक्तमुष्टिना राघवो विगतभीः पुरोगतः ।
अंगुलीविवरचारिणं शरं कुर्वता निजगदे युयुत्सुना ॥७०॥
क्षत्रजातमपकारवैरि मे तन्निहत्य बहुशः शमं गतः ।
सुप्तसर्प इव दण्डघट्टनाद्रोषितो ऽस्मि तव विक्रमश्रवात् ॥७१॥
मैथिलस्य धनुरन्यपार्थिवैस्त्वं किलानमितपूर्वमक्षणोः ।
तन्निशम्य भवता समर्थये वीर्यशृङ्गमिव भग्नमात्मनः ॥७२॥
अन्यदा जगति राम इत्ययं शब्द उच्चरित एव मामगात् ।
व्रीडमावहति मे स सम्प्रति व्यस्तवृत्तिरुदयोन्मुखे त्वयि ॥७३॥
बिभ्रतो ऽस्त्रमचले ऽप्यकुण्ठितं द्वौ रिपू मम मतौ समागसौ ।
धेनुवत्सहरणाच्च हैहयस्त्वं च कीर्तिमपहर्तुमुद्यतः ॥७४॥
क्षत्रियान्तकरणो ऽपि विक्रमस्तेन मामवति नाजिते त्वयि ।
पावकस्य महिमा स गण्यते कक्षवज्ज्वलति सागरे ऽपि यः ॥७५॥
विद्धि चात्तबलमोजसा हरेरैश्वरं धनुरभाजि यत्त्वया ।
खातमूलमनिलो नदीरयैः पातयत्यपि मृदुस्तटद्रुमं ॥७६॥
तन्मदीयमिदमायुधं ज्यया सङ्गमय्य सशरं विकृष्यतां ।
तिष्ठतु प्रधनमेवमप्यहं तुल्यबाहुतरसा जितस्त्वया ॥७७॥
कातरो ऽसि यदि वोद्गतार्चिषा तर्जितः परशुधारया मम ।
ज्यानिघातकठिनांगुलिर्वृथा बध्यतामभययाचनाञ्जलिः ॥७८॥

एवमुक्तवति भीमदर्शने भार्गवे स्मितविकम्पिताधरः ।
तद्धनुर्ग्रहणमेव राघवः प्रत्यपद्यत समर्थमुत्तरं ॥७९॥
पूर्वजन्मधनुषा समागतः सो ऽतिमात्रलघुदर्शनो ऽभवत् ।
केवलो ऽपि सुभगो नवाम्बुदः किं पुनस्त्रिदशचापलाञ्छितः ॥८०॥
तेन भूमिनिहितैककोटि तत्कार्मुकं च बलिनाधिरोपितं ।
निष्प्रभश्च रिपुरास भूभृतां धूमशेष इव धूमकेतनः ॥८१॥
तावुभावपि परस्परस्थितौ वर्धमानपरिहीनतेजसौ ।
पश्यति स्म जनता दिनात्यये पार्वणौ शशिदिवाकराविव ॥८२॥
तं कृपामृदुरवेक्ष्य भार्गवं राघवः स्खलितवीर्यमात्मनि ।
स्वं च संहितममोघमाशुगं व्याजहार हरसूनुसन्निभः ॥८३॥
न प्रहर्तुमलमस्मि निर्दयं विप्र इत्यभिभवत्यपि त्वयि ।
शंस किं गतिमनेन पत्रिणा हन्मि लोकमुत ते मखार्जितं ॥८४॥
प्रत्युवाच तमृषिर्न तत्वतस्त्वां न वेद्मि पुरुषं पुरातनं ।
गां गतस्य तव धाम वैष्णवं कोपितो ह्यसि मया दिदृक्षुणा ॥८५॥
भस्मसात्कृतवतः पितृद्विषः पात्रसाच्च वसुधां ससागरां ।
आहितो जयविपर्ययो ऽपि मे श्लाघ्य एव परमेष्ठिना त्वया ॥८६॥
तद्गतिं मतिमतां वरेप्सितां पुण्यतीर्थगमनाय रक्ष मे ।
पीडयिष्यति न मां खिलीकृता स्वर्गपद्धतिरभोगलोलुपं ॥८७॥
प्रत्यपद्यत तथेति राघवः प्राङ्मुखश्च विससर्ज सायकं ।
भार्गवस्य सुकृतो ऽपि सो ऽभवत्स्वर्गमार्गपरिघो दुरत्ययः ॥८८॥

राघवोऽपि चरणौ तपोनिधेः क्षम्यतामिति वदन्समस्पृशत् ।
निर्जितेषु तरसा तरस्विनां शत्रुषु प्रणतिरेव कीर्तये ॥८९॥
राजसत्वमवधूय मातृकं पित्र्यमस्मि गमितः शमं यदा ।
नन्वनिन्दितफलो मम त्वया निग्रहोऽप्ययमनुग्रहीकृतः ॥९०॥
साधु याम्यहमविघ्नमस्तु ते देवकार्यमुपपादयिष्यतः ।
ऊचिवानिति वचः सलक्ष्मणं लक्ष्मणाग्रजमृषिस्तिरोदधे ॥९१॥
तस्मिन्गते विजयिनं परिरभ्य रामं
स्नेहादमन्यत पिता पुनरेव जातं ।
तस्याभवत्क्षणशुचः परितोषलाभः
कक्षाग्निलंघिततरोरिव वृष्टिपातः ॥९२॥
अथ पथि गमयित्वा क्लृप्तरम्योपकार्ये
कतिचिदवनिपालः शर्वरीः शर्वकल्पः ।
पुरमविशदयोध्यां मैथिलीदर्शनीनां
कुवलयितगवाक्षां लोचनैरङ्गनानां ॥९३॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
भार्गवविजयो नामैकादशः सर्गः ॥११॥

निर्विष्टविषयस्नेहः स दशान्तमुपेयिवान् ।
आसीदासन्ननिर्वाणः प्रदीपार्चिरिवोषसि ॥१॥
तं कर्णमूलमागत्य रामे श्रीर्न्यस्यतामिति ।
कैकेयीशङ्कयेवाह पलितच्छद्मना जरा ॥२॥
सा पौरान्पौरकान्तस्य रामस्याभ्युदयश्रुतिः ।
प्रत्येकं ह्लादयाञ्चक्रे कुल्येवोद्यानपादपान् ॥३॥
तस्याभिषेकसम्भारं कल्पितं क्रूरनिश्चया ।
दूषयामास कैकेयी शोकोष्णैः पार्थिवाश्रुभिः ॥४॥
सा किलाश्वासिता चण्डी भर्त्रा तत्संश्रुतौ वरौ ।
उद्ववामेन्द्रसिक्ता भूर्बिलमग्नाविवोरगौ ॥५॥
तयोश्चतुर्दशैकेन रामं प्राव्राजयत्समाः ।
द्वितीयेन सुतस्यैच्छद्वैधव्यैकफलां श्रियं ॥६॥
पित्रा दत्तां रुदन् रामः प्राग्महीं प्रत्यपद्यत ।
पश्चाद्वनाय गच्छेति तदाज्ञां मुदितो ऽग्रहीत् ॥७॥
दधतो मङ्गलक्षौमे वसानस्य च वल्कले ।
ददृशुर्विस्मितास्तस्य मुखरागं समं जनाः ॥८॥

स सीतालक्ष्मणसखः सत्याद्गुरुमलोपयन् ।
विवेश दण्डकारण्यं प्रत्येकं च सतां मनः ॥९॥
राजापि तद्वियोगार्तः स्मृत्वा शापं स्वकर्मजं ।
शरीरत्यागमात्रेण शुद्धिलाभममन्यत ॥१०॥
विप्रोषितकुमारं तद्राज्यमस्तमितेश्वरं ।
रन्ध्रान्वेषणदक्षाणां द्विषामामिषतां ययौ ॥११॥
अथानाथाः प्रकृतयो मातृबन्धुनिवासिनं ।
मौलैरानाययामासुर्भरतं स्तम्भिताश्रुभिः ॥१२॥
श्रुत्वा तथाविधं मृत्युं कैकेयीतनयः पितुः ।
मातुर्न केवलं स्वस्याः श्रियोऽप्यासीत्पराङ्मुखः ॥१३॥
ससैन्यश्चान्वगाद्रामं दर्शितानाश्रमालयैः ।
तस्य पश्यन्ससौमित्रेरुदश्रुर्वसतिद्रुमान् ॥१४॥
चित्रकूटवनस्थं च कथितस्वर्गतिर्गुरोः ।
लक्ष्म्या निमन्त्रयाञ्चक्रे तमनुच्छिष्टसम्पदा ॥१५॥
स हि प्रथमजे तस्मिन्नकृतश्रीपरिग्रहे ।
परिवेत्तारमात्मानं मेने स्वीकरणाद्भुवः ॥१६॥
तमशक्यमपाक्रष्टुं निर्देशात्स्वर्गिणः पितुः ।
ययाचे पादुके पश्चात्कर्तुं राज्याधिदेवते ॥१७॥
स विसृष्टस्तथेत्युक्त्वा भ्रात्रा नैवाविशत्पुरीं ।
नन्दिग्रामगतस्तस्य राज्यं न्यासमिवाभुनक् ॥१८॥

दृढभक्तिरिति ज्येष्ठे राज्यतृष्णापराङ्मुखः ।
मातुः पापस्य शुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमिवाकरोत् ॥१९॥
रामोऽपि सह वैदेह्या वने वन्येन वर्तयन् ।
चचार सानुजः शान्तो वृद्धेक्ष्वाकुव्रतं युवा ॥२०॥
प्रभावस्तम्भितच्छायमाश्रितः स वनस्पतिं ।
कदाचिदङ्के सीतायाः शिश्ये किञ्चिदिव श्रमात् ॥२१॥
ऐन्द्रिः किल नखैस्तस्या विददार स्तनौ द्विजः ।
प्रियोपभोगचिह्नेषु पौरोभाग्यमिवाचरन् ॥२२॥
तस्मिन्नास्थदिषीकास्त्रं रामो रामावबोधितः ।
भ्रान्तश्च मुमुचे तस्मादेकनेत्रव्ययेन सः ॥२३॥
रामस्त्वासन्नदेशत्वाद्भरतागमनं पुनः ।
आशंक्योत्सुकसारङ्गां चित्रकूटस्थलीं जहौ ॥२४॥
प्रययावातिथेयेषु वसन्नृषिकुलेषु सः ।
दक्षिणां दिशमृक्षेषु वार्षिकेष्विव भास्करः ॥२५॥
बभौ तमनुगच्छन्ती विदेहाधिपतेः सुता ।
प्रतिषिद्धापि कैकेय्या लक्ष्मीरिव गुणोन्मुखी ॥२६॥
अनुसूयानिसृष्टेन पुण्यगन्धेन काननं ।
सा चकाराङ्गरागेण पुष्पोच्चलितषट्पदं ॥२७॥
सन्ध्याभ्रकपिशस्तत्र विराधो नाम राक्षसः ।
अतिष्ठन्मार्गमावृत्य रामस्येन्दोरिव ग्रहः ॥२८॥

स जहार तयोर्मध्ये मैथिलीं लोकशोषणः ।
नभोनभस्ययोर्वृष्टिमवग्रह इवान्तरे ॥२९॥

तं विनिष्पिष्य काकुत्स्थौ पुरा दूषयति स्थलीं ।
गन्धेनाशुचिना चेति वसुधायां निचख्नतुः ॥३०॥

पञ्चवट्यां ततो रामः शासनात्कुम्भजन्मनः ।
अनपोढस्थितिस्तस्थौ विन्ध्याद्रिः प्रकृताविव ॥३१॥

रावणावरजा तत्र राघवं मदनातुरा ।
अभिपेदे निदाघार्ता व्यालीव मलयद्रुमं ॥३२॥

सा सीतासन्निधावेव तं वव्रे कथितान्वया ।
अत्यारूढो हि नारीणामकालज्ञो मनोभवः ॥३३॥

कलत्रवानहं बाले कनीयांसं भजस्व मे ।
इति रामो वृषस्यन्तीं वृषस्कन्धः शशास तां ॥३४॥

ज्येष्ठाभिगमनात्पूर्वं तेनाप्यनभिनन्दिता ।
साभूद्रामाश्रया भूयो नदीवोभयकूलभाक् ॥३५॥

संरम्भं मैथिलीहासः क्षणं सौम्यां निनाय तां ।
निवातस्तिमितां वेलां चन्द्रोदय इवोदधेः ॥३६॥

फलमस्योपहासस्य सद्यः प्राप्स्यसि पश्य मां ।
मृग्याः परिभवो व्याघ्र्यामित्यवेहि त्वया कृतं ॥३७॥

इत्युक्त्वा मैथिलीं भर्तुरङ्के निर्विशतीं भयात् ।
रूपं शूर्पणखा नाम्नः सदृशं प्रत्यपद्यत ॥३८॥

लक्ष्मणः प्रथमं श्रुत्वा कोकिलामंजुभाषिणीं ।
शिवाघोरस्वनां पश्चाद्बुबुधे विकृतेति तां ॥३९॥
पर्णशालामथ क्षिप्रं विधृतासिः प्रविश्य सः ।
वैरूप्यपौनरुक्त्येन भीषणां तामयोजयत् ॥४०॥
सा वक्रनखधारिण्या वेणुकर्कशपर्वया ।
अंकुशाकारयांगुल्या तावतर्जयदम्बरे ॥४१॥
प्राप्य चाशु जनस्थानं खरादिभ्यस्तथाविधं ।
रामोपक्रममाचख्यौ रक्षःपरिभवं नवं ॥४२॥
मुखावयवलूनां तां नैर्ऋता यत्पुरोदधुः ।
रामाभियायिनां तेषां तदेवाभूदमङ्गलं ॥४३॥
उदायुधानापततस्तान्दृप्तान्प्रेक्ष्य राघवः ।
निदधे विजयाशंसां चापे सीतां च लक्ष्मणे ॥४४॥
एको दाशरथी रामो यातुधानाः सहस्रशः ।
ते तु यावन्त एवाजौ तावांश्च ददृशे स तैः ॥४५॥
असज्जनेन काकुत्स्थः प्रयुक्तमथ दूषणं ।
न चक्षमे शुभाचारः स दूषणमिवात्मनः ॥४६॥
तं शरैः प्रतिजग्राह खरत्रिशिरसौ च सः ।
क्रमशस्ते पुनस्तस्य चापात्सममिवोद्ययुः ॥४७॥
तैस्त्रयाणां शितैर्बाणैर्यथापूर्वविशुद्धिभिः ।
आयुर्देहातिगैः पीतं रुधिरं तु पतत्रिभिः ॥४८॥

तस्मिन् रामशरोत्कृत्ते बले महति रक्षसां ।
उत्थितं ददृशे ऽन्यच्च कबन्धेभ्यो न किञ्चन ॥४९॥
सा वाणवर्षिणं रामं योधयित्वा सुरद्विषां ।
अप्रबोधाय सुष्वाप गृध्रच्छाये वरूथिनी ॥५०॥
राघवास्त्रविदीर्णानां रावणं प्रति रक्षसां ।
तेषां शूर्पणखैवैका दुष्प्रवृत्तिहराभवत् ॥५१॥
निग्रहात्स्वसुराप्तानां वधाच्च धनदानुजः ।
रामेण निहितं मेने पदं दशसु मूर्धसु ॥५२॥
रक्षसा मृगरूपेण वञ्चयित्वा स राघवौ ।
जहार सीतां पक्षीन्द्रप्रयासक्षणविघ्नितः ॥५३॥
तौ सीतान्वेषिणौ गृध्रं लूनपक्षमपश्यतां ।
प्राणैर्दशरथप्रीतेरनृणं कण्ठवर्तिभिः ॥५४॥
स रावणहृतां ताभ्यां वचसाचष्ट मैथिलीं ।
आत्मनः सुमहत्कर्म व्रणैरावेद्य संस्थितः ॥५५॥
तयोस्तस्मिन्नवीभूतपितृव्यापत्तिशोकयोः ।
पितरीवाग्निसंस्कारात्परा निववृते क्रिया ॥५६॥
वधनिर्धूतशापस्य कबन्धस्योपदेशतः ।
मुमूर्छ सख्यं रामस्य समानव्यसने हरौ ॥५७॥
स हत्वा वालिनं वीरस्तत्पदे चिरकांक्षिते ।
धातोः स्थान इवादेशं सुग्रीवं सन्न्यवेशयत् ॥५८॥

इतस्ततोऽपि वैदेहीमन्वेष्टुं भर्तृचोदिताः ।
कपयश्चेरुरार्तस्य रामस्येव मनोरथाः ॥५९॥
प्रवृत्तावुपलब्धायां तस्याः सम्पातिदर्शनात् ।
मारुतिः सागरं तीर्णः संसारमिव निर्ममः ॥६०॥
दृष्टा विचिन्वता तेन लङ्कायां राक्षसीवृता ।
जानकी विषवल्लीभिः परीतेव महौषधिः ॥६१॥
तस्यै भर्तुरभिज्ञानमंगुलीयं ददौ कपिः ।
प्रत्युद्गतमिवानुष्णैस्तदानन्दाश्रुबिन्दुभिः ॥६२॥
निर्वाप्य प्रियसन्देशैः सीतामक्षवधोद्धतः ।
स ददाह पुरीं लङ्कां क्षणसोढारिनिग्रहः ॥६३॥
प्रत्यभिज्ञानरत्नं च रामायादर्शयत्कृती ।
हृदयं स्वयमायातं वैदेह्या इव मूर्तिमत् ॥६४॥
स प्राप हृदयन्यस्तमणिस्पर्शनिमीलितः ।
अपयोधरसंसर्गां प्रियालिङ्गननिर्वृतिं ॥६५॥
श्रुत्वा रामः प्रियोदन्तं मेने तत्सङ्गमोत्सुकः ।
महार्णवपरिक्षेपं लङ्कायाः परिखालघुं ॥६६॥
स प्रतस्थेऽरिनाशाय हरिसैन्यैरनुद्रुतः ।
न केवलं भुवः पृष्ठे व्योम्नि सम्बाधवर्तिभिः ॥६७॥
निर्विष्टमुदधेः कूले तं प्रपेदे विभीषणः ।
स्नेहाद्राक्षसलक्ष्म्येव बुद्धिमाविश्य चोदितः ॥६८॥

तस्मै निशाचरैश्वर्यं प्रतिशुश्राव राघवः ।
काले खलु समारब्धाः फलं बध्नन्ति नीतयः ॥६९॥
स सेतुं बन्धयामास प्लवगैर्लवणाम्भसि ।
रसातलादिवोन्मग्नं शेषं स्वप्नाय शार्ङ्गिणः ॥७०॥
तेनोत्तीर्य पथा लङ्कां रोधयामास पिङ्गलैः ।
द्वितीयं हेमप्राकारं कुर्वद्भिरिव वानरैः ॥७१॥
रणः प्रववृते तत्र भीमः प्लवगरक्षसां ।
दिग्विजृम्भितकाकुत्स्थपौलस्त्यजयघोषणः ॥७२॥
पादपाविद्धपरिघः शिलानिष्पिष्टमुद्गरः ।
अतिशस्त्रनखन्यासः शैलरुग्णमतङ्गजः ॥७३॥
अथ रामशिरश्छेददर्शनोद्भ्रान्तचेतनां ।
सीतां मायेति शंसन्ती त्रिजटा समजीवयत् ॥७४॥
कामं जीवति मे नाथ इति सा विजहौ शुचं ।
प्राग्मत्वा सत्यमस्यान्तं जीवितास्मीति लज्जिता ॥७५॥
गरुडापातविश्लिष्टमेघनादास्त्रबन्धनः ।
दाशरथ्योः क्षणक्लेशः स्वप्नवृत्त इवाभवत् ॥७६॥
ततो बिभेद पौलस्त्यः शक्त्या वक्षसि लक्ष्मणं ।
रामस्त्वनाहतोऽप्यासीद्विदीर्णहृदयः शुचा ॥७७॥
स मारुतिसमानीतमहौषधिहतव्यथः ।
लङ्कास्त्रीणां पुनश्चक्रे विलापाचार्यकं शरैः ॥७८॥

नादं स मेघनादस्य धनुश्चेन्द्रायुधप्रभं ।
मेघस्येव शरत्कालो न किञ्चित्पर्यशेषयत् ॥७९॥
कुम्भकर्णः कपीन्द्रेण तुल्यावस्थः स्वसुः कृतः ।
रुरोध रामं शृङ्गीव टङ्कच्छिन्नमनःशिलः ॥८०॥
अकाले बोधितो भ्रात्रा प्रियस्वप्नो वृथा भवान् ।
रामेषुभिरितीवासौ दीर्घनिद्रां प्रवेशितः ॥८१॥
इतराण्यपि रक्षांसि पेतुर्वानरकोटिषु ।
रजांसि समरोत्थानि तच्छोणितनदीष्विव ॥८२॥
निर्ययावथ पौलस्त्यः पुनर्युद्धाय मन्दिरात् ।
अरावणमरामं वा जगदद्येति निश्चितः ॥८३॥
रामं पदातिमालोक्य लङ्केशं च वरूथिनं ।
हरियुग्यं रथं तस्मै प्रजिघाय पुरन्दरः ॥८४॥
तमाधूतध्वजपटं व्योमगङ्गोर्मिवायुभिः ।
देवसूतभुजालम्बी जैत्रमध्यास्त राघवः ॥८५॥
मातलिस्तस्य माहेन्द्रमामुमोच तनुच्छदं ।
यत्रोत्पलदलक्लैब्यमस्त्राण्यापुः सुरद्विषां ॥८६॥
अन्योन्यदर्शनप्राप्तविक्रमावसरं चिरात् ।
रामरावणयोर्युद्धं चरितार्थमिवाभवत् ॥८७॥
भुजमूर्धोरुबाहुल्यादेको ऽपि धनदानुजः ।
ददृशे सो ऽयथापूर्वो मातृवंश इव स्थितः ॥८८॥

जेतारं लोकपालानां स्वमुखैरर्चितेश्वरं ।
रामस्तुलितकैलाशमरातिं बह्वमन्यत ॥८९॥
तस्य स्फुरति पौलस्त्यः सीतासङ्गमशंसिनि ।
निचखानाधिकक्रोधः शरं सव्येतरे भुजे ॥९०॥
रावणस्यापि रामास्तो भित्वा हृदयमाशुगः ।
विवेश भुवमाख्यातुमुरगेभ्य इव प्रियं ॥९१॥
वचसैव तयोर्वाक्यमस्त्रमस्त्रेण निघ्नतोः ।
अन्योन्यजयसंरम्भो ववृधे वादिनोरिव ॥९२॥
विक्रमव्यतिहारेण सामान्याभूद्द्वयोरपि ।
जयश्रीरन्तरा वेदिर्मत्तवारणयोरिव ॥९३॥
कृतप्रतिकृतप्रीतैस्तयोर्मुक्तां सुरासुरैः ।
परस्परं शरव्राताः पुष्पवृष्टिं न सेहिरे ॥९४॥
अयःशंकुचितां रक्षः शतघ्नीमथ शत्रवे ।
हृतां वैवस्वतस्येव कूटशाल्मलिमक्षिपत् ॥९५॥
राघवो रथमप्राप्तां तामाशां च सुरद्विषां ।
अर्धचन्द्रमुखैर्बाणैश्चिच्छेद कदलीसुखं ॥९६॥
अमोघं सन्दधे रामो धनुष्येकधनुर्धरः ।
ब्राह्ममस्त्रं प्रियाशोकशल्यनिष्कर्षणौषधं ॥९७॥
तद्व्योम्नि दशधा भिन्नं ददृशे दीप्तिमन्मुखं ।
वपुर्महोरगस्येव करालफणमण्डलं ॥९८॥

तेन मन्त्रप्रयुक्तेन निमेषार्धादपातयत् ।
स रावणशिरःपंक्तिमज्ञातव्रणवेदनां ॥९९॥
बालार्कप्रतिमेवाप्सु वीचिभिन्ना पतिष्यतः ।
रराज रक्षःकायस्य कण्ठच्छेदपरम्परा ॥१००॥
मरुतां पश्यतां तस्य शिरांसि पतितान्यपि ।
मनो नातिविशश्वास पुनःसन्धानशङ्किनां ॥१०१॥
अथ मदगुरुपक्षैर्लोकपालद्विपानामनुगतमलिवृन्दैर्गण्डभित्तीर्विहाय ।
उपनतमणिबन्धे मूर्ध्नि पौलस्त्यशत्रोः सुरभि सुरविमुक्तं पुष्पवर्षं पपात ॥१०२॥
यन्ता हरेः सपदि संहृतकार्मुकज्यमापृच्छ्य राघवमनुष्ठितदेवकार्यं ।
नामाङ्करावणशराङ्कितकेतुयष्टिमूर्ध्वं रथं हरिसहस्रयुजं निनाय ॥१०३॥
रघुपतिरपि जातवेदोविशुद्धां प्रगृह्य प्रियां
प्रियसुहृदि विभीषणे सङ्गमय्य श्रियं वैरिणः ।
रविसुतसहितेन तेनानुयातः ससौमित्रिणा
भुजविजितविमानरत्नाधिरूढः प्रतस्थे पुरीं ॥१०४॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
रावणवधो नाम द्वादशः सर्गः ॥१२॥

अथात्मनः शब्दगुणं गुणज्ञः पदं विमानेन विगाहमानः ।
रत्नाकरं वीक्ष्य मिथः स जायां रामाभिधानो हरिरित्युवाच ॥१॥
वैदेहि पश्यामलयाद्विभक्तं मत्सेतुना फेनिलमम्बुराशिं ।
छायापथेनेव शरत्प्रसन्नमाकाशमाविष्कृतचारुतारं ॥२॥
गुरोर्यियक्षोः कपिलेन मेध्ये रसातलं संक्रमिते तुरङ्गे ।
तदर्थमुर्वीमवदारयद्भिः पूर्वैः किलायं परिवर्धितो नः ॥३॥
गर्भं दधत्यर्कमरीचयो ऽस्माद्विवृद्धिमत्राश्नुवते वसूनि ।
अबिन्धनं वह्निमसौ बिभर्ति प्रह्लादनं ज्योतिरजन्यनेन ॥४॥
तां तामवस्थां प्रतिपद्यमानं स्थितं दश व्याप्य दिशो महिम्ना ।
विष्णोरिवास्यानवधारणीयमीदृक्तया रूपमियत्तया वा ॥५॥
नाभिप्ररूढाम्बुरुहासनेन संस्तूयमानः प्रथमेन धात्रा ।
अमुं युगान्तोचितयोगनिद्रः संहृत्य लोकान्पुरुषो ऽधिशेते ॥६॥
पक्षच्छिदा गोत्रभिदात्तगन्धाः शरण्यमेनं शतशो महीध्राः ।
नृपा इवोपप्लविनः परेभ्यो धर्मोत्तरं मध्यममाश्रयन्ते ॥७॥
रसातलादादिभवेन पुंसा भुवः प्रयुक्तोद्वहनक्रियायाः ।
अस्याच्छमम्भः प्रलयप्रवृद्धं मुहूर्तवक्त्राभरणं बभूव ॥८॥

मुखार्पणेषु प्रकृतिप्रगल्भाः स्वयं तरङ्गाधरदानदक्षः ।
अनन्यसामान्यकलत्रवृत्तिः पिबत्यसौ पाययते च सिन्धूः ॥९॥
ससत्वमादाय नदीमुखाम्भः सम्मीलयन्तो विवृताननत्वं ।
अमी शिरोभिस्तिमयः सरन्ध्रैरूर्ध्वं वितन्वन्ति जलप्रवाहान् ॥१०॥
मातङ्गनक्रैः सहसोत्पतद्भिर्भिन्नान्द्विधा पश्य समुद्रफेनान् ।
कपोलसंसर्पितया य एषां व्रजन्ति कर्णक्षणचामरत्वं ॥११॥
वेलानिलाय प्रसृता भुजङ्गा महोर्मिविस्फूर्जथुनिर्विशेषाः ।
सूर्यांशुसम्पर्कसमृद्धरागैर्व्यज्यन्त एते मणिभिः फणस्थैः ॥१२॥
तवाधरस्पर्धिषु विद्रुमेषु पर्यस्तमेतत्सहसोर्मिवेगात् ।
ऊर्ध्वांकुरप्रोतमुखं कथञ्चित्क्लेशादपक्रामति शंखयूथं ॥१३॥
प्रवृत्तमात्रेण पयांसि पातुमावर्तवेगाद्भ्रमता घनेन ।
आभाति भूयिष्ठमयं समुद्रः प्रमथ्यमानो गिरिणेव भूयः ॥१४॥
दूरादयश्चक्रनिभस्य तन्वी तमालतालीवनराजिनीला ।
आभाति वेला लवणाम्बुराशेर्धारानिबद्धेव कलङ्कलेखा ॥१५॥
वेलानिलः केतकरेणुभिस्ते सम्भावयत्याननमायताक्षि ।
मामक्षमं मण्डनकालहानेर्वेत्तीव बिम्बाधरबद्धतृष्णं ॥१६॥
एते वयं सैकतभिन्नशुक्तिपर्यस्तमुक्तापटलं पयोधेः ।
प्राप्ता मुहूर्तेन विमानवेगात्कूलं फलावर्जितपूगमालं ॥१७॥
कुरुष्व तावत्करभोरु पश्चान्मार्गे मृगप्रेक्षिणि दृष्टिपातं ।
एषा विदूरीभवतः समुद्रात्सकानना निष्पततीव भूमिः ॥१८॥

क्वचित्पथा सञ्चरते सुराणां क्वचिद्घनानां पततां क्वचिच्च ।
यथाविधो मे मनसोऽभिलाषः प्रवर्तते पश्य तथा विमानं ॥१९॥
असौ महेन्द्रद्विपदानगन्धी त्रिमार्गगावीचिविमर्दशीतः ।
आकाशवायुर्दिनयौवनोत्थानाचामति स्वेदलवान्मुखे ते ॥२०॥
करेण वातायनलम्बितेन स्पृष्टस्त्वया चण्डि कुतूहलिन्या ।
आमुञ्चतीवाभरणं द्वितीयमुद्भिन्नविद्युद्वलयो घनस्ते ॥२१॥
अमी जनस्थानमपोढविघ्नं मत्वा समारब्धनवोटजानि ।
अध्यासते चीरभृतो यथास्वं चिरोज्झितान्याश्रममण्डलानि ॥२२॥
सैषा स्थली यत्र विचिन्वता त्वां भ्रष्टं मया नूपुरमेकमुर्व्यां ।
अदृश्यत त्वच्चरणारविन्दविश्लेषदुःखादिव बद्धमौनं ॥२३॥
त्वं रक्षसा भीरु यतोऽपनीता तं मार्गमेताः कृपया लता मे ।
अदर्शयन्वक्तुमशक्नुवन्त्यः शाखाभिरावर्जितपल्लवाभिः ॥२४॥
मृग्यश्च दर्भांकुरनिर्व्यपेक्षास्तवागतिज्ञं समबोधयन्मां ।
व्यापारयन्त्यो दिशि दक्षिणस्यामुत्पक्ष्मराजीनि विलोचनानि ॥२५॥
एतद्गिरेर्माल्यवतः पुरस्तादाविर्भवत्यम्बरलेखि शृङ्गं ।
नवं पयो यत्र घनैर्मया च त्वद्विप्रयोगाश्रु समं विसृष्टं ॥२६॥
गन्धश्च धाराहतपल्वलानां कादम्बमर्धोद्गतकेसरं च ।
स्निग्धाश्च केकाः शिखिनां बभूवुर्यस्मिन्नसह्यानि विना त्वया मे ॥२७॥
पूर्वानुभूतं स्मरता च यत्र कम्पोत्तरं भीरु तवोपगूढं ।
गुहाविसारीण्यतिवाहितानि मया कथञ्चिद्घनगर्जितानि ॥२८॥

आसारसिक्तक्षितिवाष्पयोगान्मामक्षिणोद्यत्र विभिन्नकोशैः ।
विडम्ब्यमाना नवकन्दलैस्ते विवाहधूमारुणलोचनश्रीः ॥२९॥
उपान्तवानीरवनोपगूढान्यालक्ष्यपारिप्लवसारसानि ।
दूरावतीर्णा पिवतीव खेदादमूनि पम्पासलिलानि दृष्टिः ॥३०॥
अत्रावियुक्तानि रथाङ्गनाम्नामन्योन्यदत्तोत्पलकेसराणि ।
द्वन्द्वानि दूरान्तरवर्तिना ते मया प्रिये सस्पृहमीक्षितानि ॥३१॥
इमां तटाशोकलतां च तन्वीं स्तनाभिरामस्तवकाभिनम्रां ।
त्वत्प्राप्तिबुद्ध्या परिरिप्समानः सौमित्रिणा सास्रमहं निषिद्धः ॥३२॥
अमूर्विमानान्तरलम्बिनीनां श्रुत्वा स्वनं काञ्चनकिङ्किणीनां ।
प्रत्युद्व्रजन्तीव खमुत्पतन्त्यो गोदावरीसारसपंक्तयस्त्वां ॥३३॥
एषा त्वया पेशलमध्ययापि घटाम्बुसंवर्धितबालचूता ।
आह्लादयत्युन्मुखकृष्णसारा दृष्टा चिरात्पञ्चवटी मनो मे ॥३४॥
अत्रानुगोदं मृगयानिवृत्तस्तरङ्गवातेन विनीतखेदः ।
रहस्त्वदुत्सङ्गनिषण्णमूर्धा स्मरामि वानीरगृहेषु सुप्तं ॥३५॥
भ्रूभेदमात्रेण पदान्मघोनः प्रभ्रंशयां यो नघुषं चकार ।
तस्याविलाम्भःपरिशुद्धिहेतोर्भौमो मुनेः स्थानपरिग्रहो ऽयं ॥३६॥
त्रेताग्निधूमाग्रमनिन्द्यकीर्तेस्तस्येदमाक्रान्तविमानमार्गं ।
घ्रात्वा हविर्गन्धि रजोविमुक्तः समश्नुते मे लघिमानमात्मा ॥३७॥
एतन्मुनेर्मानिनि शातकर्णेः पञ्चाप्सरो नाम विहारवारि ।
आभाति पर्यन्तवनं विदूरान्मेघान्तरालक्ष्यमिवेन्दुबिम्बं ॥३८॥

पुरा स दर्भांकुरमात्रवृत्तिश्चरन्मृगैः सार्धमृषिर्मघोना ।
समाधिभीतेन किलोपनीतः पञ्चाप्सरोयौवनकूटबन्धं ॥३९॥
तस्यायमन्तर्हितसौधभाजः प्रसक्तसङ्गीतमृदङ्गघोषः ।
वियद्गतः पुष्पकचन्द्रशालाः क्षणं प्रतिश्रुन्मुखराः करोति ॥४०॥
हविर्भुजामेधवतां चतुर्णां मध्ये ललाटन्तपसप्तसप्तिः ।
असौ तपस्यत्यपरस्तपस्वी नाम्ना सुतीक्ष्णश्चरितेन दान्तः ॥४१॥
अमुं सहासप्रहितेक्षणानि व्याजार्धसन्दर्शितमेखलानि ।
नालं विकर्तुं जनितेन्द्रशङ्कं सुराङ्गनाविभ्रमचेष्टितानि ॥४२॥
एषो ऽक्षमालावलयं मृगाणां कण्डूयितारं कुशसूचिलावं ।
सभाजने मे भुजमूर्ध्वबाहुः सव्येतरं प्राध्वमितः प्रयुंक्ते ॥४३॥
वाचंयमत्वात्प्रणतिं ममैष कम्पेन किञ्चित्प्रतिगृह्य मूर्ध्नः ।
दृष्टिं विमानव्यवधानमुक्तां पुनः सहस्रार्चिषि सन्निधत्ते ॥४४॥
अदः शरण्यं शरभङ्गनाम्नस्तपोवनं पावनमाहिताग्नेः ।
चिराय सन्तर्प्य समिद्भिरग्निं यो मन्त्रपूतां तनुमप्यहौषीत् ॥४५॥
छायाविनीताध्वपरिश्रमेषु भूयिष्ठसम्भाव्यफलेष्वमीषु ।
तस्यातिथीनामधुना सपर्या स्थिता सुपुत्रेष्विव पादपेषु ॥४६॥
धारास्वनोद्गारिदरीमुखो ऽसौ शृङ्गाग्रलग्नाम्बुदवप्रपङ्कः ।
बध्नाति मे बन्धुरगात्रि चक्षुर्दृप्तः ककुद्मानिव चित्रकूटः ॥४७॥
एषा प्रसन्नस्तिमितप्रवाहा सरिद्विदूरान्तरभावतन्वी ।
मन्दाकिनी भाति नगोपकण्ठे मुक्तावली कण्ठगतेव भूमेः ॥४८॥

अयं सुजातो ऽनुगिरं तमालः प्रवालमादाय सुगन्धि यस्य ।
यवांकुरापाण्डुकपोलशोभी मयावतंसः परिकल्पितस्ते ॥४९॥
अनिग्रहत्रासविनीतसत्वमपुष्पलिङ्गात्फलबन्धिवृक्षं ।
वनं तपःसाधनमेतदत्रेराविष्कृतोदग्रतरप्रभावं ॥५०॥
अत्राभिषेकाय तपोधनानां सप्तर्षिहस्तोद्धृतहेमपद्मां ।
प्रवर्तयामास किलानुसूया त्रिस्रोतसं त्र्यम्बकमौलिमालां ॥५१॥
वीरासनैर्ध्यानजुषामृषीणाममी समाध्यासितवेदिमध्याः ।
निवातनिष्कम्पतया विभान्ति योगाधिरूढा इव शाखिनो ऽपि ॥५२॥
त्वया पुरस्तादुपयाचितो यः सो ऽयं वटः श्याम इति प्रतीतः ।
राशिर्मणीनामिव गारुडानां स पद्मरागः फलितो विभाति ॥५३॥
क्वचित्प्रभालेपिभिरिन्द्रनीलैर्मुक्तामयी यष्टिरिवानुविद्धा ।
अन्यत्र माला सितपङ्कजानामिन्दीवरैरुत्खचितान्तरेव ॥५४॥
क्वचित्खगानां प्रियमानसानां कादम्बसंसर्गवतीव पंक्तिः ।
अन्यत्र कालागुरुदत्तपत्रा भक्तिर्भुवश्चन्दनकल्पितेव ॥५५॥
क्वचित्प्रभा चान्द्रमसी तमोभिश्छायाविलीनैः शबलीकृतेव ।
अन्यत्र शुभ्रा शरदभ्रलेखा रन्ध्रेष्विवालक्ष्यनभःप्रदेशा ॥५६॥
क्वचिच्च कृष्णोरगभूषणेव भस्माङ्गरागा तनुरीश्वरस्य ।
पश्यानवद्याङ्गि विभाति गङ्गा भिन्नप्रवाहा यमुनातरङ्गैः ॥५७॥
समुद्रपत्न्योर्जलसन्निपाते पूतात्मनामत्र किलाभिषेकात् ।
तत्वावबोधेन विनापि भूयस्तनुत्यजां नास्ति शरीरबन्धः ॥५८॥

पुरं निषादाधिपतेरिदं तद्यस्मिन्मया मौलिमणिं विहाय ।
जटासु बद्धास्वरुदत्सुमन्त्रः कैकेयि कामाः फलितास्तवेति ॥५९॥
पयोधरैः पुण्यजनाङ्गनानां निर्विष्टहेमाम्बुजरेणु यस्याः ।
ब्राह्मं सरः कारणमाप्तवाचो बुद्धेरिवाव्यक्तमुदाहरन्ति ॥६०॥
जलानि या तीरनिखातयूपा वहत्ययोध्यामनु राजधानीं ।
तुरङ्गमेधावभृथावतीर्णैरिक्ष्वाकुभिः पुण्यतरीकृतानि ॥६१॥
यां सैकतोत्सङ्गसुखोचितानां प्राज्यैः पयोभिः परिवर्धितानां ।
सामान्यधात्रीमिव मानसं मे सम्भावयत्युत्तरकोशलानां ॥६२॥
सेयं मदीया जननीव तेन मान्येन राज्ञा सरयूर्वियुक्ता ।
दूरे वसन्तं शिशिरानिलैर्मां तरङ्गहस्तैरुपगूहतीव ॥६३॥
विरक्तसन्ध्याकपिशं पुरस्ताद्यतो रजः पार्थिवमुज्जिहीते ।
शङ्के हनूमत्कथितप्रवृत्तिः प्रत्युद्गतो मां भरतः ससैन्यः ॥६४॥
अद्धा श्रियं पालितसङ्गराय प्रत्यर्पयिष्यत्यनघां स साधुः ।
हत्वा निवृत्ताय मृधे खरादीन्संरक्षितां त्वामिव लक्ष्मणो मे ॥६५॥
असौ पुरस्कृत्य गुरुं पदातिः पश्चादवस्थापितवाहिनीकः ।
वृद्धैरमात्यैः सह चीरवासा मामर्घ्यपाणिर्भरतोऽभ्युपैति ॥६६॥
पित्रा निसृष्टां मदपेक्षया यः
श्रियं युवाप्यङ्कगतामभोक्ता ।
इयन्ति वर्षाणि तया सहोग्र-
मभ्यस्यतीव व्रतमासिधारं ॥६७॥

एतावदुक्तवति दाशरथौ तदीया-
मिच्छां विमानमधिदेवतया विदित्वा ।
ज्योतिष्पथादवततार सविस्मयाभि-
रुद्वीक्षितं प्रकृतिभिर्भरतानुगाभिः ॥६८॥

तस्मात्पुरःसरविभीषणदर्शितेन
सेवाविचक्षणहरीश्वरदत्तहस्तः ।
यानादवातरददूरमहीतलेन
मार्गेण भङ्गिरचितस्फटिकेन रामः ॥६९॥

इक्ष्वाकुवंशगुरवे प्रयतः प्रणम्य
स भ्रातरं भरतमर्घ्यपरिग्रहान्ते ।
पर्यश्रुरस्वजत मूर्धनि चोपजघ्रौ
तद्भक्त्यपोढपितृराज्यमहाभिषेके ॥७०॥

श्मश्रुप्रवृद्धिजनिताननविक्रियांश्च
प्लक्षान्प्ररोहजटिलानिव मन्त्रिवृद्धान् ।
अन्वग्रहीत्प्रणमतः शुभदृष्टिपातै-
र्वार्तानुयोगमधुराक्षरया च वाचा ॥७१॥

दुर्जातबन्धुरयमृक्षहरीश्वरो मे
पौलस्त्य एष समरेषु पुरःप्रहर्ता ।
इत्यादृतेन कथितौ रघुनन्दनेन
व्युत्क्रम्य लक्ष्मणमुभौ भरतो ववन्दे ॥७२॥

सौमित्रिणा तदनु संससृजे स चैन-
मुत्थाप्य नम्रशिरसं भृशमालिलिङ्ग ।
रूढेन्द्रजित्प्रहरणव्रणकर्कशेन
क्लिश्यन्निवास्य भुजमध्यमुरःस्थलेन ॥७३॥

रामाज्ञया हरिचमूपतयस्तदानीं
कृत्वा मनुष्यवपुरारुरुहुर्गजेन्द्रान् ।
तेषु क्षरत्सु बहुधा मदवारिधाराः
शैलाधिरोहणसुखान्युपलेभिरे ते ॥७४॥

सानुप्लवः प्रभुरपि क्षणदाचराणां
भेजे रथान्दशरथप्रभवानुशिष्टः ।
मायाविकल्परचितैरपि ये तदीयै-
र्न स्यन्दनैस्तुलितकृत्रिमभक्तिशोभाः ॥७५॥

भूयस्ततो रघुपतिर्विलसत्पताक-
मध्यास्त कामगति सावरजो विमानं ।
दोषातनं बुधबृहस्पतियोगदृश्य-
स्तारापतिस्तरलविद्युदिवाभ्रवृन्दं ॥७६॥

तत्रेश्वरेण जगतां प्रलयादिवोर्वीं
वर्षात्ययेन रुचमभ्रघनादिवेन्दोः ।
रामेण मैथिलसुतां दशकण्ठकृच्छ्रा-
त्प्रत्युद्धृतां धृतिमतीं भरतो ववन्दे ॥७७॥

लङ्केश्वरप्रणतिभङ्गदृढव्रतं त-
द्वन्द्यं युगं चरणयोर्जनकात्मजायाः ।
ज्येष्ठानुवृत्तिजटिलं च शिरोऽस्य साधो-
रन्योन्यपावनमभूदुभयं समेत्य ॥७८॥
क्रोशार्धं प्रकृतिपुरःसरेण गत्वा काकुत्स्थः स्तिमितजवेन पुष्पकेण ।
शत्रुघ्नप्रतिविहितोपकार्यमार्यः साकेतोपवनमुदारमध्युवास ॥७९॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
दण्डकाप्रत्यागमनो नाम त्रयोदशः सर्गः ॥१३॥

भर्तुः प्रणाशादथ शोचनीयं दशान्तरं तत्र समं प्रपन्ने ।
अपश्यतां दाशरथी जनन्यौ छेदादिवोपघ्नतरोर्व्रतत्यौ ॥१॥
उभावुभाभ्यां प्रणतौ हतारी यथाक्रमं विक्रमशोभिनौ तौ ।
विस्पष्टमस्त्रान्धतया न दृष्टौ ज्ञातौ सुतस्पर्शसुखोपलम्भात् ॥२॥
आनन्दजः शोकजमश्रु वाष्पस्तयोरशीतं शिशिरो बिभेद ।
गङ्गासरय्वोर्जलमुष्णतप्तं हिमाद्रिनिस्यन्द इवावतीर्णः ॥३॥
ते पुत्रयोर्नैर्ऋतशस्त्रमार्गानार्द्रानिवाङ्गे सदयं स्पृशन्त्यौ ।
अपीप्सितं क्षत्रकुलाङ्गनानां न वीरसूशब्दमकामयेतां ॥४॥
क्लेशावहा भर्तुरलक्षणाहं सीतेति नाम स्वमुदीरयन्ती ।
स्वर्गप्रतिष्ठस्य गुरोर्महिष्यावभक्तिभेदेन वधूर्ववन्दे ॥५॥
उत्तिष्ठ वत्से ननु सानुजो ऽसौ वृत्तेन भर्ता शुचिना तवैव ।
कृच्छ्रं महत्तीर्ण इति प्रियार्हां तामूचतुस्ते प्रियमप्यमिथ्या ॥६॥
अथाभिषेकं रघुवंशकेतोः प्रारब्धमानन्दजलैर्जनन्योः ।
निर्वर्तयामासुरमात्यवृद्धास्तीर्थाहृतैः काञ्चनकुम्भतोयैः ॥७॥
सरित्समुद्रान्सरसीश्च गत्वा रक्षःकपीन्द्रैरुपपादितानि ।
तस्यापतन्मूर्ध्नि जलानि जिष्णोर्विन्ध्यस्य मेघप्रभवा इवापः ॥८॥

तपस्विवेषक्रिययापि तावद्यः प्रेक्षणीयः सुतरां बभूव ।
राजेन्द्रनेपथ्यविधानशोभा तस्योदितासीत्पुनरुक्तदोषा ॥९॥
स मौलरक्षोहरिमिश्रसैन्यस्तूर्यस्वनानन्दितपौरवर्गः ।
विवेश सौधोद्गतलाजवर्षामुत्तोरणामन्वयराजधानीं ॥१०॥
सौमित्रिणा सावरजेन मन्दमाधूतबालव्यजनो रथस्थः ।
धृतातपत्रो भरतेन साक्षादुपायसंघात इव प्रवृद्धः ॥११॥
प्रासादकालागुरुधूमराजिस्तस्याः पुरो वायुवशेन भिन्ना ।
वनान्निवृत्तेन रघूद्वहेन मुक्ता स्वयं वेणिरिवाबभासे ॥१२॥
श्वश्रूजनानुष्ठितचारुवेषां कर्णीरथस्थां रघुवीरपत्नीं ।
प्रासादवातायनदृश्यबन्धैः साकेतनार्यो ऽञ्जलिभिः प्रणेमुः ॥१३॥
स्फुरत्प्रभामण्डलमानुसूयं सा बिभ्रती शाश्वतमङ्गरागं ।
रराज शुद्धेति पुनः स्वपुर्यै सन्दर्शिता वह्निगतेव भर्त्रा ॥१४॥
वेश्मानि रामः परिवर्हवन्ति विश्राण्य सौहार्दनिधिः सुहृद्भ्यः ।
वाष्पायमाणो बलिमन्निकेतमालेख्यशेषस्य पितुर्विवेश ॥१५॥
कृताञ्जलिस्तत्र यदम्ब सत्यान्नाभ्रश्यत स्वर्गफलाद्गुरुर्नः ।
तच्चिन्त्यमानं सुकृतं तवेति जहार लज्जां भरतस्य मातुः ॥१६॥
तथा च सुग्रीवविभीषणादीनुपाचरत्कृत्रिमसंविधाभिः ।
सङ्कल्पमात्रोदितसिद्धयस्ते क्रान्ता यथा चेतसि विस्मयेन ॥१७॥
सभाजनायोपगतान्स दिव्यान्मुनीन्पुरस्कृत्य हतस्य शत्रोः ।
शुश्राव तेभ्यः प्रभवादि वृत्तं स्वविक्रमे गौरवमादधानं ॥१८॥

प्रतिप्रयातेषु तपोधनेषु सुखादविज्ञातगतार्धमासान् ।
सीतास्वहस्तोपहृताग्र्यपूजान् रक्षःकपीन्द्रान्विससर्ज रामः ॥१९॥

तच्चात्मचिन्तासुलभं विमानं हृतं सुरारेः सह जीवितेन ।
कैलाशनाथोद्वहनाय भूयः पुष्पं दिवः पुष्पकमन्वमंस्त ॥२०॥

पितुर्नियोगाद्वनवासमेवं निस्तीर्य रामः प्रतिपन्नराज्यः ।
धर्मार्थकामेषु समां प्रपेदे यथा तथैवावरजेषु वृत्तिं ॥२१॥

सर्वासु मातृष्वपि वत्सलत्वात्स निर्विशेषप्रतिपत्तिरासीत् ।
षडाननापीतपयोधरासु नेता चमूनामिव कृत्तिकासु ॥२२॥

तेनार्थवाँल्लोभपराङ्मुखेन तेन घ्नता विघ्नभयं क्रियावान् ।
तेनास लोकः पितृमान्विनेत्रा तेनैव शोकापनुदेन पुत्री ॥२३॥

स पौरकार्याणि समीक्ष्य काले रेमे विदेहाधिपतेर्दुहित्रा ।
उपस्थितश्चारु वपुस्तदीयं कृत्वोपभोगोत्सुकयेव लक्ष्म्या ॥२४॥

तयोर्यथाप्रार्थितमिन्द्रियार्थानासेदुषोः सद्मसु चित्रवत्सु ।
प्राप्तानि दुःखान्यपि दण्डकेषु सञ्चिन्त्यमानानि सुखीबभूवुः ॥२५॥

अथाधिकस्निग्धविलोचनेन मुखेन सीता शरपाण्डुरेण ।
आनन्दयित्री परिनेतुरासीदनक्षरव्यञ्जितदोहदेन ॥२६॥

तामङ्कमारोप्य कृशाङ्गयष्टिं वर्णान्तराक्रान्तपयोधराग्रां ।
विलज्जमानां रहसि प्रतीतः पप्रच्छ रामां रमणोऽभिलाषं ॥२७॥

सा दष्टनीवारबलीनि हिंस्रैः सम्बद्धवैखानसकन्यकानि ।
इयेष भूयः कुशवन्ति गन्तुं भागीरथीतीरतपोवनानि ॥२८॥

तस्यै प्रतिश्रुत्य रघुप्रवीरस्तदीप्सितं पार्श्वचरानुयातः ।
आलोकयिष्यन्मुदितामयोध्यां प्रासादमभ्रंलिहमारुरोह ॥२९॥
ऋद्धापणं राजपथं स पश्यन्विगाह्यमानां सरयूं च नौभिः ।
विलासिभिश्चाध्युषितानि पौरैः पुरोपकण्ठोपवनानि रेमे ॥३०॥
स किंवदन्तीं वदतां पुरोगः स्ववृत्तमुद्दिश्य विशुद्धवृत्तः ।
सर्पाधिराजोरुभुजो ऽपसर्पं पप्रच्छ भद्रं विजितारिभद्रः ॥३१॥
निर्बन्धपृष्टः स जगाद सर्वं स्तुवन्ति पौराश्चरितं त्वदीयं ।
अन्यत्र रक्षोभवनोषितायाः परिग्रहान्मानवदेव देव्याः ॥३२॥
कलत्रनिन्दागुरुणा किलैवमभ्याहतं कीर्तिविपर्ययेण ।
अयोघनेनाय इवाभितप्तं वैदेहिबन्धोर्हृदयं विदद्रे ॥३३॥
किमात्मनिर्वादकथामुपेक्षे जायामदोषामुत सन्त्यजामि ।
इत्येकपक्षाश्रयविक्लवत्वादासीत्स दोलाचलचित्तवृत्तिः ॥३४॥
निश्चित्य चानन्यनिवृत्ति वाच्यं त्यागेन पत्न्याः परिमार्ष्टुमैच्छत् ।
अपि स्वदेहात्किमुतेन्द्रियार्थाद्यशोधनानां हि यशो गरीयः ॥३५॥
स सन्निपात्यावरजान्हतौजास्तद्विक्रियादर्शनलुप्तहर्षान् ।
कौलीनमात्माश्रयमाचचक्षे तेभ्यः पुनश्चेदमुवाच वाक्यं ॥३६॥
राजर्षिवंशस्य रविप्रसूतेरुपस्थितः पश्यत कीदृशो ऽयं ।
मत्तः सदाचारशुचेः कलङ्कः पयोदवातादिव दर्पणस्य ॥३७॥
पौरेषु सो ऽहं बहुलीभवन्तमपां तरङ्गेष्विव तैलबिन्दुं ।
सोढुं न तत्पूर्वमवर्णमीशे आलानिकं स्थाणुमिव द्विपेन्द्रः ॥३८॥

तस्यापनोदाय फलप्रवृत्तावुपस्थितायामपि निर्व्यपेक्षः ।
त्यक्ष्यामि वैदेहसुतां पुरस्तात्समुद्रनेमिं पितुराज्ञयेव ॥३९॥
अवैमि चैनामनघेति किं तु लोकापवादो बलवान्मतो मे ।
छाया हि भूमेः शशिनो मलत्वेनारोपिता शुद्धिमतः प्रजाभिः ॥४०॥
रक्षोवधान्तो न च मे प्रयासो व्यर्थः स वैरप्रतिमोचनाय ।
अमर्षणः शोणितकांक्षया किं पदा स्पृशन्तं दशति द्विजिह्वः ॥४१॥
तदेष सर्गः करुणार्द्रचित्तैर्न मे भवद्भिः प्रतिषेधनीयः ।
यद्यर्थिता निर्हृतवाच्यशल्यान्प्राणान्मया धारयितुं चिरं वः ॥४२॥
इत्युक्तवन्तं जनकात्मजायां नितान्तरूक्षाभिनिवेशमीशं ।
न कश्चन भ्रातृषु तेषु शक्तो निषेद्धुमासीदनुवर्तितुं वा ॥४३॥
स लक्ष्मणं लक्ष्मणपूर्वजन्मा विलोक्य लोकत्रयगीतकीर्तिः ।
सौम्येति चाभाष्य यथार्थभाषी स्थितं निदेशे पृथगादिदेश ॥४४॥
प्रजावती दोहदशंसिनी ते तपोवनेषु स्पृहयालुरेव ।
स त्वं रथी तद्व्यपदेशनेयां प्रापय्य वाल्मीकिपदं त्यजैनां ॥४५॥
स शुश्रुवान्मातरि भार्गवेण पितुर्नियोगात्प्रहृतं द्विषद्वत् ।
प्रत्यग्रहीदग्रजशासनं तदाज्ञा गुरूणां ह्यविचारणीया ॥४६॥
अथानुकूलश्रवणप्रतीतामत्रस्नुभिर्युक्तधुरं तुरङ्गैः ।
रथं सुमन्त्रप्रतिपन्नरश्मिमारोप्य वैदेहसुतां प्रतस्थे ॥४७॥
सा नीयमाना रुचिरप्रदेशान्प्रियङ्करो मे प्रिय इत्यनन्दत् ।
नाबुद्ध कल्पद्रुमतां विहाय जातं तमात्मन्यसिपत्रवृक्षं ॥४८॥

जुगूह तस्याः पथि लक्ष्मणो यत्सव्येतरेण स्फुरता तदक्ष्णा ।
आख्यातमस्यै गुरु भावि दुःखमत्यन्तलुप्तप्रियदर्शनेन ॥४९॥
सा दुर्निमित्तोपगताद्विषादात्सद्यः परिम्लानमुखारविन्दा ।
राज्ञः शिवं सावरजस्य भूयादित्याशशंसे करणैरबाह्यैः ॥५०॥
गुरोर्नियोगाद्वनितां वनान्ते साध्वीं सुमित्रातनयो विहास्यन् ।
अवार्यतेवोत्थितवीचिहस्तैर्जह्नोर्दुहित्रा स्थितया पुरस्तात् ॥५१॥
रथात्स यन्त्रा निगृहीतवाहात्तां भ्रातृजायां पुलिनेऽवतार्य ।
गङ्गां निषादाहृतनौविशेषस्ततार सन्धामिव सत्यसन्धः ॥५२॥
अथ व्यवस्थापितवाक्कथञ्चित्सौमित्रिरन्तर्गतबाष्पकण्ठः ।
औत्पातिको मेघ इवाश्मवर्षं महीपतेः शासनमुज्जगार ॥५३॥
ततोऽभिषङ्गानिलविप्रविद्धा प्रभ्रश्यमानाभरणप्रसूना ।
स्वमूर्तिलाभप्रकृतिं धरित्रीं लतेव सीता सहसा जगाम ॥५४॥
इक्ष्वाकुवंशप्रभवः कथं त्वां त्यजेदकस्मात्पतिरार्यवृत्तः ।
इति क्षितिः संशयितेव तस्यै ददौ प्रवेशं जननी न तावत् ॥५५॥
सा लुप्तसंज्ञा न विवेद दुःखं प्रत्यागतासुः समतप्यतान्तः ।
तस्याः सुमित्रात्मजयत्नलब्धो मोहादभूत्कष्टतरः प्रबोधः ॥५६॥
न चावदद्भर्तुरवर्णमार्या निराकरिष्णोर्वृजिनादृतेऽपि ।
आत्मानमेव स्थिरदुःखभाजं पुनः पुनर्दुष्कृतिनं निनिन्द ॥५७॥
आश्वास्य रामावरजः सतीं तामाख्यातवाल्मीकिनिकेतमार्गः ।
निघ्नस्य मे भर्तृनिदेशरौक्ष्यं देवि क्षमस्वेति बभूव नम्रः ॥५८॥

सीता तमुत्थाप्य जगाद वाक्यं प्रीतास्मि ते सौम्य चिराय जीव ।
विडौजसा विष्णुरिवाग्रजेन भ्रात्रा यदित्थं परवानसि त्वं ॥५९॥
श्वश्रूजनं सर्वमनुक्रमेण विज्ञापय प्रापितमत्प्रणामः ।
प्रजानिषेकं मयि वर्तमानं सूनोरनुध्यायत चेतसेति ॥६०॥
वाच्यस्त्वया मद्वचनात्स राजा वह्नौ विशुद्धामपि यत्समक्षं ।
मां लोकवादश्रवणादहासीः श्रुतस्य किं तत्सदृशं कुलस्य ॥६१॥
कल्याणबुद्धेरथ वा तवायं न कामचारो मयि शङ्कनीयः ।
ममैव जन्मान्तरपातकानां विपाकविस्फूर्जथुरप्रसह्यः ॥६२॥
उपस्थितां पूर्वमपास्य लक्ष्मीं वनं मया सार्धमसि प्रपन्नः ।
तदास्पदं प्राप्य तयातिरोषात्सोढास्मि न त्वद्भवने वसन्ती ॥६३॥
निशाचरोपप्लुतभर्तृकाणां तपस्विनीनां भवतः प्रसादात् ।
भूत्वा शरण्या शरणार्थमन्यां कथं प्रपत्स्ये त्वयि दीप्यमाने ॥६४॥
किं वा तवात्यन्तवियोगमोघे कुर्यामुपेक्षां हतजीविते ऽस्मिन् ।
स्याद्रक्षणीयं यदि मे न तेजस्त्वदीयमन्तर्गतमन्तरायः ॥६५॥
साहं तपः सूर्यनिविष्टदृष्टिरूर्ध्वं प्रसूतेश्चरितुं यतिष्ये ।
तथा यथा मे जननान्तरे ऽपि त्वमेव भर्ता न च विप्रयोगः ॥६६॥
नृपस्य वर्णाश्रमरक्षणं यत्स एव धर्मो मनुना प्रणीतः ।
निर्वासिताप्येवमतस्त्वयाहं तपस्विसामान्यमवेक्षणीया ॥६७॥
तथेति तस्याः प्रतिगृह्य वाचं रामानुजे दृष्टिपथं व्यतीते ।
सा मुक्तकण्ठं व्यसनातिभाराच्चक्रन्द विग्ना कुररीव भूयः ॥६८॥

नृत्यं मयूराः कुसुमानि वृक्षा दर्भानुपात्तान्विजहुर्हरिण्यः ।
तस्याः प्रपन्ने समदुःखभावमत्यन्तमासीद्रुदितं वने ऽपि ॥६९॥
तामभ्यगच्छद्रुदितानुसारी कविः कुशेध्माहरणाय यातः ।
निषादविद्धाण्डजदर्शनोत्थः श्लोकत्वमापद्यत यस्य शोकः ॥७०॥
तमश्रु नेत्रावरणं प्रमृज्य सीता विलापाद्विरता ववन्दे ।
तस्यै मुनिर्दोहदलिङ्गदर्शी दाश्वान्सुपुत्राशिषमित्युवाच ॥७१॥
जाने विसृष्टां प्रणिधानतस्त्वां मिथ्यापवादक्षुभितेन भर्त्रा ।
तन्मा व्यथिष्ठा विषयान्तरस्थं प्राप्तासि वैदेहि पितुर्निकेतं ॥७२॥
उत्खातलोकत्रयकण्टके ऽपि सत्यप्रतिज्ञे ऽप्यविकत्थने ऽपि ।
त्वां प्रत्यकस्मात्कलुषप्रवृत्तावस्त्येव मन्युर्भरताग्रजे मे ॥७३॥
तवेन्दुकीर्तिः श्वशुरः सखा मे सतां भवोच्छेदकरः पिता ते ।
धुरि स्थिता त्वं पतिदेवतानां किं तन्न येनासि ममानुकम्प्या ॥७४॥
तपस्विसंसर्गविनीतसत्वे तपोवने वीतभया वसास्मिन् ।
इतो भविष्यत्यनघप्रसूतेरपत्यसंस्कारमयो विधिस्ते ॥७५॥
अशून्यतीरां मुनिसन्निवेशैस्तमोऽपहन्त्रीं तमसां विगाह्य ।
तत्सैकतोत्सङ्गबलिक्रियाभिः सम्पत्स्यते ते मनसः प्रसादः ॥७६॥
पुष्पं फलं चार्तवमाहरन्त्यो वीजं च बालेयमकृष्टरोहि ।
विनोदयिष्यन्ति नवाभिषङ्गामुदारवाचो मुनिकन्यकास्त्वां ॥७७॥
पयोघटैराश्रमबालवृक्षान्संवर्धयन्ती स्वबलानुरूपैः ।
असंशयं प्राक्तनयोपपत्तेः स्तनन्धयप्रीतिमवाप्स्यसि त्वं ॥७८॥

अनुग्रहप्रत्यभिनन्दिनीं तां वाल्मीकिरादाय दयार्द्रचेताः ।
सायं मृगाध्यासितवेदिपार्श्वं स्वमाश्रमं शान्तमृगं निनाय ॥७९॥
तामर्पयामास च शोकदीनां तदागमप्रीतिषु तापसीषु ।
निर्विष्टसारां पितृभिर्हिमांशोरन्त्यां कलां दर्श इवौषधीषु ॥८०॥
ता इंगुदीस्नेहकृतप्रदीपमास्तीर्णमेध्याजिनतल्पमन्तः ।
तस्यै सपर्यानुपदं दिनान्ते निवासहेतोरुटजं वितेरुः ॥८१॥
तत्राभिषेकप्रयता वसन्ती प्रयुक्तपूजा विधिनातिथिभ्यः ।
वन्येन सा वल्कलिनी शरीरं पत्युः प्रजासन्ततये बभार ॥८२॥
अपि प्रभुः सानुशयोऽधुना स्या-
दित्युत्सुकः शक्रजितो निहन्ता ।
शशंस सीतापरिदेवनान्त-
मनुष्ठितं शासनमग्रजाय ॥८३॥
बभूव रामः सहसा सबाष्पस्तुषारवर्षीव सहस्यचन्द्रः ।
कौलीनभीतेन गृहान्निरस्ता न तेन वैदेहसुता मनस्तः ॥८४॥
निगृह्य शोकं स्वयमेव धीमान्वर्णाश्रमावेक्षणजागरूकः ।
स भ्रातृसाधारणभोगमृद्धं राज्यं रजोरिक्तमनाः शशास ॥८५॥
तामेकभार्यां परिवादभीरोः
साध्वीमपि त्यक्तवतो नृपस्य ।
वक्षस्यसंघट्टसुखं वसन्ती
रेजे सपत्नीरहितेव लक्ष्मीः ॥८६॥

सीतां हित्वा दशमुखरिपुर्नोपयेमे यदन्यां
तस्या एव प्रतिकृतिसखो यत्क्रतूनाजहार ।
वृत्तान्तेन श्रवणविषयप्रापिणा तेन भर्तुः
सा दुर्वारं कथमपि परित्यागदुःखं विषेहे ॥८७॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
सीतापरित्यागो नाम चतुर्दशः सर्गः ॥१४॥

कृतसीतापरित्यागः स रत्नाकरमेखलां ।
बुभुजे पृथिवीपालः पृथिवीमेव केवलां ॥१॥
लवणेन विलुप्तेज्यास्तामिस्रेण तमभ्ययुः ।
मुनयो यमुनाभाजः शरण्यं शरणार्थिनः ॥२॥
अवेक्ष्य रामं ते तस्मिन्न प्रजह्रुः स्वतेजसा ।
त्राणाभावे हि शापास्त्राः कुर्वन्ति तपसो व्ययं ॥३॥
प्रतिशुश्राव काकुत्स्थस्तेभ्यो विघ्नप्रतिक्रियां ।
धर्मसंरक्षणार्थैव प्रवृत्तिर्भुवि शार्ङ्गिणः ॥४॥
ते रामाय वधोपायमाचख्युर्विबुधद्विषः ।
दुर्जयो लवणः शूली विशूलः प्रार्थ्यतामिति ॥५॥
आदिदेशाथ शत्रुघ्नं तेषां क्षेमाय राघवः ।
करिष्यन्निव नामास्य यथार्थमरिनिग्रहात् ॥६॥
यः कश्चन रघूणां हि परमेकः परन्तपः ।
अपवाद इवोत्सर्गं व्यावर्तयितुमीश्वरः ॥७॥
अग्रजेन प्रयुक्ताशीस्तदा दाशरथी रथी ।
ययौ वनस्थलीः पश्यन्पुष्पिताः सुरभीरभीः ॥८॥

रामादेशादनुपदं सेनाङ्गं तस्य सिद्धये ।
पश्चादध्ययनार्थस्य धातोरधिरिवाभवत् ॥९॥
आदिष्टवर्त्मा मुनिभिः स गच्छंस्तपतां वरः ।
विरराज रथप्रष्ठैर्वालखिल्यैरिवांशुमान् ॥१०॥
तस्य मार्गवशादेका बभूव वसतिर्यतः ।
रथस्वनोत्कण्ठमृगे वाल्मीकीये तपोवने ॥११॥
तमृषिः पूजयामास कुमारं क्लान्तवाहनं ।
तपःप्रभावसिद्धाभिर्विशेषप्रतिपत्तिभिः ॥१२॥
तस्यामेवास्य यामिन्यामन्तर्वत्नी प्रजावती ।
सुतावसूत सम्पन्ना कोशदण्डाविव क्षितिः ॥१३॥
सन्तानश्रवणाद्भ्रातुः सौमित्रिः सौमनस्यवान् ।
प्राञ्जलिर्मुनिमामन्त्र्य प्रातर्युक्तरथो ययौ ॥१४॥
स च प्राप मधूपघ्नं कुम्भीनस्याश्च कुक्षिजः ।
वनात्करमिवादाय सत्वराशिमुपस्थितः ॥१५॥
धूमधूम्रो वसागन्धी ज्वालाबभ्रुशिरोरुहः ।
क्रव्याद्गणपरीवारश्चिताग्निरिव जङ्गमः ॥१६॥
अपशूलं तमासाद्य लवणं लक्ष्मणानुजः ।
रुरोध सम्मुखीनो हि जयो रन्ध्रप्रहारिणां ॥१७॥
नातिपर्याप्तमालक्ष्य मत्कुक्षेरद्य भोजनं ।
दिष्ट्या त्वमसि मे धात्रा भीतेनेवोपपादितः ॥१८॥

इति सन्तर्ज्य शत्रुघ्नं राक्षसस्तज्जिघांसया ।
प्रांशुमुत्पाटयामास मुस्तास्तम्बमिव द्रुमं ॥१९॥
सौमित्रेर्निशितैर्बाणैरन्तरा शकलीकृतः ।
गात्रं पुष्परजः प्राप न शाखी नैर्ऋतेरितः ॥२०॥
विनाशात्तस्य वृक्षस्य रक्षस्तस्मै महोपलं ।
प्रजिघाय कृतान्तस्य मुष्टिं पृथगिव स्थितं ॥२१॥
ऐन्द्रमस्त्रमुपादाय शत्रुघ्नेन स ताडितः ।
सिकतात्वादपि परां प्रपेदे परमाणुतां ॥२२॥
तमुपाद्रवदुद्यम्य दक्षिणं दोर्निशाचरः ।
एकताल इवोत्पातपवनप्रेरितो गिरिः ॥२३॥
काष्र्णेन पत्रिणा शत्रुः स भिन्नहृदयः पतन् ।
आनिनाय भुवः कम्पं जहाराश्रमवासिनां ॥२४॥
वयसां पंक्तयः पेतुर्हतस्योपरि रक्षसः ।
तत्प्रतिद्वन्द्विनो मूर्ध्नि दिव्याः कुसुमवृष्टयः ॥२५॥
स हत्वा लवणं वीरस्तदा मेने महौजसः ।
भ्रातुः सोदर्यमात्मानमिन्द्रजिद्वधशोभिनः ॥२६॥
तस्य संस्तूयमानस्य चरितार्थैस्तपस्विभिः ।
शुशुभे विक्रमोदग्रं व्रीडयावनतं शिरः ॥२७॥
उपकूलं स कालिन्द्याः पुरीं पौरुषभूषणः ।
निर्ममे निर्ममोऽर्थेषु मथुरां मधुराकृतिः ॥२८॥

या सौराज्यप्रकाशाभिर्बभौ पौरविभूतिभिः ।
स्वर्गाभिस्यन्दवमनं कृत्वेवोपनिवेशिता ॥२९॥
तत्र सौधगतः पश्यन्यमुनां चक्रवाकिनीं ।
हेमभक्तिमतीं भूमेः प्रवेणीमिव पिप्रिये ॥३०॥
सखा दशरथस्याथ जनकस्य च मन्त्रकृत् ।
सञ्चस्कारोभयप्रीत्या मैथिलेयौ यथाविधि ॥३१॥
स तौ कुशलवोन्मृष्टगर्भक्लेदौ तदाख्यया ।
कविः कुशलवावेव चकार किल नामतः ॥३२॥
साङ्गं च वेदमध्याप्य किञ्चिदुत्क्रान्तशैशवौ ।
स्वकृतिं गापयामास कविप्रथमपद्धतिं ॥३३॥
रामस्य मधुरं वृत्तं गायन्तौ मातुरग्रतः ।
तद्वियोगव्यथां किञ्चिच्छिथिलीचक्रतुः सुतौ ॥३४॥
इतरे ऽपि रघोर्वंश्यास्त्रयस्त्रेताग्नितेजसः ।
तद्योगात्पतिवत्नीषु पत्नीष्वासन्द्विसूनवः ॥३५॥
शत्रुघातिनि शत्रुघ्नः सुबाहौ च बहुश्रुते ।
मथुराविदिशे सून्वोर्निदधे पूर्वजोत्सुकः ॥३६॥
भूयस्तपोव्ययो मा भूद्वाल्मीकेरिति सो ऽत्यगात् ।
मैथिलीतनयोद्गीतनिष्पन्दमृगमाश्रमं ॥३७॥
वशी विवेश चायोध्यां रथ्यासंस्कारशोभिनीं ।
लवणस्य वधात्पौरैरतिगौरवमीक्षितः ॥३८॥

स ददर्श सभामध्ये सभासद्भिरुपस्थितं ।
रामं सीतापरित्यागादसामान्यपतिं भुवः ॥३९॥
तमभ्यनन्दत्प्रणतं लवणान्तकमग्रजः ।
कालनेमिवधात्प्रीतस्तुराषाडिव शार्ङ्गिणं ॥४०॥
स पृष्टः सर्वतो वार्तामाख्याद्राज्ञे न सन्ततिं ।
प्रत्यर्पयिष्यतः काले कवेराद्यस्य शासनात् ॥४१॥
अथ जानपदो विप्रः शिशुमप्राप्तयौवनं ।
अवतार्याङ्कशय्यास्थं द्वारि चक्रन्द भूपतेः ॥४२॥
शोचनीयासि वसुधे या त्वं दशरथाच्च्युता ।
रामहस्तमनुप्राप्य कष्टात्कष्टतरं गता ॥४३॥
श्रुत्वा तस्य शुचो हेतुं गोप्ता जिह्राय राघवः ।
न ह्यकालभवो मृत्युरिक्ष्वाकुपदमस्पृशत् ॥४४॥
स मुहूर्तं सहस्वेति द्विजमाश्वास्य दुःखितं ।
यानं सस्मार कौवेरं वैवस्वतजिगीषया ॥४५॥
आत्तशस्त्रस्तदध्यास्य प्रस्थितः स रघूद्वहः ।
उच्चचार पुरस्तस्य गूढरूपा सरस्वती ॥४६॥
राजन्प्रजासु ते कश्चिदपचारः प्रवर्तते ।
तमन्विष्य प्रशमयेर्भवितासि ततः कृती ॥४७॥
इत्याप्तवचनाद्रामो विनेष्यन्वर्णविक्रियां ।
दिशः पपात पत्रेण वेगनिष्कम्पकेतुना ॥४८॥

अथ धूमाभिताम्राक्षं वृक्षशाखावलम्बिनं ।
ददर्श कञ्चिदैक्ष्वाकस्तपस्यन्तमधोमुखं ॥४९॥
पृष्टनामान्वयो राज्ञा स किलाचष्ट धूमपः ।
आत्मानं शम्बुकं नाम शूद्रं सुरपदार्थिनं ॥५०॥
तपस्यनधिकारित्वात्प्रजानां तमघावहं ।
शीर्षच्छेद्यं परिच्छिद्यं नियन्ता शस्त्रमाददे ॥५१॥
स तद्वक्तं हिमक्लिष्टकिञ्जल्कमिव पङ्कजं ।
ज्योतिष्कणाहतश्मश्रु कण्ठनालादपाहरत् ॥५२॥
कृतदण्डः स्वयं राज्ञा लेभे शूद्रः सतां गतिं ।
तपसा दुश्चरेणापि न स्वमार्गविलंघिना ॥५३॥
रघुनाथो ऽप्यगस्त्येन मार्गसन्दर्शितात्मना ।
महौजसा संयुयुजे शरत्काल इवेन्दुना ॥५४॥
कुम्भयोनिरलङ्कारं तस्मै दिव्यपरिग्रहं ।
ददौ दत्तं समुद्रेण पीतेनेवात्मनिष्क्रयं ॥५५॥
तं दधन्मैथिलीकण्ठनिर्व्यापारेण बाहुना ।
पश्चान्निववृते रामः प्राक्परासुर्द्विजात्मजः ॥५६॥
तस्य पूर्वोदितां निन्दां द्विजः पुत्रसमागतः ।
स्तुत्या निवर्तयामास त्रातुर्वैवस्वतादपि ॥५७॥
तमध्वराय मुक्ताश्वं रक्षःकपिनरेश्वराः ।
मेघाः शस्यमिवाम्भोभिरभ्यवर्षन्नुपायनैः ॥५८॥

दिग्भ्यो निमन्त्रिताश्चैनमभिजग्मुर्महर्षयः ।
न भौमान्येव धिष्ण्यानि हित्वा ज्योतिर्मयाण्यपि ॥५९॥
उपशल्यनिविष्टैस्तैश्चतुर्द्वारमुखी बभौ ।
अयोध्या सृष्टलोकेव सद्यः पैतामही तनुः ॥६०॥
श्लाघ्यस्त्यागो ऽपि वैदेह्याः पत्युः प्राग्वंशवासिनः ।
अनन्यजानेरासीद्यत्सैव जाया हिरण्मयी ॥६१॥
विधेरधिकसम्भारस्ततः प्रववृते मखः ।
आसन्यत्र क्रियाविघ्ना राक्षसा एव रक्षिणः ॥६२॥
अथ प्राचेतसोपज्ञं रामायणमितस्ततः ।
मैथिलेयौ कुशलवौ जगतुर्गुरुचोदितौ ॥६३॥
वृत्तं रामस्य वाल्मीकेः कृतिस्तौ किन्नरस्वनौ ।
किं तद्येन मनो हर्तुमलं स्यातां न शृण्वतां ॥६४॥
रूपे गीते च माधुर्यं तयोस्तज्ज्ञैर्निवेदितं ।
ददर्श सानुजो रामः शुश्राव च कुतूहली ॥६५॥
तद्गीतश्रवणैकाग्रा संसदश्रुमुखी बभौ ।
हिमनिस्यन्दिनी प्रातर्निवातेव वनस्थली ॥६६॥
वयोवेषविसंवादि रामस्य च तयोश्च सा ।
जनता प्रेक्ष्य सादृश्यं नाक्षिकम्पं व्यतिष्ठत ॥६७॥
उभयोर्न तथा लोकः प्रावीण्येन विसिस्मिये ।
नृपतेः प्रीतिदानेषु वीतस्पृहतया यथा ॥६८॥

गेये को नु विनेता वां कस्य चेयं कवेः कृतिः ।
इति राज्ञा स्वयं पृष्टौ तौ वाल्मीकिमशंसतां ॥६९॥
अथ सावरजो रामः प्राचेतसमुपेयिवान् ।
उरीकृत्यात्मनो देहं राज्यमस्मै न्यवेदयत् ॥७०॥
स तावाख्याय रामाय मैथिलेयौ तदात्मजौ ।
कविः कारुणिको वव्रे सीतायाः सम्परिग्रहं ॥७१॥
तात शुद्धा समक्षं नः स्नुषा ते जातवेदसि ।
दौरात्म्याद्रक्षसस्तां तु नात्रत्याः श्रद्दधुः प्रजाः ॥७२॥
ताः स्वचारित्रमुद्दिश्य प्रत्याययतु मैथिली ।
ततः पुत्रवतीमेनां प्रतिपत्स्ये त्वदाज्ञया ॥७३॥
इति प्रतिश्रुते राज्ञा जानकीमाश्रमान्मुनिः ।
शिष्यैरानाययामास स्वसिद्धिं नियमैरिव ॥७४॥
अन्येद्युरथ काकुत्स्थः सन्निपात्य पुरौकसः ।
कविमाह्वाययामास प्रस्तुतप्रतिपत्तये ॥७५॥
स्वरसंस्कारवत्येव पुत्राभ्यां सह सीतया ।
ऋचेवोदर्चिषं सूर्यं रामं मुनिरुपस्थितः ॥७६॥
काषायपरिवीतेन स्वपदार्पितचक्षुषा ।
अन्वमीयत शुद्धेति शान्तेन वपुषैव सा ॥७७॥
जनास्तदालोकपथात्प्रतिसंहृतचक्षुषः ।
तस्थुस्ते ऽवाङ्मुखाः सर्वे फलिता इव शालयः ॥७८॥

तां दृष्टिविषये भर्तुर्मुनिरास्थितविष्टरः ।
कुरु निःसंशयं वत्से स्ववृत्ते लोकमित्यशात् ॥७९॥
अथ वाल्मीकिशिष्येण पुण्यमावर्जितं पयः ।
आचम्योदीरयामास सीता सत्यां सरस्वतीं ॥८०॥
वाग्मनःकर्मभिः पत्यौ व्यभिचारो यथा न मे ।
तथा विश्वम्भरे देवि मामन्तर्धातुमर्हसि ॥८१॥
एवमुक्ते तया साध्व्या रन्ध्रात्सद्योभवाद्भुवः ।
शातहृदमिव ज्योतिः प्रभामण्डलमुद्ययौ ॥८२॥
तत्र नागफणोत्क्षिप्तसिंहासननिषेदुषी ।
समुद्ररसना साक्षात्प्रादुरासीद्वसुन्धरा ॥८३॥
सा सीतामङ्कमारोप्य भर्तरि प्रहितेक्षणां ।
मा मेति व्याहरत्येव तस्मिन्पातालमभ्यगात् ॥८४॥
धरायां तस्य संरम्भं सीताप्रत्यर्पणैषिणः ।
गुरुर्विधिबलापेक्षी शमयामास धन्विनः ॥८५॥
ऋषीन्विसृज्य यज्ञान्ते सुहृदश्च पुरस्कृतान् ।
रामः सीतागतं स्नेहं निदधे तदपत्ययोः ॥८६॥
युधाजितश्च सन्देशात्स देशं सिन्धुनामकं ।
ददौ दत्तप्रभावाय भरताय धृतप्रजः ॥८७॥
भरतस्तत्र गन्धर्वान्युधि निर्जित्य केवलं ।
आतोद्यं ग्राहयामास समत्याजयदायुधं ॥८८॥

स तक्षपुष्कलौ पुत्रौ राजधान्योस्तदाख्ययोः ।
अभिषिच्याभिषेकार्हौ रामान्तिकमगात्पुनः ॥८९॥
अङ्गदं चन्द्रकेतुं च लक्ष्मणोऽप्यात्मसम्भवौ ।
शासनाद्रघुनाथस्य चक्रे कारापथेश्वरौ ॥९०॥
इत्यारोपितपुत्रास्ते जननीनां जनेश्वराः ।
भर्तृलोकप्रपन्नानां निवापान्विदधुः क्रमात् ॥९१॥
उपेत्य मुनिवेषोऽथ कालः प्रोवाच राघवं ।
रहःसंवादिनौ पश्येदावां यस्तं त्यजेरिति ॥९२॥
तथेति प्रतिपन्नाय विवृतात्मा नृपाय सः ।
आचख्यौ दिवमध्यास्व शासनात्परमेष्ठिनः ॥९३॥
विद्वानपि तयोर्द्वास्थः समयं लक्ष्मणोऽभिनत् ।
भीतो दुर्वाससः शापाद्रामसन्दर्शनार्थिनः ॥९४॥
स गत्वा सरयूतीरं देहत्यागेन योगवित् ।
चकारावितथां भ्रातुः प्रतिज्ञां पूर्वजन्मनः ॥९५॥
तस्मिन्नात्मचतुर्भागे प्राङ्नाकमधितस्थुषि ।
राघवः शिथिलं तस्थौ भुवि धर्मस्त्रिपादिव ॥९६॥
स निवेश्य कुशावत्यां रिपुनागांकुशं कुशं ।
शरावत्यां सतां सूक्तैर्जनिताश्रुलवं लवं ॥९७॥
उदक्प्रतस्थे स्थिरधीः सानुजोऽग्निपुरःसरः ।
अन्वितः पतिवात्सल्याद्गृहवर्जमयोध्यया ॥९८॥

जगृहुस्तस्य चित्तज्ञाः पदवीं हरिराक्षसाः ।
कदम्बमुकुलस्थूलैरभिवृष्टां प्रजाश्रुभिः ॥९९॥
उपस्थितविमानेन तेन भक्तानुकम्पिना ।
चक्रे त्रिदिवनिःश्रेणिः सरयूरनुयायिनां ॥१००॥
यद्गोप्रतरकल्पो ऽभूत्सम्मर्दस्तत्र मज्जतां ।
अतस्तदाख्यया तीर्थं पावनं भुवि पप्रथे ॥१०१॥
स विभुर्विबुधांशेषु प्रतिपन्नात्ममूर्तिषु ।
त्रिदशीभूतपौरार्थं स्वर्गान्तरमकल्पयत् ॥१०२॥
निर्वर्त्त्यैवं दशमुखशिरश्छेदकार्यं सुराणां
विष्वक्सेनः स्वतनुमविशत्सर्वलोकप्रतिष्ठां ।
लङ्कानाथं पवनतनयं चोभयं स्थापयित्वा
कीर्तिस्तम्भद्वयमिव गिरौ दक्षिणे चोत्तरे च ॥१०३॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
स्वर्गारोहणो नाम पञ्चदशः सर्गः ॥१५॥

अथेतरे सप्त रघुप्रवीरा ज्येष्ठं पुरोजन्मतया गुणैश्च ।
चक्रुः कुशं रत्नविशेषभाजं सौभ्रात्रमेषां हि कुलानुसारि ॥१॥
ते सेतुवार्तागजबन्धमुख्यैरभ्युच्छ्रिताः कर्मभिरप्यवन्ध्यैः ।
अन्योन्यदेशप्रविभागसीमां वेलां समुद्रा इव न व्यतीयुः ॥२॥
चतुर्भुजांशप्रभवः स तेषां दानप्रवृत्तेरनुपारतानां ।
सुरद्विपानामिव सामयोनिर्भिन्नोऽष्टधा विप्रससार वंशः ॥३॥
अथार्धरात्रे स्तिमितप्रदीपे शय्यागृहे सुप्तजने प्रबुद्धः ।
कुशः प्रवासस्थकलत्रवेषामदृष्टपूर्वां वनितामपश्यत् ॥४॥
सा साधुसाधारणपार्थिवर्द्धेः स्थित्वा पुरस्तात्पुरुहूतभासः ।
जेतुः परेषां जयशब्दपूर्वं तस्याञ्जलिं बन्धुमतो बबन्ध ॥५॥
अथानुपोढार्गलमप्यगारं छायामिवादर्शतलं प्रविष्टां ।
सविस्मयो दाशरथेस्तनूजः प्रोवाच पूर्वार्धविसृष्टतल्पः ॥६॥
लब्धान्तरा सावरणेऽपि गेहे योगप्रभावो न च लक्ष्यते ते ।
बिभर्षि चाकारमनिर्वृतानां मृणालिनी हैममिवोपरागं ॥७॥
का त्वं शुभे कस्य परिग्रहो वा किं वा मदभ्यागमकारणं ते ।
आचक्ष्व मत्वा वशिनां रघूणां मनः परस्त्रीविमुखप्रवृत्ति ॥८॥

तमब्रवीत्सा गुरुणानवद्या या नीतपौरा स्वपदोन्मुखेन ।
तस्याः पुरः सम्प्रति वीतनाथां जानीहि राजन्नधिदेवतां मां ॥९॥
वस्वौकसारामभिभूय साहं सौराज्यबद्धोत्सवया विभूत्या ।
समग्रशक्तौ त्वयि सूर्यवंश्ये सति प्रपन्ना करुणामवस्थां ॥१०॥
विशीर्णतल्पो गृहसन्निवेशः पर्यस्तशालः प्रभुणा विना मे ।
विडम्बयत्यस्तनिमग्नसूर्यं दिनान्तमुग्रानिलभिन्नमेघं ॥११॥
निशासु भास्वत्कलनूपुराणां यः सञ्चरो ऽभूदभिसारिकाणां ।
नदन्मुखोल्काविचिताभिषाभिः स वाह्यते राजपथः शिवाभिः ॥१२॥
आस्फालितं यत्प्रमदाकराग्रैर्मृदङ्गधीरध्वनिमन्वगच्छत् ।
वन्यैरिदानीं महिषैस्तदम्भः शृङ्गाहतं क्रोशति दीर्घिकाणां ॥१३॥
वृक्षेशया यष्टिनिवासभङ्गान्मृदङ्गशब्दापगमादलास्याः ।
प्राप्ता दवोल्काहतशेषबर्हाः क्रीडामयूरा वनबर्हिणत्वं ॥१४॥
सोपानमार्गेषु च येषु रामा निक्षिप्तवत्यश्चरणान्सरागान् ।
सद्यो हतन्यंकुभिरस्रदिग्धं व्याघ्रैः पदं तेषु निधीयते मे ॥१५॥
चित्रद्विपाः पद्मवनावतीर्णाः करेणुभिर्दत्तमृणालभङ्गाः ।
नखांकुशाघातविभिन्नकुम्भाः संरब्धसिंहप्रहृतं वहन्ति ॥१६॥
स्तम्भेषु योषित्प्रतियातनानामुत्क्रान्तवर्णक्रमधूसराणां ।
स्तनोत्तरीयाणि भवन्ति सङ्गान्निर्मोकपट्टाः फणिभिर्विमुक्ताः ॥१७॥
कालान्तरश्यामसुधेषु नक्तमितस्ततो रूढतृणांकुरेषु ।
त एव मुक्तागुणशुद्धयो ऽपि हर्म्येषु मूर्च्छन्ति न चन्द्रपादाः ॥१८॥

आवर्ज्य शाखाः सदयं च यासां पुष्पाण्युपात्तानि विलासिनीभिः ।
वन्यैः पुलिन्दैरिव वानरैस्ताः क्लिश्यन्त उद्यानलता मदीयाः ॥१९॥
रात्रावनाविष्कृतदीपभासः कान्तामुखश्रीवियुता दिवापि ।
तिरस्क्रियन्ते कृमितन्तुजालैर्विच्छिन्नधूमप्रसरा गवाक्षाः ॥२०॥
बलिक्रियावर्जितसैकतानि स्नानीयसंसर्गमनाप्नुवन्ति ।
उपान्तवानीरगृहाणि दृष्ट्वा शून्यानि दूये सरयूजलानि ॥२१॥
तदर्हसीमां वसतिं विसृज्य मामभ्युपैतुं कुलराजधानीं ।
हित्वा तनुं कारणमानुषीं तां यथा गुरुस्ते परमात्ममूर्तिं ॥२२॥
तथेति तस्याः प्रणयं प्रतीतः प्रत्यग्रहीत्प्राग्रहरो रघूणां ।
पूरप्यभिव्यक्तमुखप्रसादा शरीरबन्धेन तिरोबभूव ॥२३॥
तदद्भुतं संसदि रात्रिवृत्तं प्रातर्द्विजेभ्यो नृपतिः शशंस ।
श्रुत्वा त एनं कुलराजधान्याः साक्षात्पतित्वे वृतमभ्यनन्दन् ॥२४॥
कुशावतीं श्रोत्रियसात्स कृत्वा यात्रानुकूलेऽहनि सावरोधः ।
अनुद्रुतो वायुरिवाभ्रवृन्दैः सैन्यैरयोध्याभिमुखः प्रतस्थे ॥२५॥
सा केतुमालोपवना बृहद्भिर्विहारशैलानुगतेव नागैः ।
सेना रथोदारगृहा प्रयाणे तस्याभवज्जङ्गमराजधानी ॥२६॥
तेनातपत्रामलमण्डलेन प्रस्थापितः पूर्वनिवासभूमिं ।
बभौ बलौघः शशिनोदितेन वेलामुदन्वानिव नीयमानः ॥२७॥
तस्य प्रयातस्य वरूथिनीनां पीडामपर्याप्तवतीव सोढुं ।
वसुन्धरा विष्णुपदं द्वितीयमध्यारुरोहेव रजश्छलेन ॥२८॥

उद्यच्छमाना गमनाय पश्चात्पुरो निवेशे पथि च व्रजन्ती ।
सा यत्र सेना ददृशे नृपस्य तत्रैव सामग्र्यमतिं चकार ॥२९॥
तस्य द्विपानां मदवारिसेकात्खुराभिघाताच्च तुरङ्गमाणां ।
रेणुः प्रपेदे पथि पङ्कभावं पङ्को ऽपि रेणुत्वमियाय नेतुः ॥३०॥
मार्गैषिणी सा कटकान्तरेषु वैन्ध्येषु सेना बहुधा विभिन्ना ।
चकार रेवेव महाविरावा बद्धप्रतिश्रुन्ति गुहामुखानि ॥३१॥
स धातुभेदारुणयाननेमिः प्रभुः प्रयाणध्वनिमिश्रतूर्यः ।
व्यलंघयद्विन्ध्यमुपायनानि पश्यन्पुलिन्दैरुपपादितानि ॥३२॥
तीर्थे तदीये गजसेतुबन्धात्प्रतीपगामुत्तरतो ऽस्य गङ्गां ।
अयत्नबालव्यजनीबभूवुः हंसा नभोलघनलोलपक्षाः ॥३३॥
स पूर्वजानां कपिलेन रोषाद्भस्मावशेषीकृतविग्रहाणां ।
सुरालयप्राप्तिनिमित्तमम्भस्त्रैस्रोतसं नौलुलितं ववन्दे ॥३४॥
इत्यध्वनः कैश्चिदहोभिरन्ते कूलं समासाद्य कुशः सरय्वाः ।
वेदिप्रतिष्ठान्वितताध्वराणां यूपानपश्यच्छतशो रघूणां ॥३५॥
आधूय शाखाः कुसुमद्रुमाणां स्पृष्ट्वा च शीतान्सरयूतरङ्गान् ।
तं क्लान्तसैन्यं कुलराजधान्याः प्रत्युज्जगामोपवनान्तवायुः ॥३६॥
अथोपशल्ये रिपुमग्नशल्यस्तस्याः पुरः पौरसखः स राजा ।
कुलध्वजस्तानि चलध्वजानि निवेशयामास बली बलानि ॥३७॥
तां शिल्पिसंघाः प्रभुणा नियुक्तास्तथागतां सम्भृतसाधनत्वात् ।
पुरं नवीचक्रुरपां विसर्गान्मेघा निदाघग्लपितामिवोर्वीं ॥३८॥

ततः सपर्यां सपशूपहारां पुरः परार्ध्यप्रतिमागृहायाः ।
उपोषितैर्वास्तुविधानविद्भिर्निर्वर्तयामास रघुप्रवीरः ॥३९॥
तस्याः स राजोपपदं निशान्तं कामीव कान्ताहृदयं प्रविश्य ।
यथार्हमन्यैरनुजीविलोकं सम्भावयामास गृहैस्तदीयैः ॥४०॥
सा मन्दुरासंश्रयिभिस्तुरङ्गैः शालाविधिस्तम्भगतैश्च नागैः ।
पूराबभासे विपणिस्थपण्या सर्वाङ्गनद्धाभरणेव नारी ॥४१॥
वसन्स तस्यां वसतौ रघूणां पुराणशोभामधिरोपितायां ।
न मैथिलेयः स्पृहयाम्बभूव भर्त्रे दिवो नाप्यलकेश्वराय ॥४२॥
अथास्य रत्नग्रथितोत्तरीयमेकान्तपाण्डुस्तनलम्बिहारं ।
निःश्वासहार्यांशुकमाजगाम घर्मः प्रिया वेषमिवोपदेष्टुं ॥४३॥
अगस्त्यचिह्नादयनात्समीपं दिगुत्तरा भास्वति सन्निवृत्ते ।
आनन्दशीतामिव वाष्पवृष्टिं हिमस्रुतिं हैमवतीं ससर्ज ॥४४॥
प्रवृद्धतापो दिवसोऽतिमात्रमत्यर्थमेव क्षणदा च तन्वी ।
उभौ विरोधक्रियया विभिन्नौ जायापती सानुशयाविवास्तां ॥४५॥
दिने दिने शैवलवन्त्यधस्तात्सोपानपर्वाणि विमुञ्चदम्भः ।
उद्दण्डपद्मं गृहदीर्घिकाणां नारीनितम्बद्वयसं बभूव ॥४६॥
वनेषु सायन्तनमल्लिकानां विजृम्भणोद्गन्धिषु कुड्मलेषु ।
प्रत्येकनिक्षिप्तपदः सशब्दं संख्यामिवैषां भ्रमरश्चकार ॥४७॥
स्वेदानुविद्धार्द्रनखक्षताङ्के भूयिष्ठसन्दष्टशिखं कपोले ।
च्युतं न कर्णादपि कामिनीनां शिरीषपुष्पं सहसा पपात ॥४८॥

यन्त्रप्रवाहैः शिशिरैः परीतान् रसेन धौतान्मलयोद्भवस्य ।
शिलाविशेषानधिशय्य निन्युर्धारागृहेष्वातपमृद्धिमन्तः ॥४९॥

स्नानार्द्रमुक्तेष्वनुधूपवासं विन्यस्तसायन्तनमल्लिकेषु ।
कामो वसन्तात्ययमन्दवीर्यः केशेषु लेभे बलमङ्गनानां ॥५०॥

आपिञ्जरा बद्धरजःकणत्वान्मञ्जर्युदारा शुशुभेऽर्जुनस्य ।
दग्ध्वापि देहं गिरिशेन रोषात्खण्डीकृता ज्येव मनोभवस्य ॥५१॥

मनोज्ञगन्धं सहकारभङ्गं पुराणशीधुं नवपाटलं च ।
सम्बध्नता कामिजनेषु दोषाः सर्वे निदाघावधिना प्रमृष्टाः ॥५२॥

जनस्य तस्मिन्समये विगाढे बभूवतुर्द्वौ सविशेषकान्तौ ।
तापापनोदक्षमपादसेवौ न चोदयस्थौ नृपतिः शशी च ॥५३॥

अथोर्मिलोलोन्मदराजहंसे रोधोलतापुष्पवहे सरय्वाः ।
विहर्तुमिच्छा वनितासखस्य तस्याम्भसि ग्रीष्मसुखे बभूव ॥५४॥

स तीरभूमौ विहितोपकार्यामानायिभिस्तामपकृष्टनक्रां ।
विगाहितुं श्रीमहिमानुरूपं प्रचक्रमे चक्रधरप्रभावः ॥५५॥

सा तीरसोपानपथावतारादन्योन्यकेयूरविघट्टिनीभिः ।
सनूपुरक्षोभपदाभिरासीदुद्विग्नहंसा सरिदङ्गनाभिः ॥५६॥

परस्पराभ्युक्षणतत्पराणां तासां नृपो मज्जनरागदर्शी ।
नौसंश्रयः पार्श्वगतां किरातीमुपात्तबालव्यजनां बभाषे ॥५७॥

पश्यावरोधैः शतशो मदीयैर्विगाह्यमानो गलिताङ्गरागैः ।
सन्ध्योदयः साभ्र इवैष वर्णं पुष्यत्यनेकं सरयूप्रवाहः ॥५८॥

विलुप्तमन्तःपुरसुन्दरीणां यदञ्जनं नौलुलिताभिरद्भिः ।
तद्बध्नतीभिर्मदरागशोभां विलोचनेषु प्रतिमुक्तमासां ॥५९॥
एता गुरुश्रोणिपयोधरत्वादात्मानमुद्वोढुमशक्नुवन्त्यः ।
गाढाङ्गदैर्बाहुभिरप्सु बालाः क्लेशोत्तरं रागवशात्प्लवन्ते ॥६०॥
अमी शिरीषप्रसवावतंसाः प्रभ्रंशिनो वारिविहारिणीनां ।
पारिप्लवाः स्रोतसि निम्नगायाः शैवाललोलांश्छलयन्ति मीनान् ॥६१॥
आसां जलास्फालनतत्पराणां मुक्ताफलस्पर्धिषु शीकरेषु ।
पयोधरोत्सर्पिषु शीर्यमाणः संलक्ष्यते न च्छिदुरो ऽपि हारः ॥६२॥
आवर्तशोभा नतनाभिकान्तेर्भङ्ग्यो भ्रुवां द्वन्द्वचराः स्तनानां ।
जातानि रूपावयवोपमानान्यदूरवर्तीनि विलासिनीनां ॥६३॥
तीरस्थलीबर्हिभिरुत्कलापैः प्रस्निग्धकेकैरभिनन्द्यमानं ।
श्रोत्रेषु सम्मूर्छति रक्तमासां गीतानुगं वारिमृदङ्गवाद्यं ॥६४॥
सन्दष्टवस्त्रेष्वबलानितम्बेष्विन्दुप्रकाशान्तरितोडुकल्पाः ।
अमी जलापूरितसूत्रमार्गा मौनं भजन्ते रशनाकलापाः ॥६५॥
एताः करोत्पीडितवारिधारा दर्पात्सखीभिर्वदनेषु सिक्ताः ।
वक्रेतराग्रैरलकैस्तरुण्यश्चूर्णारुणान्वारिलवान्वमन्ति ॥६६॥
उद्बद्धकेशश्च्युतपत्ररेखः विश्लेषिमुक्ताफलपत्रवेष्टः ।
मनोज्ञ एव प्रमदामुखानामम्भोविहाराकुलितो ऽपि वेषः ॥६७॥
स नौविमानादवतीर्य रेमे विलोलहारः सह ताभिरप्सु ।
स्कन्धावलग्नोद्धृतपद्मिनीकः करेणुभिर्वन्य इव द्विपेन्द्रः ॥६८॥

ततो नृपेणानुगताः स्त्रियस्ता भ्राजिष्णुना सातिशयं विरेजुः ।
प्रागेव मुक्ता नयनाभिरामाः प्राप्येन्द्रनीलं किमुतोन्मयूखं ॥६९॥
वर्णोदकैः काञ्चनशृङ्गमुक्तैस्तमायताक्ष्यः प्रणयादसिञ्चन् ।
तथागतः सो ऽतितरां बभासे सधातुनिस्यन्द इवाद्रिराजः ॥७०॥
तेनावरोधप्रमदासखेन विगाहमानेन सरिद्वरां तां ।
आकाशगङ्गारतिरप्सरोभिर्वृतो मरुत्वाननुयातलीलः ॥७१॥
यत्कुम्भयोनेरधिगम्य रामः कुशाय राज्येन समं दिदेश ।
तदस्य जैत्राभरणं विहर्तुरज्ञातपातं सलिले ममज्ज ॥७२॥
स्नात्वा यथाकाममसौ सदारस्तीरोपकार्यां गतमात्र एव ।
दिव्येन शून्यं वलयेन बाहुमपोढनेपथ्यविधिर्ददर्श ॥७३॥
जयश्रियः संवननं यतस्तदामुक्तपूर्वं गुरुणा च यस्मात् ।
सेहे ऽस्य न भ्रंशमतो न लोभात्स तुल्यपुष्पाभरणो हि धीरः ॥७४॥
ततः समाज्ञापयदाशु सर्वानानायिनस्तद्विचये नदीष्णान् ।
बन्ध्यश्रमास्ते सरयूं विगाह्य तमूचुराम्लानमुखारविन्दाः ॥७५॥
कृतः प्रयत्नो न च देव लब्धं मग्नं पयस्याभरणोत्तमं ते ।
नागेन लौल्यात्कुमुदेन नूनमुपात्तमन्तर्ह्रदवासिना तत् ॥७६॥
ततः स कृत्वा धनुराततज्यं धनुर्धरः कोपविलोहिताक्षः ।
गारुत्मतं तीरगतस्तरस्वी भुजङ्गनाशाय समाददे ऽस्त्रं ॥७७॥
तस्मिन्ह्रदः संहितमात्र एव क्षोभात्समाविद्धतरङ्गहस्तः ।
रोधांस्यभिघ्नन्नवपातमग्नः करीव वन्यः परुषं ररास ॥७८॥

तस्मात्समुद्रादिव मथ्यमानादुद्वृत्तनक्रात्सहसोन्ममज्ज ।
लक्ष्म्येव सार्धं सुरराजवृक्षः कन्यां पुरस्कृत्य भुजङ्गराजः ॥७९॥
विभूषणप्रत्युपहारहस्तमुपस्थितं वीक्ष्य विशां पतिस्तं ।
सौपर्णमस्त्रं प्रतिसञ्जहार प्रह्वेष्वनिर्बन्धरुषो हि सन्तः ॥८०॥
त्रैलोक्यनाथप्रभवं प्रभावात्कुशं द्विषामंकुशमस्त्रविद्वान् ।
मानोन्नतेनाप्यभिवन्द्य मूर्ध्ना मूर्धाभिषिक्तं कुमुदो बभाषे ॥८१॥
अवैमि कार्यान्तरमानुषस्य विष्णोः सुताख्यामपरां तनुं त्वां ।
सो ऽहं कथं नाम तवाचरेयमाराधनीयस्य धृतेर्विघातं ॥८२॥
कराभिघातोत्थितकन्दुकेयमालोक्य बालातिकुतूहलेन ।
जवात्पतज्ज्योतिरिवान्तरिक्षादादत्त जैत्राभरणं त्वदीयं ॥८३॥
तदेतदाजानुविलम्बिना ते ज्याघातरेखाकिणलाञ्छनेन ।
भुजेन रक्षापरिघेन भूमेरुपैतु योगं पुनरंसलेन ॥८४॥
इमां स्वसारं च यवीयसीं मे
कुमुद्वतीं नार्हसि नानुमन्तुं ।
आत्मापराधं नुदतीं चिराय
शुश्रूषया पार्थिव पादयोस्ते ॥८५॥
इत्यूचिवानुपहृताभरणः क्षितीशं
श्लाघ्यो भवान्स्वजन इत्यनुभाषितारं ।
संयोजयां विधिवदास समेतबन्धुः
कन्यामयेन कुमुदः कुलभूषणेन ॥८६॥

तस्याः स्पृष्टे मनुजपतिना साहचर्याय हस्ते
माङ्गल्योर्णवलयिनि पुरः पावकस्योच्छिखस्य ।
दिव्यस्तूर्यध्वनिरुदचरद्व्यश्नुवानो दिगन्ता-
न्गन्धोदग्रं तदनु ववृषुः पुष्पमाश्चर्यमेघाः ॥८७॥

इत्थं नागस्त्रिभुवनगुरोरौरसं मैथिलेयं
लब्ध्वा बन्धुं तमपि च कुशः पञ्चमं तक्षकस्य ।
एकः शङ्कां पितृवधरिपोरत्यजद्वैनतेया-
च्छान्तव्यालामवनिमपरः पौरकान्तः शशास ॥८८॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
कुमुद्वतीपरिणयो नाम षोडशः सर्गः ॥१६॥

अतिथिं नाम काकुत्स्थात्पुत्रं प्राप कुमुद्वती ।
पश्चिमाद्यामिनीयामात्प्रसादमिव चेतना ॥१॥
स पितुः पितृमान्वंशं मातुश्चानुपमद्युतिः ।
अपुनात्सवितेवोभौ मार्गावुत्तरदक्षिणौ ॥२॥
तमादौ कुलविद्यानामर्थमर्थविदां वरः ।
पश्चात्पार्थिवकन्यानां पाणिमग्राहयत्पिता ॥३॥
जात्यस्तेनाभिजातेन शूरः शौर्यवता कुशः ।
अमन्यतैकमात्मानमनेकं वशिना वशी ॥४॥
स कुलोचितमिन्द्रस्य साहायकमुपेयिवान् ।
जघान समरे दैत्यं दुर्जयं तेन सोऽवधि ॥५॥
तं स्वसा नागराजस्य कुमुदस्य कुमुद्वती ।
अन्वगात्कुमुदानन्दं शशाङ्कमिव कौमुदी ॥६॥
तयोर्दिवस्पतेरासीदेकः सिंहासनार्धभाक् ।
द्वितीयापि सखी शच्याः पारिजातांशभागिनी ॥७॥
तदात्मसम्भवं राज्ये मन्त्रिवृद्धाः समादधुः ।
स्मरन्तः पश्चिमामाज्ञां भर्तुः संग्रामयायिनः ॥८॥

ते तस्य कल्पयामासुरभिषेकाय शिल्पिभिः ।
विमानं नवमुद्वेदि चतुःस्तम्भप्रतिष्ठितं ॥९॥
तत्रैनं हेमकुम्भेषु सम्भृतैस्तीर्थवारिभिः ।
उपतस्थुः प्रकृतयो भद्रपीठोपवेशितं ॥१०॥
नदद्भिः स्निग्धगम्भीरं तूर्यैराहतपुष्करैः ।
अन्वमीयत कल्याणं तस्याविच्छिन्नसन्तति ॥११॥
दूर्वायवांकुरप्लक्षत्वगभिन्नपुटोत्तरान् ।
ज्ञातिवृद्धैः प्रयुक्तान्स भेजे नीराजनाविधीन् ॥१२॥
पुरोहितपुरोगास्तं जिष्णुं जैत्रैरथर्वभिः ।
उपचक्रमिरे पूर्वमभिषेक्तुं द्विजातयः ॥१३॥
तस्यौघमहती मूर्ध्नि निपतन्ती व्यरोचत ।
सशब्दमभिषेकश्रीर्गङ्गेव त्रिपुरद्विषः ॥१४॥
स्तूयमानः क्षणे तस्मिन्नलक्ष्यत स वन्दिभिः ।
प्रवृद्ध इव पर्जन्यः चातकैरभिनन्दितः ॥१५॥
तस्य सन्मन्त्रपूताभिः स्नानमद्भिः प्रतीच्छतः ।
ववृधे वैद्युतस्याग्नेर्वृष्टिसेकादिव द्युतिः ॥१६॥
स तावदभिषेकान्ते स्नातकेभ्यो ददौ वसु ।
यावत्तेषां समाप्येरन्यज्ञाः पर्याप्तदक्षिणाः ॥१७॥
ते प्रीतमनसस्तस्मै यामाशिषमुदीरयन् ।
सा तस्य कर्मनिर्वृत्तैर्दूरं पश्चात्कृता फलैः ॥१८॥

बन्धच्छेदं स बद्धानां वधार्हाणामवध्यतां ।
धुर्य्याणां च धुरो मोक्षमदोहं चादिशद्गवां ॥१९॥
क्रीडापतत्रिणोऽप्यस्य पञ्जरस्थाः शुकादयः ।
लब्धमोक्षास्तदादेशाद्यथेष्टगतयोऽभवन् ॥२०॥
ततः कक्षान्तरन्यस्तं गजदन्तासनं शुचि ।
सोत्तरच्छदमध्यास्त नेपथ्यग्रहणाय सः ॥२१॥
तं धूपाश्यानकेशान्तं तोयनिर्णिक्तपाणयः ।
आकल्पसाधनैस्तैस्तैरुपसेदुः प्रसाधकाः ॥२२॥
तेऽस्य मुक्तागुणोन्नद्धं मौलिमन्तर्गतस्रजं ।
प्रत्यूपुः पद्मरागेण प्रभामण्डलशोभिना ॥२३॥
चन्दनेनाङ्गरागं च मृगनाभिसुगन्धिना ।
समापय्य ततश्चक्रुः पत्रं विन्यस्तरोचनं ॥२४॥
आमुक्ताभरणः स्रग्वी हंसचिह्नदुकूलवान् ।
आसीदतिशयप्रेक्ष्यः स राज्यश्रीवधूवरः ॥२५॥
नेपथ्यदर्शिनश्छाया तस्यादर्शे हिरण्मये ।
विरराजोदिते सूर्ये मेरौ कल्पतरोरिव ॥२६॥
स राजककुदव्यग्रपाणिभिः पार्श्ववर्तिभिः ।
ययावुदीरितालोकः सुधर्मानवमां सभां ॥२७॥
वितानसहितं तत्र भेजे पैतृकमासनं ।
चूडामणिभिरुद्घृष्टपादपीठं महीक्षितां ॥२८॥

शुशुभे तेन चाक्रान्तं मङ्गलायतनं महत् ।
श्रीवत्सलक्षणं वक्षः कौस्तुभेनेव कैशवं ॥२९॥
बभौ भूयः कुमारत्वादाधिराज्यमवाप्य सः ।
रेखाभावादुपारूढः सामग्र्यमिव चन्द्रमाः ॥३०॥
प्रसन्नमुखरागं तं स्मितपूर्वाभिभाषिणं ।
मूर्तिमन्तममन्यन्त विश्वासमनुजीविनः ॥३१॥
स पुरं पुरुहूतश्रीः कल्पद्रुमनिभध्वजां ।
क्रममाणश्चकार द्यां नागेनैरावतौजसा ॥३२॥
तस्यैकस्योच्छ्रितं छत्रं मूर्ध्नि तेनामलत्विषा ।
पूर्वराजवियोगौष्म्यं कृत्स्नस्य जगतो हृतं ॥३३॥
धूमादग्नेः शिखाः पश्चादुदयादंशवो रवेः ।
सो ऽतीत्य तेजसां वृत्तिं सममेवोत्थितो गुणैः ॥३४॥
तं प्रीतिविशदैर्नेत्रैरन्वयुः पौरयोषितः ।
शरत्प्रसन्नैर्ज्योतिर्भिर्विभावर्य इव ध्रुवं ॥३५॥
अयोध्यादेवताश्चैनं प्रशस्तायतनार्चिताः ।
अनुदध्युरनुध्येयं सान्निध्यैः प्रतिमागतैः ॥३६॥
यावन्नाश्यायते वेदिरभिषेकजलाप्लुता ।
तावदेवास्य वेलान्तं प्रतापः प्राप दुःसहः ॥३७॥
वशिष्ठस्य गुरोर्मन्त्राः सायकास्तस्य धन्विनः ।
किं तत्साध्यं यदुभये साधयेयुर्न सङ्गताः ॥३८॥

स धर्मस्थसखः शश्वदर्थिप्रत्यर्थिनां स्वयं ।
ददर्श संशयच्छेद्यान्व्यवहारानतन्द्रितः ॥३९॥
ततः परमभिव्यक्तसौमनस्यनिवेदितैः ।
युयोज पाकाभिमुखैर्भृत्यान्विज्ञापनाफलैः ॥४०॥
प्रजास्तद्गुरुणा नद्यो नभसेव विवर्धिताः ।
तस्मिंस्तु भूयसीं वृद्धिं नभस्ये ता इवाययुः ॥४१॥
यदुवाच न तन्मिथ्या यद्ददौ न जहार तत् ।
सो ऽभूद्भग्नव्रतः शत्रूनुद्धृत्य प्रतिरोपयन् ॥४२॥
वयोरूपविभूतीनामेकैकं मदकारणं ।
तानि तस्मिन्समस्तानि न चास्योत्सिषिचे मनः ॥४३॥
इत्थं जनितरागासु प्रकृतिष्वनुवासरं ।
अक्षोभ्यः स नवो ऽप्यासीद्दृढमूल इव द्रुमः ॥४४॥
अनित्याः शत्रवो बाह्या विप्रकृष्टाश्च ते यतः ।
अतः सो ऽभ्यन्तरान्नित्यान्षट् पूर्वमजयद्रिपून् ॥४५॥
प्रसादाभिमुखे तस्मिंश्चपलापि स्वभावतः ।
निकषे हेमरेखेव श्रीरासीदनपायिनी ॥४६॥
कातर्यं केवला नीतिः शौर्यं श्वापदचेष्टितं ।
अतः सिद्धिं समेताभ्यामुभाभ्यामन्वियेष सः ॥४७॥
न तस्य मण्डले राज्ञो न्यस्तप्रणिधिदीधितेः ।
अदृष्टमभवत्किञ्चिद्व्यभ्रस्येव विवस्वतः ॥४८॥

रात्रिन्दिवविभागेषु यदादिष्टं महीक्षितां ।
तत्सिषेवे नियोगेन स विकल्पपराङ्मुखः ॥४९॥
मन्त्रः प्रतिदिनं तस्य बभूव सह मन्त्रिभिः ।
स जातु सेव्यमानो ऽपि गुप्तद्वारो न सूच्यते ॥५०॥
परेषु स्वेषु निक्षिप्तैरविज्ञातपरस्परैः ।
सो ऽपसर्पैर्जजागार यथाकालं स्वपन्नपि ॥५१॥
दुर्गाणि दुर्ग्रहाण्यासंस्तस्य रोद्धुरपि द्विषां ।
न हि सिंहो गजास्कन्दी भयाद्गिरिगुहाशयः ॥५२॥
भव्यमुख्याः समारम्भाः प्रत्यवेक्ष्या निरत्ययाः ।
गर्भशालिसधर्माणस्तस्य गूढं विपेचिरे ॥५३॥
अपथेन प्रववृते न जातूपचितो ऽपि सः ।
वृद्धौ नदीमुखेनैव प्रस्थानं लवणाम्भसः ॥५४॥
कामं प्रकृतिवैराग्यं सद्यः शमयितुं क्षमः ।
यस्य कार्यः प्रतीकारः स तन्नैवोपपादयेत् ॥५५॥
शक्येष्वेवाभवद्यात्रा तस्य शक्तिमतः सतः ।
समीरणसहायो ऽपि नाम्भःप्रार्थी दवानलः ॥५६॥
न धर्ममर्थकामाभ्यां बबाधे न च तेन तौ ।
नार्थं कामेन कामं वा सो ऽर्थेन सदृशस्त्रिषु ॥५७॥
हीनान्यनुपकर्तॄणि प्रवृद्धानि विकुर्वते ।
तेन मध्यमशक्तीनि मित्राणि स्थापितान्यतः ॥५८॥

परात्मनोः परिच्छिद्य शक्त्यादीनां बलाबलं ।
ययावेभिर्बलिष्ठश्चेत्परस्मादास्त सो ऽन्यथा ॥५९॥
कोशेनाश्रयणीयत्वमिति तस्यार्थसंग्रहः ।
अम्बुगर्भो हि जीमूतश्चातकैरभिनन्द्यते ॥६०॥
परकर्मापहः सो ऽभूदुद्यतः स्वेषु कर्मसु ।
आवृणोदात्मनो रन्ध्रं रन्ध्रेषु प्रहरन् रिपून् ॥६१॥
पित्रा संवर्धितो नित्यं कृतास्त्रः साम्परायिकः ।
तस्य दण्डवतो दण्डः स्वदेहान्न व्यशिष्यत ॥६२॥
सर्पस्येव शिरोरत्नं नास्य शक्तित्रयं परः ।
स चकर्ष परस्मात्तदयस्कान्त इवायसं ॥६३॥
वापीष्विव स्रवन्तीषु वनेषूपवनेष्विव ।
सार्थाः स्वैरं स्वकीयेषु चेरुर्वेश्मस्विवाद्रिषु ॥६४॥
तपो रक्षन्स विघ्नेभ्यस्तस्करेभ्यश्च सम्पदः ।
यथास्वमाश्रमैश्चक्रे वर्णैरपि षडंशभाक् ॥६५॥
खनिभिः सुषुवे रत्नं क्षेत्रैः शस्यं वनैर्गजान् ।
दिदेश वेतनं तस्मै रक्षासदृशमेव भूः ॥६६॥
स गुणानां बलानां च षण्णां षण्मुखविक्रमः ।
बभूव विनियोगज्ञः साधनीयेषु वस्तुषु ॥६७॥
इति क्रमात्प्रयुञ्जानो राजनीतिं चतुर्विधां ।
आतीर्थादप्रतीघातं स तस्याः फलमानशे ॥६८॥

कूटयुद्धविधिज्ञे ऽपि तस्मिन्सन्मार्गयोधिनि ।
भेजे ऽभिसारिकावृत्तिं जयश्रीर्वीरगामिनी ॥६९॥

प्रायः प्रतापभग्नत्वादरीणां तस्य दुर्लभः ।
रणो गन्धद्विपस्येव गन्धभिन्नान्यदन्तिनः ॥७०॥

प्रवृद्धौ हीयते चन्द्रः समुद्रो ऽपि तथाविधः ।
स तु तत्समवृद्धिश्च न चाभूत्ताविव क्षयी ॥७१॥

सन्तस्तस्याभिगमनादत्यर्थं महतः कृशाः ।
उदधेरिव जीमूताः प्रापुर्दातृत्वमर्थिनः ॥७२॥

स्तूयमानः स जिह्राय स्तुत्यमेव समाचरन् ।
तथापि ववृधे तस्य तत्कारिद्वेषिणो यशः ॥७३॥

दुरितं दर्शनेन घ्नंस्तत्त्वार्थेन नुदंस्तमः ।
प्रजाः स्वतन्त्रयाञ्चक्रे शश्वत्सूर्य इवोदितः ॥७४॥

इन्दोरगतयः पद्मे सूर्यस्य कुमुदे ऽंशवः ।
गुणास्तस्य विपक्षे ऽपि गुणिनो लेभिरे ऽन्तरं ॥७५॥

पराभिसन्धानपरं यद्यप्यस्य विचेष्टितं ।
जिगीषोरश्वमेधाय धर्म्यमेव बभूव तत् ॥७६॥

एवमुद्यन्प्रभावेण शास्त्रनिर्दिष्टवर्त्मना ।
वृषेव देवो देवानां राजा राज्ञां बभूव सः ॥७७॥

पञ्चमं लोकपालानां तमूचुः साम्ययोगतः ।
भूतानां महतां षष्ठमष्टमं कुलभूभृतां ॥७८॥

दूरापवर्जितच्छत्रैस्तस्याज्ञां शासनार्पितां ।
दधुः शिरोभिर्भूपाला देवाः पौरन्दरीमिव ॥७९॥

ऋत्विजः स तथानर्च दक्षिणाभिर्महाक्रतौ ।
यथा साधारणीभूतं नामास्य धनदस्य च ॥८०॥

इन्द्राद्वृष्टिर्नियमितगदोद्रेकवृत्तिर्यमो भू-
द्यादोनाथः शिवजलपथः कर्मणे नौचराणां ।
पूर्वापेक्षी तदनु विदधे कोशवृद्धिं कुबेर-
स्तस्मिन्दण्डोपनतचरितं भेजिरे लोकपालाः ॥८१॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
राजगुणो नाम सप्तदशः सर्गः ॥१७॥

स नैषधस्यार्थपतेः सुतायामुत्पादयामास निषिद्धशत्रुः ।
अनूनसारं निषधान्नगेन्द्रात्पुत्रं यमाहुर्निषधाख्यमेव ॥१॥
शब्दादि निर्विश्य सुखं चिराय तस्मिन्प्रतिष्ठापितराजशब्दः ।
कौमुद्वतेयः कुमुदावदातैर्द्यामर्जितां कर्मभिरारुरोह ॥२॥
पौत्रः कुशस्यापि कुशेशयाक्षः ससागरां सागरधीरचेताः ।
एकातपत्रां भुवमेकवीरः पुरार्गलादीर्घभुजो बुभोज ॥३॥
तस्यानलौजास्तनयस्तदन्ते वंशश्रियं प्राप नलाभिधानः ।
यो नड्वलानीव गजः परेषां बलान्यमृद्नान्नलिनाभवक्त्रः ॥४॥
नभश्चरैर्गीतयशाः स लेभे नभस्तलश्यामतनुं तनूजं ।
ख्यातं नभःशब्दमयेन नाम्ना कान्तं नभोमासमिव प्रजानां ॥५॥
तस्मै विसृज्योत्तरकोशलानां धर्मोत्तरस्तत्प्रभवे प्रभुत्वं ।
मृगैरजर्यं जरसोपदिष्टमदेहबन्धाय पुनर्बबन्ध ॥६॥
तेन द्विपानामिव पुण्डरीको राज्ञामजय्यो ऽजनि पुण्डरीकः ।
शान्ते पितर्याहृतपुण्डरीका यं पुण्डरीकाक्षमिवाश्रिता श्रीः ॥७॥
स क्षेमधन्वानममोघधन्वा पुत्रं प्रजाक्षेमविधानदक्षं ।
क्ष्मां लम्भयित्वा क्षमयोपपन्नं वने तपः क्षान्ततरश्चचार ॥८॥

अनीकिनीनां समरेऽग्रयायी तस्यापि देवप्रतिमः सुतोऽभूत् ।
व्यश्रूयतानीकपदावसानं देवादि नाम त्रिदिवेऽपि यस्य ॥९॥
पिता समाराधनतत्परेण पुत्रेण पुत्री स यथैव तेन ।
पुत्रस्तथैवाधिकवत्सलेन स तेन पित्रा पितृमान्बभूव ॥१०॥
पूर्वस्तयोरात्मसमे चिरोढामात्मोद्भवे वर्णचतुष्टयस्य ।
धुरं निधायैकनिधिर्गुणानां जगाम यज्वा यजमानलोकं ॥११॥
वशी सुतस्तस्य वशंवदत्वात्स्वेषामिवासीद्विषतामपीष्टः ।
सकृद्विविग्नानपि हि प्रयुक्तं माधुर्यमीष्टे हरिणान्गृहीतुं ॥१२॥
अहीनगुर्नाम स गां समग्रामहीनबाहुद्रविणः शशास ।
यो हीनसंसर्गपराङ्मुखत्वाद्युवाप्यनर्थैर्व्यसनैर्विहीनः ॥१३॥
गुरोः स चानन्तरमन्तरज्ञः पुंसां पुमानाद्य इवावतीर्णः ।
उपक्रमैरस्खलितैश्चतुर्भिश्चतुर्दिगीशश्चतुरो बभूव ॥१४॥
तस्मिन्प्रयाते परलोकयात्रां जेतर्यरीणां तनयं तदीयं ।
उच्चैःशिरस्त्वाज्जितपारियात्रं लक्ष्मीः सिषेवे किल पारियात्रं ॥१५॥
तस्याभवत्सूनुरुदारशीलः शिलः शिलापट्टविशालवक्षाः ।
जितारिपक्षोऽपि शिलीमुखैर्यः शालीनतामव्रजदीड्यमानः ॥१६॥
तमात्मसम्पन्नमनिन्दितात्मा कृत्वा युवानं युवराजमेव ।
सुखानि सोऽभुंक्त सुखोपरोधि वृत्तं हि राज्ञामुपरुद्धवृत्तं ॥१७॥
तं रागबन्धिष्ववितृप्तमेव भोगेषु सौभाग्यविशेषभोग्यं ।
विलासिनीनामरतिक्षमापि जरा वृथा मत्सरिणी जहार ॥१८॥

उन्नाभ इत्युद्गतनामधेयस्तस्यायथार्थोन्नतनाभिरन्ध्रः ।
सुतो ऽभवत्पङ्कजनाभकल्पः कृत्स्नस्य नाभिर्नृपमण्डलस्य ॥१९॥
ततः परं वज्रधरप्रभावस्तदात्मजः संयति वज्रघोषः ।
बभूव वज्राकरभूषणायाः पतिः पृथिव्याः किल वज्रनाभः ॥२०॥
तस्मिन्गते द्यां सुकृतोपलब्धां तत्सम्भवं शंखणमर्णवान्ता ।
उत्खातशत्रुं वसुधोपतस्थे रत्नोपहारैरुदितैः खनिभ्यः ॥२१॥
तस्यावसाने हरिदश्वधामा पित्र्यं प्रपेदे पदमश्विरूपः ।
वेलातटेषूषितसैनिकाश्वं पुराविदो यं व्युषिताश्वमाहुः ॥२२॥
आराध्य विश्वेश्वरमीश्वरेण तेन क्षितेर्विश्वसहो ऽधिजज्ञे ।
पातुं सहो विश्वसखः समग्रां विश्वम्भरामात्मजमूर्तिरात्मा ॥२३॥
अंशे हिरण्याक्षरिपोः स जाते हिरण्यनाभे तनये नयज्ञः ।
द्विषामसह्यः सुतरां तरूणां हिरण्यरेता इव सानिलो ऽभूत् ॥२४॥
पिता पितॄणामनृणस्तमन्ते वयस्यनन्तानि सुखानि लिप्सुः ।
राजानमाजानुविलम्बिबाहुं कृत्वा कृती वल्कलवान्बभूव ॥२५॥
कौशल्य इत्युत्तरकोशलानां पत्युः पतङ्गान्वयभूषणस्य ।
तस्यौरसः सोमसुतः सुतो ऽभून्नेत्रोत्सवः सोम इव द्वितीयः ॥२६॥
यशोभिराब्रह्मसभं प्रकाशः स ब्रह्मभूयं गतिमाजगाम ।
ब्रह्मिष्ठमाधाय निजे ऽधिकारे ब्रह्मिष्ठमेव स्वतनुप्रसूतं ॥२७॥
तस्मिन्कुलापीडनिभे विपीडं सम्यग्महीं शासति शासनाङ्कां ।
प्रजाश्चिरं सुप्रजसि प्रजेशे ननन्दुरानन्दजलाविलाक्ष्यः ॥२८॥

पात्रीकृतात्मा गुरुसेवनेन स्पृष्टाकृतिः पत्ररथेन्द्रकेतोः ।
तं पुत्रिणां पुष्करपत्रनेत्रः पुत्रः समारोपयदग्रसंख्यां ॥२९॥
वंशस्थितिं वंशकरेण तेन सम्भाव्य भावी स सखा मघोनः ।
उपस्पृशन्स्पर्शनिवृत्तलौल्यस्त्रिपुष्करेषु त्रिदशत्वमाप ॥३०॥
तस्य प्रभानिर्जितपुष्परागं पौष्यां तिथौ पुष्यमसूत पत्नी ।
यस्मिन्नपुष्यन्नुदिते समग्रां पुष्टिं जनाः पुष्य इव द्वितीये ॥३१॥
महीं महेच्छः परिकीर्य सूनौ मनीषिणे जैमिनयेऽर्पितात्मा ।
तस्मात्सयोगादधिगम्य योगमजन्मनेऽकल्पत जन्मभीरुः ॥३२॥
ततः परं तत्प्रभवः प्रपेदे ध्रुवोपमेयो ध्रुवसन्धिरुर्वीं ।
यस्मिन्नभूज्ज्यायसि सत्यसन्धे सन्धिर्ध्रुवः सन्नमतामरीणां ॥३३॥
सुते शिशावेव सुदर्शनाख्ये दर्शात्ययेन्दुप्रियदर्शने सः ।
मृगायताक्षो मृगयाविहारी सिंहादवापद्विपदं नृसिंहः ॥३४॥
स्वर्गामिनस्तस्य तमैकमत्यादमात्यवर्गः कुलतन्तुमेकं ।
अनाथदीनाः प्रकृतीरवेक्ष्य साकेतनाथं विधिवच्चकार ॥३५॥
नवेन्दुना तन्नभसोपमेयं शावैकसिंहेन च काननेन ।
रघोः कुलं कुड्मलपङ्कजेन तोयेन चाप्रौढनरेन्द्रमासीत् ॥३६॥
लोकेन भावी पितुरेव तुल्यः सम्भावितो मौलिपरिग्रहात्सः ।
दृष्टो हि वृण्वन्कलभप्रमाणोऽप्याशाः पुरोवातमवाप्य मेघः ॥३७॥
तं राजवीथ्यामधिहस्ति यान्तमाधोरणालम्बितमग्र्यवेषं ।
षड्वर्षदेशीयमपि प्रभुत्वात्प्रैक्षन्त पौराः पितृगौरवेण ॥३८॥

कामं न सो ऽकल्पत पैतृकस्य सिंहासनस्य प्रतिपूरणाय ।
तेजोमहिम्ना पुनरावृतात्मा तद्व्याप चामीकरपिञ्जरेण ॥३९॥
तस्मादधः किञ्चिदिवावतीर्णावसंस्पृशन्तौ तपनीयपीठं ।
सालक्तकौ भूपतयः प्रसिद्धैर्ववन्दिरे मौलिभिरस्य पादौ ॥४०॥
मणौ महानील इति प्रभावादल्पप्रमाणे ऽपि यथा न मिथ्या ।
शब्दो महाराज इति प्रतीतस्तथैव तस्मिन्युयुजे ऽर्भके ऽपि ॥४१॥
पर्यन्तसञ्चारितचामरस्य कपोललोलोभयकाकपक्षात् ।
तस्याननादुच्चरितो विवादश्चस्खाल वेलास्वपि नार्णवानां ॥४२॥
निर्वृत्तजाम्बूनदपट्टशोभे न्यस्तं ललाटे तिलकं दधानः ।
तेनैव शून्यान्यरिसुन्दरीणां मुखानि स स्मेरमुखश्चकार ॥४३॥
शिरीषपुष्पाधिकसौकुमार्यः खेदं स यायादपि भूषणेन ।
नितान्तगुर्वीमपि चानुभावाद्धुरं धरित्र्या बिभराम्बभूव ॥४४॥
न्यस्ताक्षरामक्षरभूमिकायां कार्त्स्न्येन गृह्णाति लिपिं न यावत् ।
सर्वाणि तावच्छ्रुतवृद्धयोगात्फलान्युपायुंक्त स दण्डनीतेः ॥४५॥
उरस्यपर्याप्तनिवेशभागा प्रौढीभविष्यन्तमुदीक्षमाणा ।
सञ्जातलज्जेव तमातपत्रच्छायाछलेनोपजुगूह लक्ष्मीः ॥४६॥
अनश्नुवानेन युगोपमानमबद्धमौर्वीकिणलाञ्छनेन ।
अस्पृष्टखड्गत्सरुणापि चासीद्रक्षावती तस्य भुजेन भूमिः ॥४७॥
न केवलं गच्छति तस्य काले ययुः शरीरावयवा विवृद्धिं ।
वंश्या गुणाः खल्वपि लोककान्ताः प्रारम्भसूक्ष्माः प्रथिमानमापुः ॥४८॥

स पूर्वजन्मान्तरदृष्टपाराः स्मरन्निवाक्लेशकरो गुरूणां ।
तिस्रस्त्रिवर्गाधिगमस्य मूलं जग्राह विद्याः प्रकृतीश्च पित्र्याः ॥४९॥
व्यूह्य स्थितः किञ्चिदिवोत्तरार्धमुन्नद्धचूडाञ्चितसव्यजानुः ।
आकर्णमाकृष्टसबाणधन्वा व्यरोचतास्त्रे स विनीयमानः ॥५०॥
अथ मधु वनितानां नेत्रनिर्वेशनीयं
मनसिजतरुपुष्पं रागबन्धप्रबालं ।
अकृतकविधिसर्वाङ्गीणमाकल्पजातं
विलसितपदमाद्यं यौवनं स प्रपेदे ॥५१॥
प्रतिकृतिरचनाभ्यो दूतिसन्दर्शिताभ्यः
समधिकतररूपाः शुद्धसन्तानकामैः ।
अधिविविदुरमात्यैराहृतास्तस्य यूनः
प्रथमपरिगृहीते श्रीभुवौ राजकन्याः ॥५२॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
वंशानुक्रमो नामाष्टादशः सर्गः ॥१८॥

अग्निवर्णमभिषिच्य राघवः स्वे पदे तनयमग्नितेजसं ।
शिश्रिये श्रुतवतामपश्चिमः पश्चिमे वयसि नैमिषं वशी ॥१॥
तत्र तीर्थसलिलेन दीर्घिकास्तल्पमन्तरितभूमिभिः कुशैः ।
सौधवासमुटजेन विस्मृतः सञ्चिकाय फलनिःस्पृहस्तपः ॥२॥
लब्धपालनविधौ न तत्सुतः खेदमाप गुरुणा हि मेदिनी ।
भोक्तुमेव भुजनिर्जितद्विषा न प्रसाधयितुमस्य कल्पिता ॥३॥
सोऽधिकारमभिकः कुलोचितं काश्चन स्वयमवर्तयत्समाः ।
तं निवेश्य सचिवेष्वतः परं स्त्रीविधेयनवयौवनोऽभवत् ॥४॥
कामिनीसहचरस्य कामिनस्तस्य वेश्मसु मृदङ्गनादिषु ।
ऋद्धिमन्तमधिकर्द्धिरुत्तरः पूर्वमुत्सवमपोहदुत्सवः ॥५॥
इन्द्रियार्थपरिशून्यमक्षमः सोढुमेकमपि स क्षणान्तरं ।
अन्तरे च विहरन्दिवानिशं न व्यपैक्षत समुत्सुकाः प्रजाः ॥६॥
गौरवाद्यदपि जातु मन्त्रिणां दर्शनं प्रकृतिकांक्षितं ददौ ।
तद्गवाक्षविवरावलम्बिना केवलेन चरणेन कल्पितं ॥७॥
तं कृतप्रणतयोऽनुजीविनः कोमलात्मनखरागरूषितं ।
भेजिरे नवदिवाकरातपस्पृष्टपङ्कजतुलाधिरोहणं ॥८॥

यौवनोन्नतविलासिनीस्तनक्षोभलोलकमलाश्च दीर्घिकाः ।
गूढमोहनगृहास्तदम्बुभिः स व्यगाहत विगाढमन्मथः ॥९॥
तत्र सेकहृतलोचनाञ्जनैर्धौतरागपरिपाटलाधरैः ।
अङ्गनास्तमधिकं व्यलोभयन्नर्पितप्रकृतिकान्तिभिर्मुखैः ॥१०॥
घ्राणकान्तमधुगन्धकर्षिणीः पानभूमिरचनाः प्रियासखः ।
अभ्यपद्यत स वासितासखः पुष्पिताः कमलिनीरिव द्विपः ॥११॥
सातिरेकमदकारणं रहस्तेन दत्तमभिलेषुरङ्गनाः ।
ताभिरप्युपहृतं मुखासवं सोऽपिबद्बकुलतुल्यदोहदः ॥१२॥
अङ्कमङ्कपरिवर्तनोचिते तस्य निन्यतुरशून्यतामुभे ।
वल्लकी च हृदयङ्गमस्वना वल्गुवागपि च वामलोचना ॥१३॥
स स्वयं प्रहतपुष्करः कृती लोलमाल्यवलयो हरन्मनः ।
नर्तकीरभिनयातिलंघिनीः पार्श्ववर्तिषु गुरुष्वलज्जयत् ॥१४॥
चारुनृत्यविगमे च तन्मुखं स्वेदभिन्नतिलकं परिश्रमात् ।
प्रेमदत्तवदनानिलः पिबन्सोऽत्यजीवदमरालकेश्वरौ ॥१५॥
तस्य सावरणदृष्टसन्धयः काम्यवस्तुषु नवेषु सङ्गिनः ।
वल्लभाभिरुपसृत्य चक्रिरे सामिभुक्तविषयाः समागमाः ॥१६॥
अंगुलीकिशलयाग्रतर्जनं भ्रूविभङ्गकुटिलं च वीक्षितं ।
मेखलाभिरसकृच्च बन्धनं वञ्चयन्प्रणयिनीरवाप सः ॥१७॥
तेन दूतिविदितं निषेदुषा पृष्ठतः सुरतवाररात्रिषु ।
शुश्रुवे प्रियजनस्य कातरं विप्रलम्भपरिशङ्किनो वचः ॥१८॥

लौल्यमेत्य गृहिणीपरिग्रहान्नर्तकीष्वसुलभासु तद्वपुः ।
वर्तते स्म स कथञ्चिदालिखन्नंगुलीक्षरणसन्नवर्तिकः ॥१९॥
प्रेमगर्वितविपक्षमत्सरादायताच्च मदनान्महीक्षितं ।
निन्युरुत्सवविधिच्छलेन तं देव्य उज्झितरुषः कृतार्थतां ॥२०॥
प्रातरेत्य परिभोगशोभिना दर्शनेन कृतखण्डनव्यथाः ।
प्राञ्जलिः प्रणयिनीः प्रसादयन्सो ऽदुनोत्प्रणयमन्थरः पुनः ॥२१॥
स्वप्नकीर्तितविपक्षमङ्गनाः प्रत्यभैत्सुरवदन्त्य एव तं ।
प्रच्छदान्तगलिताश्रुविन्दुभिः क्रोधभिन्नवलयैर्विवर्तनैः ॥२२॥
क्लृप्तपुष्पशयनाँल्लतागृहानेत्य दूतिकृतमार्गदर्शनः ।
अन्वभूत्परिजनाङ्गनारतं सो ऽवरोधभयवेपथूत्तरं ॥२३॥
नाम वल्लभजनस्य ते मया प्राप्य भाग्यमपि तस्य कांक्ष्यते ।
लोलुपं वत मनो ममेति तं गोत्रविस्खलितमूचुरङ्गनाः ॥२४॥
चूर्णबभ्रु लुलितस्रगाकुलं छिन्नमेखलमलक्तकाङ्कितं ।
उत्थितस्य शयनं विलासिनस्तस्य विभ्रमरतान्यपावृणोत् ॥२५॥
स स्वयं चरणरागमादधे योषितां न च तथा समाहितः ।
लोभ्यमाननयनः श्लथांशुकैर्मेखलागुणपदैर्नितम्बिभिः ॥२६॥
चुम्बने विपरिवर्तिताधरं हस्तरोधि रशनाविघट्टने ।
विघ्नितेच्छमपि तस्य सर्वतो मन्मथेन्धनमभूद्वधूरतं ॥२७॥
दर्पणेषु परिभोगदर्शिनीर्नर्मपूर्वमनुपृष्ठसंस्थितः ।
छायया स्मितमनोज्ञया वधूर्ह्रीनिमीलितमुखीश्चकार सः ॥२८॥

कण्ठसक्तमृदुबाहुबन्धनं न्यस्तपादतलमग्रपादयोः ।
प्रार्थयन्त शयनोत्थितं प्रियास्तं निशात्ययविसर्गचुम्बनं ॥२९॥
प्रेक्ष्य दर्पणतलस्थमात्मनो राजवेषमतिशक्रशोभिनं ।
पिप्रिये न स तथा यथा युवा व्यक्तलक्ष्मपरिभोगमण्डलं ॥३०॥
मित्रकृत्यमपदिश्य पार्श्वतः प्रस्थितं तमनवस्थितं प्रियाः ।
विद्म हे शठ पलायनच्छलान्यञ्जसेति रुरुधुः कचग्रहैः ॥३१॥
तस्य निर्दयरतिश्रमालसाः कण्ठसूत्रमपदिश्य योषितः ।
अध्यशेरत वृहद्भुजान्तरं पीवरस्तनविलुप्तचन्दनं ॥३२॥
सङ्गमाय निशि गूढचारिणं चारदूतिकथितं पुरो गताः ।
वञ्चयिष्यसि कुतस्तमोवृतः कामुकेति चकृषुस्तमङ्गनाः ॥३३॥
योषितामुडुपतेरिवार्चिषां स्पर्शनिर्वृतिमसावनाप्नुवन् ।
आरुरोह कुमुदाकरोपमां रात्रिजागरपरो दिवाशयः ॥३४॥
वेणुना दशनपीडिताधरा वीणया नखपदाङ्कितोरवः ।
शिल्पकार्य उभयेन वेजितास्तं विजिह्मनयना व्यलोभयन् ॥३५॥
अङ्गसत्ववचनाश्रयं मिथः स्त्रीषु नृत्यमुपधाय दर्शयन् ।
स प्रयोगनिपुणैः प्रयोक्तृभिः सञ्जघर्ष सह मित्रसन्निधौ ॥३६॥
अंसलम्बिकुटजार्जुनस्रजस्तस्य नीपरजसाङ्गरागिणः ।
प्रावृषि प्रमदवर्हिणेष्वभूत्कृत्रिमाद्रिषु विहारविभ्रमः ॥३७॥
विग्रहाच्च शयने पराङ्मुखीर्नानुनेतुमबलाः स तत्वरे ।
आचकांक्ष घनशब्दविक्लवास्तं विवृत्य विशतीर्भुजान्तरं ॥३८॥

कार्तिकीषु सवितानहर्म्यभाग्यामिनीषु ललिताङ्गनासखः ।
अन्वभुंक्त सुरतश्रमापहां मेघमुक्तविशदां स चन्द्रिकां ॥३९॥
सैकतं च सरयूं विवृण्वतीं श्रोणिबिम्बमिव हंसमेखलं ।
स्वप्रियाविलसितानुकारिणीं सौधजालविवरैर्व्यलोकयत् ॥४०॥
मर्मरैरगुरुधूपगन्धिभिर्व्यक्तहेमरशनैस्तमेकतः ।
जह्रुराग्रथनमोक्षलोलुपं हैमनैर्निवसनैः सुमध्यमाः ॥४१॥
अर्पितस्तिमितदीपदृष्टयो गर्भवेश्मसु निवातकुक्षिषु ।
तस्य सर्वसुरतान्तरक्षमाः साक्षितां शिशिररात्रयो ययुः ॥४२॥
दक्षिणेन पवनेन सम्भृतं प्रेक्ष्य चूतकुसुमं सपल्लवं ।
अन्वनैषुरवधूतविग्रहास्तं दुरुत्सहवियोगमङ्गनाः ॥४३॥
ताः स्वमङ्कमधिरोप्य दोलया प्रेंखयन्परिजनापविद्धया ।
मुक्तरज्जु निविडं भयच्छलात्कण्ठबन्धनमवाप बाहुभिः ॥४४॥
तं पयोधरनिषक्तचन्दनैर्मौक्तिकग्रथितचारुभूषणैः ।
ग्रीष्मवेषविधिभिः सिषेविरे श्रोणिलम्बिमणिमेखलाः प्रियाः ॥४५॥
यत्स भग्नसहकारमासवं रक्तपाटलसमागमं पपौ ।
तेन तस्य मधुनिर्गमात्कृशश्चित्तयोनिरभवत्पुनर्नवः ॥४६॥
एवमिन्द्रियसुखानि निर्विशन्नन्यकार्यविमुखः स पार्थिवः ।
आत्मलक्षणनिवेदितानृतूनत्यवाहयदनङ्गवाहितः ॥४७॥
तं प्रमत्तमपि न प्रभावतः शेकुराक्रमितुमन्यपार्थिवाः ।
आमयस्तु रतिरागसम्भवो दक्षशाप इव चन्द्रमक्षिणोत् ॥४८॥

दृष्टदोषमपि तन्न सो ऽत्यजत्सङ्गवस्तु भिषजामनाश्रवः ।
स्वादुभिस्तु विषयैर्हृतस्ततो दुःखमिन्द्रियगणो हि वार्यते ॥४९॥
तस्य पाण्डुवदनाल्पभूषणा सावलम्बगमना मृदुस्वना ।
यक्ष्मणापि परिहानिराययौ कामयानसमवस्थया तुलां ॥५०॥
व्योम पश्चिमकलास्थितेन्दु वा पङ्कशेषमिव घर्मपल्वलं ।
राज्ञि तत्कुलमभूत्क्षयातुरे वामनार्चिरिव दीपभाजनं ॥५१॥
वाढमेषु दिवसेषु पार्थिवः कर्म साधयति पुत्रजन्मने ।
इत्यदर्शितरुजो ऽस्य मन्त्रिणः शश्वदूचुरघशङ्किनीः प्रजाः ॥५२॥
स त्वनेकवनितासखो ऽपि सन्पावनीमनवलोक्य सन्ततिं ।
वैद्ययत्नपरिभाविणं गदं न प्रदीप इव वायुमत्यगात् ॥५३॥
तं गृहोपवन एव सङ्गताः
पश्चिमक्रतुविदा पुरोधसा ।
रोगशान्तिमपदिश्य मन्त्रिणः
सम्भृते शिखिनि गूढमादधुः ॥५४॥
तैः कृतप्रकृतिमुख्यसंग्रहैराशु तस्य सहधर्मचारिणी ।
साधुदृष्टशुभगर्भलक्षणा प्रत्यपद्यत नराधिपश्रियं ॥५५॥
तस्यास्तथाविधनरेन्द्रविपत्तिशोका-
दुष्णैर्विलोचनजलैः प्रथमाभितप्तः ।
निर्वापितः कनककुम्भमुखोज्झितेन
वंशाभिषेकविधिना शिशिरेण गर्भः ॥५६॥

तं भावाय प्रसवसमयाकांक्षिणीनां प्रजाना-
मन्तर्गूढं क्षितिरिव बभौ वीजमुष्टिं दधाना १

मौलैः सार्धं स्थविरसचिवैर्हैमसिंहासनस्था
राज्ञी राज्यं विधिवदशिषद्भर्तुरव्याहताज्ञा ॥५७॥

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
अग्निवर्णशृङ्गारो नामैकोनविंशः सर्गः ॥१९॥

॥ समाप्तं चेदं श्रीरघुवंशनाम श्रीकालिदासकृतं
महाकाव्यं ॥

CORRIGENDA IN TEXTU SANSKRITO.

Cap. I. dist. 3, c.	pro मोहात्	leg. लोभात्
II. — 23, c.	— दोषावसाने	— दोहावसाने
— — 66, d.	— षष्टांश	— षष्ठांश

Idem error (षष्ट pro षष्ठ) aliquoties occurrit, e. g. V. 8, c. et in margine superiore pagg. 47—55; sed semel eum memorasse sufficiet.

III. — 54, b.	pro तोचितं:	leg. तोचित:
VI. — 31, b.	— प्रयुक्ता	— नियुक्ता
— — 67, a.		— सञ्चारिणी दीप°
— — 83, b.		— धात्रीकराभ्यां करभोपमोरू:
VIII. — 35, b.	— विनिकीर्णा	— परिकीर्णा
IX. — 36, a.	— तराननाः	— विलोचनाः
— — 80, d.		— करोति
X. — 19, d.	— त्स्फु	— त्स्फ
— — 48, a.	— मोक्षध्वे	— मोक्ष्यध्वे
— — 63, d.	— यञ्जन	— यजन
— — ult.	— ८९	— ८७
XII. — 8, a.		— मङ्गलक्षौमे
— — 23, c.	— भ्रान्तश्च	— आत्मानं
— — 27, a.	— निसृ	— तिसृ
— — 53, a.	— मृगरु	— मृगरू
— — 59, a.	— ततो ऽपि	— ततश्च
— — 97, a.	— रामो	— चास्मै
XIII. — 10, b.	— नत्वं	— नत्वात्
— — 22, d.	— ड्म्भ	— डिम्भ

CORRIGENDA.

Cap. XIII. dist. 32, c.	pro परिरिप्समानः	leg. परिरब्धुकामः
— — 35, d.	— सुप्तं	— सुप्तः
— — 53, d.		— सपद्मरागः
XIV. — 25, d.	— सुखीबभूवुः	— सुखान्यभूव न्
XV. — 13, c.	— सम्पन्ना	— सम्पन्नौ
— — 61, c. d.		— अनन्यजानेस्तस्यासीत्सैव
XVI. — 11, a.		— विशीर्णतल्पाट्टशतो निवेशः
— — 24, c.		— धान्या
— — 33, d.	— लघन	— लंघन
— — 34, d.	— स्वस्रो	— स्वैस्रो
— — 53, d.	— न	— स
— — 61, d.	— शैवाव	— शैवाल
— — 65, d.	— कलापः	— कलापाः
— — 87, b.	— र्ण	— र्णा
XVII. — 55, d.	— पादयेत्	— पादयत्
— — 78, a. b.		— लोकपालामामूचुः साधर्म्ययोगतः
XVIII. — 6, b.		— धर्मोत्तरः स प्रभवे
— — 12, d.	— गृहीतुं	— ग्रहीतुं
— — 50, b.	— चूडान्वित	— चूडो ऽन्वित
— — 51, c.		— विधि सर्वा°
XIX. — 28, d.	— निर्भी	— निर्मी
— — 30, d.		— यत्नलक्ष्म परिभोगमण्डनं
— — 38, d.	— तं	— ता
— — 45, d.	— मेखलाः	— मेखलैः
— — 53, c.		— परिभाविनं

VERSIO LATINA.

RAGHU-VANSA.

CAPUT I.

PROFECTIO IN VASISHTHÆ EREMUM.

1. Vocis sensusque instar junctos, ad impetrandam vocum sensuumque intelligentiam, invoco mundi parentes, Parvatim atque Sivam.

2. Ubi est stirps a sole oriunda? ubi ingenium meum angustum? oceanum, trajectu difficilem, stultitia actus rate sum trajecturus.

3. Ineptus, poetæ gloriam affectans, abeam in derisionem, hominis pusilli instar, avide manus tendentis ad fructum, quem non nisi procerus attingere potest.

4. At vero introitus meus in hanc stirpem, ad quam vates priores carminibus suis januam paraverunt, est veluti fili introitus in gemmam, adamante perforatam.

5. Ille ego inde a natalibus lustratorum, ad operis finem usque in labore perseverantium, ad oceanum usque terram moderantium, quin ad cœlum curribus vectorum;

6. Rite ignem colentium, petentibus desiderata præbentium, pœnas delictis congruas infligentium, prout tempus postulabat vigilantium;

7. Largiendi caussa opes colligentium, veri probandi caussa verbis disertis loquentium, gloriæ caussa victoriam appetentium, prosapiæ caussa cum uxoribus habitantium;

8. In pueritia litteris incumbentium, in juventute sensuum desideriis obtemperantium, in senectute anachoretarum vitam degentium, denique meditationis vi corpus relinquentium;

9. RAGHUIDARUM stirpem celebraturus sum, quamquam vocis meæ vis est exigua; at illorum virtutibus, quæ ad aures meas pervenerunt, ad hanc temeritatem compulsus.

10. Hanc stirpem boni audire velint, virtutum vitiorumque arbitri: nam igne probatur auri puritas sive impuritas.

11. MANUS, VIVASVATIDES appellatus, honorandus inter sapientes, regum primus fuit, sicut vox mystica OM prima est in versibus sacris.

12. In pura ejus progenie natus est purior DILÍPAS, regum luna, veluti luna nata in oceano lacteo.

13. Præditus lato pectore, taurinis humeris, *sálæ* arboris instar procerus, longisque lacertis, erat ille quasi *Kshatriyorum* virtus, induta corpore actionibus suis idoneo.

14. Corpore suo, omnibus altiore, quod vigore omnibus antecellebat, omnesque robore vincebat, stabat ille, *Meruis* instar terram exsuperans.

15. Formæ ejus consimilis erat intelligentia, intelligentiæ studia, studiis similes erant conatus ejus, conatibusque similes eventus.

16. Virtutibus suis regiis, æque tremendis atque suavibus, civibus suis insuperabilis erat simulque desideratus, sicut oceanus est bestiis suis atque margaritis.

17. Ejus cives, hujus aurigæ rotarum vestigiis ingredientes, ne lineam quidem deflectebant de via inde a MANUE calcata.

18. Non nisi civium salutis caussa ille tributum iis imperabat: nam millies eam redditurus, aquam attrahit sol.

19. Exercitus non nisi comitatus loco ei serviebat, duæ vero res ad incepta peragenda: mens in libris haud perturbata nervusque in arcu intensus.

20. Quamquam deliberationes suas occultabat, atque indicia externa animique motus celabat, conatus ejus ab eventu erant colligendi, sicut vitæ prioris recordationes.

21. Custodiebat semetipsum intrepidus, exercebat virtutem sine languore, comparabat opes sine aviditate, fruebatur voluptate, non ei deditus.

22. In cognitione silentium, in potestate patientia, in munificentia ostentationis evitatio: ita ejus virtutes, aliis virtutibus comitantibus, prolem genuisse videbantur.

23. Ei, haud a voluptatibus capto, scientias penitus edocto, atque virtute gaudenti, senectus erat sine infirmitate.

24. Cives ad bonos mores dirigens, protegens atque alens, ille pater eorum erat, patres vero solummodo natalium caussa.

25. Sapienti illi, qui ad æquitatem sustinendam sontes puniebat, atque propaginis caussa uxores ducebat, utile etiam atque dulce honesto continebantur.

26. Mulgebat ille terram sacrificiorum caussa, ut INDRAS cœlum frugum caussa: uterque alterna opum suarum permutatione geminum mundum sustentabant.

27. Non certe alii reges hanc hujus servatoris famam adepti sunt, furtum, remotum a bonis alienis, solo nomine exstitisse.

28. Vir eximius, etiamsi inimicus, ab illo æstimatus erat, ut medicina ab ægroto; vir scelestus, etiamsi cognatus, rejiciendus ei videbatur, sicut digitus, serpentis morsu saucius.

29. Creaverat sane eum mundi auctor eodem virium nisu, quo elementa ceteras res producunt: nam ut illa, sic DILÍPÆ virtutes unicum fructum capiebant e commodo alieno.

30. Ille gubernabat terram, alieno imperio immunem, unam veluti urbem, cujus mœnia essent maris litora, oceanusque fossæ.

31. Ejus uxor SUDAKSHINA, nomine concordiam significante, e stirpe *Magadhensi* oriunda, similis erat DAKSHINÆ, sacrificii uxori.

32. Rex, etsi frequenti gynæceo gaudebat, hanc feminam prudentem atque LAKSHMIM præcipuas suas uxores existimabat.

33. Ex hac, sibimet ipsi simili, filium exoptans, tempus aliquod transigebat, desideriis expleri cunctantibus.

34. Prolis caussa cærimonias sacras peracturus, grave imperii onus, de humeris suis sublatum, ministris imposuit.

35. Tum conjuges casti, mundi auctorem venerati, filii desiderio acti, profecti sunt ad VASISHTHÆ, magistri sui, eremum.

36. Conscenderunt currum, dulce graviterque resonantem, proinde ut fulmen atque AIRÁVATAS eadem vehuntur nube autumnali.

37. Ne eremus turbaretur, paucos tantum comites secum ducebant, sed propter eximiam suam dignitatem quasi exercitu cincti erant.

38. Adflabant eos auræ molli tactu, *sálarum* resinæ odorem spirantes, florum pulverem spargentes, leviterque sylvarum series moventes.

39. Audiebant illi animum oblectantes, *shadjam* referentes, duplices sonos pavonum, qui ad strepitum rotarum caput extollebant.

40. In caprearum paribus, haud e longinquo viam relinquentibus, vultibus in currum defixis, mutuo oculorum suorum similitudinem cernebant.

41. Alicubi facies extulerunt ad dulces sonos gruum, quæ continua serie portæ arcum sine postibus referebant.

42. Propter ventum secundum, qui voti exitum promisit, neque crines, nec vestes eorum fœdabantur pulvere ab equis excitato.

43. Lotorum in lacubus percipiebant odorem, undarum motu refrigeratum, ipsorumque halitui similem.

44. In vicis, ab ipsis conditis, columna sacrificali insignibus, a sacrificis post munera benedictiones accipiebant haud inanes.

45. Butyro recenti accepto, pastores grandævos aggressos interrogabant de nominibus arborum agrestium, ad viam plantatarum.

46. Ambo in candidis vestibus incedentes pulchritudine splendebant, veluti Virginis Spica lunaque conjunctæ, nive liberæ.

47. Rex pulchris oculis præditus, BUDHÆ similis, dum hæc atque illa uxori suæ monstrabat, ne animadvertit quidem, iter absolutum esse.

48. Ille, gloria ægre acquirenda illustris, vesperi, equis lassatis, cum uxore sua pervenit ad magni sapientis, duriter sese domantis, eremum ;

49. Plenum anachoretis, qui lignum, *kusam* fructusque colligentes ex aliis sylvis advenerant, atque quibus ignis, quem colebant, vix intuendus obviam veniebat;

50. Refertum dorcadibus, oryzæ victui adsuetis, tugurii januam obstruentibus, ac si anachoretarum mulierum infantes fuissent.

51. In hoc eremo anachoretarum filiæ arbores, quas irrigaverant, illico relinquebant, ut animum facerent avibus, aquam e sulcis libere adsuetis.

52. Ibidem dorcades, humi recumbentes in tugurii area, ubi, diei æstu præterito, oryza sparsa erat, ruminationi vacabant.

53. Eremus purificabat hospites, faciem eo convertentes, fumo, qui aura evectus flammam exortam indicabat atque sacrificii odorem spargebat.

54. Tum rex aurigam equos cohibere jussit, uxorem de curru descendere fecit, ipseque descendit.

55. Servatori illi digno, præceptis sacris obtemperanti, ejusque uxori, anachoretæ, fide digni, subactis sensibus, honorem tribuerunt.

56. Cærimoniis vespertinis finitis, rex vidit castigationum thesaurum, ab uxore ARUNDHATI, postquam ipsa consederat, assidere jussum, sicut AGNIS assidere jubetur a SVÁHA.

57. Rex atque regina *Magadhensis* utriusque pedes amplexi sunt, atque VASISHTHAS magister ejusque uxor comiter eos allocuti sunt.

58. Anachoreta regem, qui anachoretæ instar in regni eremo versabatur, postquam lassitudo, e currus quassatione orta, levata esset, de regni statu percontatus est.

59. Tum rex dives, urbium hostilium expugnator, loquentium decus, coram illo *Atharvanis* gnaro sermonem disertum locutus est:

60. "Nonne prosperitas orta est in septem regni partibus, quoniam tu
" mihi contra omnia infortunia, sive a diis sive ab hominibus imminentia,
" defensor exsistis?

61. "Tuis, consilium dantis, incantamentis, vel e longinquo hostes cohi-
" bentibus, sagittæ meæ, non nisi metam spectatam ferientes, supervacaneæ
" redduntur.

62. " Butyrum sacrum, a te, sacrifice, rite in ignem conjectum, pluvia " fit, irrigans fruges ariditate exsiccatas.

63. " Quod cives mei ævi humani spatium transigunt, nullo metu, nul- " laque calamitate vexati, hujus rei caussa est sanctitas tua divina.

64. " Ita cum tu, magister meus a Brahmane oriundus, memor sis mei, " nullis infortuniis afflicti, quomodo fieri possit, ut felicitates meæ non " continua serie sese excipiant?

65. " Attamen haud diligit me terra cum insulis, quamvis gemmas pro- " creans, quoniam ex hac tua filia nondum prolem accepi, ipsi similem.

66. " Stirpis meæ majores, post me libi cessationem prævidentes, continuo " cibo fruendi cupidi, non ad satietatem edunt de libatione.

67. "Avorum meorum manes, aquam a me libatam, me mortuo ægre com- " parandam fore putantes, bibunt suspiriis tepefactam.

68. " Ille ego, animo sacrificiis lustrato, sed prole privatus oculos clau- " dens, fulgens sum atque non fulgens, *Lokálokæ* montis instar.

69. " In altero mundo voluptatem præbet meritum e castigationibus " atque munificentia ortum: progenies vero, e pura stirpe nata, hic atque " illic felicitatem suppeditat.

70. " Hac orbatum videns me, vitæ meæ moderator, quomodo non mœrore " affligeris, ac si sterilem videres eremi arborem a te ipso amanter rigatam?

71. " Hocce debitorum meorum ultimum, scito, venerande, intolerabili " dolore me excruciat, veluti funis durus elephantum a lavando prohibitum.

72. " Hoc debito ut exsolvar, ita tu curare debes: nam in re difficili felix " Ikshvákuidarum successus ex te pendet."

73. Ita jussus a rege sapiens, oculis meditatione immotis, per temporis momentum stetit lacus instar in quo pisces dormiunt.

74. Ille, puro animo, per meditationem profundam vidit caussam, quæ regis progeniem retardaret, atque tum sic eum allocutus est:

75. " Olim, cum Indram invisisses atque in terram redires, Surabhis " in via tua in umbram arboris cœlestis confugerat.

76. " Tu vero uxoris memor, quæ menstruam ablutionem peregerat, " timensque ne officium tuum negligeres, vaccam honore dignam salutare " oblitus es.

77. " 'Quia me contemnis, ideo tibi, antequam prolem meam honoraveris, " progenies non continget!' Ita illa tibi imprecata est.

78. " Imprecatio illa neque a te audita est, neque ab auriga tuo, propter " *Gangæ* cœlestis strepitum, in cujus flumine ludebant plagarum elephanti, " vinculis soluti.

79. " Illius contemptu desiderium tuum prohibitum est: nam neglectio " honoris erga eos, qui honore digni sunt, præcludit felicitatem.

80. " Illa vero, ut PRACHETASI butyrum suppeditet ad diuturna sacra " peragenda, commoratur nunc in inferno, cujus janua serpentibus reli- " gata est.

81. " Quare tu, purus, hancce SURABHIS filiam in ejus locum substituens, " eam venerare cum uxore tua: nam si propitia, omnimulga est."

82. Ita loquente sacrifico, advenit e sylva NANDINIS, vacca haud spernenda, cujus ope sacra ille peragere solebat.

83. Surculi instar tenera atque fusca, curvatam crinium alborum notam in fronte gestavit, cœlo vespertino similis, in quo recens luna splendet.

84. Uberibus prædita, fontis instar plenis, solum rigavit lacte tepido, vel aquam sacram puritate sua superante, atque quoties illa vitulum intuebatur profluente.

85. Pulvere, qui illius ungulis excitatus regis corpus tetigit, tribuit ei puritatem, qualis oritur ex ablutionibus in aquis sacratis.

86. VASISHTHAS, ominum gnarus, castigationum dives, conspiciens illam, venustis oculis præditam, iterum allocutus est regem haud inania cupientem, inducturus eum ad cærimoniam sacram peragendam:

87. " Persuasum habeas, rex, felicitatem tuam non remotam esse: nam " fausta hæc vacca advenit, nomine ejus vix prolato.

88. " Victu sylvestri degens, veluti scientiam studio, ita hanc vaccam " perpetuo eam sequendo tibi conciliare debes.

89. " Illà progrediente, progredere, consistente, immotus remane; illa " recubante, conside, atque quando aquam biberit, tu quoque bibe.

90. " Atque uxor tua venerabunda, casta, vaccam honoratam mane usque " ad sylvam sacram prosequatur, vesperique illi obviam eat.

91. " Ita illam venerari stude, donec favorem ejus impetraveris. Nullum " tibi sit impedimentum! Tanquam pater inter omnes qui filiis gaudent pri- " mum teneas locum!"

92. " Ita esto!" His verbis rex, una cum uxore, pietatis plenus, loci temporisque gnarus, discipulus, corpore inclinato, præceptoris jussum accepit.

93. Deinde, prima noctis parte VASISHTHAS, creatoris filius, veridicus, sapiens, ad lectum dimisit regem, cujus felicitas orta erat.

94. Sapiens, quamquam per castigationes sibi inflictas amplam habuit potestatem, tamen cærimoniam sacram respiciens, præcepta noscens, præcepit ei vitam sylvestrem.

95. Rex cum uxore sua casta, ingressus in casam frondeam, a magistro indicatam, recubans in *kusæ* strato, transegit noctem, cujus finem sapientis discipuli studiis sacris impenderunt.

CAPUT II.

BENEFICIUM A NANDINI DATUM.

1. At prima luce civium moderator, gloria abundans, sapientis vaccam, a regina odoribus sertisque ornatam, vitulo ejus lactato atque religato, dimisit in sylvam.

2. Regis uxor legitima, prima numeranda inter mulieres castas, vaccæ viam, cujus pulvis ungularum vestigiis sacratus erat, sequebatur, sicut legum codex sequitur *Vedarum* sententiam.

3. Rex misericors, gloria decorus, postquam reverti jusserat uxorem amatam, custodivit Surabhis filiam, ac si fuisset terra sub vaccæ specie, quattuor oceanis in ubera transformatis.

4. Deinde ille, qui voti solvendi caussa vaccæ vestigia sequebatur, reliquos etiam comites dimisit; neque quisquam alius corporis tutelam ei præbuit: nam Manuis soboles sua ipsius virtute defenditur.

5. Sapidos graminum manipulos ei offerens, fricans eam, asilos arcens, et viam quam ipsa elegerat non impediens: ita orbis terrarum rex vaccæ favorem sibi conciliare studebat.

6. Subsistens quando illa subsisteret, surgens illa procedente, illa considente ipse considere statuens, aquam petens illa bibente: ita terræ dominus umbræ instar illam sequebatur.

7. Gestans ille dignitatem regiam, depositis etiam insignibus e singulari illius splendore colligendam, comparandus erat elephanto, qui intus furorem fovet, etsi non apparent liquoris lineæ.

8. Crines plantarum repentium cirris religatus, cum arcu tenso, erravit per sylvam, ac si, magistri sui vaccam sacram custodire simulans, immites sylvæ feras domare voluisset.

9. Ei, qui comites dimiserat, Varunæque similis erat, arbores ab utroque latere per voces avium lætitia exsultantium blanditias quasi acclamabant.

10. Teneræ plantæ repentes, vento quassatæ, honorandum illum, igni similem, prope transeuntem, floribus suis tegebant, ac si virgines urbis farre solemni eum conspersissent.

11. Cervæ, intuentes corpus regis, cujus indoles benigna, etiamsi arcum gerebat, indicata iis erat cordibus suis impavidis, fructum perceperunt oculorum suorum late apertorum.

12. Arundinibus, qui fistulis a vento inflatis tibiarum modulos referebant, laudem suam audivit in sylvæ umbraculis acuta voce decantatam a diis sylvestribus.

13. Eum, umbella destitutum ardoreque fatigatum, præceptis sacris purgatum, afflabat ventus, guttis aquarum de montibus delabentium mixtus, atque arboribus leniter commotis florum odorem spirans.

14. Vel sine pluvia sylvarum incendia cessabant, eximium erat fructuum florumque incrementum, nulla fortior bellua infirmiorem necabat, hoc servatore ingrediente in sylvam.

15. Solis lux atque sapientis vacca, surculi instar fulvæ, postquam spatia inter plagas ambulatione sua lustraverant, sub finem diei ad habitationes suas progrediebantur.

16. Vaccam, cujus ope cærimoniæ diis, patribus atque hospitibus debitæ peragebantur, a tergo sequebatur terræ dominus, apparebatque illa, comite eo, a bonis honorato, veluti Fides coram facta, comitantibus operibus.

17. Procedebat ille conspiciens sylvas tenebris nigrescentes, in quibus aprorum greges ascendebant e stagnis, pavones suspiciebant ad arbores quas inhabitabant, cervique congregabantur in planitiebus gramineis.

18. Vacca per laborem uberum oneris portandi, atque hominum rex per corporis gravitatem; ambo incessu suo pulchro ornabant semitam, qua a sylva sacra redibant.

19. Regina amata, palpebris connivendo lassis, maritum, qui Vasishthæ vaccam secutus e sylva appropinquabat, impastis quasi oculis hausit.

20. Vacca, a rege in via præire facta, cum regis uxor obviam ei veniret, in amborum medio fulgebat, veluti diluculum inter diem noctemque.

21. SUDAKSHINA, dextrorsum salutans illam, lacte abundantem, manu tenens pateram, granis adustis repletam, inclinato corpore venerata est latam ejus frontem, quasi januam ad voti sui impetrationem.

22. "Quamquam vitulum appetens, immota venerationem accepit!" Hoc animadvertentes ambo lætabantur: nam favoris signa, a talibus erga venerabundos exhibita, certum fructum promittunt.

23. DILÍPAS, qui brachiis suis hostes exstinxerat, magistri ejusque uxoris pedes amplexus, cærimonia vespertina peracta, mulctuque finito, iterum vaccam recubantem adoravit.

24. Cibo atque lucernis juxta eam collocatis, postquam illa recubuerat, servator cum uxore sua consedit, deinceps postquam illa obdormuerat, quieti se dedit, atque mane surrexit, postquam illa a somno surrexerat.

25. Ita illi, gloria excellenti, prolis caussa cum uxore sua votum exsolventi, miseros salvare adsueto, ter septem dies transierunt.

26. Die sequente magistri ejus vacca sacra, comitis sui animam explorare cupiens, ingressa est PÁRVATIS parentis speluncam, *Gangæ* cataractæ vicinam, herbis tectam.

27. "Ne cogitare quidem de illa subigenda possunt belluæ!" Hac fiducia rex oculos in pulchrum montem defixit, cum leo, invisus prosiliens, violenter illam raptaret.

28. Vaccæ mugitus, longe resonans e caverna, habenis quasi retraxit misericordis regis oculos, in montium principem defixos.

29. Conspexit ille, arcu instructus, leonem jubatum vaccæ fulvæ insistentem, veluti *rodhram* arborem floridam in metallifera montis planitie.

30. Tum rex, leonino incessu præditus, servator, qui hostes vi deleverat, ita circumventus, sagittam pharetra deprompturus erat, ad necandum leonem, nece dignum.

31. At dextera bellatoris, digitis defixis in sagittæ calamo, atque ungularum splendore ardeæ pennas illustrantibus, immota hæsit, atque quasi in tabula picta apparuit.

32. Rex, cujus ira brachio cohibito augebatur, ardore suo, leonem malefi-

cum, vel proxime adstantem, non attingente, intus flagrabat, serpentis instar, cujus vis incantamentis herbisque coercita est.

33. Leo, vaccam captam tenens, regum leonem, Manuis stirpis quasi vexillum, hominum venerandorum amicum, voce humana allocutus est, obstupefaciens eum, qui jam eo, quod ipsi acciderat, stupefactus erat:

34. "Desine contendere, terræ domine; sagitta tua, etiamsi emissa, in "me vana foret: procellæ vis, quamvis arbores evellere valens, montem "superare nequit.

35. "Scito me esse Kumbhodaram, Nikumbhæ similem, dei octiformis "servum, cujus dorsum sacratum est a deo, qui bovem *Kailásæ* instar ful- "vum ascensurus benigne pedibus ei insistit.

36. "Vides in conspectu *devadáruem* arborem; ea filiæ instar adoptata "est a Siva, bovem in vexillo gestante, gustavitque saporem lactis manantis "e Skandæ matris mammis, vasa aurea referentibus.

37. "Hujus arboris cortex olim ab elephanto frontem fricante læsa erat, "atque montis filia eam miserabatur, æque ac exercitus divini ducem, "*Asurorum* telis saucium.

38. "Ab eo inde tempore ego a Tridentifero leonis forma indutus, ad "feros elephantos terrendos, in hac montis caverna constitutus sum, a bestiis "prope accedentibus victum quæsiturus.

39. "Hæc vacca, tempore a Siva definito, ad me fame pressum "satiandum, tanquam amplum jentaculum cruentum advenit, sicut lunæ "nectar ad deorum hostem.

40. "Tu revertere, mitteque pudorem; demonstrasti tuam in magistrum "pietatem. Etenim quando rei armis tegendæ defensio vires excessit, "illius jactura non destruit armigerorum gloriam."

41. Hominum rex, audito diserto ferarum regis sermone, armis suis Sivæ potentia repulsis, missum fecit sui ipsius contemptum.

42. Frustraque laborans in sagittæ emissione, tunc primum cohibita, veluti Indras, fulmen vibrare paratus, Sivæ adspectu coercitus, sic leoni respondit:

43. "Sermo quem ego, in conatu meo cohibitus, sum prolaturus, fera-

" rum domine, ridiculus fortasse videbitur: tu vero intimam quamlibet ani-
" mantium nosti indolem, ideoque loquar.

44. " Venerandus mihi est rerum stabilium mobiliumque creationis,
" perennitatis atque destructionis auctor; attamen hic etiam magistri mei
" thesaurus, in conspectu meo occumbens, haud est negligendus.

45. " Tu, quæso, victus tui necessitati meo corpore satisfacere velis, di-
" mittasque istam magni sapientis vaccam, quam vitulus, die vergente, cum
" desiderio exspectat."

46. Tum vero SIVÆ comes, dentium splendore cavernæ tenebras dividens, subridens regem iterum allocutus est:

47. " Mundi dominatum, in quo præter tuam non alia est umbella regia,
" recentem ætatem, pulchrumque hoc tuum corpus, tam multa pro re
" exigua deserere cupiens, mentis impos mihi videris.

48. " Si misericordia erga animalia tibi est, hæc una vacca morte tua
" servabitur; vivens contra, rex, cives tuos patris instar continuo ab infor-
" tuniis defendere poteris.

49. " Sin vero times magistrum tuum, igni similem, qui, hanc solam
" possidens vaccam, de peccato tuo indignatus foret, ejus ira a te sedari po-
" terit, largiendo ei decies millies mille vaccas distentis uberibus præditas.

50. " Quare serva hoc tuum corpus robustum, quod continua felicitate
" fruetur: amplum enim regnum INDRÆ habitationi comparant, solo terræ
" contactu ab illa diversum."

51. Ita locutus cum leo taceret, sonitu e caverna repercusso, mons etiam, quasi præ amore, terræ domino alta voce eandem resonavit sententiam.

52. Ministri divini sermone audito, rex, majore etiam misericordia motus, quia vacca a leone subacta turbatis oculis eum intuebatur, respondit:

53. " Servat a nece! ita insigne *Kshatri* nomen inter homines notum
" est. Qui huic contrarie agit, quid ei cum regno? quidve cum vita op-
" probrio aspersa?

54. " Quomodo magnus sapiens reconciliari poterit aliarum vaccarum
" donatione? scito hancce SURABHI non esse inferiorem, atque non nisi
" SIVÆ potentia tu eam superasti.

55. "Hanc corpore meo oblato ex unguibus tuis redimere æquum est;
"ita neque tu fraudaberis jentaculo, neque anachoreta sacrificiorum subsidio privatus erit.

56. "Tu quoque, alieno arbitrio subjectus, hoc scis, (magna enim est
"cura tua pro hac *devadárue* arbore) haud quemquam illæsum accedere
"posse ad dominum, perdito eo, quod curæ suæ commissum fuit.

57. "Si vero ego non necandus tibi videar, in gloriam meam etiam
"misericors esto! Mei similes haud sane solliciti sunt de libis istis, quæ,
"ex elementis facta, certæ morti obnoxia sunt.

58. "Amicitiam incipere dicunt a colloquio; contigit hoc nobis obviam
"factis in sylva: quare tu, Sivæ minister, meam, socii tui, benevolentiam
"haud repudiare debes."

59. "Esto!" Ita locuto leoni Dilípas, brachii impedimento cessante, armis depositis, corpus suum obtulit, quasi carnis libum.

60. Eodem temporis momento super civium moderatorem, qui vultu averso dirum leonis impetum exspectabat, decidit florum imber, e manibus *Vidyádharorum* demissus.

61. "Surge mi fili!" Hanc vocem, nectari similem, audiens prolatam, surgensque, vidit rex ante se vaccam lactiferam, genitricem quasi suam, non vero leonem.

62. Attonitum illum allocuta est vacca: "Bone, spectro creato a me
"tentatus es; propter sapientis excellentiam ne Yamas quidem mecum
"pugnare valeret, ne dicam feræ.

63. "Delectatus sum, mi fili, veneratione tua erga magistrum, atque
"misericordia tua in me: beneficium elige! Scito me non lac solum
"præbere, sed, dum alicui faveam, omnimulgam esse."

64. Exinde rex, munificus in egenos, qui manibus suis herois nomen sibi comparaverat, manibus junctis filium petiit e Sudakshina, stirpis propagatorem atque perenni gloria præditum.

65. "Esto!" Ita vacca regi, sobolis cupido, desiderium suum pollicita, sic ei imperavit: "Bibe, mi fili, lac meum mulctum in vas foliaceum."

66. "Quod a vitulo tuo atque e cærimoniis sacris relictum erit, mater,

"eo lacte, sapientis venia impetrata, frui cupio, ac si esset sexta pars terræ "custoditæ."

67. Ita compellata a rege, VASISHTHÆ vacca magis etiam delectata erat, atque illo sequente ex *Himavantis* caverna sine lassitudine rediit ad eremum.

68. Regum princeps ille, cujus facies lunæ serenæ similis erat, vaccæ gratiam, magistro suo indicatam, uxori, quæ jam e lætitiæ signis eam conjecerat, iterum quasi narravit.

69. Tum ille, irreprehenso animo præditus, bonorumque hominum amicus, a VASISHTHA jussus, NANDINIS lac, quod a vitulo atque post sacrificium peractum relictum erat, bibit magna cum siti, ac si fuisset candida ipsius gloria, corpore induta.

70. Postero mane, voto ita exsoluto, VASISHTHAS, prosperum iter iis precatus, conjuges ablegavit ad urbem suam regiam.

71. Rex, postquam salutaverat sacrificium, ignem atque ARUNDHATIM post illius maritum, vaccamque cum vitulo, profectus est, dignitate per felicitatem amplificata.

72. Patiens ille cum uxore legitima viam faciebat curru, sonitu suo auribus blandiente, non interrupto, jucundo, suo quasi desiderio expleto.

73. Cives biberunt eum, cujum corpus emaciatum erat per votum pro filio obtinendo exsolutum, et qui absentia sua desiderium eorum excitaverat, oculis satietatem haud adipiscentibus, recens ortam veluti lunam, herbarum dominam.

74. Ille, INDRÆ felicitate fruens, urbem, vexillis erectis ornatam, ingressus, salutantibus civibus, terræ onus reposuit in brachium suum, serpentium principis instar robustum.

75. Atque tum, veluti cœlum recepit splendorem, ex ATRIS oculo ortum, veluti flumen cœleste SIVÆ semen, ab igne evomitum, ita regina, ad familiam regis propagandam, concepit fœtum, gravibus indiciis regiis præditum.

CAPUT III.

RAGHUS AD IMPERIUM CONSECRATUS.

1. DEINDE SUDAKSHINA fœtum gestavit, per quem mariti desiderium ad finem pervenit, qui amicorum oculis quasi lunæ ortus, atque caussa principalis erat propagationis stirpis IKSHVÁKUIDARUM.

2. Propter corporis maciem non omnia ornamenta gestans, facie *rodhræ* arboris instar pallida, apparuit illa veluti nox, mane appropinquante, pallido lunæ splendore, quando stellæ numerari possunt.

3. Terræ dominus faciem ejus, terra odorifera fragrantem, clam osculans, haud satiabatur, sicut elephantus, qui sub æstatis finem in sylva ampla paludem lambit, nubium guttis irrigatam.

4. " Ut INDRAS cœlum, sic illius filius, cujus currus in plagarum finibus requiescet, terram dominabitur." Ideo illa, posthabitis ceteris gustibus, primo ad appetentiam, hujusmodi spei respondentem, applicuit animum.

5. " Præ pudore non ullum optatum indicat mihi femina *Magadhensis;* " quasnam res desiderat?" Ita *Kosalæ* septentrionalis rex officiosus quavis hora interrogabat uxoris carissimæ amicas.

6. Quodcunque desiderabat illa, cum graviditatis dolores subiisset, id sibi oblatum videbat: non enim ullum illius desiderium, vel in tergemino cœlo, regi, arcu intenso prædito, non impetrandum erat.

7. Ordine graviditatis dolores transgressa illa membris crescentibus splendebat, sicut planta pulchris surculis instructa, postquam vetera folia deciderunt.

8. Diebus prætereuntibus, mammæ ipsius sororiantes nigrescentibus papillis superabant pulchritudinem duorum loti florum pulchrorum, apibus obsessorum.

9. Rex uxorem suam gravidam intuebatur, sicut terram, divitiis repletam, sicut *samim* arborem, in qua ignis latet, sicut *Sarasvatim* fluvium, cujus aqua sub terra fluit.

10. Peregit ille sapiens justo ordine cærimoniam post conceptionem et reliquas, cum magnificentia quæ congrua erat tum amori ejus erga uxorem, tum animi altitudini, atque divitiis quas e regionibus extremis accumulaverat.

11. Quotiescunque rex domum reverteretur, lætus conspexit uxorem, ob uteri, a summorum deorum particulis inhabitati onus cum difficultate e sella surgentem, manus ægre jungentem, oculisque vacillantem.

12. Fœtus sustentatione curata a medicis, infantium curæ peritis atque benevolis, maritus lætus tempore justo conspexit uxorem amatam, jam partum edituram, sicut cœlum nubibus obductum, fruges gignere paratum.

13. Tum regina, Sachi similis, suo tempore filium peperit, cujus bona fortuna portendebatur quinque planetis, in alto cœlo micantibus, neque solem versus euntibus,—sicut potestas regia, quæ triplicem habet originem, prosperitatem gignit æternam.

14. Plagæ cœlestes gaudebant, venti jucundi spirabant, ignis, cum flamma dextrorsum flexa, sponte sacrificium cepit, omnia illo momento felicitatem portendebant: nam talium hominum ortus universo mundo saluti est.

15. Infantis nobilis splendore innato, circum gynæcei lectum diffuso, subito lucernæ nocturnæ, lumine privatæ, quasi pictæ apparebant.

16. Gynæcei famulæ, quæ verbis nectareis nuntium de filio nato attulit, rex tres solum res recusandas esse duxit, umbellam, lunæ instar splendentem, atquè duo flabella.

17. Bibit rex pulchram filii faciem oculis, loti a vento securæ instar immotis, neque magna ejus lætitia sibimet ipsi imperare potuit, veluti maris aquarum moles, luna conspecta.

18. Omnibus cærimoniis natalitiis peractis a familiæ sacerdote, qui a sylva sacra advenerat, Dilípæ filius magis etiam splendebat, sicut gemma, e fodina effossa, magis splendet, postquam polita est.

19. Jucunde sonans instrumentorum solemnium clangor, cum lætis pulchrarum virginum saltationibus, non solum in ædibus reginæ *Magadhensis* mariti, sed in ipsa cœlicolarum habitatione resonabat.

20. Defensor ille neminem vinctum tenebat, quem præ lætitia ob filium natum liberare potuisset; ipse solummodo liberatus est eo vinculo, quod debitum erga Manes appellatur.

21. "Ad finem *Vedarum* usque ibit filius meus, atque in prœlio usque ad "finem hostium!" Ita cogitans rex, significationum gnarus, filium suum RAGHUEM appellavit, radicis *eundi* significationem respiciens.

22. Cepit ille in diem pulchrorum membrorum incrementum, cura patris, omni felicitate præditi; sicut recens luna, solis radiis in ejus orbe progredientibus.

23. Sicut UMA atque SIVAS e KÁRTIKEYA, sicut SACHIS atque INDRAS e JAYANTA, sic rex atque uxor ejus *Magadhensis* ex hoc filio gaudium ceperunt, similes e simili.

24. Ut *rathángarum* avium, sic eorum amor mutuus, animos conjungens, quamquam ab unico eorum filio divisus, tamen mutuo augebatur.

25. Puer, cum vocem a nutrice primo dictam pronuntiaret, ejusdemque manibus sustentatus incederet, atque salutare edoctus corpus inclinaret, patris gaudium auxit.

26. Rex, gremio excipiens eum, qui voluptate, e corporis contactu orta, nectare quasi cutem conspersit, oculos in angulis comprimens, tandem aliquando filium tangendi dulcedinem expertus est.

27. Putavitque ille, fines haud transgrediens, hoc filio nobili stirpem suam stabilitam, sicut BRAHMAN, hominum dominus, creationem suam per VISHNUEM, utpote eam suimet ipsius partem, quæ in prima qualitate versatur.

28. Simulac ille tonsuram subierat, una cum ministrorum filiis amicis, qui jam comam prolixam alebant, per aptam elementorum cognitionem, veluti per fluvii os, exiit in mare verborum.

29. Tum illum, sacro filo rite cinctum, patri carum, præceptores docti instruxerunt; neque opera eorum in hoc puero inanis fuit: nam quævis cura, in rem idoneam collata, prospere cedit.

30. Nobili intellectu præditus, omnium intellectus virtutum ope deinceps trajecit quatuor scientias, quatuor oceanis similes; veluti sol, plagarum dominus, plagas transcurrit equis, ventum velocitate superantibus

31. Sacra capreæ pelle indutus, patris arcu incantato instruebatur; neque solum in orbe terrarum pater ejus unicus erat rex, sed ille etiam unicus arcipotens.

32. Ut vitulus, tauri ætatem attingens, ut elephanti pullus, ad elephanti adulti statum accedens, sic Raghus, ordine e pueritia adolescentiam ingressus, alebat corpus firmitate sua pulchrum.

33. Deinde, statim post solemnem crinium tonsuram, pater ejus matrimonii cærimoniam peregit; atque principum filiæ, illum maritum optimum adeptæ, splendebant sicut Dakshæ filiæ, tenebrarum fugatori nuptæ.

34. Juvenis Raghus, brachiis longis, robustus, pectore januæ simili, et lata cervice præditus, corporis præstantia patrem superabat, sed modestia sua illo inferior videbatur.

35. Atque tum rex, qui gravissimum imperii onus, per longum tempus ab ipso gestatum, sublevare voluit, filiumque et indole et institutione modestum vidit, juvenem imperii socium nominavit.

36. Felicitatis dea, virtutum amans, priorem suam in rege sedem relinquens, partim in eum, quasi in domicilium regis juvenis nomine notatum, ingressa est, velut a loto adulta in lotum nuper ortam.

37. Ut ignis vento, auriga suo, ut sol nubium discessu, elephantusque temporum fissione, sic rex filio suo insuperabilis evasit.

38. Hoc arcitenente, una cum ordinis regii juvenibus, equis sacris custodiendis præfecto, rex, Indræ similis, centum sacrificia, uno deficiente, peregit sine impedimento.

39. Tum vero Indras, corpore occultato, coram custodibus illis arcitenentibus, abripuit equum, sacrificii caussa a sacrifico solute emissum.

40. Juvenum caterva, extemplo præ animi dejectione inops consilii, attonita stetit, cum Nandinis, Vasishthæ vacca, cujus præstantiam audiverant, sponte accedens conspiceretur.

41. Dilípæ filius, honoratus a bonis, postquam oculos suos puro liquore, e membris illius manante, inunxerat, res sensibus occultas etiam videndi copiam accepit.

42. Viditque ille, ab hominum deo oriundus, orientem versus deum mon-

tium latera abscindere solitum, qui equum, habenis ad currum alligatum, abduxit, auriga iterum iterumque festinationem ejus coërcente.

43. Quem cum e centum ejus oculis, haud nictantibus, atque ex equis viridibus INDRAM esse cognovisset, RAGHUS eum allocutus est, quasi reverti cogens eum voce sua sonante, cœlum feriente:

44. "Tu, deorum princeps, ab hominibus gnaris primus semper appel-
"laris eorum, qui sacrificiorum portionibus fruuntur: cur igitur tu patris
"mei, continuis sacrificiis intenti, cærimoniam sacram irritam facere mo-
"liris?

45. "Nonne a te, mundi tergemini domino, oculis cœlestibus prædito,
"sacrificiorum inimici semper cohibendi sunt? Quodsi tu ipse pie agentium
"opera conturbas, lex sacra subversa est.

46. "Quare, INDRA, huncce equum, præcipuam magni sacrificii partem,
"dimittere velis: nam viri eximii, qui aliis viam puram indicant, ipsi
"semitam turpem haud ingrediuntur."

47. Cœlicolarum princeps, cum sermonem audacem, a RAGHUE prolatum, audisset, attonitus currum retro flexit, atque responsum edere aggressus est:

48. "Quæ dixisti, juvenis regie, ea ita sunt: attamen iis, qui gloria
"gaudent, hæc defendenda est ab inimico. Jam vero pater tuus, totam
"meam gloriam, mundos collustrantem, sacrificio superare molitur.

49. "Sicut enim solus VISHNUS tanquam spiritus summus celebratur,
"atque SIVAS trioculus solus magnus dominus appellatur, neque alius
"quisquam; ita me solum centum sacrificiorum perfectorem nominant
"vates, neque in quemquam alium cadunt hæ nostræ appellationes.

50. "Quare hicce patris tui equus abreptus est a me, KAPILAM imitante.
"Mitte laborem, neque pedem pone in SAGARÆ filiorum vestigio!"

51. Tum equi custos impavidus, subridens, INDRAM rursus allocutus est:
"Arripe telum, si hæc tibi stat sententia; non enim, nisi RAGHUE devicto,
"inceptum tuum peregeris!"

52. Ita locutus, INDRAM suspiciens, arcumque sagitta instructurus, adstitit, corporis pulchritudine, hoc statu imprimis conspicua, ipsius SIVÆ æmulus.

53. Raghuis sagitta aurea in corde vulneratus montium percussor, ira incensus, sagittam haud vanam adaptavit arcui suo, qui per temporis momentum tanquam nubium recentium catervæ signum apparuit.

54. Hæc sagitta, penetrans in Dilípæ filii latum pectus, horrendorum *Asurorum* sanguini adsueta, avide quasi bibit sanguinem humanum, antea non gustatum.

55. Juvenis quoque Kártikeyam viribus æquans, in Indræ brachium, cujus digiti elephantum divinum feriendo occalluerant, atque in quo pigmentorum, Sachis frontem ornantium, vestigium relictum erat, sagittam defodit, nomine suo notatam.

56. Alteraque sagitta, pavonum pennis instructa, magnum Indræ vexillum fulmineum discidit; vehementerque ei iratus est ille, ac si immortalium felicitatis deæ comam violenter revulsisset.

57. Inter ambos illos, victoriæ cupidos, prœlium versabatur confusum, sagittis sursum deorsumque volitantibus, serpentum alatorum instar horrendis adspectu, adstantibus diis atque militibus.

58. Perpetuo dimissarum sagittarum imbribus Indras illum, intolerando robore inhabitatum, occidere non potuit, sicut nubes fulmen, quod ex ipsa provenit, aqua sua exstinguere non valet.

59. Tum Raghus sagitta, acie lunata instructa, dissecuit Indræ arcus nervum, qui in ejus brachio, flavo *santali* ligno tincto, oceani agitati instar alte insonuit.

60. Ille, aucto furore, ad necem hostis sui prævalentis, arcu abjecto arripuit telum, tremulo splendoris orbe cinctum, quo montium alas discindere solet.

61. Quo Raghus vehementer in pectore percussus, humi concidit, una cum militum lacrymis, sed post temporis momentum, dolore abjecto, exsurrexit, una cum lætis militum clamoribus.

62. Cum nihilominus ille diu perseverasset in certamine, quod telorum usu acerrimum erat, Vritræ occisor eximio ejus robore gavisus est: virtutes enim ubique pedem ponunt.

63. " Telum meum, quod ob duritiem suam ne a montibus quidem repel-
" litur, a nemine præter te perferri potuit: scito me contentum esse, atque

" præter equum quodvis donum tibi expete!" Ita INDRAS eum allocutus est.

64. Tum regis filius, reponens sagittam, e pharetra nondum prorsus exproptam, inaurati calami radiis digitos ejus collustrantem, dulci sermone deorum dominum allocutus est:

65. " Si equum haud dimittendum putas, domine, pater meus, continuis
" sacrificiis intentus, quoniam sacrum rite peractum est, integræ cærimoniæ
" fructus particeps fiat:

66. " Atque ita tu curare velis, deorum domine, ut hominum moderator,
" ad quem, utpote SIVÆ trioculi partem, quando concionem ingressus est,
" nemo facile aditum obtinuerit, hujus eventus per nuntium tuum certior
" fiat."

67. INDRAS se facturum promisit quod RAGHUS optaverat, abiitque sicut advenerat: SUDAKSHINÆque filius etiam, haud valde animo exsultans, rediit ad curiam regiam.

68. Salutavit eum civium dominus, jam antea per INDRÆ nuntium certior factus, manibus, præ gaudio tremulis, permulcens corpus ejus, fulminis ictibus notatum.

69. Ita terræ dominus, celebrandum imperium tenens, sub vitæ finem in cœlum ascendere cupiens, nonaginta novem sacrificiis magnis peractis, continuam quasi scalam struxit.

70. Deinde vero, mente a sensibus revocata, postquam summum imperium cum umbella alba filio juveni rite tradidisset, una cum uxore sua regia se recepit inter opacas anachoretarum sylvæ arbores: hoc enim, juventute transacta, IKSHVÁKUIDARUM familiæ votum est.

CAPUT IV.

RAGHUS PLAGAS EXPUGNAT.

1. Raghus, regnum a patre adeptus, valde splendebat, sicut ignis, sub diei finem splendorem a sole depositum recipiens.

2. Quem cum reges, post Dilípam, in regno stabilitum esse comperissent, ignis in cordibus eorum, qui antea fumo involutus fuerat, flammis quasi erupit.

3. Cives, prole gaudentes, illum nuper ad dignitatem regiam evectum videntes oculis erectis, gaudebant ac si Indræ vexillum sublatum conspicerent.

4. Paternum regis solium, totumque inimicorum regnum, utrumque simul ab illo, elephanti instar incedente, occupatum est.

5. Lakshmis, quamquam ipsa invisibilis, illum, qui ad imperium consecratus fuit, texit umbella, ex loti foliis facta, quæ sub pulchritudinis ejus splendore latuit.

6. Sarasvatis, sub panegyristarum forma nonnunquam appropinquans, laudandum illum laudibus idoneis extulit.

7. Tellus, quamquam inde a Manue reges honorandi gaudium ex ea perceperant, tamen sub Raghue fuit, ac si nemini antea nupta fuisset.

8. Ille enim, quia juste castigabat, cujusvis hominis animum cepit, veluti Auster, neque nimis frigidus, neque nimis fervidus.

9. Quia virtutibus superior erat, ab illo patris desiderium in civibus diminuebatur, sicut *sahakâræ* fructibus diminuitur florum desiderium.

10. Viri morum periti in hoc novo rege honestum atque turpe illustrabant; prius quidem argumentum in eo erat, non vero alterum.

11. Quinque elementorum etiam qualitates præstantia augebantur; sub novo illo terræ domino omnia nova quasi erant.

12. Sicut luna oblectando, sicut sol ardendo, sic ille rex cives conciliando nominis sui significationem comprobavit.

13. Quamquam oblongi ejus oculi usque ad aures porrigebantur, præcipua tamen videndi facultate præditus erat per libros, qui vel minimas res gerendas indicant.

14. Tum venit ad eum, qui imperio accepto confirmato firmus stetit, alteræ dignitati regiæ similis autumnus, lotis ornatus.

15. Intolerandus Raghuis solisque æstus, cujus via relicta erat a nubibus, pluvia effusa levibus, eodem tempore plagas permeavit.

16. Indras reposuit arcum pluvium, Raghus arcum victorem arripuit: uterque enim, ad hominum res peragendas, vicissim arcus suos intenderunt.

17. Anni tempestas, lotum pro umbella sumens, atque florentia gramina pro flabellis, illum æmulabatur, non vero ejus pulchritudinem attigit.

18. Eo tempore omnium hominum, oculis præditorum, amor æque fervidus erat in illum, cujus vultus benevolentia nitebat, atque in lunam, clare fulgentem.

19. Gloriæ illius evolutiones dispersæ quasi erant per anserum catervas, per stellas, atque per lacus lotis abundantes.

20. Mulieres, fruges custodientes, considentes in sacchariferæ arundinis umbra, canebant servatoris illius laudem, e virtutibus ejus ortam, cujus enarrationem inde ab ejus pueritia incipiebant.

21. Serenum evasit mare post ortum Agastyæ fortissimi, e testa nati: post Raghuis ortum, cladem timens, contremuit hostium animus.

22. Tauri gibberi, furore acti, fluviorum ripas suffodientes, imitabantur robur ejus lepide ludens.

23. Ejus elephanti, odorantes *saptaparnarum* flores, elephantorum liquoris odorem spargentes, quasi invidia moti septemplicem liquorem exsudabant.

24. Autumnus, fluvios pervios faciens, viarumque lutum exsiccans, ad expeditionem eum incitavit, antequam vires ejus paratæ essent.

25. In sacrificio, apud equorum lustrationem instituto, ignis rite accensus flamma sua dextrorsum flexa, quasi manu porrecta obtulit ei victoriam.

26. Urbe atque locis contiguis munitis, omnibus rebus a tergo bene instructis, bona fortuna sequente, RAGHUS cum exercitu senario, plagas vincere cupiens, profectus est.

27. Consperserunt eum civium matronæ farre, veluti oceani lactei undæ BRAHMANEM guttis, *Mandaræ* montis ope suscitatis.

28. Ille, INDRÆ similis, primo orientem versus processit, hostibus minans quasi vexillis vento agitatis.

29. Pulvere curribus excitato, elephantisque nubibus similibus, terræ solo cœlum æquavit, cœloque terræ solum.

30. Splendor in fronte incessit, tum clangor, deinde pulvis, denique currus et reliqua: ex his, quasi quatuor agminibus, exercitus ejus compositus erat.

31. Per potentiam suam deserta sicca aqua redundare fecit, fluvios altos faciles transgressu, saltusque illustres reddidit.

32. Magnum exercitum versus mare orientale ducens, apparebat ille veluti BHAGÍRATHAS, ducens *Gangam*, de SIVÆ vertice delapsam.

33. Via ejus conspicua erat regibus, fructus suos relinquere coactis, evulsis, atque sæpe fractis, ut arboribus elephanti via.

34. Ita omnes regiones orientales superans, victor ille pervenit ad magni oceani litus, palmarum sylvis nigrum.

35. *Suhmi* ab eo, velut a fluminis rapiditate, inflexibiles evellente, vitam servarunt, calamos imitantes.

36. *Bangis*, qui navibus suis confidebant, violenter devictis, dux ille tropæa constituit in *Gangæ* insulis.

37. Illi, ad pedum plantas usque inflexi, oryzæ instar evulsi atque restituti, fructibus eum donarunt.

38. *Kapisa* trajecta a militibus, per elephantos, pontis instar colligatos, *Utkalensibus* viam monstrantibus, *Kalingam* versus profectus est.

39. Æstum suum acerrimum *Mahendræ* montis vertici impressit, sicut rector uncum capiti elephanti contumacis.

40. Armis adortus est eum *Kalingæ* rex, elephantis valens, sicut mons, lapidibus pluens, INDRAM, qui alas ejus findere aggreditur.

41. RAGHUS ibi sagittarum imbrem passus, quasi prospere ablutus, victoriæ fortuna potitus est.

42. Ibi milites, arecæ foliis potandi locum adornantes, biberunt vinum, e *nálikeris* factum, hostiumque gloriam.

43. Rex ille, solius justitiæ caussa vincere cupiens, a *Mahendræ* domino, quem ceperat atque rursus dimiserat, bonam fortunam sumpsit, non vero terram.

44. Tum per litus, frugiferis Arecæ palmis coronatum, profectus est ad plagam, ab AGASTYA occupatam, victoriam non desiderans.

45. Rex militum suorum oblectationibus, quæ elephantorum liquoris odorem spargebant, *Káverim* Oceano suspectam quasi reddidit.

46. Ab illius, victoriæ caussa procedentis, militibus occupata est planities ad pedem *Malayæ* montis, in cujus piperis arboribus columbæ circumvolabant.

47. Fructuum pulvis, evolans e cardamomi arboribus, quos equi commoverant, consedit in elephantorum ebriorum temporibus, simili odore præditis.

48. Quamquam in ipsis serpentum vestigiis, *santali* arbores cingentibus, alligata, haud decidit catena elephantorum, qui vel pedum vincula frangere valuissent.

49. In regione australi vel solis ardor hebetatur; ibi vero *Panduensium* reges RAGHUIS ardorem non tulerunt.

50. Illi procumbentes dederunt RAGHUI, quasi gloriam suam, optimas margaritas collectas ex oceano, ubi *Támraparnis* in eum sese effundit.

51. Postquam ille in litore pro libidine sese delectasset *Malaya* et *Dardura* montibus, *santali* arboribus tectis, quasi plagæ illius mammis:

52. Intoleranda vi præditus trajecit *Sahyam* montem, a quo oceanus longe recessit, quasi terræ clunes, veste decidua nudatas.

53. Per ejus milites, qui in debellationem populorum occidentalium intenti procedebant, oceanus, etsi RÁMÆ armis repulsus, quasi cum *Sahya* cohæsit.

54. In cincinnis feminarum *Keralensium*, quæ præ timore ornamenta abjecerant, pulvis, ab exercitu excitatus, *santali* pulveris vice fungebatur.

55. *Ketakarum* arborum pulvis, a *Muralæ* fluvii ventis excitatus, ejus militibus sine labore loricarum odoramentum evasit.

56. *Arecæ* arborum, vento commotarum, sonus superabatur a loricis in equorum incedentium corpore tinnientibus.

57. Apes, relictis *punnágis* arboribus, considebant in elephantorum, ad *kharjúrium* truncos ligatorum, temporibus, liquore exstillante odoratis.

58. Oceanus RÁMÆ petenti locum præbuerat, RAGHUI vero sub specie regionum occidentalium regis tributum pependit.

59. Ibi *Trikútam* montem, qui manifesta tulit ejus potentiæ signa, ebriorum elephantorum dentibus incisa, altam quasi victoriæ columnam fecit.

60. Tum itinere terrestri ad *Párasíkos* vincendos progressus est, veluti vir castus hostes, quos sensus appellant, veri cognitione vincere studet.

61. Ebrietatem, in feminarum *Yavanensium* vultibus vino excitatam, ille non tulit, sicut intempestiva nubium caterva recentem lotorum splendorem.

62. Erat illi prœlium confusum cum populis occidentalibus, qui equis valebant, in pulvere ubi non nisi arcus cornei sonitu adversarius cognoscebatur.

63. Eorum capitibus barbatis, sagittarum ope abscissis, terram texit, quasi mellis acervis, quibus apes adhærerent.

64. Superstites galeis abjectis veniam ab eo impetrabant: nam magnanimorum ira submissione lenitur.

65. Milites ejus victoriæ defatigationem mitigabant vino in locis vitibus circumdatis, pulcherrimisque pellibus tectis.

66. Tum RAGHUS progressus est versus KUVERÆ plagam, sagittis suis populos septentrionales sublaturus, veluti sol radiis suis aquas.

67. Illius equi, postquam otio in *Sindhuis* ripa itineris lassitudinem levassent, humeros quatiebant, quibus croci florum fila adhærebant.

68. Ibi *Húnarum* mulierum genis pallorem induxerunt RAGHUIS facta, quæ fortitudinem ejus in maritis earum jam antea manifestaverant.

69. *Kámbojenses*, prœlio ejus impetum sustinere non valentes, flexi sunt, æque ac *akshodhæ* arbores, elephantorum funibus cinctæ.

70. Illi ingentes divitiarum acervos cum equis nobilibus abundanter tamquam dona ad *Kosalæ* dominum attulerunt, superbiam suam reprimentes.

71. Tum ille, equis potens, ascendit montem, DURGÆ parentem, excitato metallorum pulvere altiorem quasi reddens ejus apicem.

72. Narravit militibus, leones in cavernis cubantes, pari robore præditos, vel exercitus strepitu audito, sine ullo timore capite retro verso circumspicere.

73. Adflabant eum in itinere venti, in *bhúrjis* arboribus strepentes, in arundine susurrantes atque *Gangæ* guttas apportantes.

74. Requiescebant milites in umbris *nameruum* arborum, considentes in saxis quorum superficies odorata erat moscho hinnuleorum, qui ibi consederant.

75. Herbæ, quæ in elephantorum, ad *saralas* arbores alligatorum vinculis tremulo splendore lucebant, duci illi noctu pro lucernis sine oleo erant.

76. *Devadarues* arbores in stationibus ab illo relictis, cortice funibus fisso, *Kirátis* elephantorum magnitudinem narrabant.

77. Ibi RAGHUI cum catervis montanis prœlium erat acerbum, in quo sagittarum, hastarum, lapidumque concussu ignis eliciebatur.

78. Postquam sagittis suis *Utsavasanketenses* festis desistere coegerat, *Kinnaros* brachiorum suorum victoriæ laudes canere docuit.

79. His populis dona afferentibus, montis medullam cognovit rex, ut mons regis medullam.

80. RAGHUS cum ibi inconcussam gloriæ suæ copiam deposuisset, montis a RÁVANA sublevati pudorem excitans descendit.

81. Illo *Lauhityam* transgresso, *Prágjyotishensium* dominus contremuit, una cum agallochi arboribus, quæ elephantis alligandis postium vice fungebantur.

82. Non tulit rex ille pulverem ab illius curru excitatum, qui solem involvit, atque tempestatem sine pluvia effecit; nedum illius vexillum.

83. *Kámarúpensium* dominus illum, fortitudine sua ipso INDRA superiorem, donavit elephantis, quorum tempora fissa erant, et quorum ope ipse alios reges superaverat.

84. *Kámarúpensium* rex illius pedum umbram, quasi sellulæ aureæ deam tutelarem, gemmis, quasi floribus oblatis, veneratus est.

85. Ita cum victor ille plagas devicisset, rediit, pulverem a curru excitatum in regum diademata, umbellis destituta, cadere sinens.

86. Instituit ille sacrificium *Visvajit* appellatum, in quo omnes suas opes sacerdotibus dispertiit: nam boni, nubium instar, non accipiunt nisi ut largiantur.

87. Sub sacrificii finem RAGHUS cum ministris suis, postquam cladis dolorem magnis honoribus sublevasset, *Kshatriyos,* quorum uxores ob diuturnam separationem desiderio languebant, dimisit ut in urbes suas reverterentur.

88. Illi regis pedes, lineis suis vexillum, fulmen atque umbellam referentes, nec nisi ipsius benevolentia attingendos, cum discessuri sese prosternerent, per mel et pulverem e capitum coronis decidentia in digitis flavos reddiderunt.

CAPUT V.

AJAS AD MARITI ELECTIONEM PROFECTUS.

1. Ad terræ dominum illum, qui in sacrificio *Visvajit* appellato omnes suas divitias distribuerat, advenit Kautsas, Varatantuis discipulus, scientiam adeptus, magistri sui præmium quærens.

2. Ille, qui vasibus aureis destitutus in vase terreno sacrificium deposuerat, inæstimabili indole præditus, hospitalis, gloria illustris, obviam ivit hospiti illi, *Vedarum* cognitione splendenti.

3. Hominum dominus, præcepta noscens, primus eorum qui honore abundant, officiorum gnarus, illum castigationibus divitem rite honoravit, atque sedentem junctis manibus sic allocutus est.

4. " O tu, cujus intellectus *kusæ* instar acutus est! num bene valet magi-" ster tuus, dux vatum consilia dantium, a quo tu scientiam integram " adeptus es, ut mundus animam a sole?

5. " Num castigatio triplex, quam magnus ille vates corpore, voce et " spiritu semper exercet, ipsius Indræ firmitatem concutiens, ullis impedi-" mentis interrumpitur?

6. " Num eremi arboribus, fatigationem mitigantibus, canalium ductione " alioque cultu filiarum instar curari solitis, ulla calamitas a procellis vel " aliud quidquam infortunium accidit?

7. " Num incolumis est cervarum proles, cui in ipso eremitarum gremio " umbilici nervus decidit, quæ ab eremitis non turbabatur, etiamsi in *kusæ* " gramine, cærimoniarum caussa collecto, dulce recubuisset?

8. " Num placidæ sunt aquæ illæ consecratæ, quibus ablutio sacra pera-" gitur, unde patribus libationes suppeditantur, atque quarum ripæ fru-" menti collecti sextante sunt conspicuæ?

9. " Num victus sylvestris, oryza aliaque frumenta, quibus corpora vestra " sustentatis, cujus pars hospitibus justo tempore advenientibus destinata " est, comeditur ab hominibus rure adventantibus, qui non nisi palea vesci " merentur?

10. " An tu a magno illo vate benevolo, postquam prorsus te instruxit, " matrimonii veniam impetrasti? hoc enim tempus est ingrediendi ordinem " secundum, qui pro reliquis omnibus tibi satisfacere potest.

11. " Digno te aggresso animus meus, imperata facere cupiens, non " delectatus est. Tune magistro jubente, an tua sponte, ut me honorares e " sylva advenisti?"

12. Varatantuis discipulus, audito nobili hoc sermone Raghuis, cujus paupertatem jam e vase sacrificali suspicatus erat, de re sua impetranda leviter tantum sperans, sic eum allocutus est:

13. " Omnes nos salvos esse scito; unde, te domino, civibus calamitas " exstiterit? Quomodo, sole lucente, caligo hominum visum obscurare " potuerit?

14. " Est tibi, fauste, reverentia erga honorandos, familiam tuam decens, " qua ipsis majoribus tuis antecellis. Ego vero ne tempore inopportuno " supplex ad te venerim vereor.

15. " Tu, divitiis tuis in loco idoneo depositis, solo corpore exsistens, " appares veluti oryza, cujus fructu a sylvicolis decerpto, culmus tantum " superest.

16. " Apte tu, unicus hominum regnator, inopiam tuam, ex sacrificio " ortam, ostendisti: nam lunæ, sensim sensimque a diis consumptæ, orbis " decrementum magis est honorificum quam ejusdem incrementum.

17. " Interim ego, quoniam nullum mihi aliud negotium est, magistri " mei optatum ab alio quodam impetrare enitar. Bene vale! Nubem " autumnalem, quæ aquæ molem effudit, ne *chátakas* quidem rogat."

18. Magni vatis discipulum, his dictis jam abiturum, rex retinens sic interrogavit: " Quidnam, gnare, quantumve magistro tuo a te dandum " est?"

19. Tum illi, qui rite sacrificium instruxerat, et fastu superbiaque liber erat, tribuum ordinumque domino discipulus gnarus hæc narravit:

20. "Cum integram scientiam adeptus essem, magnus vates a me ut "institutionis pretium peteret rogatus est. Atque ille primo venerationem "meam, quam per longum tempus sine ullo lapsu ei ostenderam, præmii "loco numeravit.

21. "Tum vero magister, precum mearum pertinacia irritatus, neque opum "mearum tenuitatem respiciens: 'Pro scientiæ pretio,' inquit, 'tu quater- "'decies centies centena millia argenti affer.'

22. "Equidem e vase, quo in cærimoniis sacris usus es, nil nisi regis "nomen tibi relictum esse colligens, nunc ob institutionis pretii magnitudi- "nem molestiam tibi afferre non audeo."

23. Unicus mundi dominus, qui sensibus a peccato revocatis vixit, lunam pulchritudine æquans, ita certior factus ab insigni illo *Vedarum* perito, sic respondit:

24. "Absit ut novum hoc mihi nascatur opprobrium, *Vedarum* peritum, "pro magistro suo argentum petentem, desiderio suo haud impetrato, "RAGHUE relicto abiisse ad alium virum munificum.

25. "Tu in optima mea honorataque ignium habitatione quasi ignis "quartus commorans duos tresve dies expectare velis, donec ego rem tuam "peragere conabor."

26. "Faciam!" Ita *Bráhmanus* ille lætus haud vanum ejus sermonem accepit, atque RAGHUS, terram opibus repletam intuens, argentum KUVERÆ eripere optavit.

27. Incantamenta, quibus VASISHTHAS eum ad imperium consecraverat, tantam RAGHUI tribuerant potentiam, ut, veluti INDRÆ nubis volatum, sic illius currus motum neque oceanus, neque aer, neque montes impedirent.

28. Tum RAGHUS pius, intelligens, vesperi, *Kailásæ* dominum, quem vicinum esse recordabatur, vi sua vincere cupiens, dormivit in curru, in quo arma sua deposuerat.

29. Mane illum abire paratum viri ærario præfecti, obstupefacti, auream pluviam in medio ærario de cœlo decidisse certiorem fecerunt.

30. Rex splendentem hunc auri cumulum, a KUVERA appropinquante acceptum, KAUTSÆ dedit integrum, veluti *Sumeruis* collem, fulmine avulsum.

31. Ambo etiam ab *Ayodhyæ* incolis propter indolem suam celebrabantur: petens, quia nihil appetiit ultra id quod magistro suo daturus erat; rex, quia plus dedit quam petens desideraverat.

32. Deinde KAUTSAS, magnus sapiens, lætus, jam rediturus, regem, qui divitias illas centum camelis atque mulis advehi jusserat, capite inclinato adstantem manu tangens, sic allocutus est:

33. "Quid mirum, quod terra omnia desideria explet civium domini, "qui legibus morem gerit? tua vero potestas cogitationem excedit, quippe "ab ipso cœlo optatum tuum impetraveris.

34. "Quodvis aliud beneficium tibi datum supervacuum foret, quia "omnigenæ felicitatis particeps es: quare filium adipiscere, virtutibus suis "tibi similem, sicut pater tuus te celebrandum accepit!"

35. Hoc beneficium cum regi dedisset, vir sanctus rediit ad magistrum suum: atque rex brevi tempore filium ab illo accepit, sicut animantes lucem a sole.

36. Nam uxor ejus regia filium peperit, KÁRTIKEYÆ similem, BRAHMANIS hora; quam ob rem pater filium suum BRAHMANIS nomine AJAM appellavit.

37. Erat ei eadem forma splendens, idem robur, atque eadem majestas innata: puer non diversus erat a patre, sicut lucerna non differt ab altera, qua accensa est.

38. Felicitas, cum adire vellet eum, qui scientias a magistris rite edoctus, atque juventute progerminante imprimis pulcher erat, parentis veniam petiit, sicut virgo prudens patris veniam petere solet.

39. Tunc a BHOJA, *Krathakaisikorum* rege, qui sororis INDUMATIS mariti electionem instituere volebat, atque AJAM juvenem accire optabat, nuntius aptus ad RAGHUEM missus est.

40. RAGHUS, conjunctionem cum rege illo egregiam putans, atque filium suum ea ætate esse videns, qua uxori ducendæ aptus esset, hunc cum exercitu misit ad opulentam *Vidarbhæ* regis urbem.

41. Paratæ erant in itinere filii regii habitationes, omnes res necessarias in tentoriis instructas habentes, et per incolarum munera ab habitationibus sylvestribus diversæ, atque ambulacris in hortis regiis similes.

42. Itinere finito exercitum defessum, cujus vexilla pulvere obducta erant, castra ponere jussit in *Narmadæ* ripa, in qua *naktamâlæ* arbores leniter commovebantur a ventis, per aquæ guttas refrigeratis.

43. Ibi elephantus ferus, temporum fissuris succo abluto puris, e fluvio emersit, descensu ejus in aquam jam antea indicato per apes superne volitantes.

44. Dentibus suis, qui, vel omni æris colore abluto, nigris lineis sursum ductis distincti erant atque saxis perstricti, prodidit, se in *Rikshavantis* ripis lusisse.

45. Proboscide sua, quam facile tum contraxit tum extendit, cum strepitu magnas undas dividens, apparuit ille, ripam petens, ac si clavos, ad quos alligatus esset, rumpere voluisset.

46. Monti similis, retia palmitum plantarum aquaticarum pectore trahens, ipse aliquanto post in ripam exsiluit, ante eum fluvii undæ, quarum moles aquosa ab illo ejaculabatur.

47. Cum hic unus elephantus ferus alios domitos conspiceret, denuo effulsit in temporum rimis pulcher succi imber, qui per aliquod tempus immergendo in aquam ablutus fuerat.

48. Magni exercitus elephanti, cum succum ejus intolerandum, qui odore acri *saptachhadæ* succum referens exstillabat, odorarentur, vehementissimos ducum labores frustrantes terga verterunt.

49. Ille extemplo perturbavit militum castra, relicta a jumentis quæ ruptis vinculis aufugerant, plena curruum fractis rotis eversorum, militumque perturbate mulieres defendere adnitentium.

50. Regis filius, sacri præcepti memor: "Ne elephantus ferus occiditor!" irruentem illum ut repelleret, sagitta in temporibus feriit, arcu non fortiter intenso.

51. Ille vix ictus, elephanti forma relicta, coram militibus attonitis induit pulcherrimum corpus, in aere pendens, tremulo splendoris orbe circumdatum.

52. Tum juvenem floribus, in arbore cœlesti natis, atque sua potestate allatis, conspergens, voce assumpta, fulgentem coronam circum pectus suum dentium splendore augens, sic locutus est:

53. "MATANGÆ exsecratione, propter superbiam meam contra me pro-
" nunciata, elephanti corpore indutus eram; nosce me PRIYAMVADAM,
" filium PRIYADARSANÆ, *Gandharvorum* domini.

54. " Magnus ille sapiens postea, cum supplex eum implorarem, ad cle-
" mentiam rediit: nam aqua non nisi ignis ardore adhibito fervida redditur;
" gelu vero est conditio ejus naturalis.

55. " 'Quando AJAS, in IKSHVÁKUIS familia natus, tempora tua sagitta
" 'percusserit, tum corporis tui splendorem recuperabis!' Ita vir pius me
" allocutus est.

56. " A te valido, cujus adspectum jam dudum desiderabam, hac exsecra-
" tione liberatus sum. Nisi mutuum tibi præstiterim officium, status mei
" recuperatio inanis erit.

57. " Accipe, amice, hunc arcum meum *Gandharvicum*, Stupefacientem
" appellatum, qui alio incantamento tenditur, alio relaxatur; quem qui
" tendit, ei nulla cædes ab hoste est timenda, sed victoriam tenebit in
" manu.

58. " Quod attinet ad me, mitte pudorem, quoniam, etsi me percutiens,
" statim misericordia motus eras; ideoque me obsecrantem nolis repulsæ
" acerbitate affligere."

59. " Esto!" Ita locutus AJAS, luna inter viros, pura *Narmadæ* aqua os eluens, erecto vultu, armorum peritus, ab illo, quem e vinculis liberaverat, arcus incantamentum accepit.

60. Ita cum ambo, fato ordinante, ex caussa improvisa in via amicitiam contraxissent, alter rediit in *Chaitrarathæ* regiones, alter profectus est in *Vidarbhos*, fausto imperio jucundos.

61. Ei, urbis agrum ingredienti, obviam ivit *Krathakaisikorum* rex, cui adventus illius maximum dederat gaudium, sicut oceanus undis tumescentibus obviam venit lunæ.

62. Atque postquam ille præcedens humiliter eum in urbem introduxisset, felicitate præditus sic ei operam dedit, ut populus ibi congressus *Vidarbha* regem advenam putaret, AJAM vero herum.

63. Occupavitque AJAS, RAGHUIS effigies, novas ædes amœnas, a BHOJÆ

præfectis humiliter indicatas, in quarum ara ante portam vasa sacra repleta collocata erant, sicut amor occupat eam ætatem, quæ pueritiam sequitur.

64. Ibi somnus, veluti amata, amantis desiderium cognoscere segnis, non nisi multa nocte appropinquavit oculis Ajæ, obtinere cupientis puellarum margaritam, ad cujus mariti electionem regum cœtus convenerat.

65. Illum, celebrato ingenio præditum, cujus humeros pingues aurium ornamenta attriverant, et cujus membrorum unguentum lecti stragulo detersum erat, mane cantorum filii, ipsi æquales, dulce canentes, voce sua e somno excitabant:

66. "Aufugit nox, cordatorum decus, linque lectum! Nonne bifariam a "creatore divisum est mundi onus? Cujus alteram partem pater tuus gestat "insomnis, alteram portandi officium tuum est.

67. "Luna etiam, qua Lakshmis, obliviscens desiderium tui, somno "oppressi, delectabatur, sicut mulier noctu a marito deserta, in cœli mar- "ginem vergens, amittit nitorem, ei similem, quo vultus tuus splendet.

68. "Quare oculis tuis jucunde apertis duæ statim res similitudinem "nanciscantur, oculus tuus, in quo pupula hilaris movetur, et loti flos, "in quo apis volitat.

69. "Ventus matutinus flaccidos arborum flores de pediculis aufert, "lotisque, per auroræ radios apertis, sese immiscet, ac si alienis virtutibus "sibi propriam reddere vellet odoris suavitatem, tui oris halitui innatam.

70. "Aqua frigida, quæ cecidit in arborum gemmas, intus rubidas, lucida "sicut clarus unio in margaritarum corona, splendet summam præstantiam "nacta, sicut in labiis tuis jocosus risus, dentium nitorem monstrans.

71. "Quoad sol, caloris plenus, non apparet, tenebræ statim aurora di- "spersæ sunt: dum tu, fortissime, in primo pugnantium ordine incedis, num "pater tuus ipse hostes destruit?

72. "Somno ab utroque latere decusso, stratum linquunt elephanti tui, "garrulas catenas trahentes: quorum dentes, calicibus similes, tenero "auroræ splendore collustrati, resplendent velut æris vena in saxo fisso.

73. "Equi illi *Vanáyuenses*, oculis loto similibus prædite, in longis tentoriis "religati, somno relicto, calido halitu maculant salis fossilis frusta, quæ "ante eos suspensa sunt.

74. "Florum fasciculi, tibi oblati, marcescentes relaxantur; perdunt "lucernæ tremulum radiorum orbem; atque psittacus iste tuus, cavea in- "clusus, dulci voce imitatur vocem nostram, tui expergefaciendi caussa "emissam."

75. Juvenis, ita a cantoribus canentibus subito e somno excitatus, lectum reliquit; veluti *Supratîkas,* deorum elephantus, expergefactus a cycnis regiis, læte dulceque canentibus, reliquit *Gangæ* insulam.

76. Atque tum ille, pulchris palpebris præditus, postquam ritus matutinos, libris sacris præscriptos, peragendos curaverat, a servis peritis vestibus idoneis ornatus, intravit cœtum regum, electionis caussa adstantium.

CAPUT VI.

MARITI ELECTIO DESCRIPTA.

1. CONSPEXIT ibi hominum regnatores, pulchris vestibus indutos, in soliis, quæ in pulvinis splendide ornatis collocata erant, sedentes, atque deorum, curribus cœlestibus vectorum, pulchritudinis æmulos.

2. Qui cum conspicerent AJAM, KÁMADEVÆ similem cui SIVAS, RATIS precibus cedens, corpus reddiderat, animus eorum spem INDUMATIS obtinendæ abjecit.

3. Juvenis ille per viam gradibus constructam in pulvinum a BHOJA indicatum ascendit, sicut leonis catulus per saxi scopulos in altum montis cacumen.

4. Postquam consederat in solio gemmis fulgente, atque stragulis eximii coloris tecto, pulchritudine sua potissimum comparandus erat KÁRTIKEYÆ, pavonis dorso insidenti.

5. In illo regum cœtu pulchritudo, eximio suo splendore vix intuenda, lucebat millifariam divisa, veluti fulgur in nubium ordinibus.

6. In medio eorum, qui splendidis vestibus ornati in pulcherrimis sellis sedebant, RAGHUIS filius splendore suo elucebat, sicut *Párijátas* arbor inter reliquas arbores cœlestes.

7. Omnes civium oculi, reliquis regibus neglectis, in illum convertebantur sicut apes, arboribus florentibus relictis, considunt in elephanto fero, cujus tempora liquore stillant.

8. Tum regum cœtu, e lunæ solisque familiis oriundo, a præconibus stemmatum peritis celebrato; fumo, qui ex aloe incensa undique adducebatur, ad vexilla ascendente;

9. Solemni instrumentorum clangore e conchis inflatis undique cœli spatia

personante, atque pavones, qui in sylva prope urbem habitabant, ad vehementissimas saltationes impellente;

10. Virgo conjugem electura, nuptialibus vestibus induta, sedens in curru quattuor rotis instructo, quem comitatu cinctum viri trahebant, ingressa est per viam regiam, quæ inter pulvinos relicta erat.

11. In hac puella, eximia inter res a Brahmane creatas, atque unico centum oculorum scopo, regum animi erant defixi, copora sola in sellis remanebant.

12. In regibus, quorum desiderium in illam conversum erat, variæ actiones, amorem indicantes, atque animi eorum affectionis nuntiæ eximiæ, conspiciebantur, ut in arboribus variæ ramorum pulchritudines.

13. Alius loti lusoriæ caulem manu amplexus, in gyrum eam vertebat, ita ut folia tremula apes advolantes leniter pulsarent, atque pulvis in calice in orbem volveretur.

14. Alius ludendo pulchram faciem oblique vertens, serta, quæ de humeris delapsa in armillæ, gemmis distinctæ, extremitate hærebant, solvens in locum suum reponebat.

15. Alius pulchris oculis leniter retro versis, pede suo, cujus digiti leviter inflexi erant, et qui unguibus huc illuc versis splendebat, scabellum aureum fricabat.

16. Alius brachio sinistro sellæ innitens, atque ideo humerum nimis extollens, dorso curvato serta sua dirumpens, colloquio cum amico intentus erat.

17. Alius juvenis subpallidum *ketakæ* folium, quod ad puellam alliciendam in aure sua suspenderat, discerpebat unguibus, puellarum clunes demulcere adsuetis.

18. Alius manu sua, cujus palma loti instar fulva erat, atque lineis vexillum repræsentantibus notata, ludens tesseras jaciebat, armillarum gemmearum splendore collustratas.

19. Alius alteram manum, inter cujus digitos gemmæ splendebant, admovebat diademati, quasi de loco suo delapso, quamvis bene illud compositum esset.

20. Tum Sunanda janitrix eloquens, regum factis stirpibusque auditis, puellam primo ad *Magadhæ* regem ducens, viri instar sic locuta est:

21. " Hic est rex in *Magadha* sedem habens, defensor eorum qui tutelam " ejus implorant, profundo ingenio, populi sui exhilaratione famam adeptus, " Parantapas appellatus, nomini suo respondens.

22. " Sint sane mille alii reges, hoc uno terra juste regi dicitur: nox, " licet astris, stellis atque planetis abundans, luna sola collustratur.

23. " Hic continuis sacrificiis peractis, perpetuo Indram invocando, per " longum tempus Sachis cincinnos, in pallidas genas dependentes, floribus " cœlestibus nudatos fecit.

24. " Si ab hoc eximio manum tuam accipi vis, *Pátaliputræ* mulierum, " ad palatii fenestras sedentium, oculis, urbem ingrediens, affer oblecta- " tionem."

25. Quæ cum illa dixisset, puella tenera, cujus *madhúkæ* florum corona, *dúrvæ* gramine distincta, paullulum deciderat, recta corporis inclinatione, nec quidquam dicens, illum repudiavit.

26. Tum illa, portæ custodiæ præfecta, filiam regiam ad alium regem adduxit, velut undæ linea, venti flatu orta, cycnum regium in *Mánasa* lacu fert ad aliam lotum.

27. Atque allocuta est illam: " Hic est *Angæ* rex, cujus formosa juventas " ab ipsis cœli puellis expetitur: ille, cujus elephanti domiti sunt per " viros, qui hujus artis præcepta conscripserunt, quamqam in terra vivens, " *Indraico* quasi regno fruitur.

28. " Ille hostium feminas lacrymas effundere cogens, quæ magnitudine " margaritas æquabant, pectora earum circumdedit margaritarum lineis, " quas sine filo iis injecit.

29. " Par illud dearum, Sris atque Sarasvatis, quæ natura sua in " diversis commorantur locis, in illo conjunctim habitant: tu, beata, pul- " chritudine tua ac voce suavi digna es, quæ earum tertia sis."

30. Sed puella, oculum ab *Angæ* rege avertens, matris amicam progredi jussit: non quin rex ille desiderandus fuisset, nec quin ipsa recte cernere valuisset; sed diversæ sunt hominum inclinationes.

31. Deinde portæ præfecta INDUMATI regem monstravit, hostibus intolerandum, imprimis conspicuum, veluti lunam recens ortam.

32. " Hic est *Avantis* dominus, longis brachiis, lato pectore, gracili ac " tereti corpore fulget veluti sol a VISVAKARMANE diligenter cote acutus " redditus.

33. " Pulvis in expeditionibus ejus, integra potestate præditi, ab equis " præcedentibus excitatus, splendorem, e gemmis in regum vicinorum ver- " ticibus promicantem, obscurum reddit.

34. " Hic utique, haud procul habitans a SIVA, lunam in vertice gestante, " in *Maháká́la* commorante, vel in obscuro mensis dimidio cum mulieribus " suis fruitur noctibus luna collustratis.

35. "Tu, cujus femora duobus *rambhæ* truncis similia sunt, animone " tuo desiderium est, cum hoc rege juvene ambulandi in nemoribus con- " tinuis, *Sipræ* undarum ventis commotis?"

36. Ut nelumbium in sole, sic puella tenerrima animum non fixit in illo, qui propinquos lumine suo collustrabat, ut sol nymphæas, et qui hostes vigore suo exsiccabat, ut sol paludes.

37. Deinde ante *Anúpæ* regem illam collocans, SUNANDA rursus allocuta est formosissimam illam Dei creaturam, interioris loti partis colore fulgentem, virtutibus eximiam, pulcherrimis dentibus præditam:

38. " KÁRTAVÍRYAS pius, qui in pugna mille brachiis gaudebat, et in " octodecim insulis tropæa erexit, sine æmulo regis nomine fruebatur.

39. " Arcu armatus in fronte apparens, instructor ille vel in animis homi- " num facta humilia suppressit, simulac sceleris cogitatio oriebatur.

40. " In cujus custodia *Lankæ* rex, cujus brachium arcum tendens im- " motum stetit, qui INDRAM devicerat, ex orum suorum serie ingemiscens, " habitavit, donec ille placatus erat.

41. " In ejus prosapia natus est hicce rex PRATÍPAS, *Vedarum* peritos " colens, per quem probrum illud, quod SRIS ob vitia, cum protectione " quam præbet connexa, incurrit, scilicet esse eam indole mobilem, ex- " stinctum est.

42. "Ei, ignem in prœlio comitem adepto, acuta RÁMÆ securis acies, "*Kshatriyorum* exstinctrix, non acutior visa est quam loti folium.

43. "In ill , longis brachiis præditi, gremio LAKSHMIS evade, si "desiderium tibi est, per palatii fenestras conspiciendi *Revam*, undarum "lineis jucundam, atque *Máhishmatis* vallo q asi cingulo circumdatam."

44. Sed rex ille, jucundissimo adspectu, puellæ non placuit, veluti nymphæis luna, pleno orbe, quando autumnus nubium tegumentum dispulit.

45. Tum feminarum conclavis janitrix, SUSHENAM ostendens, *Súrasenæ* principem, vel in altero mundo laudibus elatum, utramque stirpem suam, moribus puram, illustrantem, sic allocuta est puellam:

46. "Hic rex sacrificus a *Nípa* descendit; illum ingressæ virtutes, "veluti animalia tranquillum Sancti eremum ingressa, innatam mutuam "discordiam exuunt.

47. "In illius ædibus commoratur ipsius suavitas, veluti lunæ pulchri-"tudo oculis blandiens: sed in hostium habitationes, quarum tecta grami-"nibus sunt vestita, irrumpit robur ejus invictum.

48. "Is quando cum mulieribus suis in aqua delectatur, *santali* un-"guento, de pectoribus illarum abluto, *Yamuna* usque ad *Mathuram* urbem "eodem splendet colore, quo ubi ejus aqua *Gangæ* undis sese immiscet.

49. "Gestans ille gemmam, pectus illius splendore obducentem, quam "*Káliyas* serpens, *Yamunam* accolens, GARUDÆ timore perculsus dimi-"serat, ipsum KRISHNAM, *Kaustubha* gemma ornatum, pudore afficit.

50. "Huncce juvenem in mariti locum accipiens, juventutis felicitate "fruere, pulchra, in *Vrindávana*, quæ ne *Chaitrarathæ* quidem cedit, "super florum strato, mollibus frondibus tecto.

51. "Atque sedens in montis planitie, bituminis odorem spargente, "atque aquæ guttis madida, pluviæ tempore specta pavonum in amœnis "*Govardhanæ* cavernis saltationes."

52. Illa umbilico prædita, aquæ vorticis instar pulchro, regem illum præteriit, alius uxor futura, ut fluvius, oceanum versus currens, præterlabitur montem in via obvium.

53. Deinde serva allocuta est puellam, facie sua plenæ lunæ similem,

quæ prope ANGADAM, *Kalingæ* regem, brachia armillis cinctum, hostium partes exstinguentem, substiterat.

54. "Hic est *Mahendræ* montis oceanique dominus, robore *Mahendram* "montem æquans, in cujus expeditionibus præcedit quasi mons ille sub "forma elephantorum bellicorum, liquorem e temporibus stillantium.

55. "Ille sagittariorum optimus, pulchris brachiis præditus, in utroque "brachio gerit lineam, arcus nervi ictibus ductam, quasi duas captivæ "hostium Felicitatis vias, lacrymis collyrio mixtis irrigatas.

56. "Quem in ædibus suis dormientem excitat e somno oceanus vicinus, "gravi sono suo tympanum, quo horæ indicantur, antecellens, undis per "ædium fenestras conspicuis.

57. "Cum illo ambula in oceani litore, palmarum susurro personito, "dum sudor tibi sedabitur ventis, qui ex aliis insulis caryophyllorum flores "advehunt."

58. *Vidarbhæ* regis soror minor, forma sua alliciens, quamquam ita per illam allecta, ab illo discessit, sicut LAKSHMIS, e longinquo per mores hominis adducta, discedit ab eo, cui fatum adversum est.

59. Deinde janitrix, accedens ad urbis a serpentibus appellatæ dominum, forma sua diis similem, BHOJÆ sororem, prius his verbis admonitam: "Huc vultum adverte, perdicis oculis prædita!" sic est allocuta:

60. "Hic *Pánduum* rex, humeros sertis pendulis ornatus, membra *san-* "*talo* flavo unctus, apparet veluti montium princeps, torrentibus stillans, "scopulis sole novo tinctis.

61. "Eum, qui in sacrificio post *Asvamedham* peracto corpus suum "laverat, AGASTYAS, magni *Vindhyæ* montis coercitor, qui oceanum ex- "haustum reliquerat, blande interrogavit, num bene ei verterit balneum.

62. "Insolens ille *Lankæ* rex olim, postquam cum hoc rege, qui telum "ægre obtinendum a SIVA impetraverat, *Janasthâni* devastationem timens, "pacem composuisset, ad INDRÆ cœlum expugnandum profectus est.

63. "Manu tua per hunc, e nobili stirpe ortum, rite accepta, tu, "terræ instar gravis, regionis meridionalis, oceano gemmis repleto cinctæ, "æmula evade.

64. "Continuo delectari velis in *Malayæ* montis campis, ubi *támbúlæ*

" brachiis suis *púgas* arbores amplectuntur, ubi *santali* arbores *elarum* " brachiis cinguntur, et *tamálarum* folia sparsa jacent.

65. " Hujus principis membra loti instar cærulea sunt, atque tenerum " tuum corpus *rochanæ* unguenti instar flavum; quare vobis, sicut " fulguri et nubi, sit conjunctio, ad utriusque pulchritudinem augen- " dam."

66. Sed consilium illius locum non invenit in animo *Vidarbhæ* regis sororis, sicut lunæ radii in nymphæa, quæ non nisi sole conspecto flores aperit.

67. Quemcunque regem puella maritum electura præteriit, sicut noctu trepidans facis flamma, is ædificii in via regia instar in caliginem recessit.

68. Puella adstante, RAGHUIS filius incertus erat: " eligetne me, an " non?" sed dexterum ejus brachium, ea parte qua armilla cinctum est tremens, dubium ejus dispulit.

69. Puella, postquam ad illum in toto corpore labis expertem pervenit, alios reges adire cessavit: etenim apum examen, floridam *sahakáram* aggressum, non amplius aliam arborem desiderat.

70. SUNANDA, INDUMATIM, lunæ instar splendentem, in illo animum fixisse videns, ordinis gnara, abundantem hunc sermonem edere aggressa est:

71. " Fuit ex IKSHVÁKUIS familia oriundus KAKUTSTHAS rex, virtutibus " suis insignis, regum excelsissimus; a quo *Kosalæ* septentrionalis prin- " cipes magnanimi nobile KAKUTSTHIDARUM nomen gerunt.

72. " Ille *Mahendram* montem, magno tauro similem, ascendens, in " prœlio SIVÆ velocitatem adeptus, sagittis suis *Asurorum* uxorum genas " unguento vacuas fecit.

73. " Idem sua armilla INDRÆ armillam, AIRÁVATÆ ictibus flaccidam, " tangens, dimidia parte solii ejusdem dei, vel formam suam principem " ingressi, potitus est.

74. " In ejus stirpe natus fuit DILÍPAS rex, stirpis suæ lux, magna

" gloria præditus, qui sacrificio nonagesimo nono peracto destitit, INDRÆ
" invidiæ leniendæ caussa.

75. " Illo terram moderante, ne ventus quidem turbabat feminarum ebriarum in media horti via somno sopitarum vestes, quis eas abripiendi caussa manum extendere ausus esset?

76. " Ejus filius, RAGHUS, locum patrium tenet, qui magnum sacrificium *Visvajit* peragens opes suas, e quattuor mundi regionibus collectas atque adauctas, usque ad vas terrenum effudit.

77. " Cujus gloria infinita, quæ montes ascendit, ad maris fundum pervenit, serpentum habitationem ingressa est, ipsumque cœlum attigit, quantitate definiri nequit.

78. " Ex illo juvenis iste AJAS natus est, velut e cœli domino JAYANTAS, qui, ut juvencus tauri instar, sic patris instar grave terræ onus portat.

79. " Eligas tu eum, qui stirpe, pulchritudine, recenti ætate, variisque virtutibus, inter quas modestia elucet, tibi congruus est: jungatur gemma cum auro!"

80. Tum SUNANDÆ voce cessante, filia regia, pudorem exuens, adspectu suo amore splendente, quasi corona solemni, juvenem accepit.

81. Præ modestia illa amorem suum in hunc juvenem effari non potuit, sed hic e tenero corpore puellæ cincinnatæ processit quasi sub pilorum horrentium specie.

82. Janitrix, cum amicam in hoc statu videret, subridens sic locuta est: " Veneranda, aliorsum eamus!" Sed puella indignata oculis obliquis eam adspexit.

83. Illa, cujus femora carpis similia erant, per ducis suæ manus sertum pulvere odorato flavum, veluti amorem suum corpore indutum, RAGHUIS filii collo justo loco injici fecit.

84. Hoc serto, felicibus floribus nexo, in latum pectus dependente redimitus, juvenis eximius *Vidarbhæ* regis sororem brachiorum vinculum collo suo injecisse putabat.

85. " Ecce KAUMUDIM cum luna nubibus vacua conjunctam! Ecce

"JAHNUIS filiam immersam in oceanum, ipsi congruum!" Hæc verba, regum auribus acerba, una voce exclamabant cives, lætantes conjunctione amborum, similibus virtutibus præditorum.

86. Erant ibi ab altera parte læti sponsi amici, ab altera tristis regum orbis; sicut primo mane in lacu nelumbia flores expandunt, dum nymphæarum sylva somno est sepulta.

CAPUT VII.

AJAS UXOREM DUCIT.

1. TUM BHOJAS, *Vidarbhæ* rex, sororem suam cum marito idoneo conjunctam, veluti DEVASENAM cum SKANDA, secum ducens, urbem ingredi paratus erat.

2. Reliqui principes etiam, planetarum matutinorum instar paullum splendentes, in exercituum suorum castra abierunt, propter desiderium suum de INDUMATI obtinenda frustratum in vultu et habitu iram exprimentes.

3. SACHIS scilicet propinquitatis potentia nemo ibi erat, qui mariti electionem turbasset; ideo etiam regum cœtus, quamquam KAKUTSTHIDÆ succensens, quietus mansit.

4. Sponsus cum uxore ingressus est viam regiam, undique recentibus donis stratam, portis INDRÆ arcus instar splendentibus ornatam, vexillorumque umbra a solis ardore defensam.

5. Tum urbis feminæ in ædibus, aureis fenestris instructis, illum videre cupientes, aliis operibus neglectis, hæc fere agebant:

6. Alia, subito ejus videndi caussa accurrens, crines, quorum corona vinculo soluto in aere volitabat, manu quidem tamdiu continuit, sed religare non cogitavit.

7. Alia, pedem a famula ornatrice sustentatum, pigmentoque stillantem retrahens, incessu jucundo neglecto, usque ad fenestram semitam duxit lacca distinctam.

8. Alia, dextrum oculum collyrio ornata, sinistro adhuc vacuo, eodem modo ad fenestram accurrit, penicillum manu tenens.

9. Alia, oculos ad fenestram advertens, vestis nodum, currendo solutum, non religavit, sed adstitit vestem cohibens manu, cujus ornamentorum splendor umbilicum collustrabat.

10. Alia cum festinanter exsiliret, cingulum ejus, dimidio gemmis distinctum, atque quoties illa negligenter pedem poneret, ulterius delabens, denique non nisi extremo vinculo in pollicis radice hæsit.

11. Fenestræ earum dulci cupidine motarum faciebus, siceram redolentibus, in quibus oculi apum instar motitabantur, occupatæ, quasi nelumbiis ornatæ erant.

12. Illæ feminæ, Raghuidam oculis haurientes, non ad alias res animum advertebant, sed reliquorum sensuum actio omnino in oculos quasi ingressa erat.

13. " Recte fecit Bhojæ soror, quod, etsi a regibus nondum visis expe-
" tita, conjugis electionem præferebat: quomodo enim aliter amatum ipsi
" similem nacta foret, sicut Lakshmis Vishnuem?

14. " Nisi animantium dominus hoc par, pulchritudine mutuo deside-
" randa præditum, conjunxisset, in his ambobus sane nisus ejus formam
" venustam creandi inanis fuisset.

15. " Hi certe olim erant Ratis et Kámas, quoniam vel inter mille reges
" puella hunc sibi congruum adepta est: animus enim conjunctionis in
" priore vita memor est."

16. Hos sermones auribus blandientes ex ore feminarum urbis audiens, juvenis uxoris suæ fratris ædes, solemni apparatu splendentes, ingressus est.

17. Ibi Bhojæ sacerdos, igni similis, postquam butyrum aliasque res Agni sacrificaverat, hunc matrimonii testem faciens, puellam et sponsum copulavit.

18. Filius regius, puellæ manum sua manu arripiens, magis etiam splendebat, ut *chútas* arbor suo ramo vicinæ *asokæ* fruticis ramum amplectens.

19. Horrebant pili in brachio sponsi, sudabant digiti puellæ; manuum junctione amoris agitatio inter ambos æque quasi erat divisa.

20. Amborum adspectus ultro citroque volantes, prope oculorum angulos directi, sed retracti simulac in hac actione in se invicem inciderent, dulci pudoris freno coercebantur.

21. Splendebant ambo, ignem sursum flagrantem dextrorsum circumambulantes, sicut dies et nox conjunctim in *Meruis* planitiebus versantes.

22. Sponsa, pulchris clunibus prædita, atque perdicis exsultantis oculis, a magistro illo Brahmani simili jussa, pudenter grana in ignem injecit.

23. Prodiitque ex igne fumus purus, butyri, *samis* surculorum et farris odorem spargens, qui, vertice suo in humeris illius recumbens, per aliquot tempus apparebat veluti flos, aures ejus ornans.

24. Fumo sacro in faciem puellæ acto, oculi illius collyrii liquore suffundebantur, semiusta granorum germina annulorum instar in aure ejus considebant, atque genæ ejus fuscabantur.

25. Deinde ambo, puella et juvenis, in sella aurea sedentes, a patribus familias, a rege cognato et a feminis nuptis justo ordine granis humidis conspergebantur.

26. Ita cum rex, Bhojarum familiæ lux, sororis matrimonium perfecisset, felicitate eximia præditus, ministros singulis regibus justos honores tribuere jussit.

27. Illi, iram suam sub gaudii signis occultantes, lacuum tranquillorum instar in quibus crocodili latent, regem salvere jusserunt atque abierunt, sub muneribus oblatis quasi reddentes ei honores acceptos.

28. Reges, postquam pactionem fecerant de conatu suo perficiendo, feminam illam delicatam, tempore opportuno adipiscendam, rapturi, Ajæ viam obsidentes stabant.

29. *Krathakaisikorum* dominus etiam, sororis matrimonio absoluto, opibus facultati suæ congruis in dotem datis, Raghuidam dimisit ipseque secutus est.

30. Trinoctium cum Aja, per tres mundos celebrato, in itinere commoratus, *Kundinæ* urbis dominus ab illo reversus est, veluti luna sub *Parvanis* finem solem relinquit.

31. Jam olim hi reges Raghui, *Kosalæ* principi, ob opes unicuique eorum ereptas succensuerant; ideo nunc congregati filium illius puellam eximiam nactum esse haud æquo animo ferebant.

32. Ei, Bhojæ sororem secum abducenti, superba regum caterva viam

obsedit, ut Indræ inimicus Vishnuis habitationem, quæ splendorem a Bali datum accepit.

33. Juvenis ille, ministro patrio cum multis militibus uxoris custodiam committens, regum cohortem excepit, sicut *Sonas* fluvius tumidis undis fluvium cœlestem, *Bhágírathim.*

34. Pedes peditem adoriebatur, curru vectus currus heroem, equo vectus equo insidentem, elephanti dux elephanto vectum. Singuli similes adversarios eligebant in prœlio.

35. Tubis strepentibus sagittarii, quorum voces distingui non poterant, non stirpium suarum nomina exclamabant, sed litteris in sagittis scriptis nomina sua nobilia mutuo sibi indicabant.

36. Pulvis, in certamine ab equis excitatus, curruum orbibus densatus, elephantorum aurium ictibus dispersus, veli instar solem involvebat.

37. Vexilla pisciformia, oribus venti vehementia apertis, densum pulverem ab agminibus excitatum bibentes, apparebant veluti pisces veri, recentes aquas turbidas bibentes.

38. Cognoscebatur currus rotarum strepitu, elephantus tintinnabuli agitati sono, ipsique milites, ducis sui nomine exclamato, in denso pulvere se invicem distinguebant.

39. In diffusis hisce pulveris tenebris, oculorum viam obstruentibus, cruoris flumen, ex equorum, elephantorum et militum vulneribus manans, soli recens orto similis erat.

40. Pulvis ille, cruore a solo abscissus, superne vento agitatus, apparebat veluti fumus ortus ex igne, cujus carbones ardentes soli remanserunt.

41. Curru vecti, simulac torpor ex ictu ortus cessaverat, aurigas suas in curru stantes increpantes, equis retro actis, eum, a quo percussi fuerant, vexillo recognoscentes, furore adoriebantur.

42. Sagittariorum sollertium sagittæ, quamquam in media via per sagittam inimicam dissectæ, ob ipsarum celeritatis impetum vel anterioribus partibus, cuspide munitis, metam attingebant.

43. Elephantorum congressu ducum capita, quamquam per discos, nova-

culæ instar acutos, abscissa, crinibus per accipitrum ungulas turbatis, non nisi multo post in terram decidebant.

44 Miles de equo pugnans hostem, quem ictu percusserat, cum ille ictum reddere non valeret, non ultro percutiebat, sed illum, cujus corpus in equi cervicem inclinatum pependit, respirare optabat.

45. Elephanti, militum loricatorum, animæ prodigorum, ensibus strictis, in magnos dentes cadentibus, perterriti, ignem elicitum proboscidis humore exstinguebant.

46. Pugnæ locus, capitibus per sagittas abscissis quasi fructibus abundans, lapsis galeis quasi poculis tectus, cruore quasi vino irrigatus, apparebat veluti mortis epulæ.

47. Brachii cujusdam partem, avibus ab utraque fine laceratam, lupus, armillæ cuspide in palato vulneratus, quamquam carnis amantissimus, rejiciens illis reddidit.

48. Miles aliquis, hostis gladio capite truncatus, illico in curru cœlesti sedem occupans, jamque femina cœlesti a latere sinistro sedente, truncum suum adhuc in prœlio saltantem conspexit.

49. Alii duo milites, quorum aurigæ necati erant, eodem tempore aurigæ atque pugnatores evadebant; dein, equis privati, clavis eminus pugnabant, quibus diffractis, brachiis luctari aggrediebantur.

50. Alii duo vulnerati inter se pugnantes, eodem tempore animam exhalabant; sed vel immortales facti, unam eandemque *Apsarasem* petentes, pugnam continuabant.

51. Utrumque agmen variam cladem variamque victoriam mutuo patiebantur, sicut tumidæ duæ magni oceani undæ, duobus ventis a fronte et a tergo mutuo flantibus.

52. AJAS, vel exercitu suo ab hoste profligato, magno robore præditus hostium agmen adortus est: etenim vel fumo per ventum dispulso, ubi fœnum est, ibi ignis.

53. Unus ille vir superbus, curru vectus, pharetra, lorica atque arcu instructus, regum agmen coercebat; sicut magnus aper oceani fluctum sub mundi ætatis finem extumescentem.

54. Conspiciebatur ille in prœlio, pulchram suam dextram pharetræ ori

admovens; pugnatoris arcus nervus, semel ad aurem usque intensus, gignebat quasi sagittas mortiferas.

55. Sparsit ille terram hostium capitibus, quorum labia iræ morsu rubra erant, distinctas rugas sursum contractas ferentibus, sagittarum ictu cervicibus detruncatis, sævumque vultum ostendentibus.

56. Illum adorti sunt cuncti reges accerrimo impetu, cunctis exercitus agminibus, elephantis et reliquis, omnibus telis loricas perrumpentibus.

57. Ille, curru multis hostium telis obruto, solo vexilli cacumine erat cognoscendus, sicut prima dies, nive mersus, sole paullulum orto.

58. Summi regis filius juvenis, pulcher veluti amoris deus floribus armatus, nequaquam quietis cupidus, telum *Gandharvicum*, a Priyamvada acceptum, obstupefaciens, contra reges adhibuit.

59. Illico regum exercitus, somno oppressus, stetit manibus in arcu tendendo impeditis, galearum retibus in humeros delapsis, corpore vexillorum perticis innixo.

60. Deinde juvenis, concham admovens labris suis, quæ amatæ gustum perceperant, inflavit illam, apparuitque unus ille vir ac si gloriam manibus suis collectam, corpore indutam imbiberet.

61. Illius milites, conchæ sono recognito aggressi conspexerunt illum inter hostes devictos, veluti lunam, illi similem, micantem in lotorum sopitarum medio.

62. Scripsitque ille sagittarum cuspidibus, cruore tinctis, in regum vexillis hæcce verba: "Hodie gloria vestra a Raghuida erepta est, propter "misericordiam vero non itidem vita vestra!"

63. Ille uno brachio in arcus extremitatem innitens, crinibus galea detracta dilapsis, fronte sudoris guttis tecta, ad amatam accedens sic locutus est:

64. "Adspice, *Vidarbhensis*, hostes, quorum arma vel ab infante eripi "possent, meam veniam habes; tali pugnæ molimine tu, quæ in meam "potestatem venisti, ab istis expetiris!"

65. Ejus vultus, liberatus ab hostium timore, illico splenduit veluti speculum, quod, postquam halitus vapor evanuit, proprium nitorem recepit.

66. Quamquam gaudio affecta, tamen pudore victa non per suam ipsius, sed per amicarum vocem amatum allocuta est; sicut tellus, recentis pluviæ guttis rigata, nubium turbam alloquitur per pavonum clamorem.

67. Tum ille, pede sinistro regum capitibus imposito, vitiorum expers, uxorem non vituperandam secum abduxit; eratque illa, cujus crines curruum equorumque pulvere fœdati erant, illius quasi Fortuna Victrix, corpore induta.

68. Victorem illum redeuntem, uxorem celebrandam adeptum, salutavit Raghus, qui jam antea rem cognoverat; atque illi stirpem suam committens, ultimæ liberationis viam ingredi cupiebat: etenim viri e Solis stirpe nati, quando generis sui adest sustentator, non amplius cum familia vivunt.

CAPUT VIII.

AJÆ LAMENTATIO.

1. Tunc igitur Raghus princeps filio, qui felicem matrimonii funiculum gestabat, terram quoque, quasi alteram Indumatim, in manus tradidit.

2. Quod alii regum filii facinoribus sibi proprium facere student, id cum illi contingeret, Ajas accepit, quia pater jussit, non fruendi cupiditate.

3. Tellus una cum illo aquis a Vasishtha allatis unctionem passa, pura exhalatione annuntiabat quasi, desideria sua expleta esse.

4. Ille a magistro suo, *Atharvanis* gnaro, consecratus, hostibus suis ægre impugnandus erat: nam pietas cum virtute bellica conjuncta, est sicut ventus ignisque conjuncti.

5. Cives hunc principem Raghuem putabant, juventuti redditum: nam illius non solum felicitatem sed omnes etiam virtutes nactus erat.

6. Duæ potissimum res cum duabus aliis rebus faustis conjunctæ eximie splendebant: prosperum regnum patrium, cum Aja, ejusque recens juventus cum modestia.

7. Longimanus ille temperanter fruebatur terra, modo occupata, velut uxore nuper ducta, ne nimia vehementia anxiam eam redderet.

8. " Equidem a principe dilectus sum!" Ita unusquisque civium cogitabat; neque ille quemquam negligebat, sicut oceanus vel centum fluvios.

9. Ille, neque nimis acerbus, nec mollis, sed mediam viam eligens, ut ventus arbores, sic reges flectebat, non radicitus eos evellens.

10. Sed Raghus filium suum inter cives ob virtutes suas celebratum videns, ab omnibus rebus exitio obnoxiis, vel in cœlo commorantibus, desiderium revocavit.

11. Etenim principes a DILÍPA oriundi, fortuna sua filiis probis tradita, ætate ultima, arborum cortice induti, casti eremitarum vitam ingrediuntur.

12. Qui cum in eo esset, ut in sylvam recederet, filius capite suo, diademate splendente, ad patris pedes se prosternens, ne ipsum relinqueret oravit.

13. RAGHUS, filii amantissimus, satisfecit desiderio illius, lacrymas effundentis; sed ut serpens cutem, sic ille dignitatem relictam non resumpsit.

14. Ultimum ordinem ingressus, in domicilio extra urbem habitans, sensibus domitis, colebatur ille a Felicitate, qua filius fruebatur, velut a nuro.

15. Stirps illa, rege pristino in tranquillitate versante, novoque rege modo orto, similitudinem gerebat cœli, in quo luna occidit et sol ortus est.

16. RAGHUS et RAGHUIDES, eremitæ et principis signa ferentes, adspiciebantur ab hominibus, quasi terram aggressæ partes duæ duarum virtutum, ultimam liberationem et magnum incrementum adeptarum.

17. AJAS, ad regnum invictum ineundum, cum ministris administrationis gnaris se conjunxit; RAGHUS, ad locum sempiternum obtinendum, cum viris sanctis, fiducia dignis, convenit.

18. Princeps juvenis, ut civium saluti consuleret, judicis sellam occupavit; senex, ut in solitudine animum ad contemplationem divinam applicaret, sellam sacro gramine purificatam.

19. Alter regiæ potentiæ vigore reges vicinos in potestatem suam redigebat; alter meditationis exercitatione quinque corporis spirationes.

20. Recens princeps inimicorum in terra conatuum fructus in cineres convertebat; alter in actionibus suis cognitionis flamma comburendis versabatur.

21. AJAS sex illas virtutes exercebat, pacificationem scilicet et reliquas; RAGHUS vero, constanter glebam et aurum æqui pendens, tres qualitates vincebat.

22. Neque novus rex, firmus in actionibus, donec incepti sui fructus prodirent, a conatu desistebat; neque senex, firmo animo, a meditatione exercenda, donec summum numen conspiceret.

23. Ita uterque, alter hostes, alter sensus vigilantes, et utrorumque incrementum reprimentes, prosperitatis et ultimæ liberationis studiosi, sui quisque voti compotes facti sunt.

24. Raghus vero, æquis oculis omnes res adspiciens, postquam aliquot annos, filio obsequens, peregerat, divina sua meditatione attigit spiritum æternum, ultra tenebras commorantem.

25. Raghuides, patrem e vita abiisse certior factus, postquam diu lacrymas effuderat, ignis cultor, una cum mendicis religiosis, sine igne supremas ei solvit cærimonias.

26. Atque sacrorum patribus faciendorum gnarus, exsequias illius instituit, unice patris amore motus: etenim qui hac via e vita egrediuntur, liborum a filiis offerendorum haud cupidi sunt.

27. Ille postquam per viros officiorum peritos patrem, summam viam ingressum, haud lugendum imperasset, dolore lenito, arcu intenso mundum suo unius imperio subjecit.

28. Tellus et Indumatis invida, virum adeptæ, robore virili eximium, illa gemmarum copiam produxit, hæc filium procreavit fortissimum;

29. Qui, solis instar splendens, gloria sua in decem regionibus celebratus, Rámæ pater, viris gnaris sub Dasarathæ nomine innotuit.

30. Ajas vero rex, cum per *vedarum* studium, per sacrificia et prolem vatibus, Diis et Manibus debita solvisset, solis instar, halone vacui, splendebat.

31. Potentia sua utebatur, ad miseros timore liberandos, magna sua scientia, ad sapientes honorandos; non solum opes illius principis, sed etiam virtutes ejus aliorum usui patebant.

32. Is, cives observans, felici prole præditus, olim cum regina ambulavit in sylva, urbi vicina, ut Indras, deorum moderator, cum Sachi in *Nandano* horto.

33. Tum Náradas, ut Sivam, in oceani meridionalis litore *Gokarnæ* commorantem, *vinæ* cantu delectaret, ea via aggressus est, qua sol redit a septentrione.

34. Vehemens ventus, quasi grati odoris cupidine actus, eripuit ei sertum, e floribus non terrestribus nexum, citharæ vertici impositum.

35. Vatisque cithara, apibus flores sequentibus circumvolitata, lacrymas effundere videbatur, venti insolentia elicitas, collyrio mixtas.

36. Sertum illud immortale, mellis odorisque præstantia omnium plantarum splendorem, anni tempore productum, excedens, aptum locum invenit in turgentibus mammis uxoris regiæ amatæ.

37. Viri eximii uxor, cum adspexisset sertum illud, quod non nisi temporis momentum pulchras mammas amplexum erat, exanimis oculos clausit, sicut Kaumudis, quando luna a Ráhue erepta est.

38. Corpore suo sensibus relicto collapsa, maritum etiam concidere fecit: nonne una cum olei gutta delabente lucernæ flamma etiam in terram decidit?

39. Confusa utriusque pedissequorum lamentatione perterritæ, aves, in lotis habitantes, eodem quasi dolore motæ, ibi in questus effundebantur.

40. Regis torpor flabellorum ventilatione aliisque remediis mox sedabatur, illa vero in eodem statu remanebat: nam medicina adhibita, non nisi vitæ pars supersit, valet ad sanationem.

41. Rex amantissimus uxorem amplectens, in gremio consueto posuit eam, quæ anima exhalata similis erat citharæ, quam quis chordis instructurus est.

42. Maritus, in gremio tenens illam exanimem atque coloris expertem, apparebat veluti luna matutina, cum maculis, leporis imaginem referentibus.

43. Lamentabatur ille singultante voce, amittens innatam etiam fortitudinem: ipsum ferrum candens fit molle, quidni animi?

44. "Si flores etiam, corpus tangentes, vitam eripere valent tum, eheu!
"quid est, quo irruens fatum non poterit pro telo uti?

45. "At enim rem mollem molli occidere solet mors; atque hujusmodi
"eventus jam antea exemplum vidi in loto, quæ per nivem liquescentem
"moriebatur.

46. "Sed fortasse ad felicitatem meam destruendam deus novum hocce
"fulmen creavit: a quo non cæsa est arbor, icta vero planta, illius ramos
"claviculis suis amplectens.

47. " Cum per longum tempus nunquam me contempseris, etiamsi te
" offenderam, cur subito insonti mihi haud respondendum putas ?

48. " Certe tu, placide ridens, fallacem me existimas, qui amorem
" simulet: nam, ne valedicens quidem mihi, abiisti in alterum mundum,
" nunquam reditura.

49. " Atque misera mea vita, si antea amatam sequebatur, cur nunc rediit sine illa? Perferat igitur dolorem, sua ipsius culpa nimis acerbum.

50. " Adhuc remanet in vultu tuo sudor, luctatione voluptaria elicitus,
" ipsa vero jam occidisti. Eheu, istam mortalium fragilitatem !

51. " Ne cogitatione quidem antea quidquam tibi feci ingratum ; cur me
" relinquis ? Nonne ego mero nomine terræ maritus sum? in te vero ea est
" voluptas, quæ e natura mea oritur.

52. " Ventus, movens cincinnos tuos, teneris femoribus prædita, floribus
" pertextos, intortos, apum colore splendentes, animo meo reditus spem
" injicit.

53. " Quare, amata, celeriter expergiscens, sollicitudinem meam dis-
" pellere velis, ut herba noctu splendore suo tenebras in *Himálayæ* cavernis.

54. " Excruciat me hoc tuum os, turbatis capillis tectum, nec vocem
" edens ; loti solitariæ instar, noctu dormientis, in qua apis susurrus
" cessavit.

55. " Ad lunam revertitur nox, ad *Chakravákam* avem femella amata ;
" ideo uterque alias separationes ferre valent. Quomodo vero tu, in æter-
" num me relinquens, non me torqueres ?

56. " Tenera tua membra, quæ vel in recentium foliorum strato pro-
" cumbentia læsa forent, eadem, dic, O pulchris femoribus prædita, quo-
" modo rogi ascensionem perferre valebunt ?

57. " Hoc cingulum tuum, imprimis omnium secretorum tuorum par-
" ticeps, quod, incessu tuo jucundo cessante, vocem perdidit, præ mœrore
" te, quæ non experrectura jaces, morte secutum quasi videtur.

58. " Dulcem tuam vocem deposuisti in cuculis, incessum tuum, amore
" languidum, in cycnis, tremulum obtutum in cervis, jocum tuum in
" plantis, a vento leniter commotis.

59. " Hæ virtutes a te, cœlum ingredi cupiente, mei ratione habita, depo-
" sitæ quidem sunt, non vero cor meum, tuo discessu valde contristatum,
" consolari valent.

60. " Nonne tu hanc *sahakâram* atque *priyangam* arbores copulare decre-
" veras? Utriusque copulationis cærimoniis haud peractis, tu abis: hoc non
" bene factum est.

61. " Quem florem hic *asokas* procreabit, cujus tu excitasti desiderium,
" eo, ad cincinnorum tuorum ornamentum destinato, quomodo ego tanquam
" serto in exsequiis tuis uti potero?

62. " Luget te, O pulchris membris prædita, *asokas* iste, flores lacry-
" marum instar effundens, recordans benignum pedis tui, garrulo annulo
" cincti, contactum, ab alio ægre impetratum.

63. " Cur, O *kinnarorum* voce prædita, dormis, priusquam absolvisti pul-
" chrum tuum cingulum, cujus dimidiam partem mecum *vakulis* floribus,
" halitus tui odorem referentibus, ornasti?

64. " Hæc amicarum tuarum turba gaudii tui dolorisque particeps erat,
" hicce filius noster lunæ plenæ similis est; ego quoque ex te sola volu-
" ptatem percipiebam, et tamen tu, dura mente, hocce capis consilium?

65. " Hodie occidit felicitas mea, periit voluptas, cessavit cantus, festis
" vacuum est anni tempus, abiit ornatus caussa, undique derelictus est
" lectus meus.

66. " Conjux, socia, amica, familiaris, amataque discipula in cantu, O
" pulcherrima, dic tandem, quid non ereptum est a morte, quæ, misericordiæ
" oblita, te mihi eripuit?

67. " Micantibus oculis prædita, postquam bibisti vinum illud eximii sa-
" poris, labris meis tibi oblatum, quomodo postea bibes aquæ volam, lacrymis
" mixtam, in altero mundo tibi allatam?

68. " Etiamsi est mihi imperium, sine te AJÆ felicitas finita existimetur:
" mihi, aliis illecebris non abrepto, omnes voluptates in te sola conti-
" nentur."

69. *Kosalæ* rex, his verbis queribundis lamentans de amata, arbores etiam resinæ, quasi lacrymarum imbres effundere fecit.

70. Tum vero ejus comites pulchram illam, ægre a gremio illius remotam, ornamentis funebribus indutam, tradebant igni, agallochi santalique lignis incenso.

71. "Quamquam rex erat, tamen præ mœrore uxorem morte secutus "est!" Hanc reprehensionem extimescens, semetipsum haud in ignem conjecit, non vero vitæ amore motus.

72. Tum gnarus ille, decem diebus præterlapsis, uxoris caussa, cujus jam non nisi virtutes relictæ erant, in sylva, urbi vicina, magno splendore peregit exsequias.

73. Ingressus est urbem sine illa, pallidus, sicut luna, quando nox abit, conspexitque suum dolorem quasi redundantem in lacrymis, urbis mulierum ora humectantibus.

74. Tum magister ejus, ad sacrificia peragenda consecratus, in eremo habitans, meditatione sua illum mœrore depressum cognoscens, per discipulum suum sic eum allocutus est:

75. "Vir sanctus, rigide probitatem colens, quamquam doloris tui caus- "sam haud ignorat, quia cærimonias nondum perfecit, non ipse aggressus "est, ad animum tuum firmum reddendum.

76. "Mihi, O probe, commissus est ejus sermo, paucis verbis mandatum "exprimens; quem audi, potestatis excellentia illustris, atque in corde tuo "eum reponere velis.

77. "Ille enim in spiritus æterni mundis, haud obscurando cognitionis "oculo, trinas conspicit res, quæ fuerunt, quæ sunt, et quæ erunt.

78. "Olim VISHNUS, timens TRINAVINDUEM, duras castigationes sibi "infligentem, HARINIM mulierem divinam misit, quæ meditationem ejus "disturbaret.

79. "Vir sanctus ira sua, devotionem turbante, quæ fluctus instar medi- "tationis litora inundabat, mulieri, quæ coram eo miram ostendebat venu- "statem, imprecatus est: 'Mortalis evade!'

80. "'Venerande, equidem aliorum imperio subjecta sum, ignosce offen- "'sionem meam!' Ita supplicantem illam in terra habitare jussit, donec "flores cœlestes conspiceret.

81. "Illa, in *Krathakaisikorum* stirpe nata, per longum tempus tua erat "uxor, sed sertum illud, imprecationem cessare faciens, e cœlo delapsum "adepta, vitam efflavit.

82. "Quare desine illius discessum cogitare; omnibus natis mors est "certa. Hanc tu respice terram, nam hæc est regum uxor.

83. "Tu, qui per constantiam tuam, in prosperitate superbiæ opprobrium "evitans, sapientiam ostendisti, eandem nunc etiam, animum dolore oppres-"sus, demonstra fortitudine tua.

84. "Quomodo lugendo illam obtineas, quam ne tum quidem, si post illam "morereris, recuperare posses? Nam hominibus, qui in alterum mundum "abierunt, secundum ipsorum facinora diversæ sunt viæ.

85. "Mœrorem pelle ex animo, uxoremque exhilara donis sacrificalibus: "nam perpetuæ propinquorum lacrymæ urunt mortuum; ita traditur.

86. "Mors enim animis est naturalis conditio, vita vero non nisi earum "immutatio dicitur a sapientibus: quare si vel temporis momentum homo "spirans manserit, nonne hoc ei lucrum erit?

87. "Homo imbecilli ingenii mortem amici spinam putat, in corde de-"fixam; sed homo firmi animi eandem extractam putat, quia mors est porta "ad salutem ducens.

88. "Quoniam corpus et anima in *vedis* etiam conjungi et separari di-"cuntur, quomodo, dic quæso, separatio a rebus externis affligere potest "sapientem?

89. "Ne tu, temperatorum optime, hominis stulti instar sub ægritudinis "imperium cadere velis: quid interest inter arbores et montes, si vento "flante utrique moventur?"

90. Rex adnuens magistri sapientissimi sermonem accepit, dimisitque eremitam; sed sermo ille, in corde ejus, dolore presso, locum non inveniens, rediit quasi coram ejus magistro.

91. Ipse, vere jucundeque loquens, propter filii infantiam, octo annos ægre transegit, ubique amatæ suæ similitudines imaginesque conspiciens, et in somniis brevi congressus cum illa gaudio fruens.

92. Mœroris clavus violenter cor ejus divulsit, sicut ficus surculus ædium

pavimentum; atque ipse, quia uxorem sequendi desiderio flagrabat, hanc mortis caussam, a medicis haud sanandam, lucrum existimabat.

93. Postquam filium suum, prorsus modestum, lorica indutum, rite in civium imperio instruxerat, miseram in corpore morbis afflicto habitationem relinquere cupiens, rex inediam subire statuit.

94. Postquam in sacro *Gangæ* et *Sarayuis* confluente, corpore relicto, immortalibus subito adnumeratus esset, congressus cum uxore amata, quæ pulchrior etiam erat, quam in priore statu, iterum delectabatur in ædibus voluptariis, in medio *Nandano*.

CAPUT IX.

VENATIONIS DESCRIPTIO.

1. Patre defuncto *Kosalæ* imperium adeptus Dasarathas, magno curru vectus, qui meditatione sensus devicerat, regnabat, inter omnes modestos et regnantes primum tenens locum.

2. Universus imperii orbis, cum omnibus urbibus, ejus stirpi commissus, quia ille acceptum juste moderabatur, ejus, Kártikeyæ robore præditi, virtutibus addictus erat.

3. Utrumque, et Balæ occisorem, et hunc principem, a Manue rege oriundum, quia opportuno tempore remunerabantur homines officium servantes, viri sapientes lassitudinis abactores appellabant.

4. In terra ejus ne morbus quidem pedem figebat, nedum clades ab hostibus: solum uberrimos fructus præbebat, sub imperio Ajæ filii, tranquillitate gaudentis, atque immortalium instar splendentis.

5. Qua felicitate fruita erat terra per Raghuem, decem plagarum victorem, atque post eum per Ajam, eadem iterum lucebat, principem adepta, haud inferiore robore præditum.

6. Æquitate sua, divitiarum imbres effundendo, improbosque coercendo, rex Yamam, Kuveram atque Varunam æmulabatur, sed splendore suo solem, cum Aruna conjunctum.

7. Neque venationis deliciæ, neque alea, nec vinum, lunæ instar suave, nec puella florentis ætatis, abripiebant illum, qui ad prosperitatem adnitebatur.

8. Neque verbum humile, ne ad Indram principem quidem, nec verbum falsum, ne in fabulis quidem, per jocum narratis, nec verbum asperum, ne ad inimicos quidem, dicebatur ab illo, ira libero.

9. Per illum, RAGHUIDARUM præstantissimum, terræ principes ortum æque atque occasum nanciscebantur: ille enim jussum non transgredientibus amicus, sed corde æneo erat in repugnantes.

10. Arcu intenso armatus, uno curru debellabat ille terram, oceano cinctam, atque exercitus ejus, elephantos et equos celerrimos habens, non nisi victoriam illius renuntiabat.

11. Ipsa maria, nubium instar tonantia, tympana fiebant, promulgantia victoriam illius, KUVERÆ instar fortunati, qui arcum gestans uno curru, scirpea munito, terram subegerat.

12. INDRAS fulmine acuto vincebat montium partes, sibi infestas; ille vero, cujus vultus recenti loto similis erat, arcu sonante, sagittarum imbres emittente, hostium partes.

13. Centeni reges illius, indomita vi præditi, pedes tangebant radiis gemmarum, diademata sua ornantium, illius pedum pulchritudine magis etiam splendentibus, deorum instar, INDRAM adorantium.

14. Venia data hostium uxoribus, comæ ornatu privatis, quarum infantes ab illius comitibus suppliciter manus jungere edocti fuerant, ab oceani litore rediit ad urbem suam, *Alaka* haud inferiorem.

15. Quamquam ipse orbis terrarum centrum occupaverat, neque ullus alius rex alba umbella instructus erat, tamen ille, ignem lunamque splendore æquans, insegnis erat, simulac regis alicujus terram invictam remanere audiret.

16. Ab illo, qui brachiis suis omnium regionum divitias accumulaverat, et in sacrificiis diadema suum deponebat, *Tamasæ* et *Sarayuis* fluminum ripæ, altis aureis postibus sacrificalibus splendentes, tenebris liberæ reddebantur.

17. Erat ille SIVAS, qui, inhabitans corpus, cærimoniis lustratum, capreæ pelle baculoque instructum, *kusa* cinctum, vocem retinens, dorcadis cornu manu tenens, splendore incomparabili illud fulgere faciebat.

18. Balneo sacro purgatus, sensibus restrictis, dignus qui ipsum deorum cœtum ingrederetur, ille pluentem NAMUCHIS hostem caput elatum inclinare fecit.

19. Dea lotum gestans, marito addicta, quemnam alium regem coluit,

præter hunc, in KAKUTSTHÆ familia natum, supplices non negligentem, atque præter spiritum summum, per se ipsum exsistentem?

20. Ille, magno curru vectus, in prœlii acie INDRÆ socius factus, deorum mulieres, quas sagittis suis metu liberaverat, ingens brachiorum suorum robur cantu celebrare fecit.

21. Non semel per hunc INDRÆ socium, uno curru præditum, fortem, arcu instructum, prœlii pulvis, solem versus evolans, *Asurorum* sanguine sedatus est.

22. Illum, qui in hostibus suis sagittas defixerat, *Magadhæ, Kosalæ* et *Kekayæ* regum filiæ, marito fidæ, conjugem acceperunt, velut Oceanum fluvii, e montibus nati.

23. Splendebat ille tribus hisce amatis, ac si INDRAS, in virorum hostes debellantium subsidiis exercitatus, homines gubernaturus, cum tribus viribus in terram descendisset.

24. Tum vero advenit ver cum novis floribus, ac si venerari voluisset unicum hunc regem, honorata vi præditum, qui æque magnum onus sustentabat ac YAMAS, KUVERAS, VARUNAS atque INDRAS.

25. Sol, regionem a KUVERA inhabitatam adire cupiens, equis suis ab auriga retro flexis, frigore coercito dierum initia clara reddens, *Malayam* montem reliquit.

26. Primo florum ortus, deinde surculi recentes, denique apum cuculorumque cantus; hoc ordine apparuit ver, descendens in sylvarum regiones, arboribus densas.

27. Gemmarum copia, in *kinsuka* arbore a veris pulchritudine deposita, apparebat veluti pulchrum ungularum vulnus, amato inflictum a muliere, cujus pudicitiam libido superavit.

28. Sol nondum prorsus dispellere poterat frigus, quod ægre fertur a mulierum labiis, gravia vulnera inferentibus, et quod latera cingulo vacua facit; attamen debilius illud reddidit.

29. *Sahakâræ* frons cum calicibus suis, surculis vento a *Malaya* flante commotis, in gestibus se exercere quasi contendens, vel eorum, qui odium et amorem vicerant, animum fascinabat.

30. Ut petentes adibant regis felicitatem, rectitudinis virtutibus acquisitam, cujus fructus est proborum benevolentia; sic apes atque aves aquaticæ invisebant lacus lotorum copiam, a vere nutritam.

31. Non solum novus *asokæ* flos, anni tempore productus, amorem accendebat, sed recens surculus etiam, quo puellæ aures ornaverant, viros amantes abripiebat.

32. *Kuravakæ* arbores, quibus, quasi recentibus pigmentis, ver sylvæ pulchritudinem ornaverat, apum susurrum excitabant, scite mel iis suppeditans.

33. Flores, liquore e mulierum oribus nutriti, atque eadem ac illa virtute præditi, *vakulam* arborem longis apum, mellis cupidarum, ordinibus occupatam faciebant.

34. Apum examina sequebantur pulverem, in sylva vento perflata e florum filamentis evectum; quasi Amoris arcitenentis vexillum, seu splendentem pulverem in veris Pulchritudinis facie.

35. Mulieres cum viris potabant vinum, ad lusus amatorios incitare valens, suavi odore lotum vincens, amorem comitem habens, neque unquam voluptatem infringi sinens.

36. Splendebant lacus in ædibus, tecti lotis apertis, avibusque aquam diligentibus, atque præ voluptate dulce canentibus; veluti mulieres, oculis suave ridentibus præditæ, cingulisque relaxis atque tinnientibus.

37. Nox, vere decrescens, quia pulchræ vesperæ luna orta pallidæ reddebantur, tenuis evasit, feminæ instar, quæ voluptatis congressus cum marito non particeps facta est.

38. Luna radiis suis, frigore remoto clare splendentibus, languorem post voluptatem perceptam pellentibus, Amorem, florum arcu elatoque piscis vexillo instructum, acutiorem reddebat.

39. Qui flos, ignis sacrificalis instar splendens, imago erat ornamenti aurei sylvæ Pulchritudinis, eum, foliis filamentoque tenerum, puellæ crinibus intextum gerebant.

40. *Tilaka* arbor, apibus, collyrii guttarum instar pulchris, in florum copiam decidentibus notata, ornabat sylvæ regionem, ut macula in fronte ornat mulierem.

41. Animum fascinabat tenera *mallika,* formosa arboris uxor, pulchro suo risu, per flores manifestato, pollinis odorem spargente, in surculis, quasi in labris, conspicuo.

42. Vestibus, Auroræ colorem superantibus, hordei culmis, pone aures locum occupantibus, cuculorumque cantu: hisce Amoris telis viri amantes mulieribus addicti reddebantur.

43. Membris splendido polline adauctis, apum examine occupatus *tilakæ* ramus eandem oculis exhibebat pulchritudinem, ac margaritæ in capillorum reti.

44. In sylvis florentibus, dulcem odorem spargentibus, audiebantur voces tenues, primum a cuculis editæ, veluti raræ voces, a puellis, amore captis, prolatæ.

45. Apparebant sylvæ frutices, cum apum susurro, quasi cantu, auribus blandiente, cum floribus, quasi cum pulchrorum dentium nitore, atque cum ramis, a vento leniter commotis, quasi cum manibus, numerum percutientibus.

46. Oscillatione veris festum celebrans puella, quamquam alacris, tamen, amati collum amplecti cupiens, tarda erat ad sellæ funem tenero brachio arripiendum.

47. "Dimittite iram! Jam satis litium! Ætas idonea, quando semel "abiit, non redit!" Hoc amoris consilio a cuculis quasi nuntiato delectabantur puellæ.

48. Rex vero, postquam una cum mulieribus pro libidine gavisus erat voluptate, quam ver præbebat, venationis amore captus est ille, Vishṅui, Veri et Kámadevæ similis.

49. Præbet venatio exercitationem in meta fugitiva ferienda, tum formidinis, tum furoris ex animalium motibus cognitionem, atque laborem vincendo corpus fortius reddit: ideo ille, ab amicis honoratus, profectus est.

50. Indutus veste, itineri in ferarum sylvam adaptato, arcum circum pectus latum gerens, virorum sol ille pulvere, equorum ungulis excitato, cœlum quasi tegumento involutum reddidit.

51. Comam corona sylvestri religatus, armatus scuto ejusdem ac arborum

folia coloris, aurium annulis equi cursu trementibus, splendebat ille in regionibus a feris frequentatis.

52. Dei sylvestres, corporibus suis in tenuibus fruticibus latentes, oculorum officio apibus tradito, in via conspiciebant eum, pulchris oculis præditum, gubernatione sua *Kosalenses* exhilarantem.

53. Ingressus est sylvam, in quam venatores cum canum agminibus primo intraverant, incendio et latronibus vacuam, solo firmo et equis commodo præditam, fossis instructam, feris, avibus, taurisque repletam.

54. Tum, sicut *Bhádras* mensis arcum divinum, fulminis nervo, auri instar flavo, instructum, sic vir eximius, doloris immunis, arcum intensum arripuit, nervi stridore leonum iram excitans.

55. Obtulit se illi agmen caprearum, *kusam* in oribus tenentium, superbo capreolo duce, quarum femellæ identidem in cursu retardabantur a pullis, ubera petentibus.

56. Agmen illud, petitum a rege, qui equo celerrimo vehebatur, sagitta e pharetræ ore exprompta, ordinibus perruptis, sylvam tremulis oculis fuscam reddebant, aquæ instar, loti foliorum copia, a vento dispersa, tectæ.

57. Ille, Haris majestate præditus, arcum tenens, conspiciens cervi, quem sagitta petiturus erat, feminam, corpore suo intercedentem, animo misericordia commoto, sagittam, vel ad aurem usque adductam, cum amore reposuit.

58. Pugnus ejus, in alios cervos sagittas emittere cupientis, ad aurem adductus, firmiterque compressus, sponte aperiebatur, quia illi oculis suis, præ metu valde trementibus, gratos fervidæ puellæ oculorum motus in memoriam ejus revocabant.

59. Prosecutus est ille effugientium aprorum agminis, e frigido paludis limo prosilientis, viam, abruptorum *mustæ* culmorum partibus sparsam, longisque pedum madentium lineis distinctam.

60. Contra illum, qui corpus superius leniter de equo inclinans sagittam emisit, apri, horrentibus setis tecti, pugnare cupiebant neque semet ipsos sagittis, crura transfodientibus, subito arboribus affixos sentiebant.

61. Emisit ille in tauri feri, eum adoriri cupientis, oculi cavum sagittam,

firmiter attractam, quæ corpus ejus transfodiens, ne plumis quidem sanguine tinctis, illum prius dejecit, deinde ipsa decidit.

62. Identidem rex acutis sagittis rhinocerotum capita, cornu erepto, leviora reddidit: superbas coercere jussus ille odio persequebatur elatum hostium fastigium, non vero longam eorum vitam.

63. Timoris expers tigrides, in conspectu e cavernis procurrentes, florentibus *asanæ* arboris ramis similes, vento fractis, manu sua per exercitationem promptissima uno temporis momento pharetras reddidit, orum cava sagittis implens.

64. Leones, inter densas frutices cubantes, occidere cupiens, nervi sono, venti fragoris instar terribili, eos excitabat: invidebat scilicet illis regiam inter bestias dignitatem, ipsorum robore exaltatam.

65. Quos cum occidisset Kakutsthides, acerrimam contra elephantorum gentem inimicitiam foventes, quorum aduncis ungulis margaritæ adhærebant, iis elephantis, qui in prœlio officia sibi præstiterant, sagittis suis debita se exsolvisse putabat.

66. Alicubi equo contra tauros directo, sagittasque ad aurem usque adductas effundens, illosque regum instar cito dispellens, albis flabellis contentus redditus est.

67. Pavonem, splendente crista ornatum, vel juxta equum evolantem, sagitta non petebat, quia illico recordabatur amatæ comarum, variis sertis distinctarum, atque in lusu amatorio dissolutarum.

68. Illius sudorem, e nimio labore ortum, qui rete vultui agglutinabat, detergebat sylvæ ventus, frigidis guttis mixtus, ramorum gemmas aperiens.

69. Ita venatio, callidæ puellæ instar, captum tenuit regem, qui, aliorum negotiorum oblitus, onus suum ministris imposuerat, et cujus ardor, quia continuo ei indulgebat, adauctus erat.

70. Rex, alicubi a comitibus separatus, noctem, fulgentibus herbis, quasi facibus, illustratam, in pulchrorum florum surculorumque strato transegit.

71. Mane elephantorum aurium ictibus, arguti tympani instar sonan-

tibus, e somno excitatus, delectabatur, audiens ibi dulces avium sonos, quasi panegyristarum cantus.

72. Aliquando vero cervi vestigia secutus, in sylva a comitatu suo non conspectus, equo spuma madente, pervenit ad *Tamasam* fluvium, ab eremitis frequentatum.

73. E cujus aqua provenit suavis distinctusque sonus, vasis impletione ortus: ibi ille elephanti barritum suspicatus, emisit sagittam, cum stridore cadentem.

74. Interdictum id erat principi, quod DASARATHAS peccans fecit: etenim homines cupiditate occœcati, licet sint legum periti, viam illicitam ingrediuntur.

75. "Eheu, pater!" Hunc clamorem audiens, perterritus caussam ejus, in arundine latentem, quærebat: atque conspiciens vatis cujusdam filium, sagitta transfixum, rex etiam, præ dolore, sagitta quasi perforatus erat.

76. Puer, corpore super hydriam inclinato, a rege, e nobili familia orto, qui de equo descenderat, de stirpe sua interrogatus, interruptis verbis se eremitæ, sed non *Bráhmani* filium nuntiavit.

77. Rex, a puero compulsus, ne extracta quidem sagitta, ad cœcos parentes eum adduxit, iisque narravit facinus suum, per errorem commissum in unicum ipsorum filium, quem ita invenisset.

78. Conjuges, multa lamentantes, homicidam illum sagittam e pueri pectore extrahere jusserunt: puer animam exhalavit, senex vero, manus lacrymis humectans, regi imprecatus est:

79. "Tu quoque in extrêma ætate filii mœrore e vita excedes!" Ita locuto illi, veluti serpenti, qui pede calcatus venenum emittit, *Kosalæ* rex, qui prius illum læserat, sic respondit:

80. "Benigne has diras mihi imprecaris, quoniam non conspexi filii os, "læti instar splendens: ignis, ligno accensus, urens etiam, tellurem arandam seminis surculorum genitricem reddit.

81. "Hæc cum acciderint, quidnam faciam tibi ego, misericordia "destitutus, qui mortem a te merui?" Ita interrogatus a rege, ere-

mita, una cum uxore filium mortuum sequi cupiens, ligna accensa petiit.

82. Rex, comitibus suis repertis, precibus illius statim satisfecit, rediitque, lætitia per hoc peccatum privatus: tulitque hanc imprecationem, ipsius mortis caussam, quæ in intimo ejus animo locum invenerat, velut Oceanus ignem marinum fovet in undis.

CAPUT X.

RÁMÆ DESCENSUS.

1. ILLI, INDRÆ instar splendenti, magna prosperitate prædito, terram moderanti, decem millia fere annorum præteribant.

2. Nec potitus est lumine illo, filio appellato, a debito erga majores liberante, atque illico mœroris tenebras dispellente.

3. Progenie ejus caussam aliquam exspectante, rex diu manebat velut oceanus, antequam agitaretur, gemmarum procreatione nondum manifestata.

4. RISHYASRINGAS aliique sacerdotes pii, sensuum domitores, progeniem illius exoptantes, instituebant sacrificium pro filio obtinendo.

5. Eodem tempore dei, vexati a RÁVANA, adibant VISHNUEM, sicut viatores, æstu afflicti, arborem opacam.

6. Simulac illi ad oceanum pervenissent, expergefactus est deorum princeps: nam cunctationis absentia indicio est, negotium bene cessurum esse.

7. Cœlicolæ conspexerunt illum, recubantem in serpentis corpore, tanquam cubili, membris collustratis a gemmis, quæ in serpentis capitum orbibus splendebant.

8. Deus pedes suos deposuerat in gremium LAKSHMIS, loto insidentis, quæ cingulum suum panno serico texerat, atque manus suas surculorum instar substraverat.

9. Ille, oculis apertæ loto similibus, veste recentis solis colore tincta indutus erat, diei autumnali similis, cujus initium gratum est adspectui.

10. Gestabat ille in lato pectore *Kaustubham* gemmam, aquarum medul-

lam, splendore suo signum in illius pectore collustrantem, LAKSHMIS speculum lusorium.

11. Brachiis suis, ramis similibus, divinisque ornamentis distinctis, apparebat ille in aquarum medio, velut alter *Párijátas*.

12. Victoriæ clamores edebantur a telis animatis, quæ gaudii colorem de genis *Daityorum* mulierum evanescere fecerant.

13. Adstitit ei, junctis unguibus, modestus GARUDAS, fulminis ictibus notatus, odio in SESHAM relicto.

14. Oculis suis purgantibus, devotionis somno finito lucentibus, BHRIGUI reliquisque vatibus, num bene dormisset interrogantibus, benigne arrisit.

15. Tum dei, inclinato corpore salutantes *Asurorum* victorem, celebrabant celebrandum illum, neque verbis nec mente comprehendendum.

16. "Salve, universi creator primo, deinde universi conservator, denique "universi deletor, ita trifariam divisus.

17. "Veluti aqua cœlestis, quæ unum tantum gustum habet, hic vel "illic alias gustus assumit, sic tu, ipse immutabilis, in diversis qualitatibus "diversos status assumis.

18. "Tu es immensus, mundum metiens; cupidinis expers, cupidinem "impertiens; invictus, victor; prorsus indistinctus, rerum distinctarum "auctor.

19. "Ipse uniformis, ob caussam aliquam hunc vel illum statum induis; "varietas tua eadem esse memoratur, ac crystalli varietas, colore adjecto "orta.

20. "Sciunt te homines in corde commorantem, nec tamen propinquum; "desiderii expertem, et tamen castigationes subeuntem; misericordem, "nulla miseria tactum; antiquum, haud senescentem.

21. "Omniscius es, non cognitus; omnium rerum auctor, per te ipsum "exsistens; omnium moderator, nulli domino subjectus; tu es unus, "omnes species induens.

22. "Pronuntiant te septem hymnis laudatum, in septem marium undis "dormientem, cujus os est ignis, septem flammis splendens, septem mundorum unicum refugium.

23. " Cognitio, quæ quattuor illas res desideratas tanquam præmium " accipit, temporis conditio, quattuor æva complectens, genus humanum e " quattuor tribubus consistens: omnia prodeunt e te, quattuor oribu " prædito.

24. " Homines devoti, mente exercitationibus cohibita, te, in corde com- " morantem, lucidum investigant, liberationis æternæ caussa.

25. " Quisnam cognovit naturam tuam, non nati, natales amplectentis, " desiderio vacui, inimicos occidentis, dormientis, vigilantis?

26. " Sono aliisque rebus sensualibus frui, acerrimasque castigationes " subire vales; homines regere, et tamen extranei instar vivere.

27. " Viæ ad consummationem ducentes, quamquam in libris multifa- " riam divisæ, in te unum concurrunt, veluti *Gangæ* fluctus in oceanum.

28. " Iis, qui in te animum dirigunt, tibi opera sua committunt, cupidi- " nisque expertes sunt, tu es via, eo ducens, unde nullus reditus datur.

29. " Magnitudo tua, terra aliisque rebus manifestata, quamquam oculis " exposita, tamen definiri nequit: quidnam dicendum de te, ex solis libro- " rum sacrorum conclusionibus colligendo?

30. " Eo, quod sola tui recordatio hominem purum reddit, jam indica- " tum est, quanti fructus futuri sint iis, qui alio modo in te versantur.

31. " Quanto margaritæ præstant oceano, quanto splendor antecellit soli, " tanto facta tua laudibus sunt altiora.

32. " Non datur quidquam, quod non adeptus sis, et cujus compos fieri " cupias: nil enim, nisi mundi amor natalium actionumque tuarum caussa " est.

33. " Quod vox, magnitudinem tuam laudans, loquendi finem facit, hoc " fit propter fatigationem, non ac si virtutes tuæ tantulæ sint."

34. Ita dei propitium sibi reddere studebant illum, sensibus superiorem: illa enim verarum altissimi dei virtutum enumeratio erat, non vero laudatio.

35. Ei, qui interrogatione de illorum salute favorem suum indicaverat, dei narrabant periculum, ipsis imminens a *Rakshaso*, velut ab oceano, præter diluvium litora superante.

36. Tum respondit Vishnus, maris fremitum obtundens voce sua, e montium, litori adjacentium, cavernis resonante.

37. Vox illa, ab antiqui vatis illius loquendi organis elata, omni perfectione prædita, erat ac si exitum jam habuisset.

38. Splendebat illa, e domini ore progressa, cum dentium nitore, veluti *Ganga*, in alto cœlo fluens, postquam integra ex illius pede profluxit.

39. " Scio dignitatem vestram atque potentiam a *Rákshaso* illo oppressas " esse, veluti qualitatem primam et secundam a tenebris.

40. " Novi quoque, tergeminum mundum ab illo vexari, ut probi cor a " peccato, imprudenter commisso.

41. " Neque ego in hisce negotiis implorandus sum ab INDRA, quoniam " utrique nostrum idem negotium est : etenim sua sponte ventus tanquam " ignis auriga adest.

42. " Decimum *Rákshasi* illius caput ab ipsius gladio integrum relictum " est, ut per discum meum sortis suæ particeps fiat.

43. " Propter gratiam vero, a creatore illi impertitam, a me tolerata est " magna scelerati inimici insolentia, ut serpentis a *santali* arbore.

44. " Etenim *Rákshasus* ille a creatore, illius castigationibus contento, " precibus obtinuit, ne ab ullo deo occidi posset, sed hominum respectum " habere neglexit.

45. " Quare ego, DASARATHÆ filius factus, sagittis acutis illius capitum, " quasi lotorum acervum, prœlii campo pro munere offeram.

46. " Mox vos portiones, a sacrificis rite oblatas, rursus accipietis in" tactas a noctivagis istis dolosis.

47. " Animæ piæ, in curribus cœlestibus evehentes in deorum via, nubi" bus sese obtegere cupientes, jam terrorem abjiciant, quo, istius curru " conspecto, perturbari solebant.

48. " Solutas volitare sinetis captivarum cœli feminarum comas, non " amplius pollutas violentibus arreptionibus RÁVANÆ, imprecatione coer" citi."

49. KRISHNÆ nubes, postquam hoc vocis nectare deorum fruges, RÁVANÆ ariditate siccatas, rigasset, evanuit.

50. INDRAS et reliqui dei VISHNUEM, qui negotium eorum perfecturus erat, per partes sequebantur, velut arbores ventum prosequuntur per flores.

51. Tum vero sub finem sacrificii, quod hominum moderator ad optatum suum impetrandum instituerat, species processit ex igne, sacerdotibus terrorem injiciens.

52. Manibus suis in vase aureo potum tenebat lacteum, quem ipse etiam vix portare poterat, quia deus princeps in illum ingressus erat.

53. Accepit rex potum illum, a deo supremo sibi oblatum, sicut INDRAS aquarum medullam, ab oceano productam.

54. Quantæ fuerint regis virtutes, in aliis viris haud reperiendæ, id eo indicatur, quod ipse trimundii auctor ex eo nasci cupiebat.

55. Distribuit ille VISHNUIS semen, sub potus specie latens, inter duas uxorum suarum, veluti sol recentem suum ardorem inter cœlum et terram.

56. Dilecta ei erat KAUSALYA, amata quoque uxor e KEKAYÆ familia orta: ideo rex SUMITRAM ab utraque honoratam videre optabat.

57. Utraque uxor, cognoscentes optatum mariti sui, regis prudentis, illi dimidiarum suarum potus partium dimidium dederunt.

58. Illa etiam utriusque conjugis sociæ amans erat, sicut apis duarum liquoris linearum, ex elephanti temporibus manantium.

59. Ab illis ad civium salutem gestabantur fœtus, e dei particulis orti, sicut fœtus aquosus gestatur a solis fistulis, quos radios appellant.

60. Simul gravidæ factæ fulgebant splendore subpallido, sicut frugum culmi, in quibus fructus origines latent.

61. Unaquæque in somno sese custoditam videbat a nanis, concham, ensem, clavam, arcum, discumque ferentibus.

62. Vehebanturque a GARUDA, aureis suis alis splendorisc opiam per aera diffundente, et celeritate sua nubes secum trahente.

63. Ministrabat iis LAKSHMIS, gerens *Kaustubham* gemmam, ipsi concreditam, in medio pectore pendentem, manibusque tenens lotorum flabellum.

64. Adstabantque iis septem vates divini, in *Ganga* cœlesti abluti, summi numinis nomen mussantes.

65. Rex, cum talia somnia ab iis audisset, lætus se ipsum gravitate præstantiorem habebat ipso mundi parente.

66. Habitabat in illarum uteris deus unicus, multifariam divisus, veluti luna in aqua limpida.

67. Tum vero, partus tempore, princeps regis uxor pudica filium enixa est, tenebras dispellentem, sicut herba noctu splendoris particeps fit.

68. Pulchro ejus corpore motus, pater dedit ei RÁMÆ nomen, mundo eximiam felicitatem portendens.

69. Ab eo, RAGHUIDARUM familiam illustrante, eximio splendore prædito, lucernæ in gynæceo quasi repellebantur.

70. Mater, extenuato corpore, cum RÁMA in conclavi apparebat veluti *Ganga*, autumno languida, cum lotorum, in syrtibus remanentium, munere.

71. A KAIKEYI filius natus est, BHARATAS appellatus, bonæ indolis, qui matrem suam ornabat, ut modestia prosperitatem.

72. SUMITRA geminos filios peperit, LAKSHMANAM et SATRUGHNAM, sicut scientia, bene culta, prudentiam et modestiam.

73. Evanescebant universi mundi vitia, apparebant ejusdem virtutes: nam cœlum sequebatur quasi deum supremum, qui in terram descenderat.

74. Hocce quadriformi nato, omnes regiones, quarum reges RÁVANAM timebant, respirabant quasi per ventos, pulvere liberos.

75. Ignis, nullo fumo obscuratus, et sol, puro suo fulgore, antea a *Rákshaso* illo vexati, nunc quasi dolore liberati erant.

76. Hoc momento *Rákshasorum* Felicitas lacrymas quasi effudit, sub specie gemmarum, e RÁVANÆ crista in terram decidentium.

77. Instrumentorum, a rege, filios adepto, post filiorum ortum pulsandorum, initium faciebant deorum tympana in cœlo.

78. Florumque pluvia ex arbore cœlesti in ejus ædes decidens, prima quasi perfunctio erat cærimoniarum, apud eventum faustum perficiendarum.

79. Pueri illi, omnibus ritibus ornati, nutricum lac bibentes, crescebant una cum patris gaudio, quasi cum ipsorum fratre natu maximo.

80. Innata illorum modestia institutione augebatur, ut proprius flammæ splendor butyro sacro.

81. Illi, non sibi invicem oppositi, puram illam Raghuis stirpem abunde collustrabant, sicut anni tempora deorum sylvam.

82. Quamquam idem amor fraternus inter omnes regnabat, tamen Rámas cum Lakshmana, æque ac Bharatas cum Satrughna mutuo amore par faciebant.

83. Eorum binorum unanimitas nunquam dividebatur, æque ac venti et ignis, seu lunæ et oceani.

84. Illi civium domini dignitate sua ac modestia civium animos capiebant, sicut sub æstus finem dies nubibus obducti.

85. Soboles illa regis, quadrifariam divisa, splendebat, ac si Honestum, Utile, Dulce, atque Liberatio æterna corpore induta in terram descendissent.

86. Illi, patris amantes, virtutibus suis patrem exhilarabant, æque ac magni oceani margaritis suis hunc quattuor plagarum dominum.

87. Veluti deorum elephantus dentibus suis, *Daityorum* ensium aciem frangentibus; veluti probitas suis agendi rationibus, quarum adhibitio propositi adeptione indicatur; veluti Haris brachiis suis, *yugum* longis: sic hujus partibus illis quattuor splendebat regum princeps.

CAPUT XI.

BHRIGUIDES DEVICTUS.

1. Tum Visvámitras adiit Dasaratham regem, atque ad sacrificiorum impedimenta removenda petiit ab illo Rámam, qui adhuc cincinnos in temporibus pascebat: nam in viris splendentibus non ætatis ratio habetur.

2. Rex, sapientes colens, Rámam, etsi morbo afflictum, una cum Lakshmana vati tradidit: nam in Raghuis familia nullæ preces, ne vitam petentium quidem, repudiantur.

3. Dum rex urbis vias adornare jubet, ad utriusque filii iter, hoc celeriter effectum est a nubibus, florum pluviam effundentibus, ventis comitantibus.

4. Juvenes, mandatum perficere parati, arcubus instructi, ad patris pedes procidebant, regisque lacrymæ decidebant super illos inclinatos, iter ingressuros.

5. Vates Rámam cum solo Lakshmana abducere optabat; ideo rex benedictionem ei dedit, non vero exercitum: illa enim utrumque filium tueri valebat.

6. Ambo illi, comas lacrymis, e patris oculis profluentibus, leniter rigati, arcus tenentes, vatem sequebantur, civium oculis solemnes in via arcus quasi formantibus.

7. Matrum suarum pedes amplexi ambo, vatis augusti viam secuti, apparebant veluti *Madhus* et *Mádhavas* menses, solis itinere coacti appropinquantes.

8. Juvenum, brachiis undarum instar agitatis præditorum, incessus, etiamsi ob teneram utriusque ætatem vacillans, apparebat veluti nubibus advenientibus duorum fluviorum actiones, nominibus eorum respondentes.

9. Uterque, gemmarum pavimento adsueti, duorum incantamentorum,

Bala et *Atibala* appellatorum, quæ vates eos docuerat, potestate in itinere non fatigabantur, ac si a matris latere incederent.

10. Per amici patrii, temporum antiquorum gnari, rerum olim gestarum narrationes, quasi curru vectus, RAGHUIDES currui adsuetus, cum fratri minore iter pedestre non sentiebat.

11. Lacus suppeditabant illis aquam dulcem, aves cantum aures delectantem, venti odoriferum florum pulverem, nubesque umbram suam.

12. Eremitæ non ex aquis lotis splendentibus, neque ex arboribus lassitudinem levantibus, tantam capiebant delectationem, quantam e dulci utriusque juvenis adspectu.

13. DASARATHIDES, castigationum sylvam ingressus, arcu instructus, corpore suo pulchro, non vero factis, effigies erat KÁMADEVÆ, cujus corpus a SIVA combustum erat.

14. Uterque juvenis in via, vastata a SUKETUIS filia, cujus imprecationem a VISVÁMITRA audiebant, facili opera intendebant arcus, extremis eorum partibus in solum innixis.

15. TÁDAKA vero, nervorum sono audito, apparuit, obscuræ noctis colore prædita, pendula crania in auribus gestans, atris nubibus similis, in quibus grues volitant.

16. Vehementi sua celeritate arbores in via concutiens, hominum mortuorum pannis induta, horribiles clamores edens, adorta est BHARATÆ fratem majorem, turbinis instar e cœmeterio orti.

17. RAGHUIDES cum conspiceret illam, altero brachio macro erecto irruentem, hominum intestinis in crura dependentibus cinctam, feminam occidendi verecundiam una cum sagitta emisit.

18. Vulnus, quod RÁMÆ sagitta inflixit TÁDAKÆ pectori, saxi instar duro, morti, nondum in hunc locum aggressæ, aditum ad *Rákshasos* aperuit.

19. Illa, corde sagitta fisso, procidens, non tantum sylvæ suæ solum, sed etiam RÁVANÆ felicitatem, trimundii victoria stabilitam, tremere fecit.

20. Noctivaga illa, RÁMÆ, tanquam KÁMADEVÆ sagitta gravi in corde

percussa, fœtido cruore, quasi *santalo* uncta, YAMÆ habitationem ingressa est.

21. Tum TÁDAKÆ occisor accepit a vate, qui hoc facto lætabatur, telum dæmones occidens, incantamento præditum, veluti gemma, soli grata, accipit a sole splendorem, lignum incendentem.

22. Deinde, ingressus in purum Nani eremum, a vate sibi indicatum, RAGHUIDES, etsi oblitus rerum in priore vita gestarum, desiderio commovebatur.

23. Deinde vates intravit in sylvam, ipsius castigationibus sacratam, in qua discipuli honores paraverant, cujus arbores ramorum folia manuum instar jungebant, et cujus feræ vultibus erectis eum intuebantur.

24. Ibi uterque DASARATHÆ filius vatem, sacris initiatum, sagittis suis contra impedimenta protegebant, ut luna et sol, vicissim orientes, radiis suis mundum defendunt a tenebris.

25. Tum vero sacrifici, aram fœdatam videntes sanguinis guttis, *bandhujívorum* florum instar magnis, horrore perculsi opus relinquebant, atque cochlearia sacrificalia, e *vikankati* ligno facta, abjiciebant.

26. Statim RÁMAS suspiciens, sagittam e pharetræ ore expromens, conspexit in aere *Rákshasorum* exercitum, cujus vexilla vulturum alarum ictibus movebantur.

27. Ibi utrumque *Rákshasorum* ducem sagittarum scopos fecit, aliis neglectis: etenim GARUDAS, contra magnos angues pugnare valens, num idem parvos serpentes adoritur?

28. Ille, telorum gnarus, telum celerrimum, venti deo sacrum, arcui imposuit; atque hoc TÁDAKÆ filium, vel saxi instar gravem, haud secus ac folium flaccidum dejecit.

29. Alter *Rákshasus*, SUBÁHUS appellatus, magica vi huc illuc confugiebat; quem dexter ille sagittis, quæ soleis ferreis armatæ erant, discindens, extra eremum avibus distribuit.

30. Utriusque juvenis, qui ita sacrificiorum impedimenta dispulerant, robur bellicum celebrantes, sacerdotes taciturni stirpis domini sacra justo ordine perfecerunt.

31. Vates, post sacrificium ablutus, utrumque fratrem, quorum cincinni corporis inclinatione movebantur, post benedictionem iis impertitam, tetigit manu, cujus palma sacro gramine fissa erat.

32. Janakas, *Mithilæ* rex, sacrificii præparationibus finitis, invitavit vatem, qui, obedienter *Mithilam* tendens, Raghuidas etiam secum duxit, gaudio repletos, cum de regis arcu audirent.

33. Ab iis, iter facientibus, vesperi habitatio eligebatur sub amœnis eremi arboribus, sub quibus Gautamæ, diuturnas castigationes subeuntis, conjux per breve tempus Indræ uxor fuerat.

34. Quod Gautamæ uxor, in saxum transformata, pulchrum corpus in longum tempus recuperavit, hoc erat beneficium Rámæ pedum pulveris, peccata destruentis.

35. Janakas, hominum rex, cum audisset vatem una cum Raghuidis aggressum esse, obviam ivit venerabundus, ac si fuisset Honestum, corpore indutum, comitantibus Utili et Dulci.

36. *Videhæ* urbis civium, juvenes, *Punarvasui* sideri, de cœlo in terram aggresso, similes, oculis haurientium animus ciliis connivere etiam fraudem putabat.

37. Cærimoniis sacris circa palum sacrificalem peractis, vates, Kusikæ familiæ decus, temporis gnarus, *Mithilæ* regi narrabat, Rámam arcus videndi cupidine ardere.

38. Rex, conspiciens tenerum corpus pueri, e celebrata familia oriundi arcumque suum ægre flectendum cogitans, cruciabatur pretii, pro filia donandi, conditione.

39. Dixitque: "Venerande, quod a magnis etiam elephantis ægre per-
"ficitur, in eo equidem permittere nequeo elephanti pullum frustra con-
"tendere.

40. "Etenim, sancte, multi reges arcitentes hoc arcu pudore affecti,
"concutientes brachia, quorum cutis nervi ictibus occalluerat, indignabundi
"abierunt."

41. Cui respondit vates: "Hic quid valeat, audi!—Attamen mittamus
"sermones: ille enim robur suum probabit tibi in arcu, ut fulmen in
"monte."

42. Post hunc viri prudentis sermonem ille RAGHUIDAM, etsi cincinnos in temporibus adhuc gerentem, robore præditum esse credebat, sicut flammæ, etiamsi *indragopæ* scarabæi instar parva sit, urendi vim tribuunt.

43. *Mithilæ* rex comitum catervas arcum apportare jussit, velut INDRAS nubium turbas arcum splendidum exhibere jubet.

44. DASARATHIDES, videns arcum, dormientis serpentum principis instar terribilem, arripuit eum, quo SIVAS, bovem in vexillo gestans, dimiserat sagittam, quæ effugientem sacrificii feram persequebatur.

45. Juvenis, dum cœtus oculis præ stupore rigidis adspiceret, arcum, saxi instar firmum, haud magno labore intendit, veluti KÁMADEVAS tenerum florum arcum.

46. Ille, nimia intentione diffractus, tonitru instar tremendum sonum edens, BHRIGUIDÆ, valde irato, *Kshatriyorum* tribum impigram esse indicavit.

47. *Mithilæ* rex, læte accipiens roboris pretium, quod in SIVÆ arcu comprobatum viderat, RAGHUIDÆ dedit filiam suam, haud ex utero natam, LAKSHMIS instar formosam.

48. Deinceps *Mithilæ* rex, promisso stans, RAGHUIDÆ tradidit filiam suam, haud ex utero natam, coram vate splendido, quasi coram igne teste.

49. Misitque splendidus rex sacerdotem suum honoratum ad *Kosalæ* regem, nuntians ei: "Hanc NIMIS stirpem per filiæ nuptias tibi servilem "fieri jubere velis!"

50. Ille nurum dignam quærebat, cum perveniret ad eum *Bráhmanus* cum nuntio opportuno: nam piorum optatum, eisdem legibus obnoxium, atque arboris cœlestis fructus, illico maturescit.

51. DASARATHAS, cum audisset sermonem viri nobilis, qui omnes honores ei tribuit, profectus est, INDRÆ socius, sui potens, militum pulvere solis radios surripiens.

52. Obsidebat *Mithilam* urbem, exercitu cingens eam, et sylvarum vicinarum arbores vexans; sed urbs illa tolerabat obsidionem amicam, veluti mulier diuturnum amati amplexum.

53. Uterque princeps congressi, morem receptum observantes, VARUNÆ

atque INDRÆ similes, celebrabant virginum juvenumque nuptias, prout ipsorum dignitatem decebat.

54. RAGHUIS soboles duxit virginem e terra natam, LAKSHMAṆAS ejusdem sororem natu minorem URMILAM; utriusque fratres juniores, eximie splendentes, gracilem utramque KUSADHVAJÆ filiam.

55. Tres illi regis filii una cum quarto, cum novas uxores duxissent, splendebant, tanquam quattuor ejusdem contra inimicos subsidia, prospere cedentia, scilicet reconciliatio, dona, discordiæ excitatio et coercitio.

56. Illæ regis filiæ per hos regis filios, atque hi per illas vota sua expleta videbant; eratque conjugum cum uxoribus congressus, sicut nudæ vocum formæ cum suffixis conjunctio.

57. DASARATHAS, postquam quattuor filios suos ibi cum uxoribus conjunxerat, atque *Mithilæ* regem dimiserat, tribus itineribus in suam urbem rediit.

58. Interdum in itinere venti ex adverso flantes, atque vexilla arborum instar commoventes, exercitum ejus vehementia sua vexabant, veluti planitiem fluvii undæ, ripam transgredientes.

59. Deinde conspiciebatur sol, terribili halonis orbe cinctus, veluti delapsa serpentis, a GARUDA occisi, gemma, ejus corpore circumdata.

60. Plagæ cœlestes, cum vulturum alis, quasi subcanis cincinnis, atque nubibus vespertinis, quasi vestibus sanguine madidis, veluti mulieres menstruorum tempore, adspici haud poterant.

61. Lupæ quoque, regionem, ubi sol commoratur, aggressæ, horrendo modo ejulabant, ac si excitare vellent BHRIGUIDEN, *Kshatriyorum* sanguine sacrificia Manibus peragere adsuetum.

62. Terræ dominus officii gnarus, ventum contrarium aliaque præsagia mala animadvertens, de ominibus sinistris avertendis magistrum suum interrogavit, qui, bonum exitum promittens, sollicitudine eum liberavit.

63. Statim apparuit ingens splendor, oriens in exercitus fronte, quem denique milites, cum oculos abstersissent, viri forma præditum cognoscebant.

64. Sortem patriam gestans, filo sacro notatam, maternamque, ingenti

arcu indicatam, soli similis erat, cum luna conjuncto, seu *santali* arbori cum serpente.

65. Ille, obediens jussui patris, quamquam iracundi et omnem modum excedentis, trementis matris caput abscindens, primo misericordiam vincebat, deinde terram.

66. *Akshæ* granorum corona, dexteræ auri alligata, apparebat ille, ac si gestaret unius et viginti *Kshatriyorum* occidendorum computationem, per granorum numerum præindicatam.

67. Rex, cujus filii pueri adhuc erant, cum conspiceret Bhrighuiden, qui, ob patris cædem iratus, omnes familias regias occidere voverat, suumque statum considerans, animum demisit.

68. Rámæ nomen, filium suum horribilemque hostem designans, cor ejus percussit, timoremque ei injecit, veluti nomen, a gemma ortum, coronam significans idemque serpentem.

69. Bhriguides, haud respiciens regem: "salve! salve!" clamantem, ubi major Bharatæ frater erat, ibi convertit oculos, iræ contra *Kshatriyos* flamma splendentes, sursum elatos.

70. Raghuides, timoris expers, antecedens, sic compellatus est ab illo, qui pugnandi cupidus manum arcui admovit, sagittamque in spatio inter digitos relicto posuit.

71. " *Kshatriyorum* gens propter injuriam illatam mihi exosa est; qua " sæpius devicta, quietem adeptus eram: nunc vero, veluti serpens dor- " miens baculi ictu, sic ego roboris tui fama iratus sum.

72. " Regis *Mithilensis* arcum, a nullo alio rege ante flexum, tu fregisti: " quo audito ego quasi roboris mei cornu a te fractum puto.

73. " Olim Rámæ nomen, in mundo pronunciatum, me designabat: " nunc vero, cum tu splendorem appetas, idem nomen, significatione con- " turbata, pudorem mihi affert.

74. " Duo inimici æque gravem injuriam fecisse putantur mihi, telum " gerenti, quod ne in monte quidem irritum est: Haihayas scilicet, " qui vaccæ vitulum abripuit, atque tu, gloriam meam eripere con- " tendens.

75. " Robur meum, etiamsi *Kshatriyos* occidit, ideo non mihi satisfacit, " dum tu invictus es : ea enim ignis magnitudo dicitur, qua ille in oceano " etiam, velut in fœno flagrat.

76. " Scito vero, arcus *Sivaici*, a te diffracti, firmitudinem VISHNUIS " potestate ademptum fuisse: lenis etiam ventus arborem in fluvii ripa " dejicit, quando radices ejus undarum celeritate subfossæ erant.

77. " Quare huic arcui meo nervum intende, atque cum sagitta eum " distende. Hoc certamen esto; si hic quoque idem brachiorum robur " ostenderis, a te victus ero.

78. " Si vero invalidus es, securis meæ, alte splendentis, minis territus, " frustra securitatem petens junges manus, quarum digiti nervi ictibus " occalluerunt."

79. Ita locuto BHRIGUIDA, horribili adspectu, RAGHUIDES, leni risu labia inflectens, pro apto responso illius arcum arripuit.

80. Ille, simulac arcum teneret, quem in prioribus natalibus gestaverat, eximie pulcher erat adspectu: nuda enim nubes pulchra est, quanto magis vero, ubi INDRÆ arcu distincta est?

81. Arcus ille, altera parte in terra posita, a robusto illo intendebatur, regum inimicus vero splendorem amisit, velut ignis, cujus fumus solus relictus est.

82. Hominumque caterva adspiciebat ambo illos, ex adverso stantes, splendore alterius aucto, alterius evanescente, ut vesperi, plenilunii tempore, solem et lunam.

83. RAGHUIDES, misericordia motus, adspiciens tum BHRIGUIDEN, cujus vis in ipso frustrata erat, tum sagittam suam haud inanem, arcui adaptatam, KÁRTIKEYÆ similis, sic locutus est:

84. " Quamquam me adortus es, crudeliter contra te pugnare nequeo, " quoniam *Bráhmanus* es; sed impera visne ut hac sagitta incessum tuum " destruam, an cœlum, sacrificiis tuis meritum?"

85. Cui respondit vates: " Revera cognosco te deum priscum, atque " tuum, in terram demissi, robur *Vishnuicum* videre cupiens, iracundiam " tuam irritavi.

86. " Mihi, qui patris inimicos in cineres converti, terramque cum oceano " dono dandam putavi, clades etiam, a te supremo deo inflicta, laudabilis " facta est.

87. " Quare, sapientum optime, tuere incessum meum, ad loca sacra " visenda exoptatum: viæ in cœlum obstructio vero me, voluptatis non " cupidum, haud vexabit."

88. RAGHUIDES consensit, sagittamque orientem versus dimisit: quæ BHRIGUIDÆ, quamquam probe agenti, viæ in cœlum obex factus est, haud removendus.

89. RAGHUIDES etiam, vatis pii veniam implorans, pedes ejus amplectebatur: nam fortibus, postquam hostes robore vicerunt, reverentia gloriæ est.

90. " Quoniam materna mea qualitate impetuosa rejecta quietem pater- " nam adeptus sum, nonne hæc injuria etiam, fructu haud spernendo " prædita, beneficium est, a te mihi datum?

91. " Age, equidem abeo; ne tibi impedimentum esto, deorum negotium " peragenti!" Ita allocutus RÁMAM et LAKSHMANAM vates evanuit.

92. Quo digresso pater RÁMAM victorem amanter amplexus, iterum natum eum putabat; atque postquam per breve tempus sollicitus fuerat, gaudium accepit, ut arbor, a sylvæ igne superata, pluviam decidentem.

93. Tum terræ dominus, SIVÆ similis, nonnullis noctibus peractis in via, pulchris diversoriis adornata, urbem *Ayodhyam* ingressus est, in cujus fenestris feminarum, puellam *Mithilensem* adspicientium, oculi Nymphæarum instar splendebant.

CAPUT XII.

RÁVANAS OCCISUS.

1. Dasarathas, cum corporis gaudiis fruitus ultimam ætatem ingressus esset, exstinctui propinquus erat, veluti mane lucernæ lux.

2. Pone aures considens, sub canitie latens senectus, Kaikeyis timore mota, dixit ad eum: "Rámæ dignitatem trade!"

3. Rumor de Ráma, a civibus amato, ad dignitatem regiam evehendo, unumquemque civium lætum reddidit, veluti canalis nemoris arbores.

4. Kaikeyis, duræ indolis, præparationes ad illius inaugurationem factas fœdavit regis lacrymis, præ dolore ferventibus.

5. Evomuit illa, cum rex iratam mitigare studeret, duo promissa, ab illo data, veluti terra ab Indra rigata duos serpentes, in cavernis latentes.

6. Quorum altero Rámam per quattuordecim annos in exilium mitti postulavit; altero pro suo filio flagitavit dignitatem, cujus solus fructus ipsius viduitas erat.

7. Rámas antea terram a patre sibi traditam plorans acceperat, deinde vero in sylvam eundi jussum lætus accepit.

8. Cives cum admiratione illius vultus colorem eundem manere videbant, cum vestes solemnes gereret, et cum arborum corticem indueret.

9. Ille, ne patrem a fide præstanda detineret, una cum Síta et Lakshmana in *Dandakam* sylvam intravit, atque in cujusvis boni cor.

10. Rex vero, separatione ab illo cruciatus, et imprecationis e facinore suo ortæ memor, non nisi corpore relicto se expiationem adepturum putabat.

11. Regnum illud, juvene in exilium misso, et rege mortuo, abiit in prædam hostium, callide aliorum imbecil'itatem explorantium.

12. Tum vero ministri, domino destituti, Bharatam, apud matris suæ propinquum commorantem, advocari curabant per viros intimos, qui lacrymas supprimebant.

13. Kaikeyis filius, cum patrem suum hoc modo mortuum esse comperisset, non solum a matre sua, sed etiam a dignitate regia se avertit.

14. Secutusque est Rámam cum exercitu, atque lacrymas fundens conspexit arbores, inter quas ille cum Sumitrida habitabat, ab anachoretis sibi indicatas.

15. Postquam illi, in *Chitrakútæ* sylva habitanti, narrasset, patrem in cœlum abiisse, eum revocare studebat per Lakshmim, cujus felicitates non meræ reliquiæ erant.

16. Ipse enim, ante quam frater ejus major dignitatem regiam in matrimonium quasi duxisset, semet ipsum, si terræ regnum acciperet, ante illum matrimonium iniisse putavisset.

17. Quem cum amovere non posset, ut pater mortuus jusserat, petebat ab eo duas crepidas, quas regni quasi deas tutelares faceret.

18. Tum dimissus a fratre, qui hoc ei concesserat, non in urbem intravit, sed *Nandem* pagum profectus, fruebatur regno, quasi thesauro sibi commisso.

19. Ita fratris majoris amantissimus, remotus ab omni regnandi cupidine, ad matris facinus expiandum, pœnitentiam quasi agebat.

20. Rámas vero cum Síta in sylva victu agresti degens, tranquillus una cum fratre minore votum exsolvit juvenis, quod Ikshvákuidæ senes exsolvere solebant.

21. Aliquando aggressus ad arborem, quæ latitudine sua densam præbebat umbram, præ lassitudine aliquantulum dormiebat in Sítæ gremio.

22. Tunc avis, ab Indra oriunda, unguibus suis Sítæ mammas dilaceravit, vilipendens quasi notas, quas illæ ex amati amplexibus ferebant.

23. Rámas, ab uxore pulchra e somno excitatus, graminis culmum jecit contra avem, quæ altero oculo amisso evolavit.

24. Rámas vero, ob loci propinquitatem Bharatæ reditum timens, reliquit *Chitrakútæ* regionem, cuculis mœste canentibus frequentatam.

25. Procedebat ille, commorans in hospitalibus vatum eremis, regionem meridionalem versus, veluti sol in signis autumnalibus commorans.

26. Illum secuta *Videhæ* regis filia apparebat, veluti splendor regius, etiamsi a Kaikeyi prohibitus, illius virtutibus allectus.

27. Ejus membrorum unguento, ab Anusúya donato, suaves ordores diffundente, apes e sylvæ floribus eliciebantur.

28. Stetit ibi *Rákshasus* quidam, Virádhas appellatus, nubis vespertinæ instar fuscus, Rámæ viam præcludens, veluti Ráhus lunæ viam.

29. Abripuit ille ex utriusque fratris medio puellam *Mithilensem*, veluti siccitas pluviam abripit inter *Srávanam* et *Bhádrapadam* menses.

30. Quem cum occidissent juvenes Kakutsthidæ, antequam putido suo fœtore regionem contaminaret, in terra defoderunt.

31. Deinde Rámas, rectitudinis limites haud excedens, ab Agastya jussus, restitit in *Panchavati*, veluti *Vindhyas* mons in altitudine sua, quam a principio habebat.

32. Ibi Rávanæ soror natu minor, amore perculsa, accessit Raghuiden, veluti serpens, æstu vexatus, arborem in *Malaya* monte.

33. Illa, ipsa Síta præsente, Rámæ favorem captabat, originem suum ei narrans: etenim mulierum amor, quando nimis auctus, tempus haud respicit.

34. "Equidem uxorem habeo, puella, hujus fratris mei minoris amorem "capta!" Ita Rámas, humeris taurinis præditus, illam viri cupidam exhortabatur.

35. Illa, antequam ad majorem sese converteret, ab eo quoque non accepta, iterum ad Rámam confugit, fluvii instar, utramque ripam lambentis.

36. Sitæ risus puellam pulchram iratam reddidit, veluti luna oriens oceani fluctum, qui, protectus a vento, tranquillus restabat.

37. "Risus tui fructum statim adipiscere, adspice me! Scito, facinus "tuum esse, veluti contemptus, tigridi ostensus a caprea!"

38. Ita allocuta puellam *Mithilensem,* quæ præ timore in mariti sinum confugit, Súrpanakha speciem assumpsit, nomini suo similem.

39. Lakshmanas, qui primo eam cuculi instar dulce loquentem audiverat, deinde lupæ instar horribiles sonos edentem, transformatam illam putabat.

40. Ille stricto gladio in casam frondeam celeriter ingressus, terribilem illam iterata deformitate affecit.

41. Illa, in aere pendens, utrique fratri minitabatur digito suo, unco simili, unguibus aduncis prædito, nodisque arundinis instar crassis.

42. Mox vero *Dandakam* sylvam ingressa, Kharæ aliisque *Rákshasis* narravit talem Rámæ conatum, novam *Rákshasorum* contumeliam.

43. Quod *Rákshasi* illam, vultus membra laceratam, magni faciebant, id illis, Rámam adorientibus, funestum evasit.

44. Raghuides insolentes illos telis elatis accurrentes videns, victoriæ spem in arcu collacavit, Sítam Lakshmanæ commisit.

45. Rámas Dasarathides solus erat, *Rákshasi* vero mille, sed quot illorum erant, eundem numerum ille etiam in prœlio habere iis videbatur.

46. Kakutsthides, probe agens, Dúshanam, e scelestorum caterva missum, haud toleravit, veluti suum ipsius vitium.

47. Illum, Kharam atque Trisirasem deinceps excepit sagittis, quæ vero quasi uno eodemque tempore ab arcu ejus evolabant.

48. Ab acutis illis sagittis, quæ, priore puritate servata, trium illorum corpora penetrabant, vita eorum hauriebatur, sanguis vero ab avibus.

49. Ingenti illo *Rákshasorum* exercitu Rámæ sagittis trucidato, nihil erectum conspiciebatur, præter truncos.

50. Ille deorum hostium exercitus, postquam cum Ráma, sagittarum imbres effundente, pugnaverat, non experrecturus dormiebat in vulturum umbra.

51. E *Rákshasis,* Rámæ telis deletis, sola Súrpanakha nuntium malum Rávanæ attulit.

52. Dhanadæ frater minor, post contumeliam sorori inflictam, atque

propinquorum cædem, Rámæ pedem decem capitibus suis impositum putabat.

53. Per *Rákshasum*, capreæ forma indutum, Raghuidas decipiens, per aliquod tempus avium principis contentionibus impeditus, Sítam abripuit.

54. Ambo fratres, Sítam quærentes, vulturem conspexerunt, alis abscissis, qui spiritu per guttur exeunte sui in Dasaratham amoris debitum solverat.

55. Hic Sítam a Rávana raptam esse, voce illis narravit, atque nobile suum ipsius factum vulneribus annuntians, mortuus est.

56. Ambo illi, quorum dolor de patris morte novus adhuc erat, in illo, haud aliter ac in patre suo, cærimonias funebres, inde a combustione, iterum exsequebantur.

57. Suadente Kabandha, qui per mortem ab imprecatione liberabatur, Rámas amicitiam contraxit cum simio Sugríva, qui in eadem ac ipse calamitate versabatur.

58. Báline occiso heros ille in ejus locum diu expetitum substituit Sugrívam, veluti radicem vicariam in primæ radicis locum.

59. Deinde simii, ad Sítam quærendam a marito missi, huc illuc vagabantur, perinde ut Rámæ vota.

60. Nuntio de illa accepto e Sampátis ore, Marutæ filius oceanum trajecit, vitam mundanam veluti, sine sui commodi studio.

61. Ille investigans conspexit Janakæ filiam in urbe *Lanka*, *Rákshasorum* mulieribus cinctam, pudicam veluti Mimosam, herbis veneniferis circumdatam.

62. Dedit ei simius annulum, mariti signum, cui frigidæ illius gaudii lacrymæ obviam quasi veniebant.

63. Postquam nuntiis de marito Sítam exhilarasset, ille, Akshæ cæde elatus, urbem *Lankam* combussit, per breve tempus vexationem ab hoste sustinens.

64. Re peracta ostendit Rámæ signum mutuum, ipsum veluti Sítæ cor, corpore induto aggressum.

65. Rámas gemmæ, in corde collocatæ, contactu oculos claudens, amatæ amplexus voluptatem percepit, mammas illius non tangens.

66. Rámas, nuntio de uxore audito, cum illa congredi cupiens, magnum oceanum, quo *Lanka* circumfluitur, fossæ instar exiguum putabat.

67. Profectus est ad hostium necem, simiorum exercitibus sequentibus, neque solum in terræ dorso, sed etiam per aera catervatim incedentibus.

68. Ad illum, in oceani litore considentem, pervenit Vibhíshanas, missus quasi per amorem a *Rákshasorum* Fortuna, quæ hoc consilium ei injecerat.

69. Cui Raghuides *Rákshasorum* imperium pollicebatur: etenim morum præcepta, justo tempore exercita, fructum producunt.

70. Ille in oceano salso pontem strui curavit per simios, similem Seshæ, e regionibus infernis emergenti ad Vishnuis somnum.

71. Per hanc viam transgressus, *Lankam* urbem obsedit simiis fulvis, alterum vallum aureum quasi efficientibus.

72. Prœlium ibi oriebatur terribile inter simios et *Rákshasos*, Rámæ æque ac Rávanæ victoriæ clamore plagas feriente.

73. Clavæ diffringebantur arboribus, mallei contundebantur lapidibus, unguium lacerationes ipsas sagittas superabant, elephanti saxis elidebantur.

74. Tum Sítam, quæ Rámæ caput findi videns animo linquebatur, Trijata in vitam revocavit, illusionem id esse docens.

75. "Vivit dominus meus!" Ita exclamans illa libenter dolorem abjecit; antea vero, ejus mortem veram esse putans, "ego superstes sum!" ita cogitans pudore confusa erat.

76. Brevis Dasarathidarum afflictio, cum laqueus, a Meghanáda iis injectus, Garuda advolante dissolveretur, erat, ac si in somnio iis accidisset.

77. Tum Rávanas hasta Lakshmanam in pectore vulneravit, Rámas vero, quamquam non percussus, cor dolore laceratum habuit.

78. Lakshmanas vero, dolore levato per herbam, ab Hanumante allatam, denuo sagittis suis *Lankæ* mulieres lamentari docebat.

79. Veluti tempus autumnale nubis, sic ille MEGHANÁDÆ clamorem arcumque, INDRÆ arcui similem, amplius exsistere haud passus est.

80. KUMBHAKARNAS, a simiorum principe in eandem cum sorore sua conditionem redactus, RÁMÆ se opposuit, montis instar e quo arsenicum rubrum scalpro excisum est.

81. "Male tu, somni amans, a fratre intempestive expergefactus es!" Ita cogitantis quasi RÁMÆ sagittis in diuturnum somnum inductus est.

82. Alii etiam *Rákshasi* in simiorum gladia incidebant, ut pulvis, in prœlio ortus, in sanguinis eorum flumina.

83. Deinde RÁVANAS iterum ex urbe in pugnam egressus est, "hodie "mundus sive RÁVANA sive RÁMA vacuus erit!" ita constituens.

84. INDRAS, RÁMAM peditem conspiciens, *Lankæ* regem vero currus scirpea protectum, misit illi currum, fulvis equis junctum.

85. Currum illum victorem, cujus vexillum *Gangæ* cœlestis undarum ventis movebatur, ascendit RAGHUIDES, dei aurigæ brachiis innixus.

86. MÁTALIS induit ei magni INDRÆ loricam, in qua *Rákshasorum* tela loti foliorum imbecillitatem adipiscebantur.

87. Hoc RÁMÆ et RÁVANÆ prœlium, in quo uterque mutuo adspectu roboris tandem occasionem inveniebant, propositum quasi explevit.

88. Minor DHANAJÆ frater, quamquam solus et non sicut antea, tamen brachiorum, capitum atque pedum multitudine quasi in propinquorum maternorum medio stare videbatur.

89. RÁMAS hostem suum, mundi dominorum victorem, qui capita sua SIVÆ dederat, atque *Kailásam* montem sustulerat, magnum putabat.

90. RÁVANAS in dextrum ejus brachium, quod tremens SÍTÆ recuperationem prænuntiabat, valde iratus sagittam defixit.

91. Sagitta, a RÁMA emissa, RÁVANÆ pectore perforato in terram intravit, quasi serpentibus gratum muntium allatura.

92. Amborum, vocem voce, tela telis profligantium, mutuus vincendi furor adaugebatur, veluti duorum narratorum.

93. Victoriæ fortuna roboris vicissitudine inter ambos æqua erat, velut agger inter duos elephantos ebrios.

94. Sagittarum copiæ invicem haud tolerabant florum imbres, in utrumque demissos, et Diis et *Asuris*, utriusque impetu et renisu delectatis.

95. Deinde *Rákshasus* vibravit contra hostem clavam, dentibus ferreis instructam, raptam veluti Yamæ clavam, e *Kútasálmale* arbore factam.

96. Raghuides sagittis lunatis, æque facile ac *kadalim* arborem, diffidit clavam illam, antequam currum suum attigerat, atque *Rákshasorum* spem.

97. Tum unicus ille arcitenens ad illum feriendum arcui adaptavit telum haud inane, Brahmani sacrum, medicinam quasi ad doloris de uxore aculeum extrahendum.

98. Illud in aere in centum partes divisum videbatur, fulgentibus cuspidibus præditum, veluti magni serpentis corpus, horrendis in capitibus orbibus distinctum.

99. Hoc telo, cum incantamento emisso, uno temporis momento abscidit Rávanæ capitum seriem, illo dolorem non sentiente.

100. Velut in aqua recentis solis imago, undis divisa, sic in cadente *Rákshasi* corpore splendebat cervicum decisarum series.

101. Deorum animus, etsi capita ejus cadentia videbant, haud nimiam fiduciam capiebat, quia ne illa rursus jungerentur timebant.

102. Tum vero in Rámæ caput, regio diademate mox ornandum, decidit fragrans florum imber, a diis missus, quem sequebantur apum examina, alis melle gravatis, rimas in mundi custodum elephantium temporibus relinquentia.

103. Tum Indræ auriga Raghuiden, qui deorum mandato expleto arcus nervum resolverat, valere jussit, atque currum, mille equis junctum, cujus vexilli pertica notata erat Rávanæ sagittis, nomine ejus inscriptis, evexit in altum.

104. Raghuidarum dominus vero, uxorem amatam igne lustratam adeptus, regiam hostis dignitatem tradidit Vibhíshanæ, caro amico, atque hoc cum Solis filio et Sumitrida sequente, currum cœlestem, brachiis suis occupatum, ascendens, in urbem profectus est.

CAPUT XIII.

REDITUS IN DANDAKAM SYLVAM.

1. Tum vero Vishnus, Rámæ nomen gerens, qualitatum gnarus, regionem suam, cujus qualitas sonus est, curru cœlesti transvolans, oceanum adspiciens uxorem clam allocutus est:

2. "En, *Videhensis*, oceanus spumans, quem pons meus usque ad "*Malayam* montem dividit, ut splendoris via æthera, autumno serenum, "pulchras stellas ostendentem.

3. "Is olim suffodiebatur a patribus nostris, cum patris eorum, sacri-"ficare cupientis, equus sacer a Kapila in orcum abductus esset, atque "illi ejus recuperandi caussa terram finderent.

4. "Ex hoc solis radii fœtum hauriunt, inde divitiæ augmentum capiunt; "hic ignem alit, qui aquam comburit, ab hoc astrum delectans genitum "est.

5. "Ejus forma, quæ, hunc vel illum statum assumens, magnitudine sua "decem regiones pervadens consistit, æque ac Vishnuis forma, neque "qualitate, neque quantitate definiri potest.

6. "In eodem requiescit numen supremum, celebratum a primo creatore, "qui in loto, ex illius umbilico ascendente, sedet, quando illud in unius "ætatis fine, mundis in semet ipsum retractis, devotionis somno addictum "est.

7. "Ad hunc tanquam protectorem confugiunt centeni montes, superbia "privati per Indram, latera eorum findentem, veluti reges periculo immi-"nente ab hostibus confugiunt ad regem medium, honestate distinctum.

8. "Ejus aqua limpida, sub mundi destructionem accrescens, terræ,

" quam primus deus ex inferno eduxit, per breve tempus faciei ornamen-" tum evasit.

9. " Idem, undarum labia porrigendi gnarus, quem nemo æquat con-" suetudine cum uxoribus, bibit amnes, natura sua in ore præbendo auda-" ces, iisdemque bibere dat.

10. " Istæ balænæ, aquam e fluviorum oribus, bestiis repletam, capientes, " atque ora hiantia claudentes, per capita, foraminibus prædita, aquæ " flumina emittunt in altum.

11. " En monstris marinis, elephantis similibus, subito emergentibus, " bifariam divisas maris spumas, quæ genis illorum adhærentes per breve " tempus apparent veluti muscaria, aures eorum ornantia.

12. " Serpentes, qui emergunt ad ventum a litore flantem hauriendum, " ab undis volutis haud dignoscendi, distinguuntur gemmis, solis radiorum " contactu eximie splendentibus in capitum orbe.

13. " Hæ conchæ, subito undarum rapiditate conjectæ in corallia, labio-" rum tuorum æmula, oribus suis in ramis prominentibus hærentes, ægre e " suspendio discedunt.

14. " Nube illa, quæ vix accessit ad aquam bibendam, sed turbinis rapi-" ditate circumagitur, prorsus apparet oceanus iste, ac si iterum monte " agitaretur.

15. " Oceani salsi, æneæ rotæ similis, litus tenue, *tamálarum* et " *tálium* sylvarum seriebus nigrum, e longinquo apparet, veluti æruginis " linea in rotæ acie.

16. " Ventus, e litore spirans, *ketakarum* polline os tuum adornat, O " longis oculis prædita! Scire eum diceres, me, qui labia tua *vimbis* " similia sitio, ornatu parando tempus perdere non posse.

17. " Nos currus cœlestis rapiditate temporis momento pervenimus " ad oceani litus, *púgarum*, fructus onere inflexarum, serie consitum, in " cujus syrtibus jacet margaritarum copia, a conchis dispersarum.

18. " Jam vero, teneris femoribus cervarumque obtutu prædita, oculos " conjice in viam, quam emensi sumus: terra ista, sylvis tecta, emergit " quasi ex oceano remoto.

19. " Ecce, perinde ac animi mei desiderium, sic currus cœlestis procedit
" modo in deorum, modo in nubium, modo in avium via.

20. " Iste ætheris ventus, odorem fundens liquoris, e magni INDRÆ
" elephanti temporibus stillantis, et fluvii triplicis undarum contactu
" frigidus, delambit sudoris guttas, in facie tua recentis diei calore ortas.

21. " Hæc nubes, coruscante fulmine quasi armilla ornata, a te, ira-
" cunda, per jocum tacta manu fenestræ innixa, alterum quasi ornamen-
" tum tibi præbet.

22. " Ili eremitæ, cortice induti, *Dandakam* sylvam periculis liberam
" cognoscentes, pro suo quisque loco occupant eremorum regiones, diu
" desertas, novis casis constructis.

23. " Ista est illa regio, ubi, cum te quærerem, in terram lapsum con-
" spiciebam pedis annulum, præ dolore quasi ob sejunctionem a pedis tui
" loto, silentium tenentem.

24. " Qua via tu, timida, a *Rákshaso* abducta eras, eam istæ plantæ
" repentes, misericordi animo, cum loqui non valerent, indicabant mihi
" ramis suis, quorum surculi infracti erant.

25. " Cervæ etiam, graminis culmos haud respicientes, certiorem facie-
" bant me, itineris tui inscium, oculos ad meridiem convertentes, elata
" ciliorum serie.

26. " Istud ante nos apparet *Málgavantis* montis cacumen, æthera tan-
" gens, ubi novam aquam effundebant nubes, ego vero eodem tempore
" lacrymas ob separationem a te :

27. " Ubi sine te ferre non poteram lacuum, pluviæ guttis rigatorum,
" odorem, neque *kadambæ* flores, semiapertis foliis præditos, nec dulces
" pavonum clamores :

28. " Atque ubi ego, occultationum memor, quibus tu, timida, ut me
" vexares, antea gavisa erat, vix tolerabam nubium strepitum, e cavernis
" resonantem :

29. " Ubi torquebat me oculorum tuorum, ignis matrimonialis fumo
" nigrorum, pulchritudo, quam, dum terra, imbre rigata, vapore tegebatur,
" calicibus apertis imitabantur fungi.

30. "Obtutus, longe descendens, cum labore quasi haurit istas *Pampæ* "lacus aquas, inter propinquas calami sylvas latentes, in quibus grues "ludentes conspiciuntur.

31. "Ibi ego, procul a te amata commorans, cum voluptate conspiciebam "*ratháṅgarum* paria, nunquam sejuncta, sibi invicem lotorum folia por- "rigentia.

32. "Atque cum amplecti cuperem tenuem istum *asokæ*, in litore stantis, "ramum, duobus florum fasciculis, mammarum instar pulchris, inclina- "tum, ad te me pervenisse putans, LAKSHMANAS, lacrymas fundens, me "retinebat.

33. "Isti gruum in *Godávari* fluvio ordines, tintinnabulorum aureorum, "in curru pendentium, sono audito sursum evolantes, tibi obviam quasi "veniunt.

34. "Ista *Panchavatis*, ubi tu, quamquam tenero corpore prædita, no- "vellas Mangiferas gutturnio rigare solebas, cum cervis suis sursum "spectantibus, post longum tempus denuo conspecta, animum meum "delectat.

35. "Ibi prope *Godávarim* fluvium, me, a venatu redeuntem, lassitudine "undarum vento levata, capite in occulto in gremio tuo reposito, in calami "sylvis dormire memini.

36. "Qui sola oculi nictatione NAGHUSHAM ex INDRÆ loco decidere fecit, "ejusdem vatis, aquam turbidam limpidam reddentis, ista habitatio erat "terrestris.

37. "Voluptatem percipit animus meus, cupiditatis expers, dum odoratur "trium ignium, quos vates ille, irreprehensa gloria præditus, colebat, "fumum, qui, in currus viam adveniens, butyri sacri odorem spargit.

38. "Iste SÁTAKARNIS vatis lacus voluptarius, *Panchápsaras* appellatus, "cum sylvis vicinis e longinquo resplendet, O superba, veluti lunæ orbis, "paullulum inter nubes conspiciendus.

39. "Olim ille vates, una cum cervis non nisi graminum culmis vivens, "ab INDRA, meditationem illius metuente, inductus esse fertur in quinque "*Apsarasium* juventutis laqueum.

40. "Concentus et tympanorum sonus, ab illo in ædibus sub aqua habitante redditus, in aera ascendens, currus conclavia superiora per temporis momentum strepitu resonare facit.

41. "Iste alius vir pius, nomine Sutíkshnas, moribus mitis, castigationes perfert inter quattuor ignes, ligna consumentes, sole frontem ejus torrente.

42. "Illum, qui Indræ metum injiciebat, commovere haud valebant gestus amatorii feminarum divinarum, cum risu oculos in eum convertentium, atque callide cingulorum partem ostendentium.

43. "Ille, brachia erecta tenens, salutationem meam benevole accipiens, huc convertit brachium dextrum, rosario quasi brachiali cinctum, quo capreas fricare et acuta gramina sacra decerpere solebat.

44. "Propter silentii votum inclinationem meam venerabundam leni capitis nutatione accipiens, obtutum, curru intercedente liberatum, rursus defigit in solem, mille radiis splendentem.

45. "Ista est pura tutelamque præstans castigationum sylva Sarabhangæ, æternum ignem colentis, qui, postquam diu lignis oblectaverat ignem, etiam corpus suum, carminibus sacris lustratum, sacrificavit.

46. "Honores, quos ipse advenis adhibere solebat, nunc, quasi bonis ejus filiis, demandati sunt arboribus istis, ob magnam fructuum copiam honorandis, umbra sua itineris defatigationem abducentibus.

47. "Iste *Chitrakútas* mons, O undulatis membris prædita, animum meum capit, superbo tauro similis, qui cavernam, scaturiginis murmure resonantem, pro ore habet, et in cujus summo cornu nubes quasi aggeri lutum hæret.

48. "Iste *Mandákinis* fluvius, limpida aqua, sine motu decurrens, propter longum intervallum tenuis, apparet in montis radice, veluti margaritarum linea, in terræ collo pendens.

49. "Ibi prope montem est procera *tamála* arbor, cujus ramum odoriferum ego faciebam aurium tuarum ornamentum, splendens in genis tuis, hordei culmi instar subpallidis.

50. " Hæc est sylva in qua ATRIS castigationes perfert, bestiis repleta, " nullam injuriam timentibus, eximiam excellentiam ostendens; cujus " arbores sine florum indicio fructus producunt.

51. " Huc, ad ablutiones vatum, castigationibus divitum, ANUSÚYA " duxit *Gangam,* tergemino flumine decurrentem, dei trioculi verticis coro- " nam, cujus loti aureæ septem vatum manibus evelluntur.

52. " Hæ etiam vatum, in sellis sacris meditantium, arbores, simili modo " aræ medium occupantes, ventis quiescentibus immotæ, meditationi " vacare videntur.

53. " Hæc est ficus, antea a te expetita, *Syáma* appellata; quæ fructibus " tecta apparet veluti smaragdorum acervus, rubinis interspersus.

54. " Heic veluti margaritarum torques, smaragdis, splendorem funden- " tibus, distincta; ibi velut albarum lotorum corona, Nymphæis cæruleis " pertexta:

55. " Heic velut avium, *Mánasam* lacum amantium, series, anatibus " mixta; ibi veluti terræ ornatus *santali* ligno factus, atque agallochi lineis " distinctus:

56. " Heic veluti lunæ splendor, tenebris umbrosis variatus; ibi splen- " dens veluti nubium autumnalium ordo, per cujus spatia relicta cæli p[illegible]s " conspicitur:

57. " Alicubi etiam veluti SIVÆ corpus, nigro serpente cinctum, cinere " unctum: ita, adspice, pulcherrimis membris prædita, apparet *Ganga,* " ubi ejus flumen *Yamunæ* undis dividitur.

58. " Qui, animis per ablutionem in hoc oceani uxorum confluente lu- " stratis, corpus relinquunt, iis, etiam sine summi numinis cognitione, nulla " amplius est cum corpore conjunctio.

59. " Hæc est *Nishádorum* regis urbs, ubi, postquam ego diademate " abjecto capillos religaveram, SUMANTRAS lamentabatur: 'Eheu! KAI- " 'KEYIS, desideria tua expleta sunt.'

60. " Hic est *Sarayus* fluvius, cujus fontem apte loquentes BRAH- " MANIS lacum esse dicunt, cujus lotorum aurearum polline *Yaksho-*

" *rum* mulierum mammæ gaudent: perinde ut natura indistincta fons est " intellectus.

61. " Hic fluvius, in cujus ripis postes sacrificales defossæ sunt, versus " *Ayodhyam,* urbem regiam, devehit aquas suas, puriores redditas ab " Ikshvákuidis, post sacrificia equina abluendi caussa in illas immer- " gentibus.

62. " Quem animus meus colit, tanquam communem matrem *Kosalæ* " septentrionalis regum, voluptati in insulis, quasi in gremio ejus, adsue- " torum, atque larga ejus aqua nutritorum.

63. " Hæc *Sarayus,* matris meæ instar, a rege illo honorando separata, " me procul commorantem amplectitur quasi undarum brachiis, frigidos " ventos ferentibus.

64. " Quia pulvis terrenus, tincti diluculi instar fuscus, in conspectu " nostro surgit, suspicor ego, obviam nobis venire Bharatam cum exer- " citu, per Hanumantem de adventu nostro certiorèm factum.

65. " Certe probus ille offeret mihi redeunti, qui promissum exsolvi, " dignitatem integram, ut Lakshmanas adduxit mihi te, Khara aliisque " *Rákshasis* in prœlio occisis servatam.

66. " Bharatas pedibus incedens, magistrum præire jubens, exercitum- " que instructum post se ducens, cortice indutus, una cum consiliariis " senibus, munera manibus tenens, mihi obviam venit.

67. " Qui mei respectu habito, quamquam juvenis, dignitate a patre " data, quam in sinu tenebat, haud fruitus, per tot annos cum illa durum " abstinentiæ votum exsolvit."

68. Dasarathida hæc locuto, currus cœlestis, divinitate sua optatum illius cognoscens, descendit e semita fulgente, cum stupore conspectus a civibus, Bharatam sequentibus.

69. Atque Rámas, manum porrigens simiorum principi, officii gnaro, descendit de curru per scalam, a Vibhíshana præeunte indicatam, haud longinquam a terra, atque in intervallis crystallo distinctam.

70. Pius ille, postquam inclinato corpore salutasset Ikshvákuidarum familiæ magistrum, Bharatam fratrem, muneribus acceptis, lacrymas

fundens amplectebatur, atque osculabatur caput ejus, a quo per pietatem erga ipsum remota erat inauguratio in regnum paternum.

71. Recepitque consiliarios senes, quorum ora, ficuum instar ramis tectarum, longis barbis deformia erant, atque qui blandis oculis eum salutabant, dulcique voce de salute ejus percontabantur.

72. "Hicce est calamitatis meæ socius, simiorum in *Riksha* monte "dominus, et hic PULASTYADES, in prima acie pugnans." Ita a RAGHUIDA venerabundo indicatos ambos prætermittens BHARATAS LAKSHMANAM salvere jussit.

73. Deinde cum SUMITRIDA propius congressus, illum inclinato capite adstantem erexit, vehementerque amplexus est, dolorem faciens quasi pectori illius suo pectore, quod vulneribus, in pugna cum INDRAJITE acceptis, occalluerat.

74. Tum simiorum exercitus duces, a RÁMA jussi, corpora humana induentes, elephantos ascendebant, in quibus, larga liquoris flumina effundentibus, eandem voluptatem capiebant, ac si montem ascendissent.

75. VIBHÍSHANAS etiam, *Rákshasorum* dominus, cum comitibus suis, DASARATHIDA jubente, currus ascendit, qui in artificioso partium splendore ne ab ipsius quidem curribus, quamquam magica arte factis, æquabantur.

76. RAGHUIDARUM princeps una cum fratribus minoribus iterum ascendit currum cœlestem, volitante vexillo instructum, ad ejus nutum procedentem; veluti luna, stellarum domina, per conjunctionem cum BUDHA et VRIHASPATE conspicua, ascendit vespertinam nubium copiam, micante fulmine distinctam.

77. Ibi BHARATAS venerabatur lætam filiam *Mithilensem*, quam RÁMAS e RÁVANÆ periculo servaverat, veluti mundorum dominus terram servabat e diluvio, seu veluti temporis pluvii abitus lunæ splendorem liberat a nubium copia.

78. JANAKÆ filiæ pedum par celebrandum, quod repudiatis *Lankæ* domini blandimentis fidem suam servaverat, probique BHARATÆ caput,

in quo ille propter observantiam erga fratrem majorem capillos colligatos gestabat; utrumque mutuo contactu se invicem purgabant.

79. Rámas venerandus, civibus per *krosæ* dimidium comitantibus, curru cœlesti lente procedente, migrabat in sylvam, *Ayodhyæ* vicinam, a Satrughna tentoriis instructam.

CAPUT XIV.

SÍTÆ REPUDIUM.

1. Ibi vero Dasarathidæ videbant ambas suas matres, post mariti obitum in aliam conditionem lugendam simul redactas, veluti duas plantas repentes, arbore, quam amplectebantur, cæsa.

2. Uterque, hostium occisores, robore splendentes, cum illas ordine salutassent, a matribus, quarum oculi lacrymis suffusi erant, haud distincte videbantur, sed non nisi per voluptatem, e filii contactu perceptam, cognoscebantur.

3. Frigidæ gaudii lacrymæ dividebant ferventes earum mœroris fletus, veluti flumina, e monte nivoso decurrentia, æstu calefactam *Gangæ* et *Śarayuis* aquam.

4. Illæ amanter tangentes humida quasi *Rákshasorum* telorum vestigia in filiorum corpore, haud concupiscebant heroum matris nomen, etsi expetitum a nobilibus *Kshatriyorum* mulieribus.

5. "Equidem Síta sum, marito meo miseriam afferens, infausta!" Ita nomen suum indicans nurus, reverentia haud violata, salutavit soceri, in cœlo commorantis, uxores.

6. "Surge, filia! Nonne puris tuis moribus iste maritus tuus cum fratre "minore e magna miseria servatus est?" Ita illæ haud falso alloquebantur eam, marito dignam, atque ipsum ejus maritum.

7. Tum vero Raghuidarum principis inaugurationem, matrum lacrymis inceptam, consiliarii senes absolvebant aqua, in vasibus aureis e sacratis ablutionum locis allata.

8. Aquæ, a *Rákshasorum* simiorumque principibus, fluvios, oceanos, et

lacus aggressis, allatæ, decidebant in victoris caput, sicut aquæ, e nubibus ortæ, in *Vindhyæ* cacumen.

9. Qui jam eremitæ veste indutus eximie conspicuus fuerat, in eo, cum ornatum regium induisset, splendor oriebatur, quasi iterationis vitio affectus.

10. Ille cum militibus, qui consiliariis, *Rákshasis,* simiisque mixti erant, et cum civibus, instrumentorum sono delectatis, ingressus est regiam stirpis suæ urbem, altis portis instructam, e cujus ædibus grana humectata ei obviam jaciebantur.

11. In curru stans, dum flabella leviter movebantur a Sumitrida ejusque fratre minore, dumque umbella a Bharata tenebatur, erat veluti subsidiorum collectio, corpore induta.

12. Fumi, ex agallocho in ædibus incenso procedentis series, venti violentia divisa, apparebat velut urbis illius capillorum plexus, ab ipso Ráma, e sylva reverso, solutus.

13. Raghuidarum herois uxorem, a socris vestibus pulcherrimis indutam, in lectica sedentem, *Ayodhyæ* urbis mulieres salutabant manibus, quæ junctæ in ædium fenestris conspiciebantur.

14. Illa, perfusa unguento perenni, micantem splendoris orbem fundente, ab Anusúya dato, a marito urbi suæ tanquam pura monstrata, denuo splendebat, ac si ignem ingressa fuisset.

15. Rámas, amicitiæ plenus, postquam amicis suis domicilia omnibus commodis instructa dedisset, lacrymas fundens ingressus est patris, sola effigie superstitis, ædes honoribus adornatas.

16. Bharatæ matris dolorem removit, junctis manibus sic eam alloquens: " Quod, O mater, patrem nostrum haud deflectere passa es a " veritate, cujus fructus cœlum est, hoc considerate a te factum est."

17. Atque tum Sugrívæ, Vibhíshanæ et reliquis tantos honores aptos obtulit, ut, quamquam illi sola cogitatione omnia efficere valebant, tamen animus eorum stupore impleretur.

18. Deinde eremitas divinos, reverentiæ caussa aggressos, veneratus, ab his recitatum audiebat hostis occisi originem et vitam, qui ipsius robori majorem etiam tribuebant gravitatem.

19. Viris piis rursus profectis, RÁMAS *Rákshasorum* et simiorum principes etiam dimisit, quibus ipsa SÍTA manibus suis eximia munera obtulerat, et qui præ gaudio haud animadverterant, mensem dimidium elapsum esse.

20. Atque RÁMAS *Pushpakum* currum, cogitatione sua facile impetrandum, cœli ornamentum, deorum hosti una cum vita ereptum, ut *Kailásæ* dominus rursus eo veheretur, dimisit.

21. Ita secundum patris jussum habitatione in sylva finita, RÁMAS, imperium adeptus, ut Honestum, Utile atque Dulce, sic etiam fratres suos minores justa ratione tractabat.

22. Atque pietate actus omnibus suis matribus parem exhibebat reverentiam, veluti copiarum cœlestium dux *Krittikis* nymphis, sex oribus suis ex uniuscujusque mammis lac hauriens.

23. Mundus per eum, a cupiditate remotum, dives erat; per eum, periculorum timores repellentem, negotia sua peracta videbat; per eum moderatorem patre præditus erat; atque filio præditus, per eum, dolores removentem.

24. Ille civium negotia respiciens, tempore opportuno cum *Videhæ* regis filia se oblectavit, congressus quasi cum LAKSHMI, quæ, voluptatis cupida, SÍTÆ corpus pulchrum induisset.

25. Iis, qui ex optato sensuum voluptatibus fruebantur, in ædibus picturis ornatis, dolores etiam, quos in *Dandaka* sylva perpessi erant, in memoriam revocati, voluptatem præbebant.

26. Tum vero SÍTA tenerrimo suo adspectu, oreque *saræ* graminis instar pallido, sine verbis graviditatem illius indicante, marito suo lætitiam attulit.

27. In gremio positam illam, tenero corpore præditam, cujus mammarum papillæ colorem mutaverant, pudibundam, pulchram, maritus lætus quid cuperet interrogavit.

28. Illa iterum adire desideravit sylvas sacras ad *Bhágírathis* ripas, sacro gramine abundantes, oryzæ culmis, per bestias decerptis, quasi oblationibus plenas, ubi eremitarum filiæ amicitia conjunctæ vivebant.

29. RAGHUIDARUM fortissimus, hoc desiderium ei pollicitus, cum

comitibus ascendit in ædium tectum, nubes tangens, ut lætam *Ayodhyam* conspiceret.

30. Conspiciens viam regiam, opulentis emporiis plenam, atque *Sarayuem* fluvium, quem naves secabant, sylvasque prope urbem, a civibus se delectantibus occupatas, gaudio perfundebatur.

31. Ille, loquentium primus, puris moribus, brachiis serpentum regis instar magnis, qui hostium felicitatem propulsaverat, BHADRAM, emissarium suum, quid de actionibus suis dicerent homines, interrogavit.

32. Qui cum pertinaciter interrogatus esset, " Omnes," inquit, " actiones " tuas celebrant cives, hominum rex, præter receptionem reginæ, postquam " in *Rákshasi* ædibus illa habitavit."

33. SÍTÆ mariti cor hoc rumore iniquo, et propter uxoris reprehensionem gravi, ita percussum, lacerabatur veluti ferrum, ferrea clava ictum.

34. " Negligamne rumorem istum, me reprehendentem, an uxorem vitii expertem repudiem?" Ita utram partem amplecteretur incertus, oscilli instar animo huc illuc movebatur.

35. Postquam rem perpendit, vituperationem, nulla alia ratione removendam, uxoris repudio abstergere maluit: nam viris nobilibus gloria ipsa vita gravior est, nedum re sensus oblectante.

36. Ille, cui splendor ademptus erat, convocatis fratribus, qui mutationem ejus videntes lætitiam abjiciebant, rumorem, qui de se vagaretur, narravit, posteaque sic eos allocutus est:

37. " Videte, qualis macula regum sapientium stirpi, a Sole oriundæ, bonis moribus puræ, illata est a me, veluti speculo a nubium vento.

38. " Hujusmodi reprehensionem, quæ inter cives multifariam divisa est, " velut olei gutta in aquæ undis, ego ferre haud possum, ut elephantus " palum, ad quem alligatus est.

39. " Quam ut repellam, vel fructum, cujus ortus propinquus est, non " respiciens, *Videhæ* regis filiam repudiabo, ut olim, patre jubente, terram, " oceano cinctam.

40. " Haud ignoro quidem, innocuam illam esse; attamen hominum vituperatio dura mihi videtur: utique homines terræ umbram lunæ puræ im" putant tanquam maculam.

41. "Neque labor meus, qui *Rákshasi* mortem finem habebat, inutilis "fuerit, immo ad inimicitiam exuendam inservierit: num ferox serpens "hominem, qui pede eum tetigit, sanguinis desiderio mordet?

42. "Quare hoc meum consilium a vobis, quorum animus misericordia "mollis est, haud est dissuadendum, siquidem diu a me servari vultis "vitam, opprobrii spina liberatam."

43. Ita locuto regi, qui durissimum in JANAKÆ filiam consilium ceperat, nemo ex fratribus ejus neque resistere audebat, neque assentiri.

44. Ille, LAKSHMANÆ frater major, cujus gloria in tribus mundis celebrabatur, LAKSHMANAM adspiciens, jussis obedientem, "Amate," inquit, apte loquens, atque seorsim hæc ei dedit mandata:

45. "Hæc fratris tui uxor, quæ desiderium suum mihi indicavit, in "sylvas sacras redire cupit. Quare tu, curru vectus, sub hoc prætextu "eam ad VÁLMÍKIS habitationem ducere ibique relinquere velis."

46. Ille, qui audiverat, BHRIGUIDEN patre jubente contra ipsam matrem pugnasse, veluti contra hostem, fratris majoris mandatum accepit: nam in majorum mandatis exsequendis non est hæsitandum.

47. Quare cum SÍTAM, grato nuntio delectatam, ascendere fecisset in currum, equis intrepidis junctum, SUMANTRA habenas tenente, profectus est.

48. Illa cum per regiones pulcherrimas duceretur, "Gratum mihi facit "maritus amatus!" ita cogitans gaudebat, nescia, eum ex arbore cœlesti erga ipsam in *asipatram* arborem mutatum esse.

49. Gravis dolor, quem LAKSHMANAS in via eam celabat, imminens illi indicabatur oculo dextro tremente, amati adspectu in æternum privato.

50. Vultus loto ob terrorem, ex omine infelice ortum, marcescente, "Prosperitas sit regi ejusque fratribus!" ita animo interno precabatur.

51. SUMITRÆ filius, cum fratris majoris jussu probam ejus uxorem in extrema sylva relicturus esset, prohibebatur quasi a JAHNUIS filia, in conspectu præterfluente, elatis undarum manibus.

52. Cum fratris uxorem in ripa descendere fecisset de curru, auriga

habenas arripiente, nave a *Nishádo* aliquo accepta, *Gangam* trajecit, ac si ille, fidei datæ servator, promissum persolveret.

53. Tum Sumitrides, lacrymis in fauce hærentibus, voce aliquantulum composita, regis jussum enuntiavit, nubis prodigiosæ instar, lapidum pluviam demittentis.

54. Subito Síta, plantæ similis, terrore quasi vento concussa, ornamentis quasi floribus delapsis, concidit in terram, a qua corpus suum acceperat.

55. "Quomodo maritus tuus, Ikshvákuidarum stirpe natus, probe "agens, sine caussa te destituet?" Ita dubitans quasi terra illi introitum nondum præbuit.

56. Illa mente alienata dolorem haud percipiebat, sed cum animus rediisset, intus torquebatur; atque animi illius sanitas, ad quam Sumitræ filii laboribus reversa erat, stupore erat acerbior.

57. Non vero proba illa vituperationem enuntiabat contra maritum, qui vel sine ipsius culpa eam abegerat; sed semet ipsam potius, continuo dolori indulgentem, quasi noxiam iterum iterumque reprehendebat.

58. Regis frater minor, cum bonam consolatus esset, eique viam ad Válmíkis eremum indicasset: "ignoscas mihi," rogavit supplex, "qui alii "obedio, hanc crudelitatem, a marito tuo injunctam!"

59. Síta illum erigens: "diligo te," inquit, "O pulcher, diu vive! quod "ita fratri tuo majori obediens es, ut Vishnus Indræ.

60. "Omnibus meis socris meo nomine salutem nuntia, easque filii sui "prolis, quam ego gesto, memores esse jube.

61. "Atque ad regem hunc meum perfer sermonem: Quod me, coram te "igne lustratam, propter populi rumores repudiasti, num id clara tua stirpe "dignum est?

62. "An suspicari licet, te, præclara mente præditum, non tua voluntate "ita in me consuluisse? atque hic potius haud repellendus peccatorum "meorum, in priore vita commissorum, eventus est, tonitru instar me per- "cellens?

63. "Olim Lakshmim tibi adstantem repudians, mecum in sylvam pro-

" fectus es : ab irata illa ego, locum illius adepta, in ædibus tuis habitans, " haud tolerata sum.

64. " Quæ antea tuo favore feminis piis, quorum mariti a *Rákshasis* " vexabantur, refugio eram, quomodo nunc, dum tu splendes, aliam femi- " nam tutelæ caussa adire potero?

65. " Putasne me istius vitæ miseræ, quæ post æternam separationem a " te inanis est, rationem esse habituram, nisi impediret me servanda pro- " les tua, quam gesto?

66. " At ego, fœtum enixa, oculis in solem defixis castigationes subire " contendam, ita ut in alia certe vita tu meus sis maritus, nullaque sit sepa- " ratio.

67. " Classium atque ordinum protectio regis est officium, a MANUE " præscriptum: quare ego, quamquam ita a te expulsa, tamen mulieris " solitariæ instar respicienda ero."

68. Cum RÁMÆ frater illius nuntium perferre pollicitus e conspectu ejus abiisset, SÍTA, calamitatis onere pressa, afflictæ agnæ instar gutture aperto ejulabat.

69. Pavones omittebant saltationes, arbores abjiciebant flores, capreæque gramina decerpta, atque in tota sylva, quæ in eundem ac illa dolorem dejecta erat, vehemens audiebatur ejulatus.

70. Ad illam pervenit clamorem secutus vates, ad gramen sacrum ac ligna colligenda egressus, cujus mœror, cum avem a venatore percussam conspexisset, sub distichi forma erupit.

71. SÍTA, lacrymis abstersis, desistens a lamentatione, eum salutavit, atque vates, illius graviditatis signa conspiciens, filium ei precatus, sic locutus est:

72. " Meditatione mea scio, a marito, falsas vituperationes extimescente, " te esse repudiatam. Quare ne sollicita sis; pervenies, O VIDEHÆ proles, " ad patris ædes, in regione vicina sitas.

73. " Quamquam trium mundorum hostes eradicavit, promissis stat, " atque a jactatione alienus est, tamen, quia sine caussa crudeliter te " tractavit, majori BHARATÆ fratri succenseo.

74. "Socer tuus, lunæ instar celeber, mihi est amicus; pater tuus bonos "liberat a calamitate mundana; tu primum locum tenes, inter mulieres "maritis fidas: quid igitur est, cur non tui miserear?

75. "Timore abjecto habita in hac sylva sacra, cujus feræ consuetudine "cum viris piis domitæ sunt. Heic postquam feliciter pepereris, infans "tuus cærimoniarum solemnium particeps fiet.

76. "Corpus abluens in *Tamasa* fluvio, peccata destruente, cujus ripæ "haud vacuæ sunt a vatum habitationibus, sacrificiis in ejus insularum "gremio peractis, continget tibi animi tranquillitas.

77. "Floribus fructibusque, anni tempore productis, atque granis ad "ritus sacros peragendos, e terra inarata provenientibus, allatis, exhila-"rabunt te, recenti dolore oppressam, vatum filiæ, dulce loquentes.

78. "Vasibus aquariis, robori tuo congruis, novellas eremi arbores irri-"gans, sine dubio tu jam ante filii partum eandem atque ex infante "mammas sugente percipies voluptatem."

79. Illa grate accepit favorem VÁLMÍKIS, qui animo misericordi vesperi illam secum duxit in eremum suum, ubi dorcades ad aræ latus sedebant, domitis belluis plenum.

80. Tradiditque eam, mœrore oppressam, feminis sanctis, adventu ejus delectatis, veluti novilunii dies ultimam lunæ partem, a patribus exhaustam, herbis tradit.

81. Hæ post honores oblatos sub diei finem ad habitandum dederunt illi tugurium, lucerna *ingudis* oleo repleta instructum, in quo pellis sacra pro lecto strata erat.

82. Ibi habitans illa, inauguratione lustrata, ab hospitibus rite honorata, cortice induta corpus suum victu sylvatico sustentabat, ut mariti stirpem propagaret.

83. "Num hodie rex pœnitentia affligitur?" Ita quærens INDRAJITIS occisor, cura agitatus, fratri majori mandatum peractum atque SÍTÆ lamentationem nuntiavit.

84. RÁMAS subito lacrymas effudit, lunæ instar *Pausha* mense nivem

mittentis: etenim reprehensionem extimescens Janakæ filiam e domo quidem expulerat, non vero ex animo.

85. Prudens ille, in tribuum ordinumque cura vigilans, dolore represso, regnum amplum libidine vacuus gubernabat, haud majorem fructum ex eo percipiens quam ejus fratres.

86. Lakshmis, nulla voluptate percepta habitans in pectore regis, qui reprehensionem timens unicam suam uxorem, quamquam integram, destituerat, splendebat quasi æmulis privata.

87. Síta certior facta, Rávanæ inimicum ipsa relicta nullam aliam uxorem ducere, sed ipsius effigie delectatum sacrificia facere, durum separationis a marito dolorem quodammodo perferebat.

CAPUT XV.

ASCENSIO IN CŒLUM.

1. Postquam Sítam dimiserat, terræ dominus sola terra, oceano cincta, fruebatur.

2. Protectorem illum adierunt, auxilium ejus implorantes, vates *Yamunam* accolentes, quorum sacrificia a Lavana *Rákshaso* disturbabantur.

3. Contra quem hi, Rámæ memores, haud suo ipsorum robore pugnabant: nam qui tutela deficiente imprecationum armis utuntur, castigationes suas irritas faciunt.

4. Promisit iis Rámas impedimenti remotionem: etenim Vishnuis adventus in terram virtutis protectionem finem habebat.

5. Indicabant illi Rámæ deorum inimicum occidendi rationem, dicentes: "Lavanas, quando hasta armatus, ægre vincendus est; quare hasta privatus impugnetur."

6. Raghuides eorum salutem efficiendam mandavit Satrughnæ, quasi nomen ejus hostium coercitione verum facturus.

7. Nam unusquisque Raghuidarum solus etiam, hostium vexator, adversarium destruere valet, veluti decretum speciale tollit decretum generale.

8. Precationibus faustis a fratre majore acceptis, Dasarathides, curru vectus, metu liber, processit, adspiciens sylvarum regiones, floribus tectas, odores spargentes.

9. Exercitus, qui Rámæ jussu eum sequebatur, ad negotium ejus peragendum easdem partes agebat, quas in verbo *legere* (*adhyayana*) præpositio *adhi*, ad radicis sensum efficiendum.

10. Ille, splendentium decus, via a vatibus indicata progrediens, fulgebat per eos currus duces, veluti sol per *Bálakhilyas*.

11. Proficiscenti ei propter itineris longitudinem una mansio nocturna erat in VÁLMIKIS sylva sacra, cujus hinnulei ad currus sonum capita tollebant.

12. Vates honoravit juvenem, cujus equi defatigati erant, eximiis honoribus, castigationum suarum potestate comparatis.

13. Eadem nocte fratris uxor gravida duo filios peperit perfectos, veluti terra duo exercitus.

14. SUMITRIDES, nuntio de fratris sobole lætatus, mane vatem valere jubens, curru equis juncto profectus est.

15. Cum *Madhúpaghnam* urbem pervenisset, aggrediebatur KUMBHÍNASIS filius, qui ferarum copiam tanquam tributum a sylva acceperat.

16. Fumi instar niger, adipem olens, capillis flammarum instar rutilis, *Rákshasorum* caterva cinctus, apparebat ille veluti rogi flamma incedens.

17. LAKSHMANÆ frater LAVANAM hasta privatum adortus, viam ei præclusit: nam iis, qui contra debilem pugnant, victoria propinqua est.

18. "Hodie ventris mei pastum haud valde abundantem videns creator, "timens quasi te mihi misit exoptatum!"

19. Ita SATRUGHNÆ minatus, *Rákshasus* illum occidere cupiens, altam arborem, ac si graminis culmus esset, evulsit.

20. Non vero arbor, a *Rákshaso* vibrata, SUMITRIDÆ sagittis acutis in medio discissa, corpus ejus attigit, sed florum pollen.

21. Arbore fracta *Rákshasus* magnum lapidem jecit in illum, quasi sejunctum mortis dei pugnum.

22. Quem SATRUGHNAS telo INDRÆ sacro feriens, redegit in pulverem, ipsa arena minutiorem.

23. Tum adortus eum est noctivagus, brachio dextro elato, similis monti, una arbore prædito, quem ventus prodigiosus affert.

24. Hostis, cor sagitta KRISHNÆ sacra perforatus, terræ tremorem adduxit, eremitarum tremorem removit.

25. Avium catervæ decidebant super *Rákshasum* occisum, cœlestes florum imbres super ejus adversarii caput.

26. Fortissimus ille, cum LAVANAM occidisset, tunc demum fratris sui, magno robore præditi, qui INDRAJITIS cæde splendebat, fratrem germanum se putabat.

27. Caput illius, quem eremitæ, voto potiti, laudibus efferebant fulgebat robore erectum, pudore demissum.

28. Ille virtute ornatus, divitiarum cupiditate liber, pulchro corpore præditus, in *Yamunæ* ripa *Mathuram* urbem condidit.

29. Quæ splendebat civium prosperitate, justo imperio conspicienda, ac si cœli opibus acceptis condita esset.

30. Ibi ædium tectum ascendens, *Yamunam chakravákis* plenam adspiciens, veluti terræ comam, ornatu aureo decoratam, lætabatur.

31. At DASARATHÆ amicus et JANAKÆ consiliarius, utriusque amore motus, SÍTÆ filios rite consecravit.

32. His quia humor uterinus sacro gramine et crinibus e vaccæ cauda abstersus erat, ideo ex horum appellatione vates pueris KUSÆ et LAVÆ nomina indidit.

33. Vix ex infantia egressos, *Vedas* cum *Angis* legere edoctos, suum carmen recitare docuit, primam poetarum viam.

34. Filii, RÁMÆ res gestas dulce canentes coram matre, hujus separationis dolorem aliquantulum leniebant.

35. Reliqui etiam tres viri, e RAGHUIS stirpe orti, trium ignium sacrorum instar splendentes, ex uxoribus suis, quæ conjunctione cum illis revera maritis præditæ erant, binos filios acceperunt.

36. SATRUGHNAS, fratris majoris amantissimus, filiis suis celebratis SATRUGHÁTINI atque SUBÁHUI, *Vedarum* peritissimo, *Mathuram* atque *Vidisam* urbes tradidit.

37. "Ne iterum castigationes tuæ turbentur!" Ita VÁLMÍKI precatus, abiit ex illius eremo, ubi hinnulei immoti SÍTÆ filiorum cantum auscultabant.

38. Moderatus ille ingressus est *Ayodhyam*, platearum ornamentis splendentem, propter LAVANÆ cædem a civibus maxima admiratione adspectus.

39. Conspexit ille in media aula ab aulariis cinctum RÁMAM, qui post SÍTÆ relictionem solius terræ dominus erat.

40. Frater major salutavit LAVANÆ occisorem venerabundum, veluti VISHNUEM INDRAS, KÁLANEMIS *Rákshasi* cæde lætus.

41. Ille interrogatus dixit, omnia bene se habere, non vero filiorum natorum mentionem fecit, primi vatis jussu, qui opportuno tempore eos illi tradere volebat.

42. Eo tempore illius regionis *Bráhmanus* quidam puerum suum, qui, antequam ætatem juvenilem attigerat, mortuus erat, in gremio quasi in lecto jacentem apportans, ad regis januam lamentabatur.

43. " Deploranda es, O terra, quæ, cum DASARATHAM amiseris atque " sub RÁMÆ potestatem veneris, ex una miseria in alteram majorem in- " cidisti."

44. RAGHUIDES protector, de ejus doloris caussa certior factus, erubuit: non enim mors intempestiva IKSHVÁKUIDARUM terram tetigerat.

45. Ille: " paullisper patiens esto!" ita *Bráhmanum* mœstum consolatus, KUVERÆ currus recordabatur, YAMAM devincere cupiens.

46. Telis arreptis RAGHUIS filius illum conscendit, et profectus est; cum præ illo vox incorporea audiretur:

47. " Rex! peccatum aliquod a te in cives tuos commissum est. Quod " cum indagaveris, expiare debes; tum propositum tuum attinges."

48. Post verum hunc sermonem RÁMAS, ut culpam suam in tribus commissam removeret, cœli plagas pervolavit curru, cujus vexillum præ rapiditate immotum stabat.

49. Tum RAGHUIDES conspexit hominem, castigationibus sese excruciantem capite deorsum converso, de arboris ramo dependentem, oculis fumo rubidis.

50. Interrogatus a rege de nomine ac stirpe, fumum hauriens narravit, se esse *Súdrum*, SAMBUKAM nomine, deorum cœlum appetentem.

51. Rex coercitor ei, qui, cum castigationum subeundarum jus non

haberet, populo miseriam allaturus esset, caput præcidere statuens, ensem arripuit.

52. Atque caput ejus, cujus barba scintillis adusta erat, loti instar, cujus folia frigore marcida sunt, de cervice quasi de caule abscidit.

53. *Súdrus* cum ab ipso rege punitus esset, proborum viæ particeps factus est, non vero propter castigationes suas, vel durissimas, quæ viam illi præscriptam egrediebantur.

54. RAGHUIDARUM princeps vero convenit AGASTYAM, eximie splendentem, qui in via se ei ostendit, veluti tempus autumnale cum luna conjungitur.

55. Ille, e testa natus, dedit ei ornatum, cœlicolis dignum, ab Oceano, quem biberat, pro redemptionis pretio acceptum.

56. Hunc accipiens brachio suo, quod SÍTÆ collo non occupatum erat, reversus est RÁMAS, sed ante eum *Bráhmani* filius mortuus in vitam rediit.

57. *Bráhmanus*, cum filio rursus congressus, reprehensionem antea pronuntiatam abire fecit laudibus ejus, qui ab ipso YAMA homines defenderet.

58. Illum, qui sacrificii caussa equum dimiserat, *Rákshasorum*, simiorum et hominum principes muneribus cumulabant, veluti nubes pluvia irrigant fruges.

59. Adibantque eum e diversis plagis acciti magni vates, qui non terrestres solum sed cœlestes etiam regiones reliquerant.

60. Per hos, qui prope urbem commorabantur, *Ayodhya* urbs, quattuor portis quasi oribus instructa, splendebat veluti BRAHMANIS corpus, cum modo homines creasset.

61. SÍTÆ derelictio etiam laudanda erat; nam marito, qui in conclavi *Prágvansa* appellato habitabat, neque aliam uxorem habebat, illa auro ficta uxor erat.

62. Tum incepit sacrificium, majore apparatu quam quem leges poscebant; ubi *Rákshasi*, alias cærimoniarum turbatores, custodes erant.

63. Deinde SÍTÆ filii, KUSAS atque LAVAS, a magistro jussi, *Rámáyanum* carmen a VÁLMÍKE conditum hic illic canebant.

64. Celebrabat illud RÁMÆ facta; compositum erat a VÁLMÍKE; ambo illi *Kinnarorum* instar canebant: quomodo igitur omnium auscultantium animum abripere non potuissent?

65. Dulcedinem, in amborum cantu et forma a viris gnaris observatam, RÁMAS cum fratre suo minore vidit audivitque cum voluptate.

66. Concio, illorum cantum attente audiens, lacrymas fundens, splendebat veluti sylvæ regio, vento intacta, mane rore stillans.

67. Homines, illorum et RÁMÆ similitudinem, non nisi ætate et vestibus distinctam, conspicientes, oculis fixis adstabant.

68. Non tantum amborum dexteritatem mirabantur homines, quantum illorum despicientiam munerum, quæ rex, amore motus, iis offerebat.

69. "Quis cantu vos instruxit? et cujus hoc est carmen?" Ita ab ipso rege interrogati, VÁLMÍKEM indicabant.

70. Tum vero RÁMAS cum fratre minore VÁLMÍKEM aggressus, suum ipsius corpus ei devovens, imperium illi obtulit.

71. Vates misericors, postquam ad RÁMAM advocasset ambo ejus filios, e SÍTA natos, petiit ut hanc revocaret.

72. "O pater, nurus tua ante nos igne purificata est, sed per *Rákshasi* "malignitatem hujus loci populus fidem non habet.

73. "Quare SÍTA illi de moribus suis fidem faciat; tunc illam, filiis "præditam, te jubente rursus accipiam."

74. Ita cum rex promisisset, vates JANAKÆ filiam per discipulos suos ex eremo adduci jussit, sicut negotiorum suorum perfectionem castigationibus suis adducebat.

75. Postero die RÁMAS civibus convocatis vatem arcessere jussit, ad rem quam convenerant perficiendam.

76. Vatesque accessit ad RÁMAM cum SÍTA, quam duo filii comitabantur, sicut Solem splendentem adire solebat cum hymno sacro, accentibus adornato.

77. Propter corpus placidum, veste rubra indutum, illa, oculos in pedes defigens, pura judicabatur.

78. Homines oculos avertentes ab illius adspectu, stabant capitibus demissis, veluti oryzæ plantæ, fructibus onustæ.

79. Vates in sella considens, sic eam allocutus est: "In mariti tui "conspectu, O filia, ex hominum animis remove dubium de moribus "tuis."

80. Tum Síta, puram aquam, a Válmíkis discipulo allatam, ore hauriens, sermonem verum locuta est:

81. "Ut ego neque voce, neque animo, nec facto peccatum commisi in "maritum, ita tu Tellus, alma dea, me in te recipere velis!"

82. Ita cum casta locuta esset, e terræ hiatu, subito orto, fulminis instar lumen processit, splendoris orbe cinctum.

83. In ejus medio apparebat Tellus, corpore induta, oceano cincta, sedens in solio regio, quod in serpentis capite collocatum erat.

84. Illa gremio excipiens Sítam, quæ oculos in maritum conjiciebat, dum ille: "ne facias! ne facias!" exclamabat, in inferna descendit.

85. Illius, arcu arrepto Sítam recuperare volentis, iram in Tellurem magister, fati potentiam perspiciens, mitigabat.

86. Vatibus amicisque honoratis sub sacrificii finem dimissis, Rámas amorem, quem erga Sítam foverat, in ejus filiis collocabat.

87. Atque Yuḍhájite suadente ille, progeniem adeptus, regionem *Sindhuis* nomine appellatam dedit Bharatæ, quem imperio ornavit.

88. Bharatas, postquam ibi *Gandharvos* prœlio vicerat, eos citharam capere, tela deponere jussit.

89. Ille cum filios suos, Taksham et Pushkalam, inauguratione dignos, in urbibus regiis, iisdem nominibus appellatis, inaugurasset, rediit ad Rámam.

90. Lakshmanas vero Ráma jubente filios suos Angadam et Chandraketuem *Kárápathæ* regionis dominos fecit.

91. Ita cum filios suos confirmassent hominum domini, ordine matrum suarum, qui in mariti mundum abierant, exsequias peragebant.

92. Tum YAMAS, vatis veste indutus, RAGHUIDEN adiit, dixitque: "Quicunque nos clam colloquentes videre poterit, eum dimitte!"

93. Quod cum rex polliceretur, ille postquam se ipsum ei indicasset, "Summo deo jubente," inquit, "cœlum ingredere!"

94. LAKSHMANAS, qui ante januam stabat, etsi illud sciebat, eorum colloquium interrupit, DURVÁSASIS imprecationem timens, qui RÁMAM videre flagitabat.

95. LAKSHMANAS, devotionis gnarus, ad *Sarayuis* ripam profectus, vita relicta fratris sui majoris promissum verum reddidit.

96. RAGHUIDES vero, cum hæc ejus quarta pars ante ipsum in cœlum evecta esset, vaccillans stabat, veluti virtus tribus pedibus insistens.

97. Qui cum in *Kusávati* urbe confirmasset KUSAM, hostium elephantis similium uncum, et in *Sarávati* urbe LAVAM, qui pulchris sermonibus hominum bonorum lacrymas eliciebat:

98. Sursum evectus est, firmo animo præditus, una cum fratre minore, igne præeunte, atque per domini sui amorem eos secuta est *Ayodhya* urbs, ædibus exceptis.

99. Simii et *Rákshasi*, animi gnari, sequebantur ejus vestigia, rigata civium lacrymis, *kadambæ* florum instar magnis.

100. Per illum, curru cœlesti vectum, erga cultores suos benignum, *Sarayus* fluvius scala facta est, eos, qui ipsum sequebantur, in cœlum ducens.

101. Quia hominum in illum fluvium descendentium concursus bovum gregi similis erat, ideo sacer ille ablutionum locus *Gopratarœ* nomine in mundo celebratur.

102. Dominus ille, cum deorum portiones suam quæque formam rursus induissent, civium caussa qui immortales facti erant, alterum cœlum condidit.

103. Deorum negotio, RÁVANÆ scilicet capitum detruncatione, ita finito, VISHNUS rursus ingressus est corpus suum, omnium mundorum sedem, postquam *Lankæ* dominum et Venti filium, quasi duas gloriæ columnas, in monte meridionali atque septentrionali confirmasset.

CAPUT XVI.

KUMUDVATIS NUPTIÆ.

1. Deinde reliqui septem Ràghuidarum heroes Kusam, qui et ortu priore et virtutibus suis inter omnes excellebat, summæ majestatis participem fecerunt: nam amor fraternus per totam illorum familiam propagabatur.

2. Illi, quamquam pontes construendo, quæstu, elephantis captis, aliisque operibus haud sterilibus pollebant, terræ unicuique attributæ fines, veluti oceani oras suas, haud transgrediebantur.

3. Illorum, a benefaciendo haud desistentium familia, a Vishnuis partibus oriunda, æque ac elephantorum divinorum stirps, e *Sámaveda* orta, in octo partes divisa erat.

4. Aliquando Kusas in cubiculo dormitorio, ubi lucerna immota flamma ardebat, reliquis hominibus dormientibus expergefactus feminam vidit, antea non conspectam, vestitam ut mulier, cujus maritus abest.

5. Accedens ad eum, ut vir probus felicitate regia fruentem, Indræ splendore præditum, hostium victorem, propinquis gaudentem, victoriam ei precata supplex manus junxit.

6. Tum Rámæ filius stupefactus, superiorem corporis partem e lecto erigens, illam, quæ claustris non reclusis, veluti umbra in speculi superficiem, domum ingressa erat, sic allocutus est:

7. "Introitum invenisti in domum clausam, neque tamen ea, quam "devotio tribuit, potestate prædita videris. Mœrentis speciem geris, veluti "lotorum copia onus nivosum.

8. "Quænam es, fausta? cujusve uxor? quam ob caussam me aggressa

"es? narra, cogitaque modestorum RAGHUIDARUM animum ab alienis "mulieribus aversum esse."

9. Cui illa respondit: "In qua urbe non vituperanda cives regebantur "a patre tuo, propriæ suæ habitationis cupido, illius, rex, nosce me deam "tutelarem, nunc domino desertam.

10. "Illa ego, quæ antea prosperitate mea, in qua propter imperium "faustum solemnia instituebantur, ipsam KUVERÆ urbem superabam, "nunc sub te, omni potestate prædito, e Solis stirpe oriundo, in statum "miserrimum redacta sum.

11. "Urbs, in qua domino meo absente centenarum domorum cubicula "superiora concidebant, et vestibula dilapsa jacent, imitatur diei finem, "quando sol pone montem occidentalem descendit, nubesque vento vehe-"menti dispersæ sunt.

12. "In via regia, ubi olim noctu convenire solebant puellæ lascivæ, pedes "splendentibus dulceque sonantibus annulis ornatæ, nunc vagantur canes "aurei, ululantium orum flamma carnem quærentes.

13. "Aqua illa in lacubus, quæ mulierum manibus icta altum tympani "sonum reddere solebat, nunc bovum ferocium cornibus percussa sonat.

14. "Pavones, qui oblectationis caussa alebantur, et in arboribus dormire "solebant, fractis plantis, quæ sedes eorum erant, atque tympani sono ces-"sante, segnes, caudarum parte e sylvæ flamma servata, pavonum ferorum "indolem induerunt.

15. "In scalarum mearum gradibus, ubi feminæ pulchræ pedes fucatos "deponebant, nunc tigrides, quæ modo capreas occiderunt, pedes ponunt "sanguine inquinatos.

16. "Elephanti picti, in lotorum sylvam descendentes atque a femellis "suis caules decerptos accipientes, tempora unguium, quasi uncorum icti-"bus vulnerati, certamen ineunt cum leonibus furentibus.

17. "In columnis statuarum, feminas repræsentantium, quæ colore amisso "pulvere tectæ sunt, pellium texturæ, a serpentibus abjectæ, adhærentes "pectorum vestes evadunt.

18. "In ædium tectis, quorum tegulæ per longum temporis spatium

" fuscatæ sunt, atque in quibus hic illic gramina crescunt, noctu lunæ radii, " etsi margaritarum puritate splendentes, haud refulgent.

19. " Hortorum meorum plantæ, quarum flores olim decerpebantur a " puellis jocantibus, molliter ramos removentibus, nunc vexantur a simiis " sylvestribus, velut a *Pulindis*.

20. " Fenestræ, nullum noctu lucernarum splendorem ostendentes, " atque interdiu etiam feminarum vultuum pulchritudine privatæ, fumo, " qui ex iis provenire solebat, cessante, aranearum textis obteguntur.

21. " Dolore premor, conspiciens *Sarayuis* aquas, quarum insulæ sacri- " ficiis relictæ sunt, et quæ non amplius miscentur pulvere odorifero, quo " lavantes utebantur, atque casas, in illarum ripis arundine constructas, " desertas.

22. " Quare tu, ista habitatione relicta, ad me, stirpis tuæ sedem regiam, " redire velis, sicut pater tuus, relicto corpore, quod sensibus humanum " erat, rediit in summi numinis speciem."

23. " Faciam!" Ita loquens RAGHUIDARUM optimus lætus illius preces accepit, atque urbs, favorem vultu ostendens, in corpus suum rediens, evanuit.

24. Mirum illud noctis eventum rex mane *Bráhmanis* in concione narravit; qui cum audissent, a stirpis urbe regia, ante oculos ejus apparente, illum maritum electum esse, fausta ei precabantur.

25. Rex *Kusávatím* urbem sacerdotibus tradens, die itineri idoneo cum uxoribus *Ayodhyam* versus profectus est, atque eum sequebantur milites, veluti nubium copiæ ventum.

26. In itinere exercitus ille erat quasi urbs regia ambulans, vexillorum ordines sylvarum partes agebant, magni elephanti quasi montes voluptarii sequebantur, et currus ædificiis splendidis similes erant.

27. Magnus exercitus, ab illo, qui fulgente umbellæ orbe cinctus erat, in prioris habitationis locum missus, splendebat velut oceanus, quando a luna orta litus versus ducitur.

28. Quasi illius procedentis catervarum onus ferre haud valeret Terra sub pulveris specie, iterum ascendit quasi in æthera. [illegible]

29. Ubicunque regis exercitus conspiciebatur, sive extremum agmen, ad iter se expediens, sive primum agmen, ordine instructo per viam proficiscens, ibi pleni exercitus opinionem excitabat.

30. Succi, e ducis illius elephantorum temporibus stillantis irrigatione, atque equorum ungularum ictibus, pulvis in via assumpsit luti statum, lutumque pulveris conditionem.

31. Exercitus, viam persequens per *Vindhyæ* montis regiones, multifariam divisus, *Revæ* fluvii instar, cavernas magno strepitu resonare fecit.

32. Princeps ille, cujus curruum rotæ metallis contritis rubescebant, atque cujus tubarum sonus agminis strepitu miscebatur, *Vindhyam* montem trajecit, conspiciens munera a *Pulindis* sibi oblata.

33. Cum in illius montis ablutionum loco per pontem, ex elephantis colligatis constructum, *Gangam* tergum versus fluentem trajiceret, anseres, in volatu suo per aera alas agitantes, sine ipsius labore flabellorum vice fungebantur.

34. Venerabatur *Gangæ* aquam, navibus agitatam, cujus ope ejus majores, corporibus a KAPILA irato in cineres redactis, ad immortalium habitationem pervenerant.

35. Ita KUSAS aliquot diebus itinere finito, ad *Sarayuis* ripam aggressus, conspexit centenas RAGHUIDARUM, qui sacrificia ibi peregerant, postes sacrificales, in locis sacris erectas.

36. Eum, cujus milites defatigati erant, e lucis prope regiam stirpis sui urbem adflabat ventus, qui arborum florentium ramos leniter commoverat, frigidasque *Sarayuis* undas tetigerat.

37. Tum rex ille potens, stirpis suæ vexillum, qui hostes sagittis transfoderat, civium amans, catervas suas, quarum vexilla vento movebantur, castra ponere fecit in campo urbi vicino.

38. Ipsam urbem, quomodo erat, opificum a rege conductorum catervæ subsidiis congestis renovabant, sicuti nubes aqua dimissa renovant terram, æstu exsiccatam.

39. Deinde RAGHUIDARUM heros per viros ædes struendi gnaros, postquam jejunaverant, pecoribus mactatis, urbis, eximiarum imaginum habitationis, adorationem peragendam curavit.

40. Ipse in illius urbis ædes regias ingressus, veluti vir amans in cor amatæ, aliis urbis domibus comites suos, pro sua quemque dignitate, honoravit.

41. Ipsa urbs, equis in stabulis stantibus, elephantis ad palos in atriis ordine fixos alligatis, mercibusque in foro prostantibus, apparebat veluti mulier, in cujus singulis membris ornamenta splendent.

42. Kusas, habitans in hac Raghuidarum habitatione, ad pristinum splendorem restituta, neque Indræ, cœli gubernatori, neque Kuveræ, *Alakæ* urbis domino, invidebat.

43. Tum advenit æstas, suadens quasi illius puellis amatis, se ornare veste gemmis distincta, torque in pectus candidissimum usque dependente, atque tunica quæ vel suspirio auferri poterat.

44. Cum sol fulgens e via, quæ Agastyæ stella insignis est, propius aggressus esset, regio septentrionalis flumina nivea misit ab *Himavante*, veluti lacrymarum imbrem præ gaudio frigidum.

45. Diei æstus valde auctus erat, atque nox admodum tenuis. Ambo erant sicut uxor et maritus, qui post rixam separati pœnitentia uruntur.

46. Lacuum in ædibus aqua, in diem scalarum gradus, plantis aquaticis tectos, deorsum ulterius relinquens, atque lotis tecta, quarum caules prominebant, feminarum lateribus similis evasit.

47. In *mallikarum* vespertinarum sylvis apes, in singulis calycibus, expansione sua odorem spargentibus, pedes deponens, susurrans computationem eorum facere videbatur.

48. *Sirîshæ* flos, etiamsi de feminarum aure delapsus, non subito cadebat in terram, sed foliis suis arcte adhærebat genæ, quæ recens unguium vulnus, sudore tectum, quasi notam gerebat.

49. Viri opulenti æstum evitabant in ædibus, machinis aquariis instructis, recubantes in lectis saxeis, qui frigidis aquæ fluminibus arte adductis circumfluebantur, atque *santali* succo irrigabantur.

50. Amor, vigore post veris discessum exhausto, novas vires colligebat in feminarum capillis, qui post balneum madidi dependebant, atque post unctionem *mallikis* vespertinis ornati erant.

51. Longus *arjunæ* arboris surculus, pulvere adhærente canus, splen-

debat veluti Kámadeva arcus nervus, quem Sivas iratus concidit, quamquam corpus ipsius jam combusserat.

52. Æstatis tempus, odoriferam *sahakáræ* arboris frondem, siceram vetustam, novosque *pátalæ* flores simul suppeditans, omnia vitia in hominibus amantibus detergebat.

53. Illud anni tempus cum advenisset, duæ res hominibus imprimis exoptatæ erant, ortus ille rex, atque luna, quorum pedum atque radiorum veneratio æstum repellere valebat.

54. Tum Kusas una cum mulieribus suis se delectare cupiebat in *Sarayuis* aqua, ubi anseres læti, undarum cupidi, natabant, quæ fruticum in ripa flores secum devehebat, atque in æstate voluptatem præbebat.

55. Profectus est ille, Vishnuis potentia præditus, ut pro felicitate et magnitudine sua immergeretur in fluvium illum, in cujus ripa tentoria erant statuta, atque ex quo crocodili a piscatoribus excepti erant.

56. In fluvio anseres excitabantur a mulieribus, quæ, dum per scalas in ripa constructas descendebant, armillis suis se invicem tangebant, atque in quarum pedibus tintinnabula sonabant.

57. Rex qui vidit, quantum gaudium illæ, aqua se invicem conspergentes, e lavatione perciperent, naviculam ingressus servam *Kirátam*, quæ flabellum tenens eum comitabatur, sic allocutus est:

58. " En, *Sarayuis* aqua, ubi centenæ mulieres meæ lavantur, mem-
" brorum pigmento abluto, crepusculi instar nubibus tecti, varium colorem
" ostendit.

59. " Feminarum pulchrarum collyrium, quod undis nave agitatis ablu-
" tum est, ab iisdem, splendentem gaudii colorem assumentibus, illarum
" oculis redditur.

60. " Istæ feminæ, quæ propter coxarum mammarumque pondus vix
" semet ipsas extollere valent, voluptate actæ, brachiis suis brachialibus
" cinctis magno cum labore ludunt in aqua.

61. " Isti *siríshæ* flores, de illarum auribus dependentes, dum ipsæ in
" aqua circumsiliunt, delapsi atque in fluvii undis natantes, decipiunt
" pisces, plantarum aquaticarum cupidos.

62. " Dum mulieres aquam plangunt, margaritarum linea inter guttas " margaritis similes in pectora earum salientes decidens, atque per illas " divisa, haud ab iis distinguitur.

63. " Quæ vulgo cum corpore membrisque feminarum comparantur, ut " splendens vortex cum profundi umbilici venustate, undæ cum superciliis, " *chakravákæ* cum mammis, ea omnia nunc prope adsunt.

64. " Auresque percellit jocosus undarum quasi tympanorum strepitus, " cantum comitans, cui a ripa respondent pavones, caudas expandentes, " dulce canentes.

65. " Cingula, sideribus similia, inter quæ lunæ lumen diffunditur, " in feminarum lateribus, quibus vestes arcte adhærent, filorum nodis aqua " repletis, silentium tenent.

66. " Pulchræ feminæ, manibus suis aquæ guttas jaculantes, ab amicis " audacter in faciebus adspersæ, cincinnis suis relaxis guttas emittunt, *san-* " *tali* pulvere rubras.

67. " Feminarum capitum ornatus, capillis resolutis, pigmento abluto, " margaritarumque lineis dilapsis, quamquam ludo in aqua conturbatus, " pulcher est."

68. Ille egressus e navicula, currui cœlesti simili, sertis tremulis ornatus, ludebat in aqua cum illis, velut elephantus sylvestris, de cujus humeris loti evulsæ dependent, ludit cum femellis.

69. Tum mulieres illæ in regis fulgentis societate magis etiam splendebant. Margaritæ solæ etiam oculos delectant, quanto magis vero quando cum smaragdo radiante conjunctæ sunt.

70. Feminæ oblongis oculis præditæ per jocum aqua colorata, quam siphunculis aureis ejaculabantur, eum irrigabant, atque in hoc statu ille eximie splendebat, *Himavantis* instar aqua metallica rigati.

71. Ille, una cum mulieribus in præstantissimo fluvio ludens, oblectatione sua INDRAM imitabatur, qui *Apsarasibus* cinctus in *Gangæ* cœlestis flumine ludit.

72. Subito ludentis illius ornamentum triumphale, quod ab AGASTYA acceptum RÁMAS una cum imperio KUSÆ tradiderat, ipso non sentiente decidit in aquam.

73. Postquam cum mulieribus ut libebat se lavasset, tentorium in ripa vix ingressus, vestibus nondum indutis, brachium suum armilla vacuum esse animadvertit.

74. Non propter aviditatem, sed quia ornamentum illud victoriam præstare valebat, atque olim a patre sibi datum erat, jacturam ejus haud sustinebat: nam sapiens ille florem ornamentumque ejusdem pretii æstimabat.

75. Quare celeriter omnes piscatores, in fluvio lavantes, illud investigare jussit; qui vano labore *Sarayuem* perscrutati, languescentibus vultuum lotis sic eum allocuti sunt:

76. " Operam dedimus, rex, non vero præstantissimum tuum ornamentum " in aquam immersum reperimus. Haud dubie illud per aviditatem abre- " ptum est a *Kumuda* serpente, qui sub aqua habitat."

77. Tum ille arcitenens, fortis, ad ripam aggressus, oculis ira incensis, arcum suum tendens, ad serpentis necem telum adaptavit *Garudæ* sacrum.

78. Quo vix adaptato fluvius, undis manuum instar tremore commotis ripas percutiens, velut elephantus in foveam delapsus, terribilem sonum edidit.

79. Ex illo fluvio, in quo crocodili excitati erant, subito emersit serpentum rex, virginem secum ducens, veluti ex oceano, cum a diis agitaretur, INDRÆ arbor una cum LAKSHMI.

80. Rex cum videret eum adstantem, alteraque manu ornamentum reddentem, sagittam *Garudæ* sacram retraxit: nam supplicibus haud effrenate irascuntur boni.

81. *Kumudas,* telorum gnarus, KUSAM, a RÁMA mundi tergemini domino oriundum, qui potentia sua quasi hostium uncus erat, regem inauguratum, capite suo, quamquam præ superbia elato, salutans, sic locutus est:

82. " Cognosco te VISHNUIS, qui ad negotium perficiendum homo " evasit, alterum corpus, filium appellatum; quomodo ego tuæ, mihi colendi, " voluntati adversarer?

83. " Hæc puella, pilam manibus suis in altum vibratam oculis prosequens, avide arripuit ornamentum tuum, cum celeritate delapsum, stellæ " instar e cœlo decidentis.

84. "Quare hæc armilla rursus jungatur cum brachio tuo valente, usque "ad genu dependente, nervi ictuum cicatricibus notato, quod obicis instar "terram defendit.

85. "Neque, rex, hanc sororem meam juniorem, KUMUDVATIM, repu- "diare velis, quæ in longum tempus pedum tuorum servitio meam offen- "sionem expiabit."

86. Ita locutus cum armillam reddidisset, KUMUDAS regem, qui respondit: "exoptatus tu mihi affinis es!" rite conjunxit cum puella, quæ familiæ suæ decus erat.

87. Cum rex puellæ manum, brachiali e lana fausta facto cinctam, ad matrimonium ineundum coram igne ardente arriperet, divinorum instrumentorum clangor ortus est, plagarum fines personans, atque deinde nubes miræ dejecerunt flores, odorem spargentes.

88. Ita cum serpens RÁMÆ, mundi tergemini domini, filium, e SÍTA natum, affinem adeptus esset, atque KUSAS quintum illum TAKSHAKÆ filium, ille abjecit timorem *Garudæ*, propter patris cædem sibi infesti, hic vero a civibus amatus gubernavit terram, in qua serpentes erant placati.

CAPUT XVII.

VIRTUS REGIA.

1. Kumudvatis e Kusa filium nacta est, Atithem appellatum, veluti mens ab ultima noctis hora claritatem accipit.

2. Ille, patre gaudens, incomparabili splendore præditus, patris sui matrisque gentes puras reddidit, ut sol utramque viam, septentrionalem atque meridionalem.

3. Illum pater, intelligentium eximius, primo tribus suæ scientiarum summam comprehendere, deinde puellarum regiarum manum sumere fecit.

4. Kusas nobilis, heros, temperatus, se ipsum unum per illum æque nobilem, fortem, moderatumque, multiplicem redditum putabat.

5. Qui cum Indræ societatem, stirpi suæ congruam, adeptus esset, Durjayam dæmonem in prœlio occidit, ipseque ab illo necatus est.

6. Eum sequebatur Kumudvatis, Kumudæ serpentum regis soror, ut Kaumudis sequitur Lunam, lotos exhilarantem.

7. Eorum alter Indræ solii parte fruebatur, altera Sachis amica facta, *Párijátæ* arboris portionem accepit.

8. Ejus filium ministri senes ad imperium inaugurabant, memores ultimi mandati, quod rex, cum in pugnam abiturus esset, iis dederat.

9. Illi ad ejus inaugurationem per fabros novum palatium exstrui curabant, ara elata præditum, quattuor columnis fulcitum.

10. Ibi ei, in sella solemni sedenti, consiliarii administrabant aquas, in vasibus aureis e fluviis sacris allatas.

11. E dulcibus altisque tympanorum pulsatorum sonis colligebatur, prosperitatem illius perpetuo esse duraturam.

12. Sparsis *dúrvæ* graminibus, hordei culmis, ficus cortice, lotorumque calycibus, instituit ille lustrationis cærimonias, senibus inter propinquos præscriptas.

13. Tum ad eum victorem inaugurandum adveniebant *Bráhmani*, carmina triumphalia canentes, sacerdotibus præcedentibus.

14. Aqua fausta magno flumine in caput ejus cum strepitu defluens, splendebat perinde ac *Ganga*, in SIVÆ caput præcipitata.

15. Eodem momento ille, a præconibus laude elatus, apparebat veluti magna nubes, a *chátakis* salutata.

16. Illius splendor, cum aqua carminibus faustis sacrata lavationem subiret, augebatur, velut ignis fulminei splendor, quando pluvia irrigatur.

17. Inauguratione finita patribus familias tantas dedit divitias, ut largum pro sacrificiis peractis præmium accepisse sibi viderentur.

18. Quam illi læta mente ei tribuebant benedictionem, ea illius factorum eventibus longe superabatur.

19. Imperavit ille eorum, qui in custodia erant, vincula solvi, capitis damnatos supplicio liberari, bubus juga detrahi, vaccasque haud mulgeri.

20. Psittaci etiam reliquæque aves domitæ, in caveis inclusæ, illo jubente libertatem adeptæ, volabant ubicunque iis placebat.

21. Tum ille, ut vestes indueret, consedit in sella eburnea, stragulo tecta, in media aula collocata.

22. Ei, cujus capilli odoribus uncti erant, varios ornatus suggerebant apparitores, manibus aqua ablutis.

23. Capillos ejus, margaritarum linea religatos, coronaque pertextos, ornabant rubino, splendoris radios effundente.

24. Postquam membra ejus *santalo*, moschi odorem spargente, unxissent, *rochanæ* pigmento corpus pingebant.

25. Hoc ornatu indutus, coronam gerens, pannumque sericum, cui anserum figuræ intextæ erant, maxime adspectu dignus erat recens ille dignitatis regiæ maritus.

26. Cum ornatum suum in speculo aureo contemplaretur, umbra ejus splendebat, veluti sole orto arboris cœlestis umbra resplendet in *Merue* monte.

27. Comitibus ejus, qui manibus suis insignia regia gestabant, clamore eum salutantibus, ingressus est aulam regiam, ne *Sudharma* quidem inferiorem.

28. Ibi consedit in solio paterno, stragulo tecto, cujus scabellum reges gemmis in verticibus suis attigerant.

29. Splendebatque magna illa domus solemnis Atithe ingresso, sicut Vishnuis pectus, *Srívatsæ* signo notatum, splendet per *Kaustubham* gemmam.

30. Juventute peracta, dignitatem regiam adeptus clarius etiam lucebat, veluti luna quæ, postquam lineæ instar apparuerat, ad plenitudinem pervenit.

31. Cives illum, qui sereno vultu benigneque ridens eos alloquebatur, quasi solatium putabant, corpore indutum.

32. Ille, Indræ prosperitate gaudens, elephanto vectus, *Airávatæ* robore prædito, *Ayodhyam*, cujus vexilla arbores cœlestes referebant, cœlo similem reddidit.

33. Super ejus solius capite elata erat umbella, cujus puro splendore exstinguebatur dolor urens, quo regis prioris abitus universum mundum affecerat.

34. Ignis splendor non nisi post fumum conspicitur, solisque radii post ortum; ille vero, luminum illorum naturam transgressus, una cum virtutibus suis eluxit.

35. Eum prosequebantur urbis mulieres, oculis gaudio fulgentibus, ut noctes stellam polarem sideribus, autumno nitidis.

36. *Ayodhyæ* urbis dei, in templis egregiis culti, in imaginibus suis adstantes, eum, favore dignum, favore amplectebantur.

37. Ara sacra, inaugurationis aqua irrigata, nondum exaruerat, jamque splendor ejus invictus ad litora usque penetraverat.

38. Quod istud erat negotium, quod VASISHTHÆ magistri carmina sacra et regis arcitenentis tela conjuncta perficere non potuissent?

39. Ille una cum viris justis quotidie actorum reorumque caussas dijudicandas ipse audiebat.

40. Deinde civibus suis maturos testimoniorum datorum fructus impertiebat, perspicua benevolentia pronuntiatos.

41. Cives, quorum felicitas a patre illius aucta erat, veluti fluvii a *Srávana* mense, sub hoc rege majus etiam incrementum capiebant, veluti illi *Bhádra* mense.

42. Quod loquebatur, haud falsum erat; quod dederat, haud rursus auferebat; promissum suum eo tantum violabat, quod hostes devictos in locum suum restituebat.

43. Juventus, pulchritudo et potestas vel singulatim superbiam gignere solent; sed hæ in illo conjunctæ erant, neque tamen animus ejus superbiebat.

44. Ita in dies civium amorem sibi concilians, quamquam juvenis, inconcussus erat, arboris instar, quæ altas cepit radices.

45. Quia inimici externi mutabiles sunt atque longe remoti, ille sex inimicos internos, constantes, primo debellavit.

46. In illo benevolo Fortuna, etsi natura mobilis, constans erat, veluti aur linea in lapide Lydio.

47. Mera mansuetudo mollities est, sola severitas ferarum mos; quare ill duabus illis conjunctis incepta sua peragere studebat.

48. Regi illi, qui radiorum instar exploratores emittebat, nihil in orbe terrarum ignotum erat, veluti Soli, nubibus libero.

49. Quod pro quavis diei noctisque parte regibus faciendum ordinatum est id ille peragebat sine ulla cunctatione.

50. Quotidie cum consiliariis suis habebat deliberationes; quæ, quamquam tam sæpe habitæ, non innotescebant, quia januæ clausæ tenebantur.

51. Etsi suo tempore dormiens, vigilabat ille per emissarios, inter inimicos amicosque distributos, sibique invicem ignotos.

52. Quamquam hostium coercitor, castella habebat haud expugnanda: etenim leo, elephantorum victor, non præ timore in cavernis recubat.

53. Fausta ejus incepta bene perpensa atque non frustrata oryzæ granorum instar, in culmis latentium, occulto maturescebant.

54. Vel summam prosperitatem adeptus, nunquam de via recta deflectebat: mare salsum, quando extumescit, intrat in fluviorum ora.

55. Quamquam civium alienationem subito removere valuisset, hanc nunquam ita in iis excitabat, ut eam prohibere opus fuisset.

56. Probus ille atque potens non nisi eos impugnabat, quibus par erat: etenim sylvæ ardentis flamma, etiamsi vento adjuta, aquam non adoritur.

57. Non ille Honestum subvertebat Utili sive Dulci, neque hæc duo illo, neque Utile Dulci, neque Dulce Utili, sed tria æque tractabat.

58. Amici fortuna deserti gratiam haud referunt, si felicitate gaudent adversarii evadunt; quapropter ille amicis suis modicam tantum potestatem concedebat.

59. Suarum hostiumque virium robur debilitatemque perpendens, bellum incipiebat, si semetipsum hoste fortiorem videret; sin minus, restabat.

60. Per opes aliis succurrere valemus; ideo ille divitias accumulabat: etenim nubes, aqua repleta, a *chátakis* imploratur.

61. Hostium labores destruens ille, in suis inceptis multum ponebat operæ. Suas infirmitates celabat, hostes vero a parte infirma adoriebatur.

62. Illius sceptrum tenentis exercitus, a patre auctus, armis instructus, pugnandi gnarus, nunquam ab ipsius corpore separatus erat.

63. Ut serpenti gemmam in ipsius capite, sic illi potestatem ejus triplicem nullus hostis eripiebat, sed ipse hostium potestatem arripiebat, veluti magnes ferrum.

64. Mercatores pro libitu proficiscebantur in fluviis, veluti in piscinis, in sylvis, veluti in hortis, atque in montibus, veluti in suis ædibus.

65. Cum pietatem defenderet ab interpellationibus, fortunasque a furibus, ordines æque ac tribus pro sua quisque parte sextantem ei reddebant.

66. Terra in fodinis gemmas procreans, in campis fruges, in sylvis elephantos, animum ei ostendebat protectioni consentaneum.

67. Ille, KÁRTIKEYAM robore æquans, bene intelligebat, quodnam sex illorum sive subsidiorum, sive copiarum adhibendum esset ad inceptum aliquod peragendum.

68. Ita justo ordine quadruplicem prudentiam regiam adhibens, percipiebat illius fructum, qui a nemine familiarium irritus reddebatur.

69. Erga illum, qui, quamquam dolosæ pugnandi rationis gnarus, tamen non nisi honeste pugnabat, Fortuna Victrix, virorum fortium amans, amicæ instar se gerebat.

70. Quia plurimorum ejus hostium potestas fracta erat, raro tantum ille bellum suscipiebat, elephanti instar qui odore suo reliquos elephantos dispulit.

71. Luna, quando ad plenitudinem pervenit, decrescit, eandemque legem sequitur oceanus: ATITHIS eodem modo ac ambo illi incrementum quidem capiebat, non vero ut illi decrescebat.

72. Homines probi atque egeni, si ad magnum illum petentes aggressi fuerant, veluti nubes ad oceanum, ipsi largitores evadebant.

73. Ille laudanda suscipiens, si laudabatur, erubescebat; tamen augebatur gloria ejus, quamquam laudatores odio habebat.

74. Peccatum solo adspectu tollens, tenebras veritatis sensu dispellens, ut sol ortus, homines suæ voluntati subjiciebat.

75. Lunæ radii haud penetrant in Nelumbium, neque solis radii in Nymphæam; sed virtutes illius viri præclari in hoste etiam locum inveniebant.

76. Quamquam omne ejus studium intentum erat ad hostes suos vexandos, tamen hoc etiam probum erat, quia ad sacrificium equinum peragendum victoriam appetebat.

77. Ita potentia sua, quæ viam a libris sacris præscriptam sequebatur, contendens, factus est regum rex, ut INDRAS deus est deorum.

78. Appellabant eum mundi custodum quintum, quia eadem ac illi agendi ratione utebatur, magnorum elementorum sextum, montiumque eximiorum octavum.

79. Ut dei INDRÆ jussum, sic reges illius mandatum tabulæ inscriptum tenebant capitibus suis, a quibus longe remota erat umbella regia.

80. Sacerdotes in magno sacrificio tanto præmio ornavit, ut illius atque KUVERÆ nomina paria evaderent.

81. INDRAS pluviam suppeditabat; YAMAS nimiam morborum vim cohibebat; oceani dominus navigantibus ad negotia suâ peragenda iter faustum dabat in undis; KUVERAS, reges priores respiciens, postea etiam thesaurum adaugebat: ita mundi custodes erga illum se gerebant, ac si sub ejus sceptrum refugissent.

CAPUT XVIII.

STIRPIS ENUMERATIO.

1. ILLE hostium coercitor e regis *Nishadhensis* filia genuit puerum, robore suo ne *Nishadha* serpente quidem inferiorem, quem NISHADHÆ nomine appellant.

2. KUMUDVATIS filius, sono reliquisque rebus sensualibus per longum tempus pro libidine fruitus, postquam nomen regium filio tradidisset, ascendit in cœlum, quod factis suis, Nymphææ instar candidis, meruerat.

3. KUSÆ etiam nepos, cujus oculi loti foliis similes erant, mente oceani instar profunda, solus heros, brachiis urbis obicis instar longis, moderabatur terram, oceano cinctam, atque una tantum umbella regia præditam.

4. Post ejus mortem filius NALAS appellatus, ignis potentia præditus, stirpis dignitatem accepit, qui vultu loti instar fulgente, velut elephantus calamos, sic hostium copias contrivit.

5. Ille, cujus gloria a diis in æthere habitantibus cantabatur, filium adeptus est, corpore cœli instar cæruleo, NABHASIS nomine appellatum, atque civibus æque ac *Srávanas* mensis gratum.

6. Virtutis studiosus cum potenti illi *Kosalæ* septentrionalis imperium tradidisset, corpus ultra non ingressurus, senectute suadente amicitiam contraxit cum feris.

7. Ille regibus invictus, veluti *Pundaríkas* elephantis, filium genuit PUNDARÍKAM, ad quem, patre mortuo, velut ad VISHNUEM, accessit LAKSHMIS.

8. Qui arcu haud inani instructus, postquam filio suo KSHEMADHANVANI, civibus felicitatem parare scienti, patientia prædito, terram tradiderat patienter in sylva subiit castigationes.

9. Huic etiam filius, erat, diis similis, in prœlio exercituum dux, cujus nomen DEVÁNÍKAS, in agminis vocabulum exiens atque a dei vocabulo incipiens, in tergemino cœlo etiam celebre redditum est.

10. Ut pater per hunc filium, ei placere studentem, gaudii paterni particeps fiebat, sic filius etiam filii gaudio fruebatur per hunc patrem, ipsius amantissimum.

11. Illorum prior, virtutum plenus, sacrificus, postquam quattuor tribuum onus diu sustentatum in filio suo, qui ipsi similis erat, deposuisset, abiit in cœlum sacrificorum.

12. Ejus filius modestus, blandiloquus, amicis æque ac inimicis gratus erat: nam verbum dulce, semel prolatum, vel cervos timidos capere valet.

13. Ille, AHÍNAGUS appellatus, integro brachiorum robore præditus, universam terram regebat, atque consuetudinem cum hominibus abjectis evitans, quamquam juvenis, liber erat ab omni intemperantia perniciosa.

14. Hic, virorum discriminis gnarus, viro primo similis, terram aggresso, quattuor illis agendi rationibus, nunquam ad irritum redactis, post patrem suum idoneus quattuor plagarum erat dominus.

15. Cum ille hostium victor iter in alterum mundum ingressus esset, LAKSHMIS colebat filium ejus PÁRIYÁTRAM, qui capite suo excelso ipsum PÁRYÁTRAM montem excellebat.

16. Ei filius erat SILAS, eximiæ indolis, cujus pectus æque latum erat ac lapis in quo aromata conteruntur; qui, quamquam hostes sagittis devicerat, laudatus pudore suffundebatur.

17. Ille, vir haud reprehendendi animi, cum hunc juvenem intelligentia præditum regni participem fecisset, voluptatibus fruebatur: nam regum munus, præcludens a voluptate, occupationibus est obrutum.

18. Hunc, voluptatibus animum moventibus haud satiatum, ob pulchritudinem suam inprimis ad puellarum oblectationem aptum, cepit senectus, fruendi impotens, atque præter necessitatem invida.

19. Ei filius erat, UNNÁBHÆ nomine notus, qui, umbilico nequaquam elato, VISHNUI similis, totius regum orbis quasi umbilicus erat.

20. Post eum filius ejus VAJRANÁBHAS, INDRÆ potestate præditus, in prœlio tonitru instar sonans, dominus factus est terræ, gemmarum fodinis ornatæ.

21. Qui cum abiisset in cœlum, probis actionibus meritum, terra, oceano cincta, gemmarum munera e fodinis exprompta obtulit SANKHANÆ, illius filio, hostium deletori.

22. Post ejus mortem munus patrium obtinuit rex, solis splendore fulgens, *Asvinorum* forma præditus, cujus exercituum equi usque ad maris litora penetrabant, atque quem antiquitatis gnari DHYUSHITÁSVAM appellant.

23. Hic postquam SIVAM placidum reddiderat, genuit VISVASAHAM, terræ dominum, qui ipse omnibus amicus, filii speciem gerens, universam terram protegere valebat.

24. Hic morum gnarus, cum ei filius HIRANYANÁBHAS, VISHNUIS portio, natus esset, hostibus magis etiam intolerabilis erat, veluti arboribus ignis, vento adjutus.

25. Pater, qui debitum erga majores solverat, sub vitæ finem æterna gaudia adipisci cupiens, probus, filium suum, brachiis ad genua usque dependentibus præditum, regem fecit atque ipse arborum corticem induit.

26. Huic *Kosalæ* septentrionalis domino atque stirpis solaris decori, sacrifico, filius legitimus erat KAUSALYAS, lunæ alterius instar oculos oblectans.

27. Hic gloria sua usque ad BRAHMANIS aulam celeber, conjunctionem cum deo supremo assequi studebat, postquam BRAHMISHTHAM, filium suum pium, muneri suo præfecerat.

28. Cum hic rex, stirpis suæ quasi corona, fausta progenie gaudens, sine miseria juste regeret terram, edicto regio sibi assignatum, diu lætabantur cives, oculos gaudii lacrymis suffusi.

29. Hunc PUTRAS, forma sua VISHNUI similis, qui *Garudam* comitem habet, patrem colendo dignus redditus, oculis loti foliis similibus, primum fecit in eorum numero, qui filiis gaudent.

30. Ille, INDRÆ socius futurus, cum per hunc stirpis propagatorem stirpem stabilisset, cupidine a rebus sensualibus retracta, ablutiones peragens in tribus fluminibus sacris, divinitatem adeptus est.

31. Ejus uxor *Paushæ* mensis plenilunii die peperit PUSHYAM, topazium splendore superantem, sub quo, quasi altero *Pushyæ* sidere orto, homines eximia gaudebant prosperitate.

32. Magnanimus ille postquam terræ regnum filio suo detulisset, atque semetipsum JAIMINI sapienti tradidisset, ab illo devoto devotionem adeptus, vitam mundanam reformidans, liberationis ab ea particeps factus est.

33. Post hunc filius ejus DHRUVASANDHIS, stellæ polari comparandus, regnum accepit sub quo optimo, fidem servante, pax firma erat cum hostibus, morem gerentibus.

34. Ille, hinnulei oculis præditus, virorum leo, cum filius ejus SUDARSANAS, qui lunæ instar orbe novato oculos delectabat, puer adhuc esset, in venatione circumvagans, a leone necatus est.

35. Cum ille in cœlum ascendisset, ministri, civium caussa domini jactura afflictorum, unicum illius stirpis propagatorem uno consensu rite *Ayodhyæ* regem fecerunt.

36. RAGHUIS stirps, hoc rege nondum adulto, comparanda erat cum cœlo, in quo luna modo orta splendet, sive cum sylva, a leonis pullo inhabitata, sive cum lacu, lotum nondum expansam ferente.

37. Cum diademate ornatus esset, homines prævidebant, illum patri similem futurum: jam antea enim nubes visa est, quæ, etsi non nisi elephanti pulli magnitudinem habebat, Euro acta plagas cœlestes involvit.

38. Cum elephanto vectus in via regia incederet, ab elephanti rectore sustentatus, eximiis vestibus indutus, cives eum, vix sex annos natum, ob dignitatem regiam eadem qua patrem adspexerunt veneratione.

39. Quamquam ille solium patrium explere non valebat, tamen totum illud occupavit, quia corpus ejus ingenti splendore, auri instar fulvo, quasi extensum erat.

40. Reges diadematibus suis decoris venerabantur illius pedes, colore distinctos, de sella aliquantulum dependentes, neque vero scabellum aureum attingentes.

41. Ut gemmæ illi, quamquam parvæ, smaragdi nomen ob præstantiam suam haud falso imponitur, sic magni regis nomen etiam convenit illi, quamquam puero.

42. Quæ vox provenit ex illius, flabellis cincti, ore, in cujus genas duo cincinni dependebant, ea ne in oceanorum quidem litoribus evanuit.

43. Ille vultu ridente præditus, notam gestans in fronte, quæ fascia serica, auro pertexta, splendebat, hostium feminarum vultus eadem nota spoliavit.

44. Rex, *sirîshæ* floris instar tener, oneroso ornatu defatigatus fuisset; sed dignitate sua gravissimum etiam terræ onus gestabat.

45. Antequam integrum alphabetum didicisset, cujus singulæ litteræ in humo scriptæ erant, e consuetudine cum viris sapientibus omnes morum doctrinæ fructus percepit.

46. Lakshmis, quæ nondum habitationem in pectore ejus invenerat, adultam ejus ætatem exspectans, præ pudore non nisi sub umbellæ umbra latens eum amplectebatur.

47. Brachiis ejus protegebatur terra, quamquam illa nondum *yugæ* modum adepta erant, neque ex arcus nervo cicatrices ostendebant, neque gladii ansam tetigerant.

48. Tempore progrediente non solum ejus membra incrementum capiebant, sed virtutes etiam, ab hominibus amatæ, atque ejus familiæ propriæ, initio teneræ, amplitudinem adipiscebantur.

49. Ille nullam molestiam exhibens magistris suis, simul civium, qui patris potestati subjecti fuerant, imperium, atque tres scientias, quæ Honesti, Dulcis et Utilis acquisitionis fundamenta sunt, ita accepit, quasi in vita priore penitus eas cognovisset, atque nunc in memoriam solum revocaret.

50. Cum armis instrueretur, splendebat ille superiorem corporis partem leniter protendens, cirro in capitis vertice erecto, pedi sinistro innixus, arcumque sagitta instructum ad aurem usque tendens.

51. Tum ille juventutem ingressus est, quæ est flos in amoris arbore, in continuæ voluptatis caule crescens, vinum a puellarum oculis percipiendum, ornatus uberrimus, nulla arte paratus, supra totum corpus diffusus, primaque voluptatis ætas.

52. Regiæque puellæ, forma sua superantes simulacra, a nuntiis monstrata, per ministros, puræ progeniei cupidos, adductæ, juvenis illius dignitatem regiam atque terram, quas jam pridem ille quasi uxores duxerat, posthabitas faciebant.

CAPUT XIX.

AGNIVARNÆ AMORES.

1. Postquam AGNIVARNAM filium, ignis instar splendentem, ad locum suum occupandum unxerat, RAGHUIDES, eorum qui *vedas* norunt haud ultimus, moderatus, in ultima ætate in *Naimisham* sylvam profectus est.

2. Ibi per aquas sacras oblitus lacuum voluptariorum, per sacra gramina solum tegentia, stratorum, atque per tugurium, palatii regii, sine præmii cupidine castigationes sibi inflixit.

3. Ejus filius haud defatigabatur in regno accepto tuendo, nam pater, qui brachiis suis hostes devicerat, tradiderat ei terram, qua frueretur, non quam adornaret.

4. Libidinosus ille, gentis suæ munere per aliquot annos ipse functus, deinde id ministris commisit, recentemque suam juventutem feminarum arbitrio tradidit.

5. In regis, amore incensi, una cum mulieribus degentis, ædibus, tympanorum strepitu resonantibus, unum diem festum splendidum alter magis splendidus abegit.

6. Ille ne momenti quidem tempus voluptatibus vacuum ferre valens, sed interdiu noctuque in ædibus interioribus sese oblectans, non respexit cives suos, eum videndi cupidos.

7. Atque si quando, ministrorum gravitate motus, civibus suis adspectum suum optatum præbuit, fecit hoc solummodo pedem suum per fenestram iis ostendens.

8. Civesque magna reverentia adorabant hunc, pulchro ipsius ungularum colore tinctum, qui similis erat loto, recentis solis radiis collustratæ.

9. Atque ille, amore incensus, lavabatur in lacubus, quorum Nelumbia fluctuabant concussa per feminarum mammas, juventute elatas, atque sub quorum undis domus voluptariæ latebant.

10. Ibi valde illiciebant eum feminæ vultibus suis, ad propriam suam pulchritudinem redactis, postquam oculorum collyria irrigatione abluta erant, pigmentaque rosea de labris abstersa.

11. Deinde ille cum mulieribus adiit planitiem, ad potandum adornatam, quæ odore suavi atque beneolente animum abripiebat; velut elephantus cum femellis suis confugit ad lacum, lotis florentibus tectum.

12. Feminæ avide hauriebant vinum, furtim ab illo porrectum, vehementem furorem excitans, atque ipse, *vakulæ* arboris instar cupidus, idem bibit ab illis oblatum.

13. Duæ res, commoratione in gremio dignæ, illius gremium explebant, cithara suave sonans, atque puella pulchris oculis prædita, dulce loquens.

14. Ipse beatus, tremulis coronis armillisque ornatus, tympani pulsatione animum movens, saltatrices, in gestibus suis errantes, magistris adstantibus, erubescere fecit.

15. Pulchris choreis peractis ille osculans earum vultum, in quo propter laborem notæ in fronte pictæ sudore ablutæ erant, molliterque ore suo afflans, INDRÆ atque KUVERÆ vitam imitabatur.

16. Ille novarum voluptatum cupidus, in congressibus suis furtivis ab aliis puellis advenientibus detectus, voluptate semipercepta turbabatur.

17. Ita puellas fallens, expertus est minationes digitorum, surculis similium, adspectum, superciliorum contractione obliquum, sæpiusque cingulis vinciebatur.

18. Ille in noctibus voluptati opportunis, nuntiis scientibus, pone amicam considens, ejus, destitutionem timentis, vocem audiebat queribundam.

19. Post congressum cum uxoribus cupidus factus saltatricum ægre reperiendarum, corpus earum magno labore pingere incepit, penicillo præ sudore e manibus labente.

20. Reginæ, invidentes æmulis voluptate elatis, atque ipsæ cupidine

ardentes, ira abjecta, solemnia parare fingentes, regem ad desiderium suum explendum cogebant.

21. Mane ille, vultu præ voluptate splendente, adveniens, atque supplex uxores amantes, ob perfidiam ejus querentes, placare studens, iterum eas contristavit, quia post voluptatem perceptam languidus redditus erat.

22. Eum, in somno æmularum nomina pronuntiantem, mulieres, quamquam non loquentes, objurgabant, lacrymas in lecto stragulum profundentes, atque armillis præ ira diruptis sese ab illo avertentes.

23. Puellis missis viam indicantibus ingressus ille in casas frondeas, florum stratis instructas, voluptate fruebatur cum ancillis, uxorum timore tremens.

24. Quando in nominibus earum erraverat, mulieres dicebant: "Quoniam amatæ tuæ nomen accepi, ejusdem sortem etiam cupio; animus meus, eheu! desiderio flagrat!"

25. Cum ille surrexisset, lectus ejus, *santali* pulvere flavus, coronis dispersis cingulisque diruptis tectus, gummi laccæ distinctus, ludentis jocos voluptarios revelabat.

26. Ille ipse feminarum pedibus inducebat colores, non vero animum ad hoc negotium attendit, quia oculi ejus alliciebantur illarum femoribus, laxis vestibus cingulique ligamine tectis, pulchrisque clunibus præditis.

27. Quando osculari volebat, illæ labia avertebant, quando cingulum solvere, manus prohibebant. Ita in omni cum mulieribus voluptate, quæ ejus amorem incendebat, desiderium ejus frustrabatur.

28. Per jocum a tergo adveniens ad feminas, in speculo voluptatis vestigia contemplantes, umbra sua suaviter ridente effecit, ut præ pudore oculos clauderent.

29. Cum e lecto surgeret, puellæ amatæ, teneris brachiis ejus collum amplectentes, plantasque suas pedibus ejus imponentes, rogabant, ut nocte fugiente abiens ipsas oscularetur.

30. In speculo contemplans ornatum suum regium, magis quam Indræ ornatus splendentem, non æque delectabatur, ac quando insignem suum cultum voluptarium adspiciebat.

31. Quando ille, vix stare valens, amici negotium simulans, ab illis discederet, amicæ, crinibus eum retinentes, exclamabant: "Nos, scelerate, "discessus tui prætextum penitus perspicimus!"

32. Feminæ, nimia voluptate defatigatæ, complexum simulantes, recumbebant in magnorum ejus brachiorum medio, pinguibus suis mammis unguentum detergentes.

33. Quando noctu per nuntias invitatus furtim abiret, feminæ obviam venientes eum arripiebant atque clamabant: "Quare, libidinose, tenebris "obvolutus nos fallere moliris?"

34. Cum ille feminarum, lunæ radiis similium, suavem contactum non perciperet, Nymphæis similis evasit, noctu vigilans atque interdiu dormiens.

35. Artifices, quæ tibiarum cantu labia dentibus vulneraverant, lyræque cantu femora unguium vestigiis notaverant, utrisque cruciatæ, oculis obliquis eum alliciebant.

36. Ille ludos edens, postquam membrorum, animi, vocisque actiones clam feminas docuisset, coram amicis suis æmulabatur cum histrionum magistris. fabulas agendi peritissimis.

37. *Kutajarum* atque *arjunæ* florum sertis in humeros dependentibus ornatus, membra *nípæ* florum polline tinctus, autumni tempore delectabatur ambulando in montibus arte exstructis, a pavonibus exsultantibus frequentatis.

38. Feminas, quæ post rixam in lecto ab eo se avertebant, ille placare haud properabat, sed exspectabat, donec illæ, nubium fragore perterritæ, ad eum se convertentes in sinum ejus confugerent.

39. *Kártikæ* mensis noctibus una cum feminis jocantibus commorabatur ille in ædiculis, aulæis tectis, atque delectabatur nubibus vacuo, claro lunæ lumine, voluptatis lassitudinem pellente.

40. Perque ædium fenestras adspexit *Sarayuem*, quæ ipsius feminas imitans monstrabat insulam, coxæ similem, atque anseribus veluti zona cinctam.

41. Animum ejus, qui cingulis ligandis et religandis delectabatur, abripiebant feminæ graciles, vestibus hibernis, strepentibus, agallochi odorem spargentibus, atque ab altero latere aurea cingula ostendentibus.

42. Noctes frigidæ, omnigenæ voluptati convenientes, in intimis ædibus, vento haud obnoxiis, lucernis immotis, quasi oculis suis, illius testes evadebant.

43. Conspicientes Mangiferæ flores atque ramos, Noto allatos, mulieres, rixarum oblitæ, eum, cujus separationem haud ferebant, mitigare studebant.

44. Illas gremio exceptas agitans in oscillo a servis jactato, vehementem amplexum nanciscebatur brachiis illarum, quæ timorem fingentes funem dimittebant.

45. Oblectabant eum amatæ unguento mammis illita, ornatu pulchro, margaritis distincto, vestibus æstati convenientibus, gemmarumque cingulis, ad femora usque dependentibus.

46. Eo quod ille vinum potabat, contritis Mangiferæ surculis rubrisque *pâtalæ* floribus mixtum, illius amor, vere transacto debilis, novus reddebatur.

47. Ita sensuum voluptatibus fruens, ceteraque negotia negligens, rex amore actus transegit anni tempora, suis indiciis distincta.

48. Eum, quamquam ita inebriatum, propter potentiam ejus alii reges superare haud valebant; sed veluti Dakshæ imprecatio lunam, sic illum conficiebat morbus, e voluptatibus perceptis ortus.

49. Ille, medicis haud obediens, non reliquit voluptates, etsi earum perniciem perspiciebat: nam sensus, rebus dulcibus abrepti, ægre inde avertuntur.

50. Tabe exhaustus, pallido vultu, pauca ornamenta gerens, aliis innixus incedens, submissa voce loquens, similis erat viro amanti.

51. Cum rex ita tabe consumeretur, ejus stirps similis erat cœlo, quando luna ad ultimam partem usque decrevit, seu lacui æstivo, in quo nil nisi lutum superest, seu lucernæ, parva flamma lucenti.

52. "Hisce diebus profecto rex sacrificium instituet pro filio obtinendo!" Ita ministri, morbum regis occultantes, continuo dicebant civibus, culpam aliquam commissam esse timentibus.

53. At ille, quamquam multarum feminarum socius, antequam progeniem expiantem conspiceret, ut lucerna ventum, sic hunc morbum, medicorum labores irritos facientem, haud superavit.

54. Ministri, in luco prope ædes regias congressi cum sacerdote, supremi sacrificii gnaro, cærimonias ad morbum avertendum fingentes, regem clam in rogo constructo cremaverunt.

55. Tum civibus nobilissimis convocatis, uxorem ejus legitimam, fausta graviditatis indicia ostendentem, dignitate regia ornaverunt,

56. Illius infans, primo ustus ferventibus lacrymis, luctu ob talem regis mortem ortis, deinde recreabatur frigida aqua, stirpem consecrante, e vasibus aureis effusa.

57. Regina, in utero gerens illum ad salutem civium, partus tempus exspectantium, splendebat veluti terra, in qua semen depositum est; atque in solio aureo sedens, adjuta ministris illustribus, ætate provectis, nemine ejus jussa transgrediente, mariti regnum rite gubernavit.

49, c. d. *Quibus ignis . . . obviam veniebat.* Spectat hoc ad *Vedarum* locum laudatum a MALLINA'THA: प्रोष्यागच्छतामाहिताग्नीनामग्नयः प्रत्युद्यान्ति i. e. "ignem " colentibus ex itinere redeuntibus ignes obviam veniunt."

60, b. Septem regni partes sic enumerantur ab AMARA SINHA: 1, rex; 2, primus minister; 3, amicus seu fœderatus; 4, thesaurus; 5, territorium; 6, castellum; 7, exercitus.

71, b. *Debitorum ultimum,* i. e. progenies. Etenim tria debita commemorantur in *Vedis:* studium sacrum, vatibus debitum, sacrificium diis, atque progenies majorum manibus debita. Vide SADA'NANDÆ *Vedánta Sára,* Comm. p. 11. edit. Calcutt. et cf. MAN. VI, 35. 36.

77. a. *Timensque ne officium tuum negligeres.* Lex maritum concumbere jubebat cum uxore, quando hæc ablutionem menstruam peregisset. Vide KULLU'KAM ad MAN. III, 45; et COLEBROOKE, *Digest of Hindu Law,* vol. II. p. 425, No. LXXXIV.

CAPUT II.

4, b. न्यषेधि । Operæ pretium est monere, augmentum अ, quod intercedit inter radicem et vocalem इ præpositionis नि, non tollere hujus effectum, quo sibilans dentalis mutatur in cerebralem. Cf. PA'N. VIII, 3, 63. Idem de reduplicatione dicit PA'N. VIII, 3, 64. Observatum hoc est a COLEBROOKIO, Gramm. cap. XVIII. sect. II, 4. p. 158.

5, c. Scholion in codice G. dicit, in nonnullis libris pro ... गतैः legi ... गतैः, quod foret adjectivum, pertinens ad तस्याः । Sed videtur hoc esse scribæ additamentum, quoniam deest in tribus reliquis MALLINA'THÆ exemplaribus.

7, a. Pro स न्यस्त G. legit संन्यस्त ।—D. et. F. habent राज्यलक्ष्मीं pro राजलक्ष्मीं ।

8, c. E. रक्षोपदेशात् ।

10, c. Nominat poeta पौरकन्याः "*virgines* urbis," quia antea dixerat बाललताः "*teneræ* plantæ," non vero quasi hæc cærimonia semper a virginibus peragi debuisset. Nam alio loco, IV, 27. eandem peragere dicuntur matronæ. Ita MALLINA'THAS.

26, c. *Párvatis parentis*, i. e. *Himavantis* montis.

27, a. *Ne cogitare quidem*, etc. Ad verbum: "Ne mente (seu cogitatione) quidem "illam subigere possunt belluæ."

34, d. न मूर्च्छति MALL. न प्रसरति "non adoritur."

36, a. *Devadáru* est pinus species. WILS.

38. *Tridentifer*, i. e. SIVAS.

42. *Veluti Indras*, etc. Fabula, ad quam alludit poeta, narratur in *Mahábhárato*, unde hunc versum allegat MALLINA'THAS: बाहुं सवज्रं शक्रस्य क्रुद्धस्यास्तम्भ-यत्प्रभुः i. e. "INDRÆ irati brachium, fulmine armatum, cohibuit SIVAS."

49, d. घटोघ्नीः । Vocem ऊधस् in fine compositi ejus classis, quæ *Bahuvríhi* appellatur, mutari in ऊधन् docet PA'N. V. 4, 131.

52, c. MALLINA'THAS rectius vocem अध्यासित substantive accipit, atque per व्याक्रमण interpretatur. Accuratius igitur vertendum est: "vacca, cujus oculi propter "oppressionem, quam a leone patiebatur, turbati erant."

60, d. *Vidyádhara* est nomen ordinis cujusdam semideorum, in inferiore aeris spatio habitantium, unde sæpius florum imbres demittunt in terram. Cf. *Utt. Rám. Char.* Act. VI. p. 103. (WILS. vers. angl. p. 91).

66, c. ऊधस्यं । Ita scripsi cum D., E., I., et HEMACHANDRA. G. औधस्यं । — Secundum comment. ad PA'N. V, 1, 2. dicitur etiam ऊधन्य ।

72. Ludit poeta verbis रथ *currus*, et मनोरथ ad litteram *animi currus*, i. e. desiderium, optatum.

75. *Splendor ex Atris oculo ortus*, i. e. luna. Teste MALLINA'THA, hæc fabula uberius narratur in *Harivansa*. Cf. etiam COLEBROOKIUM, de cærimoniis sacris, *As. Res.* VII, 238.

— *Sivæ semen, ab igne evomitum.* Inde nascebatur SKANDAS, qui et KA'RTIKEYAS

ANNOTATIONES.

CAPUT I.

2. *Ubi . . . ubi . . .* i. e. Ingenium meum angustius est, quam quod talem stirpem juste celebrare valeat. MALL. द्वौ कुशब्दौ महदन्तरं सूचयतः ।

7, b. सत्याय MALL. न तु पराभवाय ।

10, a. G. श्रोतुमिच्छन्ति ।

13, b. *Śála* arbor, cui sæpissime viri proceræ staturæ comparantur, est Shorea robusta.

14, b. *Omnes robore vincens.* MALL. conferre jubet MAN. VII, 5.

15, b. आगम MALL. शास्त्रपरिश्रम ।

19, c. Pro शास्त्रेष्वकुण्ठिता MALL. aliam laudat lectionem शास्त्रेषु व्यावृता ।

20, b. Vocabula आकार et इङ्गित MALL. ita interpretatur, ut prius sit externum aliquod sive doloris sive gaudii indicium, e. g. superciliorum contractio, vultus color, etc.; hoc vero animi status इङ्गितो भावः । Cf. KULLU'KAM ad MAN. VII, 63.

22. *Prolem genuisse videbantur.* Male hoc reddidi. सप्रसव hic non significat: *progenie præditus*, sed idem est quod सोदर *eodem utero natus.* Dicit poeta, eas virtutes, quæ vulgo sibi invicem infestæ sunt, seque invicem excludunt, ut cognitio et silentium, etc. in hoc rege fratrum instar conjunctas fuisse.

38. Ordo distichorum in codice D. est: 38, 42, 45, 43, 39, 40, 41, 44, 46, 47, etc.

nuncupatur, quia nutritus erat lacte sex nympharum, quæ *Krittikæ* appellantur. Narratur hæc fabula in *Rámáyano*, 1, 38.

MALLINA'THAS ad hunc locum affert versus e *Rámáyano* (ed. SCHLEG. 1, 38, 11—15, b). Memoratu dignum est, illum ante oculos habuisse recensionem commentatorum, quam SCHLEGELIUS suæ editionis fundamentum fecit. In paucis tantum verbis variat ille a SCHLEGELII textu.

CAPUT III.

1, b. मुखं MALL. प्रादुर्भाव: ।

2. Alludit poeta ad reginæ maciem, क्षामता quæ primum locum tenet inter conceptionis indicia, enumerata a VA'GBHATTA (वाग्भट्ट), medico celeberrimo. MALL.

4. Affirmat MALLINA'THAS, mulieres gravidas sæpissime pulveris comedendi desiderio capi, quod poeta in SUDAKSHINA divinatione quadam animi ortum fingit.

9. In *Sami* arbore (Mimosa Suma) ignis latere dicitur, quem olim PURU'RAVAS rex hujus arboris ramum fricans ramo *Asvatthæ* (Ficus religiosæ) elicuit. Vide WILS. prolegg. ad *Vikramorvasi*, p. 8.

10. *Cærimoniam post conceptionem et reliquas.* Cærimoniæ graviditatis tempore peragendæ sunt *Punsavana*, *Navalobhana* et *Símantonnayana*. Quarum prima peragi debet mense post conceptionem secundo vel tertio, teste PA'RASKARA; altera quarto mense, teste A'SVALA'YANA; tertia mense sexto vel octavo, teste YA'JNAVALKYA. Ita MALLINA'THAS. E YA'JNAVALKYÆ legibus (*Mitákshara*, fol. 2. v.) video, cærimoniam primam et tertiam non nisi in prima mulieris graviditate peragendas esse. Alteram (*Navalobhana*) ibi non inveni commemoratam.

13, a. *Quinque planetis.* MALL. dicit, hoc planetarum numero portendi, puerum natum diis similem futurum.

— d. *Potestas regia, quæ triplicem habet originem.* Cf. WILS. s. v. शक्ति ।

17, d. प्रबभूव नात्मनि MALL. आत्मानं नियन्तुं न शशाक ।

18. De cærimoniis natalitiis cf. MAN. II, 29.

20, c. d. *Eo vinculo, quod debitum erga Manes appellatur.* Illustratur hoc sententia, quam e *Vedis* affert MALL.: एष वा अनृणो यः पुत्री "Is certe debita solvit, qui "filium procreavit." Vide not. ad I, 71.

21. RAGHUIS nomen derivatum est a radice रघ्, quæ *eundi* significationem habet.—Leges de nomine infantibus imponendo vide MAN. II, 30. seqq.

24, d. पर्यचीयत Ita D.—E. G. et I. पर्यहीयत, attamen I. in margine ची । Nostram lectionem veram esse, apparet e MALLINA'THÆ interpretatione ववृधे ।—पर्यहीयत fluxit e reliquorum librorum lectione न व्यहीयत ।

27. *Prima qualitas* est सत्त्व veritas.

28. *Tonsura.* Cærimonia, cujus mentionem facit poeta, est चूडाकर्म de qua cf. MAN. II. 35, unde simul apparet, RAGHUEM non ultra tres annos natum fuisse, cum prima litterarum elementa disceret. Ministrorum filios vero ætate illum antecessisse, indicat poeta, dicens, comam eorum jam rursus crevisse. Lege constitutum erat, ut pueri inde a quinto anno litteras docerentur, quod enuntiatum est hoc versu:

प्राप्ते तु पंचमे वर्षे विद्यारम्भं च कारयेत् ।

qui unde desumptus sit, nescio. MALL. addit solummodo इति वचनात् ।

29. Pueri ordinis regii undecimo anno sacro filo cingebantur. Vide MAN. II. 36.

30. Quattuor scientiæ sunt आन्वीक्षिकी logica, त्रयी trium *Vedarum* scientia, वार्त्ता historia, et दण्डनीति morum doctrina.

31, d. Pro मंत्रवत् F. scripsit मंत्रवित् । attamen illum esse scribæ errorem, demonstrat MALLINA'THÆ interpretatio समंत्रकं ।

33, a. गोदान sic explicat MALLINA'THAS: गावः लोमानि केशाः दीयन्ते खण्ड्यन्ते ऽस्मिन्निति, dicitque, idem illud esse ac केशान्त, de quo vide MAN. II. 65.—De tempore, quo uxor ducenda sit, cf. MAN. III. 2.—De DAKSHÆ filiabus vide WILS. ad *Vikramorvasi*, p. 57.

34, b. Significatio vocis परिणद्ध elucet e WILS. s. v. परिणाह ।

38. Addit E., in nonnullis libris legi धनुर्धरैः ।

41. *Liquore.* MALL. मूत्रमित्यर्थः *urina.* Non recte ego poetam de sudore loqui putaveram.

50. De KAPILA et SAGARÆ filiis vide *Rám.* I, 41.

52. *Hoc statu.* Status, quem nominat poeta, is est, ubi pugnator pede dextro prolato, sinistro retracto adstat. Vide WILS. s. v. आलीढ ।

57. Pro तुमुलं F. et G. habent तुमलं । Hæc lectionis varietas tam sæpe occurrit, addita etiam (e. g. ad IV. 62.) lexicographi interpretatione तुमलं रणसंकुलं इति विश्वः, ut vix pro mero scribæ errore haberi possit. Fortasse utraque vocis forma legitima est. Attamen *Visvaprakásæ* codex, quem inspexi, habet तुमुलं ।

58. *Sicut nubes,* etc. Ut fulmen oritur e nube, ita RAGHUS etiam, utpote filius regius, ex INDRÆ reliquorumque mundi custodum partibus ortus erat. MALL.

59. *Sagitta, acie lunata instructa.* Hujusmodi sagittis hodie etiam utuntur Indi. Asservantur nonnullæ in museo Societatis Reg. Asiat. Londinensis.

60. *Telum,* etc. Fulmen scilicet.

63, a. असंग MALL. अप्रतिबन्ध. Cf. II. 42, b.

68. Scribe cum codd. D. E. et I. हर्षजडेन । Ita legisse MALL., apparet ex ejus interpretatione हर्षशिशिरेण ।—हर्षचलेन e cod. G. et textus exemplaribus irrepsit in textum meum.

CAPUT IV.

1, b. c. *Sicut ignis,* etc. In *Vedis* legitur: अग्निं वा आदित्यः सायं प्रविशति "Ignem profecto sol vesperi ingreditur."

3, c. *Indræ vexillum* ad pluviam ab hoc deo impetrandam colitur a regibus. Mall. Cf. Bohlenii librum *Das Alte Indien*, vol. ii, pag. 71.

9, c. *Sahakára* est mangiferæ species.

16, d. पर्यायोद्यमविश्रमौ । Ita in nonnullis codd. se legisse dicit Mall. In versione mea alteram, quam ille habet, secutus sum lectionem पर्यायोद्यतकार्मुकौ ।

17, b. G. विलसत्काशचामरः ।

20, a. Omnes fere libri habent इक्षुच्छायानिषादिन्यः । Mallina'tham vero legisse इक्षुच्छायनिषादिन्यः eo apparet, quod laudat regulam छाया बाहुल्ये quam vide apud Pa'ninem ii, 4, 22. Insuper alium locum afferre possum, ubi metrum lectionem tuetur, scilicet carminis nostri cap. vii, 4, d. Cf. Locativum गृध्रच्छाये xii, 50. Vide etiam *Meghadúta* 103, b.

23, a. *Saptaparna*, Echites scholaris.

30, b. Pro परागः legi etiam पुरोगाः affirmat scholiastes in cod. E.

—, c. Pro रथादीति Mall. legi dicit रथानीकं quod plurimi libri habent. Tum vero vocem इति subintelligendam esse, addit commentator.

42, a. *Támbúlí*, Areca faufel.

—, c. *Nálikera*, Cocos nucifera.

48. Elephanti reformidant serpentes, qui in santali arboribus habitare solent. Exspectandum igitur erat, illos, cum serpentum vestigia circum arborum truncos conspicerent, diruptis catenis, quibus ipsorum colla ad arbores erant alligata, esse aufugituros, præsertim cum illi, quod longe majorem roboris gradum indicat, vel pedum vincula frangere valerent. Quod vero ibi, ad radicem *Malayæ* montis, qui santali arboribus abundat, Raghuis elephanti quieti restabant, id præcipuum deorum favorem indicabat. Ita mihi hoc distichon videtur explicandum. Mallina'thas brevior est, quam optaverim.

54. *Kerala* est ea Indiæ pars, quam hodie *Malabar* appellamus; de cujus mulieribus pulchris vide *Málatímádh.* p. 104. (Wils. vers. angl. p. 77).

55. *Murala* secundum Mallina'tham, est ejusdem regionis fluvius. Addit idem,

alios legere मुरची । Secundum *Trikándaseshæ* auctorem *Murala* fluvius idem est, qui alias *Narmada* appellatur.

56, b. Pro गात्रसिंजितैः legitur etiam गात्रसंजितैः । MALL.

57. *Kharjúri,* Palmæ species.

66. *Kuveræ plaga* est plaga septentrionalis.

69. *Akshodha.* Ita MALL.—WILS. *Akshota* seu *Akshoda.*

73. *Bhúrja* seu *Bhúrjapatra* est betulæ species.

74. *Nameru,* Elæocarpus.

75. *Sarala,* Pinus longifolia.

78. *Utsavasanketa.* Ita appellari quasdam catervas dicit. MALL.

80. *Montis a Rávana sublevati,* etc. i. e. *Kailásam* montem haud aggressus, reversus est. Non enim viri fortes adoriuntur eum, qui jam ab alio devictus est. MALL.

CAPUT V.

9, a. कडंगरीय est qui कडंगरमर्हति । Vide PA'N. v, 1, 69. qui scribit कडंकार ।

10, b. c. *Ordinem secundum, qui,* etc. MALLINA'THAS affert distichon, quod MANUI tribuit:

यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः ।
वर्तन्ते गृहिणस्तद्वदाश्रित्येतरमाश्रमं ॥

In nostra MANUIS recensione hoc non inveni, sed locus simillimus est MAN, III. 77.

26, b. Pro संगरं alii legunt तां गिरं MALL.

30, d. पादं, alii शृंगं. MALL.

32 et 33. Omissus est commentarius ad hæc disticha in cod. G.

36. *Brahmanis hora* est ultima noctis hora. Vide KULLU'KAM ad MAN. IV, 92. Addit MALLINA'THAS, eandem appellari *Abhijit.*

42. *Naktamála,* Galedupa arborea.

44. *Rikshavat* non fluvii, ut putaveram, sed montis nomen est. In versione mea scribe *campis* pro *ripis.*

60. *Chaitraratha,* hortus KUVERÆ, a CHITRARATHA *Gandharvo* custoditus.

64. भावावबोधकलुषा MALL. पुरुषस्याभिप्रायपरिज्ञाने ऽसमर्था ।

65, c. Pro सूतात्मजाः alii legunt वैतालिकाः । MALL.

CAPUT VI.

5. Hoc distichon haud admodum facile est intellectu. Verba sic jungenda sunt: आत्मा श्रिया तासु राजपरम्परासु सहस्रधा विभक्तो व्युरुचत् । quæ facilius intelliges, si pro passivo posueris activum श्रीरात्मानं तासु राजपरम्परासु सहस्रधा विभक्तवती व्युरुचत् । i. e. Pulchritudo, quæ semetipsam in illis regum ordinibus millies diviserat, splendebat veluti fulgur, quod semetipsum in nubium ordinibus millies divisit.

6, c. Pro धाम्ना alii legunt भूम्ना i. e. अतिशयेन । MALL.

9. Pavones saltabant, quia, cum conchæ inflarentur, tonitru audire sibi videbantur.

14, c. यथावकाशं Alii यथाप्रदेशं । MALL.

15, b. शोभः G. शोभी ।

17. *Ketaka,* Pandanus odoratissimus.

23. *Sachis cincinnos . . . floribus cælestibus nudatos fecit,* i. e. INDRAM e cœlo expulit, quo facto ejus uxori semetipsam ornare non licebat. Vide *Code of Gentoo Laws,* p. 286.—Comm. in codd. E. et I. hoc habet distichon:

क्रीडां शरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शनं ।
हास्यं परगृहे यानं त्यजेत्प्रोषितभर्तृका ॥

25. *Madhúka,* Bassia latifolia.—*Dúrva,* Agrostis linearis.

27. *Qui hujus artis præcepta conscripserunt.* PA'LAKAS et alii scripserunt libros de elephantis domandis. MALL.

30, b. Alii यातेति जन्यान् । MALL.

34. *Mahákála.* MALLINA'THAS solita sua in rebus geographicis brevitate solummodo dicit, iti appellari locum aliquem, स्थानविशेषः ।

42. *Ignem.* Scribe AGNIM; nam hic deus regi illi auxilium tulit in pugna contra RA'MAM, JAMADAGNIS filium, ut narratur in *Mahábhárato.* MALL.

46. *Virtutes . . . . . discordiam exuunt.* Loquitur de iis virtutibus, quæ vulgo sibi invicem oppositæ sunt. Cf. Cap. I, 22.

48. *Usque ad Mathuram urbem.* Male. Hoc dicit poeta: Nigra *Yamunæ* aqua, unguento de mulierum pectoribus mixta, vel prope *Mathuram* urbem (i. e. longe remota a confluente suo cum *Ganga*) eundem accipit colorem, quem habet prope *Prayágam* (Allahabad), ubi albis *Gangæ* undis miscetur. Cf. *Meghadúta* 53. *Kávyaprakása,* p. 184, l. 4, et præcipue carminis nostri cap. XIII, 54—57.

55. *In utroque brachio.* Dualis indicat regem esse ambidextrum सव्यसाचिन् । MALL.

68. *Sed dexterum ejus brachium,* etc. Brachii seu oculi dextri tremor pro omine fausto habetur, si viris accidit, pro infausto, si feminis.

72. *Asurorum uxorum genas unguento vacuas fecit,* i. e. maritos illarum occidit. Nam viduæ corpus suum non ornant. MALL.

83. करभोपमोरूः De vocali longa in fine vocis cf. PA'N. IV, 1, 69.

CAPUT VII.

7, c. उत्सृष्टलीलागतिः MALL. त्यक्तमन्दगमना ।

28, b. समयोपलभ्यं । Alii समरोपलभ्यं MALL.

29, c. सत्वानुरूपाहरणीकृतश्रीः Alii legunt ..... भरणी ... MALL.

32. *Indræ inimicus* est PRAHLA'DAS. Fabulam, ad quam poeta alludit, cognoscendi cupidos ablegat MALLINA'THAS ad *Vámana Puránum.*

37, c. परमार्थमत्स्याः MALL. सत्यमत्स्याः ।

43. Accipitres jam ante quam viri discis feriebantur in capitibus eorum consederant; dein, cum evolarent, quia ungulæ eorum capillis implicatæ erant, capita non statim in terram decidebant. MALL.

53, c. Pro निवारयामास legitur etiam विलोडयामास । MALL.

CAPUT VIII.

4. *Nam pietas cum virtute bellica conjuncta,* etc. Cf. MAN. IX, 322.

10, c. विनाशधर्मसु ।—Codd. धर्मिषु, sed MALL. laudat regulam PA'N. V, 4, 124.

25. *Sine igne supremas ei solvit cærimonias.* Quia devotione e vita egressus erat. Rem explicabunt SAUNAKÆ (शौनक) versus, quos exhibet cod. I.

सर्वसंगनिवृत्तस्य ध्यानयोगरतस्य च ।
न तस्य दहनं कार्यं नैव पिण्डोदकक्रिया ॥

निदध्यात्प्रणवेनैव विले भिक्षोः कलेवरं ।
प्रोक्षणं खननं चैव सर्वं तेनैव कारयेत् ॥

i. e. "Qui omnem animi affectum reliquit, atque meditatione et devotione delectatur, ejus "neque combustio est instituenda, neque libi oblatio, neque aquæ libatio. Syllabam "*om* pronuntians, *filius* deponat corpus ejus in caverna mendici, atque per hunc omnino "faciendas curet ablutionem atque sepulturam."—Cf. etiam *Mitáksh.* Lib. I. fol. 41. v. lin. 2.

26, a. और्ध्वदैहिकं ita D. et G.—E. et I. और्ध्वदेहिकं sed I. addit अनु-शतिकादीनां चेत्युभयपदवृद्धिः i. e. hanc vocem compositam esse ex numero earum, quarum utraque pars ex PA'N. VII, 3, 20. majore augmento (*Vriddhi*) afficitur.

33, c. उपवीणयितुं Vide PA'N. III, 1, 25.

36, d. G. et I. दयितोरश्छदकोटिषु स्थितिं । —I. vero nostram etiam laudat lectionem, quam habent D. et E.

39, b. तुमलेन । Solus cod. G. तुमुलेन । Cf. quæ dixi ad III, 57.

45, d. निदर्शनं desideratur apud WILSONUM. MALL. दृष्टान्तः ।

55. *Ad Chakravákam,* etc. Hæ aves per noctem separatæ esse dicuntur.

60. *Sahakára,* Mangiferæ species.

61. *Desiderium.* Vox Sanskrita significat peculiarem illam cupiditatem, qua gravidæ capiuntur. Dicit rex, INDUMATIM hanc cupiditatem in *asoka* arbore excitasse, quia hæc arbor, si a pulchra femina tacta fuerit, flores producere putatur. Vide BENARIUM ad *Nalod.* III, 33. et, quem ille laudat, WILSON. ad *Ratnávali* p. 15. (*Hindu Theat.* vol. III.)

63, d. इदं MALL. पुरोवर्ति यथा तथा i. e. pronomen इदं adverbialiter accipiendum est.

78. *Trinavindus,* vatis (*rishi*) cujusdam nomen.—*Harini,* nomen *Apsarasis* cujusdam. MALL.

84, b. अनुमृता casus instrumentalis vocis अनुमृत् ।

CAPUT IX.

7. MALL. conferre jubet MAN. VII, 50.

17. Poeta describit regem rite sacrificium facientem, fingitque corpus illius inhabitatum fuisse ab ipso SIVA.

18. *Namuchis, Rákshasi* cujusdam nomen, quem INDRAS occidit. Vide *Rám.* I, 26, 18.

23. *Cum tribus viribus.* Cf. not. ad III, 13, d.

64, d. Pro मृगेषु alii मृगाणां MALL.

65. *Margaritæ,* leonum ungulis adhærentes, eæ sunt, quæ in elephantorum fronte latere dicuntur.

69. Hic locus, inde a dist. 69, usque ad finem capitis, lectoribus notus esse debet e COLEBROOKII dissertatione de poesi Sanskrita atque Prákrita. (*As. Res.* vol. X.) MALLINA'THÆ recensio quam ego dedi, in paucis verbis differt a COLEBROOKII textu, qui e codice F. descriptus est.

71, c. COLEBR. मधुरस्वराणि ।

76. *De stirpe sua interrogatus,* quia rex timebat, ne *Bráhmanus* ille esset, cujus cædes unum est e quinque magnis peccatis. Vide MAN. XI, 54.

—. *Se eremitæ, sed non Bráhmani filium nuntiavit.* MALL. ad h. l. affert nonnullos *Rámáyani* versus, quibus puer dicit, se esse *Vaisyi* et *Súdr* feminæ filium. Liberi a *Vaisyo* patre et *Súdra* matre procreati appellantur *Karani,* ut docet YA'JNAVALKYAS, qui dicit: वैश्यात्तु करणः शूद्रां ।

77. Pro तच्चोदितश्च COLEBR. तन्नोदितश्च ।—तथागतं MALL. वेतसगूढं ।— MALLINA'THAS animadvertit, poetam nostrum in hac narratione paullulum recedere a *Rámáyano,* ubi rex narrat, se pueri parentes adduxisse ad locum, ubi filius eorum vulneratus jacebat.

78. *Manus lacrymis humectans.* Rem, ad quam alludit poeta, expressit COLEBR. vertens: *ratifying his curse with tears instead of water for a libation.*

79. *Veluti serpenti.* आक्रान्त MALL. पादाहत ।—Hoc dicit poeta: ut serpens morsu venenifero eum vulnerat, qui pede ipsum calcavit, ita vates imprecabatur regi, qui filii cæde ipsum læserat.

CAPUT X.

1. *Decem millia fere annorum.* In *Rám.* I, 22, 9. DASARATHAS dicit, se novem millia annorum habuisse, cum RA'MAS nasceretur, quod congrueret cum nostro carmine. At in *Rámáyani* textu, quem commentator noster ante oculos habebat, DASARATHAS sexaginta millia annorum habuisse dicitur. Profert enim MALLINA'THAS hanc ejusdem loci lectionem:

षष्टिवर्षसहस्राणि जातस्य मम कौशिक ।
दुःखेनोत्पादितश्चायं न रामं नेतुमर्हसि ॥

quam ut reconciliet cum numero, quem in carmine nostro legimus, dicit ille, DASARATHÆ decem millia annorum præteriisse post eremitæ imprecationem.

8. *Quæ cingulum suum panno serico texerat,* scilicet ne teneri ejus pedes duro cingulo læderentur. MALL.

12. *Tela animata.* Cf. *Rám.* I, 29, 23. seqq. et WILS. ad *Utt. Rám. Char.* p. 15 (*Hindu Theatre,* vol. II.)

14. सौखशायनिक Cf. *Siddh. Kaum.* fol. 83. v. lin. 1.

19, d. Pro स्फुटिकस्य quod e codd. E. et I. in textum meum irrepsit, scribe स्फटिकस्य ।

22. *Cujus os est ignis,* spectat ad *Vedarum* verba अग्निमुखा वै देवाः "ignem "certe pro ore habent Dii." MALL.—Conf. WILS. s. v. सर्वदेवमुख ।

28. *Tu es via,* etc. In *Vedis* dictum est: तमेवं विद्वानमृत इह भवति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय "qui illum ita cognoverit, is hic immortalis fit. Non alia "via datur ad eundum." MALL.

30. *Alio modo,* i. e. qui te vident seu tangunt. MALL.

42. *Rávanas* olim SIVÆ precibus motus novem capitum suorum suo ipsius gladio absciderat. MALL.

53. *A deo supremo.* MALLINA'THAS conferre jubet *Rám.* I, 15, 10.

57. Potus distributio inter reginas aliter narratur in *Rámáyano.* (Vide *Rám.* I, 15, 21. 22.) Sed nostrum carmen consentit cum *Narasinhapuráno.* MALL.

58, a. I. सा हि । E. यापि ।

59. Vocem अमृत etiam radios significare, asserit MALL. citato YA'DAVÆ lexico.

CAPUT XI.

8. *Nominibus eorum respondentes.* Vox उज्झ significat: "dimittens" scil. aquam, et भिद्य "findens" scil. ripas. PA'N. III, 1, 115.

9. विद्ययोः MALL. मंत्रयोः Cf. *Rám.* I, 24, 12, seqq.

14. *Suketuis filia,* TA'DAKA. Cf. *Rám.* I, 26—28.

22. Cf. *Rám.* I, 31.

26. Cf. *Rám.* I, 32.

33 et 34. AHALYÆ historiam vide *Rám.* I, 48, 49.

37. Cf. *Rám.* I, 66.

46. Cf. *Rám.* I, 67.—*Bhriguides* est PARASURA'MAS, JAMADAGNIS filius.

48. Ejecissem hoc distichon, nisi codicum consensus monstraret, jam MALLINA'THAM idem reperisse. Dicit ille उक्तमेवार्थं सोपस्कारमाह ।

49. *Nimis* est unus e JANAKÆ majoribus. Vide *Rám.* I, 71, 3.

53. 54. Cf. *Rám.* I, 73.

57. *Tribus itineribus.* Dubito an recte verterim. Hæc est MALLINA'THÆ explicatio त्रिषूध्वसु प्रयाणेषु सत्सु विसृष्टमैथिलः quam non plane intelligo.

66. *Aksha,* Elæocarpus.

69. De RA'MÆ pugna cum BHRIGUIDA cf. *Rám.* I, 74—76.

74. HAIHAYAS est nomen KA'RTAVÍRYÆ regis, de cujus historia MALLINA'THAS ablegat nos ad *Mahábháratum.*

CAPUT XII.

16. *Ante illum matrimonium iniisse putavisset.* Cf. MAN. III, 171.

17. *Duas crepidas.* Cf. *Rám.* I, 37, 3. 16.

19, c. F. शापस्य ।

23, a. आस्थत् a radice अस् cf. PA'N. VII, 4, 17.

28. *Virádhas.*—Erat hic *Gandharvus* TUMBURUS, qui VAISRAVANÆ (i. e. KUVERÆ) imprecatione coactus *Rákshasi* corpus induerat, atque postquam a RA'MA occisus erat, in statum priorem rediit. Vide *Rám.* III, 2—4.

31. *Panchavati* est locus prope *Godávarim* fluvium quinque ficis occupatus, unde nomen duxit. *Rám.* III, 13.

38. *Súrpanakha* i. e. cujus ungues vanno similes sunt. WILSONUS scripsit शूर्पनखा contra regulam PA'N. VIII, 4, 3. In *Rámáyano* (III, 17. seqq.) eadem शूर्पणखी appellatur.

39. Pro भाषिणीं E. et G. वादिनीं ।

46. *Veluti suum ipsius vitium.* Ludit poeta verbo *Dúshana,* quod vitium significat, simulque nomen est *Rákshasi.*

51, a. E. विशीर्णानां ।

53. Materia, quam poeta noster hoc disticho absolvit, narratur *Rám.* III, 36—49.

54. SÍTA, cum a RA'VANA abriperetur, conspexit vulturem JATA'YUEM, in arbore sedentem, eumque imploravit, ut RA'MAM de fato suo certiorem faceret. Hoc ut prohiberet RA'VANAS vulturem adortus est, atque post longam pugnam alas ejus abscidit. *Rám.* III, 49—51.

56, d. Pro परा निववृते E. legit पुनराववृते । Cf. *Rám.* III, 68.

57. *Kabandhas, Rákshasus* quidam. Vide *Rám.* III, 69—72.

60. *Sampátis* est nomen vulturis cujusdam. *Rám.* IV, 56. seqq.

63. AKSHAS, RA'VANÆ filius.

68. VIBHÍSHANAS, RA'VANÆ frater natu minor.

74. TRIJATA, SÍTÆ socia.

76. MEGHANA'DAS, idem ac INDRAJIT, RA'VANÆ filius.

80. KUMBHAKARNAS, SU'RPANAKHÆ frater.

88. Minor DHANAJÆ frater i. e. RA'VANAS.

92, d. वादिनोः MALL. कथकयोः ।

97, c. F. ब्राह्म्यं ।

104. *Uxorem . . . adeptus.* Non recte verti. Scribe: postquam receperat uxorem, quæ puritatem suam igne probaverat.

CAPUT XIII.

3. Vocem परिवर्धितः non intelligo. Mall. eam non explicat, sed addit solummodo अतो नः पूज्य इति भावः ।

15. *Tamála,* Xanthocymus pictorius, Rox. *Táli,* Corypha taliera, Rox.

16. *Vimba,* Momordica monadelpha, cujus fructibus rubris comparantur labia.

17. *Púga,* Areca faufel.

30. *Pampa,* nomen lacus cujusdam. Mall.

36. *Naghusha.* Ita omnes fere Codices. Solus E. *Nahusha,* quæ est usitatior nominis forma.

53. *Ficus,* in *Yamunæ* ripa. Vide *Utt. Rám. Char.* p. 11, lin. 8. et Wils. vers. angl. p. 21.

CAPUT XIV.

12. *Capillorum plexus .... solutus.* Poeta repræsentat Rа'мам tanquam urbis suæ maritum. Lege interdictum erat, ne mulieres, dum maritus abesset, corpus ornarent seu comam solutam gestarent. Sic enim dicit Ha'rítas:

न प्रोषिते तु संस्कुर्यान्न वेणीं च प्रमोचयेत् ।

Cf. not. ad vi, 23.

25. Cf. *Utt. Rám. Char.* p. 7 seqq. (vers. angl. p. 13 seqq.)

29. अभ्रंलिह "nubes lambens" est adjectivum, diciturque de vento (Pa'n. iii, 2, 42.) de altis ædibus, ut h. l. et *Meghad.* 66, c. —. Eodem modo अभ्रंकष dicitur

de vento (PA'N. III, 2, 42.) et de arbore, *Dasa Kumára Char.* lib. V. init. (Cod. Bibl. Curiæ Ind. Lond. No. 192).—Corrigendus est WILSONUS sub utr. v.

32, c. Nota præp. अन्यत्र *præter,* c. abl. Cf. *Dattaka Mímánsa,* p. 3, lin. 1. *Mitáksharæ* lib. I. fol. 13. r. lib. II. (*Vyavahára,* edit. minor.) pag. 213. et LASSENII Comm. in *Hitop.* p. 60, dist. 86.

33, d. वैदेहिबन्धोः । De correptione vocalis cf. PA'N. VI, 3, 63. Eodem modo KA'LIDA'SÆ nomen est pro कालीदास i. e. DURGÆ servus. Cf. etiam लक्ष्मिवर्धनः *Rám.* I, 19, 20, b.

48. *Asipatra* est arbor apud inferos crescens, cujus folia ensis formam referunt, ut nomen indicat. MALL. खड्गाकारदलो नारकवृक्षविशेषः । Desideratur hæc significatio apud WILSONUM.

49. *Oculo dextro tremente.* Cf. notam ad VI, 68.

50. करणैरवाह्यैः MALL. अन्तःकरणैः ।

80. *Herbis tradit.* Loquitur de iis herbis, quæ noctu fundunt splendorem a luna, ut fertur, acceptum. VYA'SAS dicit:

अमायां च सदा सोम ओषधीः प्रतिपद्यते ।

i. e. quovis novilunii die luna herbas ingreditur. MALL.

83. *Indrajitis occisor* i. e. LAKSHMANAS.

CAPUT XV.

5. De LAVANA cf. WILS. ad *Utt. Rám. Char.* p. 32.

10. *Bálakhilyas,* cf. WILS. s. v.—MALLINA'THA teste iidem præcedunt Solis currum.

15. *Madhúpaghna*, LAVANÆ urbs. MALL.—HEMACHANDRAS dicit, *Madhúpaghnam* esse nomen *Mathuræ* urbis; sed hanc postea demum a SATRUGHNA conditam esse dicit poeta noster, dist. 28.

29, c. वमनं MALL. आहरणं ।

42. seqq. Cf. *Utt. Rám. Char.* p. 30. (vers. angl. p. 40).

50. *Sambukam*, E. कंचुकं ।—*Utt. Rám. Char.* p. 30. शम्बूकः ।

53. *Ab ipso rege punitus.* MALL. laudat MAN. VIII, 318, sed habet राजभिः कृतदण्डास्तु pro राजनिर्धूतदण्डास्तु ।

61, c. De जानि pro जाया vide PA'N. v, 4, 134.

70. उरीकृत्य MALL. अंगीकृत्य आत्मानं स्थापयित्वेत्यर्थः ।

87. YUDHA'JIT, BHARATÆ avunculus. MALL.

89. *In urbibus regiis.* Earum nomina sunt *Pushkalavatis* पुष्कलवती et *Takshasila* तक्षशिला । MALL.

94. Cum LAKSHMANAS januam custodiret, advenit DURVA'SAS (idem qui SAKUNTALÆ imprecabatur, *Sak.* Act. IV.) atque introitum ad RA'MAM flagitavit. Quem cum ei negaret LAKSHMANAS, ille minitatus est, se totam urbem in cineres esse redacturum. LAKSHMANAS perterritus urbem sua ipsius morte servare constituit, atque contra RA'MÆ jussum hujus colloquium cum YAMA interrupit; postea vero, ut hoc peccatum expiaret, mortem obiit.—Hæc fere e mendosa codicis E. scriptura eruere potui. Tacent reliqui codd.

101, a. *Boum gregi.* Nescio an hæc sit significatio vocis प्रतर । MALL. nullam addit interpretationem, VRIHASPATIMISRAS habet प्रतरण quod itidem desideratur in lexicis.

103. Mons meridionalis est *Trikútas*, et mons septentrionalis *Himavan.* MALL.

CAPUT XVI.

7. *Ea, quam devotio tribuit, potestate.* Cf. Wils. ad *Málatímádh.* p. 51.

19. *Pulindá,* gens barbara म्लेच्छविशेषः Mall.

44. *Via, quæ Agastyæ stella insignis est,* i. e. regio meridionalis.

47. *Mallika,* Jasminum Zambac.

48. *Sirísha,* Mimosa Sirisha.

51. *Arjuna,* Pentaptera Arjuna, Rox.

52. *Pátala,* Bignonia suaveolens.

53. *Pedum atque radiorum,* utrosque significat vox पाद् ।

CAPUT XVII.

3. *Tribus scientiæ* sunt, quas supra ad iii, 30. enumeravi.

12. *Dúrva,* Agrostis linearis.—अभिन्नपुटा Mall. बालपल्लवाः । Cf. *Meghad.* 107.

27. *Sudharma.* Wils. solam formam सुधर्मन् habet, sed Mall. ad h. l. dicit सुधर्मीया देवसभाया अन्यूनां ।

45. *Sex inimicos internos,* i. e. amorem, iram, rell. Mall.

59. Mall. conferre jubet Man. vii, 171.

61. *Suas infirmitates celabat*, MAN. VII, 105.

67. *Sex subsidia*, vide MAN. VII, 160.

68. Familiares, de quibus loquitur poeta, sunt duodeviginti illi, quos e *Panchatantræ* libro tertio affert WILSONUS in dissertatione sua de illa fabularum collectione. Vide *Transact. Royal As. Soc.* vol. I, p. 174.

78. Montes eximii sunt *Mahendras*, *Malayas* et rell. MALL.

CAPUT XVIII.

12. वशंवद् MALL. इष्टवादिन् । WILS. *speaking contumeliously*, sed nullam hujus significationis affert auctoritatem.

13. Omiss. in cod. E.

14. *Quattuor agendi rationes*, cf. *Am. Kosh.* s. v. उपायें ।

CAPUT XIX.

3. *Tradiderat ei terram*, etc. Rex comparatur cum viro, qui modo uxorem duxit. MALL. यथालंकृत्य नीता युवतिः केवलमुपभुज्यत इतिवदिति भावः ।

9, d. विगाढमन्मथः MALL. प्रौढमन्मथः ।

12. *Vakula* arbor (Mimusops Elengi), mulierum ore rigata, flores producere dicitur.

20. Mall. मद्महोत्सवव्याजानीतेन तेन स्वमनोरथं कारयामासुरि-त्यर्थः ।

32. Vox कण्ठसूत्र peculiarem quandam amplexus speciem designat, quæ in libro *Ratirahasya* स्तनालिंगनं appellatur. Mall.

53, c. Scripturam codicum परिभाविनं incaute mutaveram in परिभाविणं ignarus regulæ Pa'n. viii, 4, 34.

TABULA METRORUM.

De metris Sanskritis in universum consulatur Colebrookii dissertatio de poesi Sanskrita atque Prákrita (As. Res. vol. X.); unde huc afferre placuit schemata et nomina metrorum, quæ in *Raghuvansa* inveniuntur.

Metrum epicum commune (*Vaktra*) notum est. Carminis nostri auctor eo usus est his locis: I, 1-94. IV, 1-86. X, 1-86. XII, 1-101. XV, 1-102. XVII, 1-80.

Quæ præter illud in hoc carmine occurrunt, ex eorum numero sunt, quæ Indi *aksharachhandánsi* seu *varnavrittáni* appellant, i.e. in quibus certus est syllabarum numerus et quantitas.

I. Disticha quæ e quattuor hemistichiis (*páda*) æqualibus constant.

a. Trishtubh sive disticha 44 syllabarum.

1. *A'khyánakí*, sive metrum mixtum ex *Indravajra* et *Upendravajra*:

⏓ - ⏑ - - ⏑ ⏑ - ⏑ - ⏑ - quater. II, 1-74. V, 1-62. VI, 1-84. VII, 1-66. XIII, 1-67. XIV, 1-86. XVI, 1-85. XVIII, 1-50.

2. *Rathoddhatá*: - ⏑ - ⏑ ⏑ ⏑ - ⏑ - ⏑ - IX, 68. XI, 1-91. XIX, 1-55.

3. *Svágatá*: - ⏑ - ⏑ ⏑ ⏑ - ⏑ ⏑ - - IX, 73.

4. *Sáliní*: - - - - - ⏑ - - ⏑ - - IX, 64.

b. Jagatí sive disticha 48 syll.

5. Metrum mixtum e *Vansastha* et *Indravansa*, quod peculiare nomen habere non videtur. (Cf. Mallin. ad *Sisup.* XII, 1.)

⏓ - ⏑ - - ⏑ ⏑ - ⏑ - ⏑ - III, 1-69.

6. *Totaka*: ⏑ ⏑ - ⏑ ⏑ - ⏑ ⏑ - ⏑ ⏑ - VIII, 90.

7. *Drutavilambita*: ⏑ ⏑ ⏑ - ⏑ ⏑ - ⏑ ⏑ - ⏑ - IX, 1-54.

c. Atijagatí sive disticha 52 syll.

8. *Manjubháshiní*: ⏑ ⏑ - ⏑ - ⏑ ⏑ ⏑ - ⏑ - ⏑ - IX, 69.

9. *Praharshiní*: - - - ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ - ⏑ - ⏑ - - I, 95. IV, 87.88. VIII, 91. IX, 65. XIII, 79.

10. *Mattamayúra*: - - - - - ⏑ ⏑ - - ⏑ ⏑ - - IX, 75.

d. SAKKARI' sive disticha 56 syll.

11. *Vasantatilaká:* - - ⏑ - ⏑ ⏑ ⏑ - ⏑ ⏑ - ⏑ - - V, 63-73. VIII, 92.93. IX, 55-63. et 76-82. XI, 92. XII, 103. XIII, 68-78. XVI, 86. XIX, 56.

e. ATISAKKARI' sive disticha 60 syll.

12. *Máliní:* ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ - - - ⏑ - - ⏑ - - II, 75. V, 74.75. VI, 85. VII, 67.68. IX, 67. X, 87. XI, 93. XII, 102. XVIII, 51.52.

f. ATYASHTI sive disticha 68 syll.

13. *Hariní:* ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ - - - - - ⏑ - ⏑ ⏑ - ⏑ - III, 70.

14. *Mandákrántá:* - - - - ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ - - ⏑ - - ⏑ - - VIII, 94. XIV, 87. XV, 103. XVI, 87.88. XVII, 81. XIX, 57.

g. DHRITI sive disticha 72 syll.

15. *Mahámáliká:* ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ - ⏑ - - ⏑ - - ⏑ - - ⏑ - XII, 104.

II. Disticha quæ e duobus versibus (*ardhasloka*) æqualibus, hemistichiis inæqualibus constant.

16. *Vaitáliya:* ⏑ ⏑ - ⏑ ⏑ - ⏑ - ⏑ - || ⏑ ⏑ - - ⏑ ⏑ - ⏑ - ⏑ - bis. VIII, 1-89. IX, 74.

17. *Aupachhandasika:* ⏑ ⏑ - ⏑ ⏑ - ⏑ - ⏑ - - || ⏑ ⏑ - - ⏑ ⏑ - ⏑ - ⏑ - - IX, 66.72.

18. *Pushpitágrá:* ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ - ⏑ - ⏑ - - || ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ - ⏑ ⏑ - ⏑ - ⏑ - - V, 76. VI, 86. IX, 70.71.

Tria ultima metra ab auctoribus Indicis, nescio quam ob caussam, enumerantur inter *mátrávrittáni*, i.e. inter ea metra, quæ non certum syllabarum numerum habent, sed certum solummodo pondus. Distichon ejus metri, quod *Vaitalíya* appellatur continet 60 moras (14+16+14+16). *Aupachhandasika* est nomen variis distichis inditum quæ 68 moras continent (16+18+16+18); hujus species est *Pushpitágrá*, quam tamen COLEBROOKIUS etiam inter *varnavrittáni* exhibet. In nonnullis versus sedibus duæ syllabæ breves contrahi posse dicuntur in unam longam, sive una longa resolvi in duas breves; in aliis sedibus id vetitum est. Regulas vide apud COLEBROOKIUM; exempla quæ in *Raghuvansa* occurrunt, nunquam recedunt a schematis quæ exhibui.

E Typographiâ J. L. COX et FILII, Great Queen Street,
Lincoln's-Inn Fields.

ORIENTAL TRANSLATION FUND

OF

GREAT BRITAIN AND IRELAND.

Patron:

His Most Excellent Majesty

KING WILLIAM THE FOURTH.

Vice-Patrons:

His Majesty the KING of the BELGIANS.
His Royal Highness the DUKE of SUSSEX.
His Royal Highness the DUKE of CAMBRIDGE.
His Royal Highness the DUKE of GLOUCESTER.
His Grace the LORD ARCHBISHOP of CANTERBURY.
The Right Honourable the LORD HIGH CHANCELLOR.
His Grace the DUKE of WELLINGTON.
The Most Noble the MARQUESS of LANSDOWNE.
The Right Honourable the EARL SPENCER.
The Right Honourable the EARL AMHERST, late Governor-General of India.
The Right Honourable LORD W. H. C. BENTINCK, G.C.B., Governor-General of India.
The Right Honourable LORD VISCOUNT MELVILLE.
The Right Honourable LORD VISCOUNT GODERICH.
The Right Honourable LORD GRENVILLE, Chancellor of the University of Oxford.
The Right Honourable LORD ELLENBOROUGH, late President of the Board of Commissioners for the Affairs of India.
The Right Honourable C. W. WILLIAMS WYNN, M.P., President of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.
The Right Honourable SIR ROBERT PEEL, Bart., M.P.
The Right Honourable HENRY GOULBURN, M.P.
The Right Honourable S. R. LUSHINGTON, Governor of Madras.
Lieutenant-General SIR E. BARNES, K.C.B., late Governor of Ceylon.
Major-General SIR JOHN MALCOLM, G.C.B., late Governor of Bombay.
H. T. COLEBROOKE, Esq., Director of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.

Officers.

Chairman:

The Right Honourable Sir Gore Ouseley, Bart., Vice-President R.A.S., F.R.S. &c. &c. &c.

Deputy-Chairmen:

The Right Honourable the Earl of Munster, Vice-President R.A.S., F.R.S., &c. &c. &c.
The Right Honourable Sir E. H. East, Bart., M.P., F.R.S., &c. &c. &c.
The Right Honourable C. W. W. Wynn, M.P., F.R.S., President R.A.S., &c. &c. &c.
Sir G. T. Staunton, Bart., M.P., V.P.R.A.S., F.R.S., &c. &c. &c.
Sir A. Johnston, V.P.R.A.S., F.R.S., &c. &c. &c.

ORIENTAL TRANSLATION FUND

OF

GREAT BRITAIN AND IRELAND.

Patron:

His Most Excellent Majesty
KING WILLIAM THE FOURTH.

Vice-Patrons:

His Majesty the KING of the BELGIANS.
His Royal Highness the DUKE of SUSSEX.
His Royal Highness the DUKE of CAMBRIDGE.
His Royal Highness the DUKE of GLOUCESTER.
His Grace the LORD ARCHBISHOP of CANTERBURY.
The Right Honourable the LORD HIGH CHANCELLOR.
His Grace the DUKE of WELLINGTON.
The Most Noble the MARQUESS of LANSDOWNE.
The Right Honourable the EARL SPENCER.
The Right Honourable the EARL AMHERST, late Governor-General of India.
The Right Honourable LORD W. H. C. BENTINCK, G.C.B., Governor-General of India.
The Right Honourable LORD VISCOUNT MELVILLE.
The Right Honourable LORD VISCOUNT GODERICH.
The Right Honourable LORD GRENVILLE, Chancellor of the University of Oxford.
The Right Honourable LORD ELLENBOROUGH, late President of the Board of Commissioners for Affairs of India.
The Right Honourable C. W. WILLIAMS WYNN, M.P., President of the Royal Asiatic Society of G Britain and Ireland.
The Right Honourable SIR ROBERT PEEL, Bart., M.P.
The Right Honourable HENRY GOULBURN, M.P.
The Right Honourable S. R. LUSHINGTON, Governor of Madras.
Lieutenant General SIR E. BARNES, K.C.B., late Governor of Ceylon.
Major-General SIR JOHN MALCOLM, G.C.B., late Governor of Bombay.
H. T. COLEBROOKE, Esq., Director of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.

Officers.

Chairman:

The Right Honourable Sir GORE OUSELEY, Bart., Vice-President R.A.S., F.R.S. &c. &c. &c.

Deputy-Chairmen:

The Right Honourable the EARL of MUNSTER, Vice-President R.A.S., F.R.S., &c. &c. &c.
The Right Honourable Sir E. H. EAST, Bart., M.P., F.R.S., &c. &c. &c.
The Right Honourable C. W. W. WYNN, M.P., F.R.S., President R.A.S., &c. &c. &c.
Sir G. T. STAUNTON, Bart., M.P., V.P.R.A.S., F.R.S., &c. &c. &c.
Sir A. JOHNSTON, V.P.R.A.S., F.R.S., &c. &c. &c.

It is requested that those Individuals or Institutions who are willing to subscribe to the Oriental Translation Fund, will send their names, addressed to "the Secretary, Royal Asiatic Society's House, No. 14, Grafton-street, Bond-street, London;" and inform him where their subscriptions will be paid. Subscriptions will also be received by the Branch Committees at Calcutta, Madras, and Rome.

LIST OF WORKS

PRINTED FOR

THE ORIENTAL TRANSLATION FUND.

AND SOLD BY

Mr. Murray, Messrs. Parbury, Allen, and Co., and Mr. Straker, London; Messrs. Thacker and Co., Calcutta; Messrs. Binny and Co. Madras; Messrs. Leckie and Co., Bombay; Treuttel and Würtz, and Messrs. De Bure frères, Paris; and Ernest Fleischer, Leipzig.

N.B. The Title-pages of all works printed for the Fund are ornamented with a Vignette, bearing the motto "Ex Oriente Lux."

1.

THE TRAVELS OF IBN BATUTA,

Translated from the abridged Arabic Manuscript Copies preserved in the Public Library of Cambridge, with NOTES, illustrative of the History, Geography, Botany, Antiquities, &c. occurring throughout the Work.

By the Rev. S. LEE, B.D., Professor of Hebrew in the University of Cambridge, &c. &c.

In Demy Quarto; price £1.

2.

MEMOIRS OF THE EMPEROR JAHANGUEIR,

Written by Himself, and translated from a Persian Manuscript,

By MAJOR DAVID PRICE, of the Bombay Army, &c. &c.

In Demy Quarto; 12*s*.

3.

THE TRAVELS OF MACARIUS, PATRIARCH OF ANTIOCH,

Written by his attendant Archdeacon, Paul of Aleppo, in Arabic.

Part the First.—Anatolia, Romelia, and Moldavia.

Translated by F. C. BELFOUR, A.M. Oxon. &c. &c.

In Demy Quarto; 10*s*.

For Part II. of this Work—see No. 14.

4.

HAN KOONG TSEW, or THE SORROWS OF HAN,

A Chinese Tragedy, translated from the Original, with Notes, and a Specimen of the Chinese Text. By JOHN FRANCIS DAVIS, F.R.S., &c.

In Demy Quarto; 5*s*.

5.

HISTORY OF THE AFGHANS,

Translated from the Persian of Neamet Allah. Part I.

By BERNHARD DORN, Ph. D., &c.

In Demy Quarto; 14*s*.

6.

THE FORTUNATE UNION,

A Romance, translated from the Chinese Original, with Notes and Illustrations; to which is added, a Chinese Tragedy.

By JOHN FRANCIS DAVIS, F.R.S., &c.

Two Vols. Demy 8vo.; 16*s*.

7.

YAKKUN NATTANNAWA,

A Cingalese Poem, descriptive of the Ceylon System of Demonology; to which is appended the Practices of a Capua or Devil Priest, as described by a Budhist: and KOLAN NATTANNAWA, a Cingalese Poem, descriptive of the Characters assumed by Natives of Ceylon in a Masquerade.

Illustrated with Plates from Cingalese Designs.

Translated by JOHN CALLAWAY, late Missionary in Ceylon.

In Demy Octavo; 8*s*.

8.

THE ADVENTURES OF HATIM TAI,

A Romance, translated from the Persian. By DUNCAN FORBES, A.M.

In Demy Quarto; 16*s*.

9.

THE LIFE OF SHEIKH MOHAMMED ALI HAZIN,

Written by Himself: translated from two Persian Manuscripts, and Illustrated with Notes explanatory of the History, Poetry, Geography, &c. which therein occur.

By F. C. BELFOUR, M.A. Oxon. &c. &c.

In Demy Octavo; 10*s*. 6*d*.

For the Persian Text of this Work—see No. 16.

10.

MEMOIRS OF A MALAYAN FAMILY,

Written by themselves; and translated from the Original,

By W. MARSDEN, F.R.S., &c. &c.

In Demy Octavo; 2*s*. 6*d*.

11.
HISTORY OF THE WAR IN BOSNIA,
During the Years 1737-8 and 9.
Translated from the Turkish by C. FRASER, Professor of German in the Naval and Military Academy, Edinburgh. In Demy Octavo; 4s.

12.
THE MULFŪZAT TIMURY; or AUTOBIOGRAPHICAL MEMOIRS OF THE MOGHUL EMPEROR TIMŪR,
Written in the Jagtay Turky language, turned into Persian by Abú Tálib Hussaini, and translated into English
By MAJOR CHARLES STEWART, late Professor of Oriental Languages in the Honourable East-India Company's College.
With a Map of Transoxania. In Demy Quarto; 12s.

13.
THE HISTORY OF VARTAN AND OF THE BATTLE OF THE ARMENIANS,
Containing an Account of the Religious Wars between the Persians and Armenians, by Elisæus Bishop of the Amadunians.
Translated from the Armenian, by C. F. NEUMANN,
Member of the Armenian Academy of the Mechitaristes at St. Lazaro, &c. &c.
In Demy Quarto; 10s.

14.
THE TRAVELS OF MACARIUS, PATRIARCH OF ANTIOCH,
Written by his Attendant Archdeacon Paul of Aleppo, in Arabic.
Part the Second.—Wallachia, Moldavia, and the Cossack Country.
Translated by F. C. BELFOUR, A.M. Oxon. &c. &c.
In Demy Quarto; 10s.
For the First Part of this Work—see No. 3.

15.
THE LIFE OF HAFIZ UL MULK, HAFIZ REHMUT KHAN.
Written by his Son Nuwáb Must'uját Khán Buhadar, and entitled Gulistán-i Rehmut.
Abridged and translated from the Persian, by CHARLES ELLIOTT, Esq., Of the Bengal Civil Service.
In Demy 8vo; 5s.

16.
THE LIFE OF SHEIKH MOHAMMED ALI HAZIN,
Written by Himself; edited from two Persian Manuscripts, and noted with their various Readings, by F. C. BELFOUR, M.A. Oxon, &c. &c.
In Demy 8vo. 10s. 6d.
For the English Translation of this Work—see No 9.

17.
MISCELLANEOUS TRANSLATIONS FROM ORIENTAL LANGUAGES,
Volume the First. In Demy 8vo. 8s.
CONTENTS:

I. Notes of a Journey into the Interior of Northern Africa.—By Haj Ibn-ud-din Al-Aghwaati. Translated from the Arabic by W. B. Hodgson, Esq., late American Consul at Algiers, F.M.R.A.S.

II. Extracts from the Sakaa Thevan Saasteram, or Book of Fate.—Translated from the Tamul Language, by the Rev. Joseph Roberts, Cor. M.R.A.S.

III. The Last Days of Krishna and the Sons of Pandu, from the concluding Section of the Mahabharat. Translated from the Persian version, made by Nekkeib Khan, in the time of the Emperor Akbar. By Major David Price, of the Bombay Army, M.R.A.S., of the Oriental Translation Committee, and of the Royal Society of Literature.

IV. The Vedala Cadai, being the Tamul Version of a Collection of Ancient Tales in the Sanscrit Language; popularly known throughout India, and entitled the Vetála Panchavinsati. Translated by B. G. Babington, M.D., F.R.S., M.R.A.S., M.Madras Lit.Soc., &c.

V. Indian Cookery, as practised and described by the Natives of the East. Translated by Sandford Arnot.

18.
THE ALGEBRA OF MOHAMMED BEN MUSA, ARABIC AND ENGLISH.
Edited and translated by FREDERIC ROSEN.
In Demy Octavo; 8s.

20.
TRANSLATIONS FROM THE CHINESE AND ARMENIAN,
By CHARLES F. NEUMANN.
In Demy 8vo. 12s. bds,
CONTENTS:

I. History of the Pirates who infested the China Sea, from 1807 to 1810. Translated from the Chinese Original, with Notes and Illustrations.

II. The Catechism of the Shamans; or, the Laws and Regulations of the Priesthood of Buddha, in China. Translated from the Chinese Original, with Notes and Illustrations.

III. Vahram's Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia, during the time of the Crusades. Translated from the Original Armenian, with Notes and Illustrations.

21.
THE GEOGRAPHICAL WORKS OF SÁDIK ISFAHÁNI.
Translated by J. C. from Original Persian MSS. in the Collection of Sir William Ouseley, the Editor.
Octavo.

22.
THE SHÁH NÁMEH OF THE PERSIAN POET FIRDAUSI.
Translated and Abridged in Prose and Verse, with Notes and Illustrations,
By JAMES ATKINSON, Esq.,
Of the Honourable East-India Company's Bengal Medical Service.
Octavo.

23.
THE TEZKEREH AL VAKIAT; OR, PRIVATE MEMOIRS OF THE MOGHUL EMPEROR HUMAYUN.
Written in the Persian Language by Jouher, a Confidential Domestic of his Majesty.
Translated by Major CHARLES STEWART, of the Honourable East-India Company's Service, M.R.A.S., &c. &c.
Quarto.

24.
THE SIYAR-UL-MUTAKHERIN,
A History of the Mahomedan Power in India, during the last Century.
By MIR GHOLAM HUSSEIN-KHAN.
Revised from the Translation of Haji Mustafa, and Collated with the Persian Original, by Lieut. Colonel John Briggs, M.R.A.S. &c. &c.
Vol. I. 8vo.

25.
HOEÏ LAN KI; OU, L'HISTOIRE DU CERCLE DE CRAIE,
Drame en prose et en vers, traduit du Chinois, et accompagné de notes,
Par Stanislas Julien. 8vo.

26.
SAN KOKF TSOU RAN TO SETS; OU, APERCU GENERAL DES TROIS ROYAUMES.
Traduit de l'Original Japonais-Chinois, par M. J. KLAPROTH.
(Ouvrage accompagné de cinque Cartes.)
Octavo.

27.
A HISTORY OF THE EARLY KINGS OF PERSIA,
Commencing with Kaiomars, the first of the Peshdádian Dynasty, terminating with the Death of Dárá, and the Conquest of Irán by Alexander the Great.
Translated from the Persian History of Mirkhond, entitled "Rauzat-us-Saffá,"
By DAVID SHEA,
Of the Oriental Department in the Honourable East-India Company's College.
Octavo.

28.
ANNALS OF THE TURKISH EMPIRE, FROM 1591 TO 1659 OF THE CHRISTIAN ERA.
Translated from the Turkish, by CHARLES FRASER.

29.
A CRITICAL ESSAY ON VARIOUS MA…

LIST OF WORKS IN THE PRESS.

The Travels of Evliya Effendí; translated by M. de Hammer.
This work contains an account in Turkish, of the travels of Evliya in all parts of the Turkish empire, and in Turkestan, &c. in the middle of the seventeenth century.

Nipon u dai itsi ran; translated by M. Jules de Klaproth.
This Japanese work contains the History of the Dairis or Ecclesiastical Emperors of Japan from the year 660 Ante Christum.

The Fo koue ke, translated by M. Abel Remusat.
This very curious Chinese work contains an account of the travels of some Buddhist Priests, during the years 399-411 A.D. from the city of Si ngan fu in China, through Tartary, Hindoostan, Ceylon, &c., and greatly elucidates the ancient geography and religion of Central Asia and India. It will likewise be illustrated by the learned translator from many original Chinese writers.

A History of Morocco; translated by Walter Price, Esq.
An Arabic work containing a history of the establishment of the Mohammedan power in the Barbary States, and in Spain, from the eighth to the fourteenth century.

The great Geographical Work of Idrísí; translated by the Rev. G. C. Re nouard, B. D.
This Arabic work was written A.D. 1153, to illustrate a large silver globe made for Roge King of Sicily, and is divided into the seven climates described by the Greek geographers.

The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch. Written by his Attendan Archdeacon Paul of Aleppo; translated by F. C. Belfour, Esq. M.A., LL.D Part III.
This Arabic Manuscript, which is of great rarity, describes the Patriarch's journey throug Syria, Anatolia, Rumelia, Walachia, Moldavia, and Russia, between the years 1653 and 1660 the Christian Æra.

Hájí Khalífa's Bibliographical Dictionary; translated by Monsieur Gustav Flugel.
This valuable Arabic work, which formed the ground-work of d'Herbelot's "Bibliothèqu Oriental," contains accounts of upwards of 13,000 Arabic, Persian, and Turkish works, arrang alphabetically.

LIST OF TRANSLATIONS PREPARING FOR PUBLICATION.

Class 1st.—Theology, Ethics, and Metaphysics.

The Sánkhya Káriká; translated by Henry Thomas Colebrooke, Esq.
This Sanscrit work contains, in seventy-two stanzas, the principles of the Sánkhya System of Metaphysical Philosophy.

The Li ki, translated by M. Stanislas Julien.
This ancient Chinese work, which is attributed to Confucius, was the original moral and ceremonial code of China, and is still the principal authority on those subjects in that empire.

A Collation of the Syriac MSS. of the New Testament, both Nestorian and Jacobite, that are accessible in England, by the Rev. Professor Lee.
This collation will include the various readings of the Syriac MSS. of the New Testament in the British Museum, and the Libraries at Oxford, Cambridge, &c.

The Didascalia, or Apostolical Constitutions of the Abyssinian Church; translated by T. P. Platt, Esq. A.M.
This ancient Ethiopic work is unknown in Europe, and contains many very curious opinions.

The Vrihad Aranyaka; translated by Dr. Stenzler.
This ancient Sanscrit Upanishad is reckoned part of the Yajur Veda. It consists of reflections and dialogues on the origin and nature of the gods, men, fire, &c., and is one of the principal authorities in the Vedanta system of philosophy.

The Akhlák-i-Násirí, of Násir-ud-din of Tús in Bokharia; translated by the Rev. H. G. Keene, A.M.
This Persian system of Ethics is an elaborate composition, formed on Greek models, and is very highly esteemed in Persia.

The Harivansa, translated by M. Langlois.
This Sanscrit work is generally considered as a Supplement to the Mahábhárata, and throws much light upon Hindu Mythology.

Class 2d.—History, Geography, and Travels.

The Sharaf Námah; translated by Professor Charmoy.
This is a Persian History of the Dynasties which have governed in Kurdistan, written by Sheref Ibn Shams-ud-din, at the close of the sixteenth century.

The History of Mázindarán and Tabaristán; translated by Professor Charmoy.
This is a Persian history of part of the Persian empire, written by Zahir-uddin, and comes down to A.D. 1475.

The Tárikh-i-Afghán; translated by Professor Bernhard Dorn. Part II.
This is a Persian History of the Afghans, who claim to be descended from the Jews. It will be accompanied by an account of the Afghan tribes.

The Annals of Elias, Metropolitan of Nisibis; translated by the Rev. Josiah Forshall, A.M.
This Syriac Chronicle contains chronological tables of the principal dynasties of the world, brief memoirs of the Patriarchs of the Nestorian church, and notices of the most remarkable events in the East, from the birth of our Saviour to the beginning of the eleventh century.

Ibn Haukal's Geography; translated by Professor Hamaker.
This Arabic work was compiled in the 10th century by a celebrated Mohammedan Traveller, and is not the same as the Oriental Geography of Ebn Haukal that was translated by Sir William Ouseley.

The History of Rájá Krishan Chandra, translated by G. C. Haughton, Esq., M.A. F.R.S., &c. &c.
This Bengali work includes an account of the Rise of the Raja's family, of the events that led to the fatal catastrophe of the Black Hole at Calcutta, and of the triumphant establishment of the English under Lord Clive in Bengal.

The Chronicle of Abulfat'h Ibn Abulhasan Alsamari; translated by the Rev. T Jarrett, M.A.
This rare Arabic work, of which only one perfect copy is known to be in Europe, is a Histo of the Samaritans from the creation to the middle of the fourteenth century.

Ibn Khaldún's History of the Berbers; translated by the Rev. Professor Lee.
This is a most rare and valuable work, containing an account of the origin, progress, a decline of the dynasties which governed the northern coast of Africa.

Ibn Koteiba's History of the Arabians, translated by Dr. J. H. Mœller.
This celebrated work contains the History of the Arabians from the time of Ismael the son Abraham to near the end of the third century of the Mahommedan, or the 9th of the Chr tian era.

Makrizi's Khitat, or History and Statistics of Egypt; translated by Abrah Salamé, Esq.
This Arabic work includes accounts of the conquest of Egypt by the Caliphs, A.D. 640; a of the cities, rivers, ancient and modern inhabitants of Egypt, &c.

A History of the Birman Empire, translated by Father Sangermano.
This work, which contains the political and religious history of Birmah, was translated by F ther Sangermano, who was a missionary in Ava twenty-six years. It also furnishes accounts of natural productions, laws, and metaphysics of that country.

The Tuhfat al Kibár of Háji Khalífah; translated by Mr. James Mitchell. Part I
This Turkish History contains an account of the maritime wars of the Turks in the Mediter ranean and Black Seas, and on the Danube, &c., principally in the time of the Crusades.

The Siyar ul Mutakherin of Mír Gholâm Hussein Khan; translated by Lieu Col. John Briggs. Vol. II.
This celebrated Persian work comprises the annals of Hindustán from the time of the Empe Aurungzebe to the administration of Warren Hastings in Bengal.

The Khatai Nameh; translated by M. Fleischer.
This curious Turkish work contains a description of China, with accounts of the governme laws, &c.

The Tarikh Tabari; translated by M. Dubeux.
A highly esteemed and very authentic history, written in Persian, containing accounts of the Patriarchs, Prophets, Philosophers, of Mohammed and of the Khalifs.

Class 3d.—Bibliography, Belles-Lettres, and Biography.

Haft Paiker, an historical Romance of Bahrám Gúr; translated by the Rig Hon. Sir Gore Ouseley, Bart.
This Persian poem of Nazami of Ganjah, contains the romantic history of Behrám, Vth of the Sassanian dynasty of Persian Kings.

Mihr-u-Mushteri; translated by the Right Hon. Sir Gore Ouseley, Bart.
This Persian Poem, of which an abridgment will be published, was composed by Muhamm Assár, and celebrates the friendship and adventures of Mihr and Mushteri, the sons of Kin Shapur and his grand Vizier.

Ibn Khallikán's Lives of Illustrious Men: translated by Dr. F. A. Rosen.
This is an Arabic Biographical Dictionary, arranged alphabetically, of the most celebra Arabian historians, poets, warriors, &c. who lived in the seven first centuries of the era Mahommed, A.D. 600 to A.D. 1300.

The Bustán of Sádi; translated by James Ross, Esq., A.M.
This is a much-admired Persian Poem, consisting of Tales, &c. illustrative of moral duti

The Divan of the Huzeilis; translated by Professor Kosegarten.
This is a collection of ancient Arabic Poems similar to the Hamasa; the translation will accompanied by the Arabic Text and scholia.

Royal Asiatic Society's House,
14, Grafton Street, Bond Street, London.
[illegible]

00044566